

KIADVÁNYAINKBÓL

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: *Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról.* (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből.* (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- *Francsics Károly visszaemlékezései.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallás-gyakorlatért.* Pápa, 2005. 142 oldal.
- *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis”: *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952.* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849. 1–2. köt.* (Szerkesztette Köblös József, Kránitz Zsolt) Pápa, 2018. 1072 + 720 oldal + CD melléklet.

A KIADVÁNYOK MEGRENDELHETŐK VAGY MEGVÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ CÍMEN:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XXI. (2021) 1–2.

A PÁPAI
REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY
THE CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XXI. évfolyam (2021) 1–2. szám

A TARTALOMBÓL

ÜVEGES BENCE: *Gazdaság és felekezet Pápán
a XIX. században*

KÖBLÖS JÓZSEF: *Pápai református adófizetők névsorai
a XVIII. századból (Második közlemény)*

RAINER PÁL: *Ambrózy Gyula pénzügyőr főbiztos
önéletrajza*

180 éve alakult meg a kollégiumi képzőtársaság

KISEBB KÖZLEMÉNYEK
SZEMLE

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.
(Egy kötet ára: 1000.- Ft)
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

ÜVEGES BENCE: *Gazdaság és felekezet Pápán a XIX. században (Kísérlet a páriakapitalizmus-elmélet empirikus vizsgálatára)* 1-82

FORRÁSKÖZLÉS

KÖBLÖS JÓZSEF: *Pápai református adófizetők névsorai a XVIII. századból (Második közlemény)* 83-135

RAINER PÁL: *Ambrózy Gyula m. kir. pénzügyőr főbiztos (1841-1921) önéletrajza* 136-174

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

GELENCSÉR JÓZSEF: *Momentumok a székesfehérvári Sóstó történetéből* 175-191

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL: *Rózsa István élete és könyvtárosi munkássága* 192-204

ÚJRAOLVASÓ

180 éve alakult meg a pápai kollégiumi képzőtársaság (Közli: Mezei Zsolt) 205-210

A balatonalmádi fürdőhely ismertetése 1897-ből (Közli: Hudi József) 211-222

SZEMLE

TOLDI Éva: *Az aranymisés Papbácsi, Berszán Lajos.* (S. Lackovits Emőke) 223-229

SZABÓ Előd: *„Jól vagyon, mert az Istennek így tetzett” – A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig.* (Pátkai Ádám Sándor) 229-234

Szerzőink
Szerzőink figyelmébe

ÜVEGES BENCE

Gazdagság és felekezet Pápán a XIX. században

KÍSÉRLET A PÁRIAKAPITALIZMUS-ELMÉLET EMPIRIKUS VIZSGÁLATÁRA¹

BEVEZETÉS

1890^{FEBRUÁRJÁBAN} egy per borzolta Pápa és vidéke lakóinak kedélyeit. A több mint 120 tanút felsorakoztató perben, amit a Veszprémi Királyi Törvényszék tárgyalt, a tapolcafői Lustig Józsefet és az időközben elhunyt Weisz Salamont hamis tanúzással, felbujtójukat, Stern Ármin negyven éves pápai zsidó kereskedőt pedig csalással, okirathamisítással és legfőképpen „*uzsoráskodással*” vádolták. A vádpontok szerint Stern egy, az egész vidéket átszövő hálózatot működtetett, áldozataitól legszorongatottabb helyzetükben követelte adósságuk megfizetését, adósleveleket, aláírásokat hamisított és a törvényes 8 %-nál jóval magasabb, olykor 60 %-os kamatokra hitelezett.

Pongrácz Jenő királyi ügyész vádbeszédében röviden felvázolta Stern egész pályáját. Eszerint a pénzüzérkedést apjától tanulta el, de nála sokkal többre vitte, mivel benne „*nagy mértékben megvolt és körülményeinél fogva mindinkább megerősödött a [Pongrácz szerint az emberiséggel egyidős] bűnözési hajlam.*” Módszereinek részletezése után Pongrácz már-már elismerően összegezte a vádlott ördögi ügyeskedését: „*Stern Ármin nem közönséges uzsorás. Ő művész a maga mesterségében.*”² A *Pápai Hírlap* tudósítója sokkal megrázóbb képekkel ragadta meg a per tétjét: „*Pápa városában lázas érdeklődéssel várják a*

¹ A tanulmány a szerző azonos című szakdolgozatának (ELTE BTK, Budapest, 2016) kiegészített, javított, szerkesztett változata. A szakdolgozat a történelem MA képzés (Magyarország és az európai modernitás – újkori gazdaság- és társadalomtörténet specializáció) keretében készült. Témavezetője dr. Bolgár Dániel tanársegéd volt. (– Hudi J.)

² *Pápai Lapok*, 1890. február 23. 32. Kiemelés tőlem (– Ú. B.). A továbbiakban a *kurzívált* kiemeléseket csak akkor jelölöm, ha nem tőlem származnak.

*kir. törvényszék ítéletét, mely megfog felelni arra a meg-megújuló szörnyű vádakra, hogy igaz-e az, miszerint Stern Ármin egész vidékeket tett tönkre, vampyr volt az emberek szíven s könnyörület nélkül sodorta az örvénybe áldozatát?”*³

A közvélemény Sternt — legalább is amennyire az a helyi lapokból kiderül — régóta uzsorásként tartotta számon, csalási ügyeiről már az 1870-es évek végén is cikkeztek. Akkor több rendbeli csalás és okirathamisítás miatt indult el-lene eljárás. Az egyik esetben például egy elhunyt gymóti lakos 10 forintos tartozást írta át (állítólag) 1900 forintra.⁴ Az indulatok azonban nem csak a bíróságon forrtak Stern körül. Egy évvel a nagy per előtt — szokásos üzletmenete szerint — hitelezőként részt vett egy csődárverésen a Pápa melletti Németteve-len.⁵ Amint megérkeztek a helyszínre Waldman Lőrinc — feltehetően a csőd alá vont személy, aki a későbbi perben vádlóként szerepel — és lányai botokkal estek neki Sternnek, akit csak Hirsch Vilmos ügyvéd közbelépése mentett meg.⁶ A botozás ráadásul szinte eltörpült amellelt, hogy „az ismert pápai uzsorást”⁷ két ízben is megpróbálták agyonlőni.

Pontosabb leírások az 1893-ban történt esetről maradtak fenn. A merénylet, Vánkos János évekig pereskedett Sternnel, aki „*lelketlenül uzsoráskodott vele szemben*”⁸, de végül a bíróság mindig felmentette a kereskedőt. Vánkos mindenét elveszítette, birtokát elárverezték. Pár évig Bécsben élt egy szobalánnyal, de 1893-ban hirtelen elhatározásból visszatért Pápára nővéréhez. A városban vásárolt egy pisztolyt, majd napokig járkált Stern üzletének környékén, amíg el nem érkezett a megfelelő pillanat. Este hat óra körül, amikor a szatócs kilépett üzletéből, Vánkos háromszor rálőtt. Stern a lábán sérült meg, és míg felesége feltartotta a támadót, elmenekült. A merénylet ezután önként feladta magát, az áldozat pedig felépült, hamarosan azonban — feltehetőleg a merénylet hatására is — elhagyta a várost.⁹

Stern Ármin üzleti tevékenysége tehát — hogy úgy mondjam — sokak neheztelését váltotta ki. Nem csoda, hogy a pápai közönség nagy várakozással

³ Pápai Hírlap, 1890. február 16. 3.

⁴ Pápai Lapok, 1877. november 4. 185.

⁵ Ma Nagytevel. Magyar Névévchívum [mna.unideb.hu/pdf/046nagytevel-sorhu.doc]

⁶ Pápai Hírlap, 1889. február 24. 5. – Az uzsoraperről szóló jelentések alapján Waldman börtönbe is került a gyilkossági kísérletért.

⁷ Pápai Lapok, 1877. november 4. 185.

⁸ Pápai Független Újság, 1893. október 22. 4.

⁹ Pápai Független Újság, 1893. október 22. 4.; Pápai Lapok, 1893. október 22. 194.; Pápai Köz-löny, 1893. október 22. 5.

tekintett az 1890-es perre. Tíz napig tartó tárgyalást követően született döntés az ügyben. Az elhunyt vádlottat értelemszerűen felmentették, Lustig Józsefet egy, míg Stern Ármint négy évi fegyházra ítélték, politikai jogainak gyakorlását 10 évre felfüggesztették, ezen felül pedig 900 forint pénzbírságot is fizetni tartozott. Az ügyész és a vádlottak is fellebbeztek. A per meglehetősen nagy visszhangot váltott ki Veszprém megyén kívül is, rövidhírként a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Hírlap* is beszámolt az ítélethirdetésről.¹⁰ Az egyik tudósításból az is kiderült, hogy jogász körökben sokáig vitatott maradt a bíróság döntése, mert noha morális szempontból egyöntetűen igazságosnak vélték, jogi szempontból már többen problémásnak tartották.¹¹ A fellebbezés eredményéről a peranyag és az újságok tudósításainak hiányában nem tudunk. Annyi bizonyos, hogy – ha fel nem is mentették –, büntetését csökkentették, mivel 1893-ban szabadlábon kellett lennie, hogy a már említett merényletkísérlet megvalósulhasson, sőt 1891-ben a vármegyei, 1893-ban pedig a városi virilislistán is helyet kapott (még ha utóbbin a korábbiaknál jóval alacsonyabb adóösszeggel szerepelt is).¹²

Stern Ármin életének további fejezetei most nem is olyan érdekesek számunkra (a későbbiekben még visszatérek rájuk). Annál inkább figurája, vagy még inkább azok a korabeli és későbbi tudományos képzetek, amelyeket karaktere példázhatott, illetve példázhat. Egészen pontosan a zsidó uzsorás közképeére gondolok. Az (általában keresztény) embertársait kizsákmányoló, csak a nyereséget tisztelő zsidó pénzember alakja legalább a középkorig nyúlik és a modernitásban is tovább élt.¹³

Eötvös József például így írta le ezt a jellegzetes figurát: „[...] a zsidók – mint annyian oly szívesen hirdetik – alávalók, hogy zsarolásaik földnépünket elszegényítik, hogy csábítás és uzsora által egyes zsidó kereskedők egész faluk elszegényítésén alapítják vagyonokat, hogy ha haszon forog kérdésben, erkölcstelenség nincs, melytől visszajednének, s melyet elkövetni vagy legalább elősegíteni vonakodnának [...]”¹⁴ A későbbi társadalom- és történettudomá-

¹⁰ Budapesti Hírlap, 1890. február 19. 12.; Pesti Hírlap, 1890. február 19. 12.

¹¹ Pápai Hírlap, 1890. február 23. 7. – Mivel jogi ismereteim igen korlátozottak, és nem is tartozik szorosan a dolgozat tárgyházhoz, a vitathatóság kérdésének boncolgatásától eltekintek, annyit azonban megjegyeznék, hogy a vádbeszédet olvasva a laikusokban is sok kérdés merülhet föl, habár a peranyag hiányában magáról a bírósági eljárásról nem alkothatunk képet.

¹² Pápai Lapok, 1891. november 8. 186.; Pápai Lapok, 1893. december 17. 229.

¹³ A zsidó és az uzsorás összemosásáról lásd Le GOFF 1988. 9–10., 35–37. A zsidóság gazdasági sztereotípiájának 19. századi, széleskörű elterjedtségéről lásd DRAPER 1985. 193–196.

¹⁴ EÖTVÖS 1981. 66.

nyos szövegek ugyan nem tartalmazznak (mindig és ennyire súlyos) erkölcsi ítéletet, de — mint látni fogjuk — ezek is leírtak egy, a zsidókra jellemző, másokétól eltérő üzleti viselkedést. Stern Ármin — legalábbis a vádak szerint — megvalósította ezt az üzleti modort abban, ahogy üzletfeleivel bánt. Átverte őket, legszorongatottabb helyzetükben nyereszkeskedett rajtuk, kapzsi módon hatalmas kamatot szedett tőlük, nem áttalott fenyegetni és egyéb gátlástalan módokon megkárosítani a vele üzleti kapcsolatba kerülőket. Vagy fogalmazunk kissé megengedőbben: minden idegszálával a nyereségre koncentrált, más viszont nem érdekelte.

A meglepő az, hogy Stern Ármin perében még a legelmarasztalóbb tudósításokban sem jelennek meg a zsidó uzsorással kapcsolatos sztereotípiák, a pápaiak (pontosabban az ügyben érintett és arról diskuráló emberek, egészen pontosan az ügyész és azon újságírók, akik megnyilvánultak a per kapcsán) a jelek szerint egyáltalán nem úgy értelmezték Stern Ármin esetét, ahogy más kortársak tették volna, vagy ahogy a későbbi szakirodalom tenné. Arról, hogy zsidó vallású volt, a források rendszerint mélyen hallgatnak, és én is csupán onnan értesültem róla, hogy a *Veszprémi Közlöny* megemlíti, de ez a körülmény a tárgyilagos leírásban semmilyen értelmező szerepet nem kap.¹⁵

A kérdés az, hogy vajon a pápaiaknak volt-e igaza, amikor tartózkodtak attól, hogy valakinek a gazdasági teljesítménye, üzlettel kapcsolatos gondolkodásmódja és felekezete között összefüggést feltételezzenek, vagy más kortársaknak és a szaktudósoknak. A következőkben egy ilyen összefüggést feltételező teória, a zsidó páriakapitalizmus elméletének nyomába eredek és lokális keretek között megpróbálom megvizsgálni, mennyire tekinthetjük érvényesnek megállapításait.

A PÁRIAKAPITALIZMUS-ELMÉLET

Az a gondolat, hogy a gazdasági sikeresség és egy bizonyos vallási csoporthoz tartozás között felfedezhető valamilyen oksági kapcsolat, nem újszerű a társadalomtudományokban. Ez az elképzelés legkésőbb a jeles német nemzetgazdásznak, szociológusnak, Max Webernek a *protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkája óta széleskörűen ismertté vált. Ám a gazdasági sike-

¹⁵ Meglehet persze, hogy a tanúvallomásokban előkerül ilyesmi, de azok sajnos nem maradtak fenn, megjegyzésem ilyen módon korlátozott érvényességgel bír. – Veszprémi Közgazdasági Társadalmi Helyi s Általános Érdekű Megyei Hivatalos Heti Közlöny, 1890. február 23. 3.

resség és a felekezet összefüggésének teóriája nem Weber munkáiban született meg. Ilyen elgondolások már korábban is, és Weber után is léteztek, csak hogy azokban a főszereplők nem a protestánsok, hanem a zsidók voltak.

Az utóbbi mintegy százötven évben számos teóriát kifundáltak a zsidó-keresztény egyenlőtlenségről szóló diskurzusban résztvevők az izraeliták szellemi és (az előbbtől el nem vonakoztatható) gazdasági eredményeinek magyarázatára.¹⁶ Ezek a zsidó vallásos nevelés intellektualizáló hatásától a „*üldöztetésen keresztüli [gén]szelekció*”-ig¹⁷ terjednek. A rendelkezésre álló magyarázó modellek legtöbbször komoly hagyománya van, meggyőző empirikus igazolásuk azonban nemigen lelhető fel.¹⁸ Dolgozatom célkitűzése hogy a zsidó sikereket magyarázó elméletek közül a hazai és nemzetközi szakirodalomban is népszerű páriakapitalizmus-elmélet ellenőrzésére tegyek kísérletet lokális ke-
retek között.¹⁹ A következőkben e tézis ismertetésére és a hozzá kapcsolható hazai kutatások bemutatására teszek kísérletet, alapvetően Bolgár Dánielnek a páriakapitalizmus-elmélet keletkezéstörténetét felgöngyölítő tanulmányát tömören összefoglalva, azt az általa elemzett források és más tanulmányok alapján néhány ponton kiegészítve vagy attól eltérve.

A PÁRIAKAPITALIZMUS-ELMÉLET FORMÁLÓDÁSA

A tézis lényege Bolgár tanulmánya alapján viszonylag egyszerűen összefoglalható: a modernitás előtt a zsidóságot a többségi, keresztény társadalom kizárta a megélhetés tisztességesnek tételezett terepnumairól (még hozzá a föld- és háztulajdonlásból, a céhtagságból és a hivatali pályák betöltéséből), így a kitaszított, azaz páriává vált zsidók előtt nem maradt más lehetőség, minthogy a kereskedelem és a pénzügyek felé forduljanak. A fent említett tiltások miatt

¹⁶ E tézisek részletes bemutatására és kritikájára lásd BOLGÁR 2014. 131–214.

¹⁷ MURRAY 2007. 123.

¹⁸ BOLGÁR 2014. 192–193.

¹⁹ Nem kívánok azonban foglalkozni a páriakapitalizmus-elmélethez hasonló, alapvetően Ferdinand Tönnies, Werner Sombart, Max Weber, de leginkább Georg Simmel vonatkozó munkáiból kiinduló *middleman minority theories* avagy magyarul – a Jonathan H. Turner és Edna Bonacich vonatkozó munkáját fordító Tóth Máté szerint – kissé leegyszerűsítően fordított *közvetítő kisebbségek elméletével*. (TURNER – BONACICH 2001. 127–131.) Az e tézist alkalmazó szerzők sok esetben szinonimaként használták a páriakapitalizmus fogalmát a közvetítő kisebbségeivel (ZENNER 1991. 5–7.; a pontatlan fogalomhasználatra lásd például CHUN 1989), azonban míg előbbiben a kirekesztettség jelenti a siker titkát, utóbbi a törpe kisebbségek elméletéhez hasonlóan a gazdaságilag prosperáló kisebbségi csoport alacsony létszámában látja azt.

pedig a nyereségüket sem tudták másba befektetni, csak visszaforgatni saját üzleteikbe. Az így felhalmozott tőkét és szakértelmet aztán a modernitás beköszöntével kedvezőbb feltételek között kamatoztathatták. Korábbi páriasorsuk így az újkorban mesés vagyonok, gazdasági csúcsteljesítmények megalapozójává vált.²⁰

Bolgár szerint bár az elmélet tudományos igényű kidolgozására a XX. századig kellett várni, gyökerei a középkorig nyúlnak vissza. Az imént említett kereseteket a középkori keresztény gondolkodás erkölcsileg szennyesnek vélte és az uzsora fogalmával írta le — elkülönítendő a tisztas megélhetésektől. Az uzsora akkoriban minden olyan kölcsönüzletet jelölt, amelyikben a hitelező kamatot követelt az adóstól, sőt a helyzetet tovább bonyolítandó, tulajdonképpen minden olyan tevékenységet magába foglalt, amik „*verejték nélkül hoztak nyereséget*”²⁰. A XII–XIII. századtól az uzsorást egyre inkább összemosták a zsidóval, így teremtve meg a nyereszkes zsidó pénzember archetípusát. A folyamat mikéntjéről a szakirodalomban vita folyik. A régebbi munkák mellett érvelnek, hogy valós foglalkozás-szerkezeti változások álltak a háttérben, tehát a zsidók aránya tényleg magas volt a hitelezők között, mivel a keresztények számára a vallásilag tiltott pénzkölcsönzés a zsidó pénzembereknek nem volt aggályos, a XI. században meginduló gazdasági konjunktúra következtében azonban egyre nagyobb szükség volt az ilyen pénzügyletekre. Ezzel szemben a Bolgár által leginkább Giacomo Todeschini tanulmányai alapján felvázolt új tudományos elbeszélés szerint az uzsorás „elzsidósodása” csupán képzeletbeli volt. A keresztény és zsidó gazdasági attitűdök alapvetően nem különböztek egymástól, az egyháznak nem is kifejezetten az izraelita hitelezőkkel volt gondja, hanem minden nem egyházi pénzemberrel, akik üzleti konkurenciát jelentettek számára. Az uzsorást azért kötötték össze a zsidó és Júdás egybeolvasztott alakjával, mert ezzel kívánták érzékeltetni az ilyen tevékenység bűnösségének súlyát, egyszersmind utalni az ezzel foglalatosskodik keresztény közösségből való kitaszítottságára, nem pedig azért, mert az uzsorás valóban zsidó származású lett volna. Akárhogy is történt, arról nem vitáznak a téma kutatói, hogy a XIII. századra kialakult a zsidó uzsorás képe, amely a későbbiekben sem veszett ki az európai közgondolkodásból.²¹

A nyereszkes zsidó alakjának XIX. századi felújításával a század közepéig, 1843-ig kellett várni. Ekkor írta meg és adta ki Karl Marx *A zsidókérdésről* című

²⁰ BOLGÁR 2016. 1.

²¹ BOLGÁR 2016. 1–3.

munkáját. A röpirat alapvetően a Hegel tanítvány Bruno Bauer két esszéjére válaszolt, amelyekben Bauer a zsidóság emancipációjának kérdését járta körül. Magyarul először két részletben a Társadalomtudományi Társaság folyóiratában, a *Husztadik Században* jelent meg.²²

Marx a másodík esszéére válaszolva fejti ki nézeteit a zsidóság esszenciájáról. Bauer értelmezését kifordítva így látja a „valódi világi, a mindennapi zsidót”: „Ne keressük a zsidók titkát a vallásban, hanem keressük a vallás titkát a valódi zsidóban. Mi a zsidóság világi alapja? A praktikus szükséglet, az önzés. Mi a zsidók világi kultusza? A csere-bere. Mi az ő világi istenük? A pénz.”²³ Marx a zsidóságon egy „praktikus”, evilági szükségletekre alapított vallást értett, amelynek vallásgyakorlata az önző pénzszerzés. Ez a vallás a XIX. század közepére Marx szerint a keresztények körében is elterjedt, „[...] a »szabad polgári társadalom« teljességgel kereskedelmi zsidó lényegű [...]”.²⁴ Marx tulajdonképpen átemelte saját munkájába a középkori keresztény gondolkodás zsidó uzsorásának alakját, pontosabban — Bolgár szerint — egyszerűen elfogadta azt, amit vitapartnere és kortársai a zsidókról állítottak.²⁵ Később aztán az uzsorát átfogalmazta tőkére és annak hozamára, a világot eluraló evilági zsidó vallást pedig kapitalizmusra cserélte le.²⁶ Eszmerendszere alapművében, *A tőkében* a zsidó már csak egy helyen bukkan fel: „A tőkés tudja, hogy valamennyi áru, bármilyen toprongyos külsejű, vagy bármennyire rossz is a szaga, hitében és valójában pénz, bensőleg körülmélet zsidó, s emellett csodaszer, amellyel pénzből több pénzt lehet csinálni.”²⁷

Marx tehát a zsidóság kapcsán annyit állított, hogy nyereszkesedő, pénzhajhász, szóval uzsorás mentalitásukkal a modern kapitalista rendszer előfutárai voltak, de semmilyen történeti narratívát nem vázolt fel a zsidó szellemiség kialakulásáról, a páriakapitalizmus-elmélete tehát nem hozzá köthető. Jelentő-

²² Marx írásának közlése nem volt véletlen, a szerkesztőket az a kifejezett szándék vezérelte, hogy borsot törjenek a zsidóság és szocializmus közé egyenlőségjelet tevők orra alá, vagy ahogy a bevezetőben írják: „Nem célzatosság nélkül választottuk. Mi nálunk még mindig tartja magát az antidiluvialis meggyőződés, hogy a szocializmus = a zsidósággal, hogy ez, a modern nemzetek összes gondolkodó és cselekvő embereit minden egyénnél intenzívebben foglalkoztató mozgalom nem egyéb izgága zsidók csinálmányánál.” MARX 1903a. 377.

²³ MARX 1903b. 491. — A *csere-bere* szó a későbbi, 1957-es kiadásban már *kufárkodásként* jelenik meg, ami Bolgár szerint sokkal közelebb áll az eredeti szöveg intenciójához. BOLGÁR 2016. 4.; MARX 1957. 373.

²⁴ MARX–ENGELS 1958. 112.

²⁵ BOLGÁR 2016. 4.

²⁶ BOLGÁR 2016. 6.

²⁷ MARX 1955. 149.

sége az általam elővezetni kívánt tézis keletkezés-történetében abban áll, hogy megkerülhetlenné tette a kapitalizmus kialakulását kutatók számára a zsidót, mint a kapitalizmus előtti őskapitalistát.²⁸

Az uzsorás, nyereszkes, modernebb kifejezéssel tőkés zsidó képe tehát bérelt helye lett a kapitalizmus-elméletekben a XIX. század közepére, megszületésének körülményei – vagyis, hogy miért pont a zsidóság lett a kapitalizmus előfutára – azonban tisztázatlanok maradtak egészen a századfordulóig. Ekkor Max Weber *A protestáns etikája* nyomán polémia bontakozott ki a kapitalizmus és felekezet viszonyáról, pontosabban arról, kik körében, melyik felekezetnél és miért jelentkezett először a modern kapitalista szellem. Weber legfőbb vitapartnere a német nemzetgazdász, szociológus, Werner Sombart volt. A két jeles tudós végkövetkeztetése alapvetően eltért egymástól. Míg Sombart a zsidók üzleti elveiben látta a modernitás gazdasági rendszerének alapjait, addig Weber a puritánok szellemiségében találta meg a nyereségért folytatott modern küzdelem gyökereit (vagy legalábbis azok egy részét).²⁹ A vita e részével talán nem is érdemes többlet foglalkoznunk, minket elsősorban az érdekel, mit gondoltak a felek arról a bizonyos, zsidókat hajtó szellemiségről, ami Sombartnál a modern világ alapját jelentette, és, aminek sajátos jellegét Weber sem tagadta, sőt mibenlétére vonatkozóan nagyon is egyetértett kollégájával, csupán azt nem fogadta el, hogy ez a zsidó szellemiség előlegezte volna meg a modern kapitalizmust.

A *Protestáns etika* első kiadása még nem tárgyalta azt a lehetőséget, hogy a zsidók modern kapitalista szelleme esetleg megelőzhette a puritánok hasonló gazdasági mentalitását,³⁰ így a páriakapitalizmus tézisének első felvetője Sombart lett 1911-ben megjelent *Die Juden und das Wirtschaftsleben* című kötetével. Weber válaszáat a *Protestáns etika* 1920-as kiadásában, *Az ókori zsidóság* című tanulmányában, valamint a *Gazdaság és társadalom* vallásszociológiai részében³¹ fejtette ki, illetve a *Gazdaságtörténet* című munkájában is szentelt néhány oldalt a témának.³²

Mindkét szerző úgy látta, hogy a zsidóság gazdasági szellemisége a kívülállásban gyökeredzett, mivel a zsidóság, az indiai kasztrendszerből kölcsönzött

²⁸ BOLGÁR 2016. 6.

²⁹ BOLGÁR 2016. 8–11., WEBER 1982., különösen: 279–285.

³⁰ BOLGÁR 2016. 8.

³¹ WEBER 1992. 109–323.

³² WEBER 1979. 284–286.

kifejezéssel élve, párianép volt.³³ A páriasorsot ráadásul a zsidóság saját választásaként mutatták be.³⁴ Az *ókori zsidóság* például terjedelmesen taglalja azt a folyamatot, amely a zsidó nép kiválasztottságának, és az ebből fakadó üdvigéretnek alapjáról indulva a babiloni fogság idejére megteremtette a szigorú rituális elkülönülés szabályait, amik Ezsdrás, valamint Nehémiás idején törvénynyé váltak, és amellyel párhuzamos a külvilág is egyre megvetőbben, és elutasítóbban kezdett viselkedni az izraelitákkal.³⁵ Persze az elkülönülés önmagában nehezen vezethetett gazdasági sikerességhez, bár Sombart felveti, hogy az idegen pozíciója kiváltképp figyelmessé tette őket a körülöttük lévő világ dolgai tekintetében, és ezt valamilyen módon üzleti ravaszsággá konvertálták az idők során.³⁶

A megoldást mégis másban találták meg. Az általuk önkéntesnek tételezett számkivetettség tulajdonképpen csak rögzítette azt az etikai dualizmust, kettős morált, amely eredetileg minden közösségre jellemző volt,³⁷ és amelynek Weber és Sombart elbeszélése szerint messzemenő következményei voltak a zsidóság üzletvitelét illetően. Mit is jelentett ez az etikai dualizmus, és hogyan rögzítette ezt a zsidóság kívülállósága? Sombart szerint eleinte minden közösségben érvényesült az a szemlélet, hogy amíg valaki számára a sajátjaival való érintkezésben léteznek erkölcsi szabályok, addig az idegenekkel szemben nem. Egy üzleti esetre lefordítva, ha tehát egy keresztény kereskedő például egy zsidóval kötött üzletet, bármit megtehetett, nem korlátozta semmi a nyereségvágyát. Ugyanez vonatkozott a zsidókra is, ha idegen ügyféllel találták szembe magukat. Csakhogy az utóbbi eset, lévén a zsidók mindenhol kisebbségként, önkéntes páriasorban éltek életüket, nagyon gyakori tapasztalata volt a zsidóknak — míg fordítva igen ritka tapasztalata volt a keresztényeknek. Így a keresztény társadalom gondolkodásából kivesszett, míg a zsidóság felfogásában rögzült a külső és a belső morál különbsége, ez vált „*a zsidó üzleti módszer*” alapjává,³⁸ idegenekkel szemben gátlátalanul kiélhették pénzhajhász vágyaikat, sajátjaiktól — ahogyan Sombart kiemeli — kamatot sem szedhettek.³⁹ Ezt a

³³ SOMBART 2001. 242., WEBER 2007. 448.

³⁴ BOLGÁR 2016. 10–12., SOMBART 2001. 167.

³⁵ BOLGÁR 2016. 12. – A rituális elkülönülés szabályai közé tartoztak például a táplálkozási előírások (tehát az „asztalközösség” lehetetlensége nem zsidókkal), a vegyesházasságok tiltása, legfőképpen pedig a sábatmegszentelés. WEBER 1979. 285., WEBER 2007. különösen: 605–629.

³⁶ BOLGÁR 2016. 10., SOMBART 2001. 124.

³⁷ SOMBART 2001. 124–125., 169–174.; WEBER 1979. 283., WEBER 1992. 306.

³⁸ SOMBART 2001. 124–125.

³⁹ BOLGÁR 2016. 10–11.

gondolatmenetet tulajdonképpen Weber is teljes egészében elfogadta.⁴⁰

A páriahelyzet miatt fennmaradó zsidó kettős morál tehát Sombart és Weber számára magyarázta a zsidóság gazdasági sikerességét, ebben találták meg a zsidó kapitalista szellemének kulcsát, ráadásul egyaránt elborzadva tekintettek rá, morálisan elfogadhatatlannak tartották azt.⁴¹

Az erkölcsi dualizmus azonban nem magyarázta meg a páriakapitalizmus tézis egy, véleményem szerint fontos elemét, jelesül, hogy miért lettek a zsidók kereskedők, hitelezők, egy szóval pénzemberek.⁴² E foglalkozásszerkezeti sajátosság kialakulását Weber, a páriahelyzethez hasonlóan, a szigorú vallási hagyományokból vezeti le. Elbeszélése szerint a „[...] *rituálé valóban teljesen korrekt megtartása a parasztok számára rendkívül megnehezült* [...]”, a szigorú életvezetési előírások „városi *párianéppé*” tették a zsidóságot.⁴³ De a városban sem volt egyszerű az élet, a külső korlátozások mellett a Tóra szavai is keret közé szorították a zsidóság megélhetési módjait. Weber szavaival élve: „*Akár a jámbor hindut, a zsidót is minden más foglalatosságában lépten-nyomon akadályozza, hogy tekintettel kell lennie a törvényre. A törvény valóban elmélyült tanulmányozását [...] a viszonylag kevés állandó munkát követelő pénzkölcsönzési üzlettel lehetett a legkönnyebben összeegyeztetni.*”⁴⁴ A szigorú vallási előírások Weber szerint tehát nem csak páriává tették a zsidóságot, de kereskedővé is.

Sombart eszmefuttatása a kérdést illetően meglehetősen kusza. Először citálja azt a felvetést, hogy a zsidóság jogfosztottsága komolyan befolyásolta volna gazdasági szerepvállalásukat azáltal, hogy szűkre szabta az elérhető hivatások körét. Sombart véleménye szerint azonban semmiféle ilyen befolyásról nem beszélhetünk. Cáfolatát arra építi, hogy a zsidóságot érő jogi hátrányok egyáltalán nem voltak általánosak, területenként, néha évről évre változtak, és

⁴⁰ BOLGÁR 2016. 12., WEBER 1979. 283., WEBER 1992. 306–307., WEBER 2007. 610–612. – Weber ugyanakkor rögtön ellenérvet is hoz a fenti tétellel szemben azzal a megjegyzésével, hogy a „[...] *késői zsidó etika a könyörtelen kizsákmányolás értelmében vett uzsorát már a nem zsidókkal szemben is helyteleníti* [...]”, szerinte azonban a Tóra előírásaival és a kialakult közösségi normákkal szemben ennek a vallási tekintetben egalitárius erkölcsi felfogásnak nem igazán volt esélye az érvényesülésre. WEBER 2007. 611.

⁴¹ BOLGÁR 2016. 17.

⁴² Bolgár nem tartja fontosnak ezt a foglalkozásszerkezeti problémát a páriakapitalizmus-elmélete kapcsán. Véleményem szerint azonban hozzá tartozik. Mind Sombart mind Weber alapvetésként kezeli, hogy a zsidóság kiemelkedően aktív volt ezeken a pályákon, és valamilyen módon mindketten hozzákötik ennek kialakulását a zsidók páriasorsához.

⁴³ WEBER 2007. 629. Kiemelések az eredetiben.

⁴⁴ WEBER 1992. 309

még ahol a törvény betűje szigorú volt is, ott sem feltétlenül tartották be azt, hiszen a tőke utáni vágy mindenhol utat talált magának.⁴⁵ Aztán mintha meg gondolta volna magát írás közben, két területen mégis nagy jelentőséget tulajdonít a korlátozásoknak, amelyeket immár általánosnak tételez. Egyrészt olyan módon, hogy a céhekből kizárt zsidó iparosoknak kontárként, mai szóval élve „szabadúszóként” kellett megélniük. Másrészt még komolyabb hatása volt Sombart szerint azoknak a jogszabályoknak, amelyek a zsidóság közeletben elfoglalt helyét szabályozták. Ezek ugyanis elzárták a zsidóság elől a közhivatalokat, akik így jobb híján a kereskedelem és az ipar szféráiban kötötték le magukat.⁴⁶

Előttünk áll a páriakapitalizmus-elmélet első változata. A zsidóság önként vállalt, vallási előírásaiból fakadó (bár külsőleg is megerősített) elzárkózása vagy a céhekből és a közhivatalokból való kizárása következtében a kereskedelem és pénzügyek felé fordult, ahol páriasorsa miatt megőrződött etikai dualizmusának köszönhetően, azaz amiatt, hogy az idegenekkel szemben nem kellett gátat szabnia nyereségvágyának és módszereinek, komoly sikereket könyvelhetett el. A zsidókban munkálkodó kapitalista szellem létezését tehát mindkét szerző elismerte, ráadásul ugyanolyan erkölcstelennek ítélte azt. A különbség annyi volt felfogásaik közt, hogy míg Sombart a zsidók erkölcsi korlátot nem ismerő, nyereszkeskedő gazdasági mentalitását azonosította a modern kapitalizmus szellemével, addig Weber azt teljességgel ellentétesnek látta vele.⁴⁷ A *protestáns etikában* így összegezte a különbséget: „A zsidóság a politikailag vagy spekuláns módra orientálódó »kalandor«-kapitalizmus oldalán állt: ethosza, egy szóval, a pária-kapitalizmus ethosza volt. Vele szemben a puritanizmus a racionális polgári üzem és a racionális munkaszervezet ethoszát képviselte.”⁴⁸

Sombart és Weber tehát a zsidóság gazdasági sikereinek egy olyan magyarázatát alkották meg, amely beépítette a középkori gyökerekből táplálkozó, Marx által megfestett zsidó uzsorás képét, és a XX. század elején szinte egyedüli tudományos igényű teóriaként jelent meg a témában.⁴⁹

⁴⁵ SOMBART 2001. 125–127.

⁴⁶ SOMBART 2001. 127–129.

⁴⁷ BOLGÁR 2016: 17.

⁴⁸ WEBER 1982. 256. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁹ BOLGÁR 2016. 17.

A PÁRIAKAPITALIZMUS ELMÉLETE MAGYARORSZÁGON

A páriakapitalizmus-elmélete a magyarországi értelmiségi-tudományos köröket sem hagyta érintetlenül. Elsőként Sombart könyvének recenziói jelentek meg, amelyek hol erősen kritikus, hol megengedőbb hangot ütöttek meg tézise értékelésében, de a zsidóság páriasorsára és az abból fakadó következményekre vonatkozó megállapításokat nem vitatták.⁵⁰ A Horthy-korszakban aztán csak elvétve találjuk nyomát az elmélet hatásának. Szekfű Gyula a *Három nemzedék*ben sokat kárhoztatja a zsidóság hazai gazdasági tevékenységét, de nem keres rá ellenőrizhető magyarázatot. Sombart művére ugyan hivatkozik, mint ami szerinte tudományosan igazolta a zsidóság vezető szerepét a kapitalizmus kialakításában (ráadásul Magyarországon sokkal inkább, mint más országokban),⁵¹ de a *Három nemzedék* szövegében semmi nyoma annak, hogy valóban, mélyebben ismerte Sombart elgondolását, vagy ha ismerte is, művébe nem építette be a német szociológus elképzeléseit. Szekfű megmaradt az olyan, a páriakapitalizmus tézise szempontjából semmitmondó megfogalmazásoknál, mint „a zsidóság mint *par excellence* kereskedő osztály” vagy „*tisztán üzletre utalt népfaj*”.⁵²

Bolgár a két világháború közötti korszakban Hajnal István munkáiban mutatja ki Webernek és Sombartnak a zsidó sikerről írt sorainak hatását. Hajnal ugyancsak idegenként értelmezte a zsidót, és ezeknek az idegeneknek a sikerességével érvelt amellett, hogy a magyar társadalomfejlődés torz (értsd: nem szokásszerű), hiszen e kívülállóságából fakadóan „*kíméletlen érdekközösség*” érvényesülésének a magyar társadalom nem volt képes gátat szabni. Minden bizonnyal Hajnalnak erre a gondolatmenetére visszavezethető az a Magyarországon későbbiekben is felbukkanó meglátás, hogy Közép- és Kelet-Európa komolyabb zsidó sikerek helyszínéül szolgált, mint a kontinens nyugati fele.⁵³

Ahogy Bolgár írja, a holokauszt után az elmélet, legalábbis eredeti verziójában elfogadhatatlanná vált. Egyrészt azért, mert a zsidók páriahelyzetéért (döntő részben) magát a zsidóságot tette felelőssé, másrészt pedig amiatt a ropant negatív kép miatt, ahogyan a zsidó üzletember erkölcsiségét lefestette.⁵⁴ A kívülállásból eredő zsidó siker gondolata azonban nem vészett ki a tudomá-

⁵⁰ BOLGÁR 2016. 18., FELEKY 1911., OPPENHEIMER 1911.

⁵¹ SZEKFŰ 1938. 247.

⁵² SZEKFŰ 1938. 159–160.

⁵³ BOLGÁR 2016. 18–23.

⁵⁴ BOLGÁR 2016: 23.

nyos gondolkodásból. Itthon Bibó István próbálta revideálni a tézist a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című tanulmányában. Egyrészt a zsidók emancipációjuk előtti kívülállását egyértelműen a keresztényeknek róttá fel, azaz kirekesztettségként írta le. Bibó szavaival élve: „A [keresztény] vallási képzetek és a társadalomszervezet együtt határozták meg tehát azokat a feltételeket, melyek között az európai zsidóság a középkor, s nagyjából az újkor hosszú évszázadai alatt élt: néha területileg is zártan és elkülönülten, néha szabad mozgási lehetőségben, néha a hatóságok és társadalom kifejezett rosszindulatától körülvéve, néha hagyományosan rendezett és kiszámítható közlekedésben a környező világgal, néha szigorú, kicsinyes és hátrányos jogi szabályozások közepette, néha csak néhány meghatározott közjogi és hivatalviselési korlátozás mellett.”⁵⁵ Másrészt Bibó a zsidó gazdasági sikereket nem a páriasors rögzítette erkölcsi dualizmusból vezette le, hiszen az súlyosan dehonosztáló volt a zsidóságra nézve. Ő is a kívülállásból indult ki, amely véleménye szerint a zsidóság számára egy „morális és intellektuális feladatként”⁵⁶ jelent meg és kifejlesztett bennük egy minden lehetőséget megragadó, „racionális alkalmazkodást”,⁵⁷ különös tekintettel a legracionalizáltabb területen, a pénzügyi ügyletek terén. Így amikor a racionalitást a siker kulcsává tevő kapitalizmus bontogatni kezdte szárnyait, akkor a zsidóság komoly előnybe került.⁵⁸ Ha jobban szemügyre vesszük Bibó elbeszélését, talán még ebből a meglehetősen tömör összefoglalóból is világossá válhat számunkra az a furcsa helyzet, amelyre Bolgár rámutat: tudniillik, hogy Bibó Weber fogalmi készletét használta, de a német tudóssal gyökeresen ellentétes álláspontra jutott azzal, hogy a zsidóságot a kapitalizmus előfutáraivá tette. Az uzsorást felváltotta a modernitás tisztességes vállalkozója. Bár az elméletet morális szempontból már nem érthette kifogás, kidolgozottsága nem mondható igen átgondoltnak és aprólékosnak; Bibó nem meséli el, hogy a kirekesztettség mi módon vezet racionalitásra.⁵⁹

Bolgár olvasatában a Bibó által kifundált értelmezést Hanák Péter bontotta ki részletesebben, ő kreált megragadható történeti narratívát a revideált elméletre alapozva. Erre vonatkozó gondolatait Hanák több munkájába is belecsempészte, legrészletesebben azonban egy *Históriában* megjelent ismeretterjesztő

⁵⁵ BIBÓ 1984. 187–188.

⁵⁶ BIBÓ 1984. 198.

⁵⁷ BIBÓ 1984. 198. Kiemelés az eredetiben.

⁵⁸ BIBÓ 1984. 197–198.

⁵⁹ BOLGÁR 2016. 24–25.

cikkben és egy angol nyelvű tanulmányban fejtette ki őket.⁶⁰ Hanák alapvetően Magyarország XIX. századi modernizációjának mozgatórugóit kutatva jutott el a zsidók sajátos szerepének vizsgálatáig. Véleménye szerint a zsidó népesség száma a magyar főnemesség által erősen támogatott⁶¹ betelepülés következtében rohamosan nőtt a XVIII. század második felétől a XIX. század közepéig, keresztény alkalmazottak híján pedig (mivel ez tilalmas volt számukra)⁶² saját hitsorsosait alkalmazták, így egy zsidó felvásárlói láncolat jött létre a házalótól a nagykereskedőig, és ez egy országos, egymást kölcsönösen segítő-kiegészítő kereskedelmi hálózat országos piac kialakulásához vezetett.⁶³ E hálózat segítségével a zsidók komoly szerepet kaptak a magyarországi modernizáció elősegítésében. De mi köze akkor Hanák gondolatmenetének a páriakapitalizmus elméletéhez?

Bár a *Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1760–1848* című cikkének elején azt írja, hogy nem kíván beszállni a zsidóság gazdasági tehetségéről és intellektuális képességeiről szóló, többek között Weber és Sombart nevével fémjelzett vitába, kiindulópontja mégis megegyezik az említett elődökével.⁶⁴ A zsidóság páriasorsa következtében olyan képességeket és hajlamokat sajátított el, és adott tovább generációról generációra, amelyek „szükségképpen főként a kereskedésben, a pénzügyletekben érvényesültek.”⁶⁵ A két német tudós elbeszélésével szemben Magyarországon nem a városok gettóiban, hanem a városok körül, illetve az uradalmi központokban élték a feudális társadalomból kiközösítettek életét.⁶⁶ Kirekesztettségük Hanáknál nem fizikai, hanem jogi/gazdasági kívülállásként jelent meg, ami a birtok- és a hivatalszerzés

⁶⁰ BOLGÁR 2016. 25–26.

⁶¹ Hanák a főnemesi támogatás okát abban látja, hogy a magyar arisztokraták „*tisztában voltak*” a zsidók kiváló kereskedelmi képességeivel, és saját profitjuk növelésének lehetőségét látták befogadásukban. Másrészt azt is megemlíti, hogy a zsidóság térnyerésében nagy szerepet játszott, hogy a magyarországi nemesség hagyományos lenézte a gazdasági pályákat. HANÁK 1991. 18., HANÁK 1992. 26.

⁶² E tiltás megkerülésére, a zsidóknál szolgáló keresztény cselédek Somogy megyei összeírására lásd: SZILI 1994. 56.

⁶³ HANÁK 1991. 19., HANÁK 1992. 28–33. – E zsidó kereskedelmi hálózat létezését vitatja KÖVÉR 2011. 90–91.

⁶⁴ HANÁK 1992. 25.

⁶⁵ HANÁK 1996. 5.

⁶⁶ BOLGÁR 2016. 26. – Ez a – ha szabad így fogalmaznom – rurális fordulat, tehát hogy a városi, gettóban élő zsidó kereskedő helyett, a termények közelében tüsténkedő, vidéki zsidó kereskedő képét festi meg leírásában Hanák, nyilvánvalóan az elmélet magyar viszonyokhoz való igazításából fakad. Azonban ez nem előkép nélküli fejlemény Sombart és Weber gondolatainak hazai interpretációi között, hiszen már Szekfű Gyulánál is megtalálható. SZEKFŰ 1938. 157–159.

tiltásában, a céhekből való kizárásban, a nemessé válás útjának elzárásában nyilvánult meg. (A nemességszerzés a konkurens kereskedő kisebbségek, például a korábban domináns görögök előtt nyitva állt, egyszersmind gátját is képezte a vállalkozói mentalitás kialakulásának). Páriahelyzetük következtében Hanák szerint azonban (paradox módon) a zsidóság a „*kirekesztés speciális előnyeit élvezhette*”.⁶⁷

Mik voltak ezek az előnyök? A városi letelepedés tiltása miatt közel éltek a terményekhez, amelyek felvásárlás és értékesítés, valamint a különböző haszonvételek bérlete a XIX. század elejének konjunkturális időszakában kiváló üzletnek bizonyult, komoly profitot termelt. Ezt a pénzt viszont, Hanák értelmezése szerint, a zsidóságot sújtó tiltások miatt nem tudták birtok- vagy házvásárlással elkölteni (nem tudtak — az ő kifejezésével — „holt tőkét” képezni belőle), ezért rákényszerültek egy újfajta „*beruházási stratégia*” kialakítására, „*arra, hogy felhalmozott tőkéjüket ismét az üzletbe fektessék, bővítsék, és új ágakra terjesszék ki vállalkozói tevékenységüket*”.⁶⁸ Így végső soron páriasorsuk rákényszerítette őket, hogy példás kapitalistaként, „*pontosabban, üzletszerűen*”⁶⁹ dolgozzanak és könnyen mobilizálható tőkére tegyenek szert.

Mire a század közepére a birtokszerzés lehetősége megnyílt a zsidóság előtt, vállalkozói szellemük rögzült, apáról fiúra szállt, így a pár nemesség felé gravitáló család (mivel a kikeresztelkedés mindig reális lehetőség volt) kiesése nem okozta a zsidóság gazdasági dominanciájának megtörését. A XIX. század első felében megizmosodott zsidó kereskedők (vagy utódaik) aztán mozgó tőkéjüket előbb a vasút és gőzhajózás fejlesztésébe, majd a kiépülő malomiparba fektették, végül a század második felében egyre nagyobb részesedést szereztek a kibontakozó magyar iparvállalatokban és a hitelüzletben.⁷⁰ A XVIII. század végén pályájukat toprongyos házalóként kezdő zsidók déd- és ükunokái tehát a XIX. század második felére bankárokká és iparmágnásokká avanzáltak.

A páriakapitalizmus-elmélet Hanák-féle verziója nem maradt teljesen hatástalanok a magyar társadalomtudományos gondolkodásban, ugyanis egyes elemei későbbi munkákban is felbukkantak, például Karády Viktor egy tanulmányában. Karády a magyarországi zsidóság polgárosodás és modernizáció terén elért kimagasló eredményeit magyarázva tér ki gazdasági sikereikre. Bár a

⁶⁷ HANÁK 1992. 26. Saját fordításom.

⁶⁸ HANÁK 1991. 19.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ HANÁK 1992. 37., 39.

fentebb említett szerzőkre nem hivatkozik, a páriakapitalizmus-elmélet hanáki olvasatához több ponton is igen hasonló eszmefuttatással áll elő. Mivel a mezőgazdasági, állami és céhes pályákról ki voltak tiltva, „[...] a szabadpiacon érvényesíthető vállalkozói készségek és erények a magyarországi zsidóság mintegy eredeti kollektív tulajdonságait képezték [...]”.⁷¹ Vagy talán még érthetőbben: „még ha nem is volt számottevő tőkéje, a többségében kereskedelemre szorított zsidóság rendkívüli szakkompetenciával bírt a tőke racionális kezelése, a hitelszerzés és -gyümölcösztetés, általában a pénzkezelés és -befektetés terén, annyira, hogy a modern bankrendszer kialakulása előtti korszakban is már egy sor bankfunkciót látott el.”⁷² E képességeik kamatoztatásával — úgy tűnik — egynémely zsidó kereskedő mégis csak szert tett „számottevő tőkére”, nem is akármilyenre, ugyanis mozgótőkéket halmoztak fel, mivel az állam „a zsidóságot az 1850-es évekig megfosztotta az ingatlanszerzés, a föld- és a telekvásárlás jogától.”⁷³ Mozdótőkével pedig tulajdonképpen Magyarországon csak ők rendelkeztek, így a modernizáció kezdetén fent említett üzleti erényeiket latba vetve komoly előnyre tettek szert például az iparban és a közlekedés fejlesztésében.⁷⁴

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

Most, hogy megismerkedtünk a páriakapitalizmus-elméletének szövevényes keletkezéstörténetével, érdemes figyelmünket arra fordítani, vajon mennyire alkalmas a zsidó gazdasági sikerek magyarázatára. Véleményem szerint a páriakapitalizmus tézis több ponton vitatható.

Először is, gondoljuk meg, mennyire állhatja meg a helyét a tétel Sombart-és Weber-féle verziója, amely szerint pusztán egy társadalmi csoport kívül-

⁷¹ KARÁDY 1997. 90. – Gyáni Gábor Karády e gondolatának (és tulajdonképpen a páriakapitalizmus-elmélet alapjának) cáfolatát abban a megállapításban látja, hogy a zsidóság gazdasági érvényesülésére – saját és mások kutatásai alapján – ott nyílt a legkedvezőbb esély, „ahol a zsidók korán és egyúttal tartósan megtelepedhettek: már jóval az emancipáció előtt megindulhattak ezáltal a betagozódás útján.” GYÁNI 2012. 140–141.

⁷² KARÁDY 1997. 87–88. – Karády egy későbbi tanulmányában megjegyzi, hogy a zsidóság gazdasági pályára kényszerüléséből nem feltétlenül következik későbbi kapitalista modernizáció szerepe, akármennyire is sugallják ezt a Sombart művében leírt „antiszemita hiedelmek”. Ennek alátámasztására pedig Weberre hivatkozik, mondván, hogy a jeles német tudós sem a zsidók, hanem a protestánsok etikájában találta meg a kapitalizmus szellemét. KARÁDY 2005. 194.

⁷³ KARÁDY 1997. 88.

⁷⁴ KARÁDY 1997: 88–89.

állása képes megteremteni az üzleti sikerhez szükséges lelki alkatot. Hogy mennyire nem ez volt a helyzet, elegendő belegondolni abba, hogy a szintén messzemenőig kiközösített cigányság sosem lett a modern kapitalizmus élló-vasa.⁷⁵

A páriakapitalizmus-elmélet hanáki értelmezésének legvitathatóbb pontja – amit Bolgár is részletes kritika tárgyává tesz tanulmányában – a zsidóság kirekesztettsége nyomán kialakult sajátos befektetési stratégiájának kérdése, vagyis az a felvetés, hogy a különböző tiltások miatt a zsidók nem tehettek mást, minthogy saját üzletükbe forgatták vissza nyereségüket, avagy Bolgár Dániel frappáns megfogalmazásával élve „amolyan »muszájaszkéták« voltak”.⁷⁶ Ennek az elképzelésnek legalább két komoly buktatója van.

Először is: a zsidóság diszkriminációja a föld- és háztulajdon, sőt még az iparúzés tekintetében sem valósult meg olyan kizárólagosan és teljes körűen, mint ahogyan Hanák (és mások) leírják.⁷⁷ Bár a törvény betű szerint valóban sok helyen zsidókra vonatkozó tilalmakat fogalmazott meg, a való életben mind a keresztény többség, mind a diszkriminált zsidóság gyakran eltekintett a szabályok merev betartásától, vagy éppen megkerülték azokat. Ha csak a magyar esetet figyeljük meg a XVIII. század második és a XIX. század első felében, azt látjuk, hogy a tulajdonra vonatkozó tiltásokat nagyon sok helyen zálogba vétellel oldották meg, amiket, amint lehetőség nyílt rá, nevükre íratnak.⁷⁸ A háztulajdonlás lehetősége több helyen ráadásul kikeresztelkedés nélkül, már az emancipációs törvények előtt is, a lokális szabályozásokkal, illetve a városi tanács vagy a földesúr külön engedélyével megnyílt a zsidóság előtt.⁷⁹ Bár az iparúzés tekintetében erősebben érvényesültek a korlátozó rendelkezések, itt

⁷⁵ Bibó István már érzékelte ezt a problémát, és a következő, meglehetősen kényelmetlen választ adta rá: „[A cigányságnál] sokallta erősebb morális és intellektuális kultúrájú zsidóság számára azonban az emberi lehetőségek szélére való szoríttatás morális és intellektuális feladatként jelentkezett.” BIBÓ 1984. 198. Más példákkal és meggyőzőbb érvekkel közelíti meg a kérdést SILBER 1992. 5–6.

⁷⁶ BOLGÁR 2016. 31.

⁷⁷ BOLGÁR 2016. 32. Az iparúzésre vonatkozóan azonban már Sombartnál is találhatunk adatokat. SOMBART 2001. 125–127.

⁷⁸ BÁCSKAI 1989. 94., 148.

⁷⁹ JAKAB 2014. 56–71., Ö. KOVÁCS 1996. 85., SZILI 1994. 55. – Csíki Tamás kutatásaiból azt is tudhatjuk, hogy Szatmárnémetiben már a XVIII. század elején rendelkeztek zsidók házzal, sőt földbirtokkal is, amit ráadásul azután is megtartottak, hogy a település szabad királyi városi rangra emelkedése miatt kitiltották az izraelitákat Szatmárnémetiből. Az pedig a szabályok megkerülésére és be nem tartására jó példa, hogy a kizárás után több mint tíz évvel, még mindig éltek zsidók a városban. CSÍKI 1999. 133–134.

sem beszélhetünk teljes tiltásról, hiszen a céhen kívül is működtek kézművesek, keresztények ugyanúgy, mint zsidók. Jakab Réka kutatásaiból tudjuk, hogy például Pápán, ha egy zsidó számára a földesúr letelepedési engedélyt adott, akkor bármilyen mesterséget űzhetett, csupán a katolikus ünnepekre kellett tekintettel lennie, amennyiben azokon a napokon ő sem dolgozhatott.⁸⁰ Sőt, egy helytartótanácsi rendelet értelmében a céhekből nem is szabadott kizárni azt a zsidó kézművest, aki teljesítette az általános követelményeket. 1813-tól a központi céhszabályok pedig lehetőséget adtak a zsidó iparosoknak legények tartására, és ha elég mestert sikerült kiállítani, céhek alapítására is.⁸¹ Ahogy a tiltó rendelkezéseket, úgy ezt is ki lehetett kerülni, és ki is kerülték. Ismét csak hadd hivatkozzak Pápa esetére, ahol akadt példa zsidó kézműves befogadására, bár csak elvétve, saját céhet pedig a város izraelita iparosai nem tudtak alapítani.⁸² A diszkrimináció azonban Pápán nem csak a zsidókat érintette. A katolikus céhek a protestánsok felvételétől ugyanúgy ódzkodtak.⁸³

Az új, kényszerű befektetési stratégia elképzelésének az előbbieken kívül van még egy logikai problémája is. Ahogyan Bolgár Dániel rámutatott, ha minden lehetőség zárva is lett volna a zsidóság előtt megkeresett pénze földbe, házba, nemességbe forgatására (az imént láthattuk, hogy ez nem teljesen így volt), „*még akkor is maradt volna legalább két olyan lehetőség a nyereség felhasználására, aminek igenis volt szubjektív haszna az önmagáért való reinvesztícióval ellentétben, és amire az összes ember belsőleg és erősen motivált.*”⁸⁴ Egyrészt elkölthették volna életük kényelmesebbé, szebbé és élvezetesebbé tételére (ételre, italra, ruhára stb.), másrészt kockázatos kihelyezése helyett teaurálhatták volna pénzüket, őrizgethették volna otthon egy kis ládika biztonságos lakatja mögé vagy néhány méternyi föld alá rejtve. Az elmélet ezekkel az eshetőségekkel nem számolt. Nem lehet levezetni belőle, hogy a zsidóság miért nem élt ezekkel az önmagáért való újra befektetésnél kedvezőbb lehetőségekkel.⁸⁵

Hanák páriakapitalizmus-tézisének az is szerves eleme, hogy a modern magyar kapitalizmus zsidó nagyurai és az újkor hajnalának folyton mindenüket újra befektető izraelita kényszeraskétái között apa-fiú kapcsolat van, a fiúk a

⁸⁰ JAKAB 2014. 200.

⁸¹ JAKAB 2014. 201.

⁸² Szatmárnémetiben a városi tanács szorgalmazására vettek fel zsidó tagokat a keresztény céhekbe. CSÍKI 1999. 134.

⁸³ JAKAB 2014. 138–139., 200–201.

⁸⁴ BOLGÁR 2016. 30–31.

⁸⁵ BOLGÁR 2016. 30–31.

modernitásban számukra oly előnyös üzleti modorukat a múltból hozták, magyarán családi és mentalitásbeli kontinuitás volt a XIX. század elejének zsidó terménykereskedői és a századvég iparmágnásai között.

Az empirikus kutatások azonban el kell, hogy bizonytalanítsanak minket. Bácskai Vera a XIX. század első felében munkálkodó pesti nagykereskedők szellemiségét vizsgáló kötetében több, számunkra fontos megállapítást is tesz. Egyrészt rámutat, hogy a zsidó kereskedők körében sem beszélhetünk egységes mentalitásról, a zsidók között tradicionális és a vállalkozó típusúak egyaránt megtalálhatóak voltak, ráadásul az e felekezethez tartozók között az előbbiek voltak többségben.⁸⁶ Másrészt: a társadalmi rangemelkedés nemesítéssel és ingatlanvásárlással járó folyamata a zsidó kereskedők egy része számára is vonzó lehetőségnek számított, anélkül, hogy ez a lépés kereskedelmi vállalatuk végét jelentette volna. Sőt, Bácskai szerint a nemesedés „*a vállalkozói pálya emeltyűje*” volt.⁸⁷ Ezek mellett Bácskai kutatása szerint az 1848 előtti cégeknek csupán az ötöde érte meg az 1870-es éveket.⁸⁸ Végül Bácskai eredményei közül érdemes kiemelni még azt is, hogy a Hanák elméletében oly egyértelműnek tűnő „terménykereskedőből iparmágnás” családi pályáívvvel szemben a tartósan a pályán maradó, a század elején terménykereskedelemből meggazdagodók valójában nem az iparba fektették tőkéjüket a század második felében, hanem a kereskedelmi és a bankszektorban fialtatták pénzüket. Kövér György kifejezésével élve, kereskedő-bankárok lettek.⁸⁹ Az ipari befektetések az 1848 után betelepülőkre, illetve az ekkor kereskedelmi pályát kezdőkre voltak jellemzőek.⁹⁰ Bácskai kutatása alapján tehát úgy tűnik, hogy a XIX. század első felében nem létezett a zsidóság körében egységes gazdasági mentalitás, és a Hanák által leírtakkal rokonítható vállalkozói típuson belül sem volt a szellemiség öröklődése olyan egyértelmű, mint Hanáknál.

A páriakapitalizmus-elmélete tehát, bár egy viszonylag kerek történetet ad elő a zsidó gazdasági sikerek keletkezéséről, sok szempontból vitatható, alaposabban végiggondolva pedig kételyeket ébreszt az olvasóban.

⁸⁶ BÁCSKAI 1989. 45.

⁸⁷ BÁCSKAI 1989. 79., 140–170.

⁸⁸ BÁCSKAI 1989. 22.

⁸⁹ KÖVÉR 1987. 321 – Bácskaiéhoz hasonlóan Kövér pesti kereskedő-bankárokat egy 1840–1873-as időmetszetben vizsgáló kutatása is igen sokszínű mobilizációs utakat mutatott ki a zsidó nagykereskedőknél. KÖVÉR 2012.

⁹⁰ BÁCSKAI 1989. 90–110., 217. – Hanák kapitalista szellemről szóló megállapításait Halmos Károly is vitatta. HALMOS 2005. 164–170.

GAZDASÁGI SZELLEM ÉS MOBILITÁS

Most, hogy megismerkedtünk a páriakapitalizmus-elméletének keletkezéstörténetével, és megvilágítottuk a tézis néhány kritikus pontját, itt az idő elgondolkozni azon, milyen módon lehetséges az elmélet empirikus ellenőrzése, lehetséges-e egyáltalán. Erre ugyanis a teóriának sem németországi, sem magyarországi megfogalmazói nem tettek kísérletet.

Véleményem szerint három ponton érdemes kísérletet tenni az elmélet helytállóságának tesztelésére. Az első vizsgálati lehetőségként kínálkozik Hanák azon megállapítása, amely kontinuitást feltételez a XIX. század első felének tehetős zsidó terménykereskedői, illetve ugyanezen évszázad végének iparmágnásai között. Vajon valóban így volt-e? Mint a kritikai megjegyzéseknél láthattuk, ennek cáfolatára is találhatunk példákat a szakirodalomban. Az általam ismert kutatások csak a nagyon vagyonosok körében vizsgálódtak, valószínűleg részben a bőségebb forrásbázis, részben pedig azon egyszerű oknál fogva, hogy a kapitalizmus kibontakozásának ezek a szereplők váltak a leglátványosabb és legbefolyásosabb figuráivá. Az, hogy a kisebb, vidéki kereskedők, iparosok és hitelezők sorsa (és azon belül is a zsidóké) hogyan alakult a század folyamán, tudomásom szerint nem tartozik a hazai történeti kutatások felkapottabb témái közé.⁹¹ Dolgozatom szempontjából azonban ez már csak azért sem lényegtelen kérdés, mivel Hanák — ahogyan azt fentebb röviden be is mutattam — egy komplett zsidó kereskedelmi hálózat létezéséről írt, aminek a nagykereskedők csak a csúcsát jelentették; nagyon fontos szerep hárult viszont a köztes lépcsőfokon álló közvetítő kereskedőkre.

A következőkben kísérletet teszek arra, hogy megvizsgáljam, hogy egy dunántúli kisvárosban, Pápán hogyan alakult a századvég helyi gazdasági elitjének és felmenőiknek foglalkozási mobilitása. Volt-e személyi kapcsolat a századvég vagyonos zsidó polgárai és a korábbi gazdag pápaiak között; családjaik olyan úton jutottak-e be a helyi elitbe, ahogyan azt Hanák leírja. Ez esetben

⁹¹ Természetesen születtek a témát érintő tanulmányok, monográfiák. Benda Gyula a keszthei társadalom roppant részletes vizsgálatát végezte el az 1740–1849 közötti időszakban. BENDA 2008., különösen: 219–231. – A 19. század első felének városi kereskedőit és külön a zsidó kereskedőket vizsgálta a különböző összeírások tükrében EPERJESSY 1990., különösen: 76–86. Bognár Bulcsu a dualizmuskori szombathelyi gazdasági elit körében végzett kutatásokat a virilis jegyzékek alapján. BOGNÁR 2002., BOGNÁR 2004. Kaposi Zoltán a kanizsai kereskedőket vizsgálta felekezeti bontásban az 1690–1848 közötti időszakban. KAPOSI 2003.

remélhetőleg arra is lesz mód, hogy ne csak a zsidóság, hanem a keresztény felekezetek körében is megvizsgáljam, léteztek-e felekezetspecifikus intergenerációs és/vagy intragenerációs mobilitási utak.

A második feladat, hogy megvizsgáljuk, vajon megfigyelhető-e a jellegzetes kapitalista befektetési stratégia a pápai zsidóknál már a modern kapitalizmus korszaka előtt. Azaz, mennyire támasztható alá az az állítás, hogy mivel a zsidóságot erő diszkriminatív rendelkezések minden egyéb utat elzártak előlük, nyereségüket folytonosan visszaforgatták az üzletbe, és ennek köszönhetően már a kapitalizmus kibontakozása előtt kapitalista szellemiségben üzleteltek, tehát a kényszerűség kialakított náluk egy különös, de előremutató befektetési stratégiát.

A kutatás harmadik lehetséges iránya annak vizsgálata, létezett-e a pápai zsidóknál a Weber és Sombart érvelésében még központi szerepet kapó, azonban a tézis későbbi verzióiból erkölcsi tarthatatlansága miatt kikopó kettős morál, valóban — ahogy Bolgár fogalmaz — a „*kapzsiság* [nem zsidókkal szembeni] *szabadjára engedése*”, „a *nyereségvágy kiélése kímélet nélkül*” tett-e sikeressé a zsidókat.⁹² Ezt úgy deríthetjük ki, ha megvizsgáljuk, hogyan üzleteltek a zsidó polgárok keresztény szomszédjaikkal és ehhez képest hogyan saját hit-sorsosaikkal; feltárjuk, hogy létezett-e valamilyen sajátosan zsidóságra jellemző gazdasági modor, gondolkodási forma, üzleti etika vagy etikátlanság.

A következőkben tehát úgy kísérlem meg a pápai kontextusban ellenőrizni a páriakapitalizmus-elméletet, hogy egyrészt egy mobilitási vizsgálatot végzek, másrészt a zsidó üzletemberek befektetési stratégiáját figyelem meg, harmadrészt azt próbálom meg kideríteni, vajon erkölcsi megfontolásokat nélkülöző, a keresztényekkel szemben kegyelmet nem ismerő uzsorás módjára viselkedtek-e a pápai izraeliták.

A VIZSGÁLATI TEREP: PÁPA A XIX. SZÁZADBAN

Az imént megjelölt vizsgálatok elvégzésére lokális szinten, Pápa városában teszünk kísérletet. Mielőtt ehhez hozzákezdénék, a kutatás kontextusba helyezésének és egyszersmind helyszínválasztásom alátámasztása érdekében, felvázolom a település XIX. századi történetét alapvetően a város gazdasági és felekezeti viszonyaira, valamint a helyi zsidóságra koncentrálva.

⁹² BOLGÁR 2016. 11.

Pápa a XIX. sz. század elején az Esterházy-család birtokában lévő szabadalmas mezőváros volt. 1842-ig a külső városrészek (Alsó- és Felsőváros) és a Belsőváros külön igazgatás alá tartoztak, a földesúrral kötött külön szerződést határozta meg mozgásterüket.⁹³ 1846-ig a zsidó felekezet is községet tartott fenn. A nemesség szintén önálló községet alkotott, amely csak 1848-ban egyesült a polgári önkormányzattal.⁹⁴

Pápa a Győrt Veszprémmel összekötő út közepén tulajdonképpen egy regionális kereskedelmi központ funkcióját látta el, itt gyűjtötték össze a környék mezőgazdasági termékeit.⁹⁵ Ebben a korszakban a város gazdaságára jelentős befolyást gyakorolt az Esterházyak magánföldesúri joghatósága. A pápai uradalom haszonbérletei fölött ők rendelkeztek, és — mint azt korábban már említettem — az általuk kibocsátott letelepedési engedély a céhes keretek kívül is lehetővé tette az iparűzést, ami konkurenciát teremtett a városi kézműipar számára (nem csoda, hogy a város és a földesúr között folyamatosak voltak a konfliktusok).⁹⁶ Mindezekkel együtt az Esterházyak igazgatásában lévő pápa-ugodvecseri uradalom kiépültével, továbbá fejlett kézmű- és malomiparral Pápa gazdasága a XIX. század első felében stabil képet mutatott. 1805-ben Vinter Mátyás keménycserépgyárat alapított, Toch Herman 1801-ben, Schlesinger Ábrahám pedig 1830-ban pipagyárat hozott létre.⁹⁷

A helyi hitelélet az ország általános viszonyaihoz hasonlóan alakult ebben a korszakban. Pénzkölcsönzéssel több hitelintézet foglalkozott: a polgári és a nemesi árvapénztár (vagyis két gyámpénztár), a polgári ispotály és a Rozália Franciskáról elnevezett ispotály (női kórház) pénztára, illetve a városi alapítványi pénztár. Ezek éves forgalma 1847-ben megközelítette a 390 ezer pengőforintot (első helyen a polgári árvapénztár állt 245 ezer pengőforint éves forgalommal).⁹⁸ 1848-ban egy bírósági jegyzőkönyvben szerepel egy városi takarékpénztár nevű intézmény is egy adósságyügyben, amelyről a Pápáról szóló tanulmányok korábban nem tettek említést.⁹⁹ Az újabb kutatásokból tudjuk, hogy a

⁹³ HUDI 1995a. 97., az egyesülési szerződést közli: HUDI 2001. 34–39., kommentárral ellátva újra kiadta: PETRIK 2010. 153–160. Az egyszerűség kedvéért a következőkben csak akkor említem külön a két városrészt, ha annak a dolgotat szempontjából jelentősége van.

⁹⁴ A zsidó községről lásd HUDI 1995b. 107–117., a nemesi községről uo. 97–106.

⁹⁵ JAKAB 2014. 166., 205.

⁹⁶ JAKAB 2014. 38.

⁹⁷ JAKAB 2014. 158–164.

⁹⁸ HUDI 1995b. 93.

⁹⁹ A hitelezés országos állapotára a XIX. század elején lásd: TOMKA 2000. 7. A pápai viszonyokról később még lesz szó, a század első felének zsidókat érintő hitelügyleteiről lásd: JAKAB

Pápai Takarékpénztár 1842-ben alakult „a’ munkás néposztály javára” a városi önkormányzat fenntartásával. Nyomtatott alapszabályát 1844-ben adták ki. Eszerint a befektetők maximum 400 pengőforint megtakarításukat helyezheték el a pénzügyintézetben, amely maximum 1000 pengőforint kölcsönt adhatott (megfelelő kezes mellett) a rászorulóknak. A takarékpénztár — amely az 1850-es években is eredményesen működött — Veszprém megye és Pápa város első takarékpénztára volt.¹⁰⁰ A város vezetése az uzsoráskodás visszaszorítása, a szegényebb lakosok érdekében 1844 nyarán városi zálogházat is alapított, amely az alkalmazottak hozzá nem értése és a felkért zsidó becsüsök visszaélése miatt néhány éven belül válságos helyzetbe került. 1847-ben csak a takarékpénztár kölcsöne mentette meg a csődtől.¹⁰¹

A hivatalos pénzügyintézetek mellett magánszemélyek (jobbágyok, nemesek, polgárok) szintén gyakran kölcsönöztek egymásnak.

A meghatározó gazdasági befolyás mellett az Esterházy-család Pápa felekezeti viszonyaira is nagy hatással volt. A XVII–XVIII. századi erőszakos rekatoлизáció következtében korszakunkra a városban egyértelmű katolikus dominancia érvényesült. II. József türelmi rendeletét követően az evangélikusok és a reformátusok is visszanyerték szabad vallásgyakorlatukat, így a felekezeti sokszínűség megmaradt. 1782-ben a pápai lakosság több mint kétharmada római katolikus vallású, a többi lakos református, evangélikus és izraelita vallású volt.¹⁰² Utóbbiak betelepülése az Esterházyak támogatásával a XVII–XVIII. század fordulóján indult meg. A szakirodalom egyöntetű megállapítása szerint a letelepedés engedélyezése mögött egyértelműen a főúri család gazdasági érdekei álltak.¹⁰³ A pápai zsidósággal később még bővebben foglalkozom, annyit azonban már itt érdemes megjegyezni, hogy 1847-re a zsidó vallásúak lettek a második legnépesebb felekezeti csoport a városban, ebben az évben számuk majdnem elérte a 3000 főt.¹⁰⁴

A pápai gazdaság a század közepétől kezdve nem tudott igazán sikeresen alkalmazkodni az új viszonyokhoz. Az 1830-as évektől fellendülő gyáripár nem tudott kibontakozni, a régi üzemek bezártak a 1860-as, 1870-es évekre, az újak —

2014. 141–148. A városi takarékpénztárra lásd: MNL VeML V. 2.c. Szóbeli bírósági jegyzőkönyvek, 2. 391.

¹⁰⁰ Alapítását és működését feldolgozta HUDI 2013. 463–473.

¹⁰¹ HUDI 1995b. 96.

¹⁰² HUDI 1994a. 293.

¹⁰³ HUDI 1994a. 293., JAKAB 2014. 158–161.

¹⁰⁴ HUDI 1995a. 98.

köztük a híres Kluge-féle képfestő üzem — pedig nem voltak képesek teljesen pótolni őket.¹⁰⁵ A vámhatár eltörlésével erőteljesebben megjelenő cseh és osztrák ipar főként a Pápán komoly hagyományokkal rendelkező iparágakban jelentett konkurenciát,¹⁰⁶ még a század folyamán húzóágazattá vált malomiparban pedig nem valósultak meg azok a változtatások (elsősorban a gőzmeghajtásra való áttérés), amelyek a sikeresség elengedhetetlen feltételei voltak. A legnagyobb problémát mégis a vasút viszonylag kései megjelenése jelentette. Pápa különböző okok miatt kimaradt mind a Graz, mind pedig az Adria felé tartó vasútvonalak állomásai közül, és csak kisebb mellékvonalak megállóhelye volt 1871-től.

A pápai ipar problémáit a század végén, az 1890-es években az állami dohánygyár és a Perutz testvérek által alapított textilgyár orvosolta valamelyest, amikhez csak 1913-ban csatlakozott az azóta is termelő húsgyár.¹⁰⁷ A hiteléletet sem kerülték el a gazdasági nehézségek, két pénzügyintézetnek, az 1863-ban létrehozott Pápai Takarékpénztárnak és az 1878-ban alapított Pápa Városi és Vidéki Takarékpénztárnak azonban sikerült talpon maradnia és bővítenie tőkeállományát.¹⁰⁸ Az 1870-ben alapított Pápai Népbank a pénzügyi alkalmazottak sorozatos visszaélései miatt 1878-ban csődbe ment, az ellenében 1871-ben indított Pápai Kereskedelmi Bank két év múlva szintén csődeljárás alá került.¹⁰⁹

A gazdaság ingadozó teljesítménye a népesség számának változásában is nyomon követhető. Az 1847-ben mintegy 12 000 lakosú város 1890-ig csupán körülbelül kétezer fővel gyarapodott, a gyárak építése következtében 1900-ra viszont 14 252 főről 17 427-re növekedett a pápai lakosok száma.¹¹⁰ Eközben a felekezeti arányok a század első feléhez képest nem igazán változtak; a katolikusok dominanciája valamelyest csökkent, de továbbra is jelentős maradt, a többi felekezet sorrendje nem változott. Továbbra is a zsidó lakosok voltak jelen a legnagyobb számban a római katolikusok mögött. Őket követték a reformátusok és növekvő számban az evangélikusok.¹¹¹

Mit tudhatunk XIX. századi pápai zsidóságról? Hudi József, majd Jakab Réka kutatásai alapján 1848-ig meglehetősen sokat.¹¹² A zsidó letelepedés

¹⁰⁵ GERŐ 1959. 67., LŐWY 1905. 127.

¹⁰⁶ PÖLÖSKEI 1994. 369–370.

¹⁰⁷ PÖLÖSKEI 1994. 371–372., 374., 377–378.

¹⁰⁸ KORITSCHONER 1905. 339–340.

¹⁰⁹ VOYTA 2012. 103–104., 106., 139–146.

¹¹⁰ HUDI 1995a. 98., LŐWY 1905. 127–128.

¹¹¹ LŐWY 1905. 127.

¹¹² HUDI 1984., 1994b., HUDI 1996b. 107–117., 151–155., HUDI 2006., 2007.; JAKAB 2014.

Pápán a XVII. század utolsó éveiben indult meg, pontosabban ekkor bukkant fel az első izraelita lakos a városban. 1748-ra, amikor is védlevelet kértek és kaptak Esterházy II. Ferenc földesúrtól, már 15 zsidó család élt Pápán, számuk a későbbiekben dinamikusan nőtt.¹¹³ Jakab 1800-ban 500–700 közöttire becsülte létszámukat, ami 1828-ra megduplázódott, az 1848-as zsidóösszeírásban pedig már majdnem 3000 főt tett ki.¹¹⁴

A XVIII. század második felében a növekedés lassúbb ütemben zajlott, 1870-re mintegy hatodával emelkedett a pápai zsidóság létszáma. Az 1880-as, 1890-es évekre a folyamat megállt és átfordult, a helyi izraeliták száma csökkenésnek indult. 1900-ra megközelítette az 1848-as szintet. Ennek okát a kortárs dr. Löwy László orvos — aki a város kissé megkésett millenniumi ünnepi monográfiájának demográfiával foglalkozó fejezetét írta —, abban látta, hogy az 1873-as krach következtében a helyi zsidó lakosság egy jelentős része tönkrement és a kivándorlás mellett döntött. A pápai ipar és kereskedelem hanyatlása bírta őket távozásra.¹¹⁵ Hogy valóban az 1873-as válságot és/avagy a város gazdasági problémáit kell-e látnunk a helyi zsidóság létszámának apadása mögött, nem tudom, annyi azonban biztos, hogy a század végén épült gyárak és a nyomukban némiképpen felpezsdülő gazdasági élet sem állították meg a folyamatot, ami egészen az 1940-es évekig folytatódott.¹¹⁶

1. táblázat
*Pápa lakosságának felekezeti megoszlása (1782–1900)*¹¹⁷

Felekezetek	A felekezetek létszáma és megoszlása több időmetszetben											
	1782		1847		1870		1880		1890		1900	
R. katolikus	6623	78 %	7500	61 %	8166	57 %	8526	58 %	8249	58 %	10460	60 %
Izraelita	460	5 %	2947	24 %	3499	25 %	3550	24 %	3139	22 %	3160	18 %
Református	999	12 %	1343	11 %	1638	12 %	1594	11 %	1642	12 %	2250	13 %
Evangélikus	427	5 %	541	4 %	914	6 %	984	7 %	1215	9 %	1540	9 %
Egyéb vallású	–	–	–	–	5	0 %	–	–	7	0 %	17	0 %
Összesen	8509	100 %	12331	100 %	14222	100 %	14654	100 %	14252	100 %	17427	100 %

¹¹³ JAKAB 2014. 42–56.

¹¹⁴ JAKAB 2014. 50–51.

¹¹⁵ LÖWY 1905. 127–129.

¹¹⁶ KEPECS 1993. 340–341.

¹¹⁷ JAKAB 2014. 129., LÖWY 1905. 127–128. – Löwy László elszámolásait javítottam.

A pápai zsidó társadalom felépítése — a Jakab Réka által feltárt elszórt adatok alapján — alapvetően megfelelt annak a képnek, amelyet a szakirodalom az ország zsidó lakosságáról általánosságban megrajzolt. A betelepülők elsősorban a földesúri haszonvételek bérbevételével, kereskedelemmel és ipari tevékenységgel, illetve ezek különféle kombinációjával keresték a kenyerüket. Jellemzően zsidó lakosok bérelték az uradalmi pálinkafőzdéket, kerestek a párlatokkal. Ugyancsak főként izraeliták foglalkoztak viasz- és gyertyaárusítással, valamint hamufőzéssel. A zsidó mészárosok a XIX. század elejére társaságba tömörültek, és testületileg bérelték a város és az uradalom mészárszékeit.¹¹⁸ Mint korábban láthattuk a zsidók iparűzését korlátozó törvények nem feltétlenül érték el céljukat. Pápán — ahogyan azt korábban már említettem — a város katolikus céhei mereven elzárkóztak a más felekezetűek felvételétől, ez azonban csak annyit jelentett, hogy például a zsidó kézművesek kontárként dolgoztak. Bár elviekben 1813-tól zsidók számára is lehetővé vált céhek alapítása, Pápán csak egy esetben, az izraelita szabók próbálkoztak ilyesmivel 1834-ben. Bár számuk jelentős volt, az alapításhoz remekelniük kellett volna, amit a helyi szabó céh nem engedett. Végül kompromisszumos megoldás született, 1837-től a céh zsidó mestereket is felvett soraiba.¹¹⁹ Egy 1828-as összeírás alapján a zsidó családfők mintegy 10%-a foglalkozott iparral, 1843-ra arányuk valamelyest nőtt, de továbbra is jelentősen elmaradt a kereskedőkétől.¹²⁰

A kereskedők kétségtelenül a pápai zsidóság domináns foglalkozási csoportját képezték, arányuk a valamilyen foglalkozást űző helyi zsidók között 1828-ban 30% körül alakult,¹²¹ 1848-ra azonban majdnem elérte az 50%-ot. Ez utóbbi évben a zsidóösszeírás által feltüntetett 722 foglalkoztatottból (ami a teljes pápai zsidó lakosság mintegy negyedét jelentette) 355 volt kereskedő vagy annak segédje.¹²² Jakab szavaival élve „a város kereskedelmi életének minden szintjén aktívan jelen voltak.”¹²³ Pár vagyonosabb, főként termény- és állatkereskedő mellett a csoport derékhadát a kisebb boltosok és szatócsok, valamint a házalók adták. A XIX. század első felében a kereskedelmen belül a gabonával és liszttel való üzletelés volt a legnépszerűbb — nyilvánvalóan szoros összefüggésben Pápának az Esterházy-uradalomban betöltött központi szerepével és a város

¹¹⁸ JAKAB 2014. 168–181.

¹¹⁹ JAKAB 2014. 201–202.

¹²⁰ EPERJESSY 1990. 79–80., HUDI 1995b. 109–110.

¹²¹ EPERJESSY 1990. 80.

¹²² JAKAB 2014. 51., 238.

¹²³ JAKAB 2014. 182.

számos vízimalmával. Ezen kívül jelentős volt a helyi zsidóság körében a városi kézműiparra épülő bőr-, gyapjú- és textiltereskedelem.¹²⁴ Összességében — már csak létszámukból fakadóan is — jelentős szerepet játszottak a város és főként az uradalom gazdasági életében.

Az 1848 utáni időszakból kevés információnk van a pápai zsidóság foglalkozás-szerkezetét illetően. Az emancipáció és főként a céhek 1872-es megszüntetése bizonyára új lehetőségeket nyújtott a helyi zsidóság számára. A városi ipartestületekben többen vezető szerepet töltöttek be közülük. Bár ahogyan a korábban idézett kortárs beszámoló írja, az 1873-as pénzügyi válság érzékenyen érintette a pápai zsidó kereskedőket, szerepük a későbbiekben sem csökkenhetett túlságosan, a század végének virilislistáin rendre ott találjuk a jelentősebb zsidó kereskedőket. Ezek mellett megerősödött egy helyi zsidó értelmiségi réteg is, amelynek tagjai vezető szerepet vittek mind a hitközség, mind a város életében.¹²⁵

Érdeemes még néhány szót áldozni arra, milyen viszonyban álltak a pápai zsidók keresztény szomszédjaikkal, milyen mértékben integrálódtak a város társadalmába. Jakab Réka elemzése végén kiemeli, hogy a pápai zsidóság az általánosnak mondhatónál gyorsabban és mélyebben tagozódott be a helyi közösségbe, ami véleménye szerint a betelepülők „és a befogadó közeg kölcsönös integrációs hajlamát mutatja.”¹²⁶ Természetesen ez a folyamat nem zajlott zökkenőmentesen, a gazdasági érdekek gyakran különbözőek voltak, továbbá a város és az Esterházyak közötti rendszeres konfliktusok is befolyásolták. A zsidó állampolgárok dualizmuskori egyenjogúsítása megkönnyítette a felekezetek közötti kapcsolatok elmélyítését, a század végére a helyi zsidóság a város közéletének, a pápai politika, de főleg a gazdaság elitjének fontos részévé vált.¹²⁷

A Pápáról és zsidó közössége gazdasági, társadalmi helyzetéről szóló rövid összefoglaló után már csak az van hátra, hogy megindokoljam, miért ezt a várost választottam vizsgálatom terepéül. Először is, nem lennék őszinte, ha elhallgatnám személyes kötődésemet a városhoz, tudniillik itt nőttem fel. Ez nem csak az érdeklődésem kialakulása miatt volt fontos, de jelentősen megkönnyítette a kutatást is. Ám más okai is vannak választásomnak. Egyrészt, mint láthattuk, a pápai zsidóság XIX. századi helyzete sok szempontból tipikusnak mondható, már amennyire a „tipikus” a szakirodalomból kirajzolódik. Egy arisztokrata család

¹²⁴ JAKAB 2014. 181–200., 238–240.

¹²⁵ SZALAI 2003. 39–46.

¹²⁶ JAKAB 2014. 246.

¹²⁷ SZALAI 2003. 39–46.

uradalmának központjában megtelepült közösségről van szó, amelynek tagjai dominánsan kereskedelemmel (javarészt a város adottságaiból következően termény-, bórkereskedelemmel) foglalkoztak. A pápai zsidóság betelepülésének üteme és foglalkozásszerkezeti tagolódása többé-kevésbé megegyezett Hidas I. Péter több vármegye és város adatainak egybevetésével végzett összehasonlító kutatásában felvázoltakkal.¹²⁸ A helyi kereskedők belső tagolódása (legalábbis a század közepén, amikor erre pontos adataink vannak) pedig hasonló módon alakult, ahogy azt például Hanák Péter már citált tanulmányában lefesti, a házalók és hajhászok, azaz árufelhajtók tömege felett szatócsok szélesebb, valamint a leggazdagabb kereskedők szűk rétege foglalt helyet, utóbbiak közvetítették a pápai uradalom áruit a győri nagykereskedők felé.¹²⁹ Bár a XIX. század második felében a pápai gazdaság, a helyi ipar és kereskedelem nehézségekkel küzdött, a városi zsidó kereskedők és iparosok jelentős lokális gazdasági szerepüket megőrizték, többen közülük a városi elit tagjai lettek. Ezek mellett azért választottam Pápát vizsgálati terepként, mivel – mint azt már korábban említettem – a páriakapitalizmus hanáki elméletét valamilyen formában érintő empirikus kutatások elsősorban a „nagyokra”, az ország jelentősebb pénzembereire, főként a pesti zsidó kereskedőkre és hitelezőkre koncentráltak.

Be kell vallanom, egy körülmény erősen választásom ellen szól: Pápa forrásadottságai messze állnak egy történész vágyálmaitól. Ez megnehezíti a kutatást, bizonyos hézagok vagy esetenként tatóngó lyukak betömését teszi lehetetlenné, amiket kellően óvatos fogalmazással igyekszem láthatóvá tenni. Mielőtt azonban hozzálátnék forrásaim elemzéséhez, érdemes röviden bemutatni azokat és a bennük rejlő lehetőségeket.

FORRÁSOK

Kutatásom során alapvetően 5 *fajta forrást* használtam fel. A már korábban említett csapásirányok szerint csoportosítva ezeket: a mobilitás vizsgálatához pápai újságokat, anyakönyveket és virilislistákat használtam. Az üzleti szellemiség (kettős morál, befektetési stratégia) megragadásához bírósági jegyzőkönyveket és kisebb részben közjegyzői iratokat vettem igénybe.

¹²⁸ A kereskedők számaránya a pápai zsidóságon belül az 1840-es években tulajdonképpen megegyezett a Hidas által 1846-ra vonatkozólag megállapított százalékokkal, az iparosok aránya viszont mintegy 10 %-kal elmaradt a Hidas által mértektől. HIDAS 2009. 496–502.

¹²⁹ JAKAB 2014. 238–239.

Kezdjük a pápai újságokkal. Nagy segítségemre volt a kutatásban, hogy az utóbbi években a különböző helyi lapokat szövegszintű keresővel ellátva digitalissá tették. Ezek közül a legfontosabbak vizsgálatom szempontjából a *Pápai Lapok* (1874–1919), a két, egymástól eltérő időszakban megjelent *Pápai Hírlap* (1888–1890; 1903–1944), a *Dunántúli Protestáns Lap* (1890–1945), a *Pápai Közöny* (1892–1921), a *Pápai Független Újság* (1893–1894), valamint a *Pápa és Vidéke* (1923–1944) voltak. Az újságok részletes sajtótörténeti feldolgozása és elemzése még várat magára, ezen most én sem fogok változtatni. Csak azt emelném ki, hogy a helyi lapok miben voltak hasznosak kutatásom számára. Egyrészt közölték azokat a városi virilislistákat, amelyekből kiindultam, és amelyekről még részletesebben beszélni fogok. Másrészt a pápai gazdasági és politikai elit tagjairól gyakran közöltek fontos adatokat, például anyakönyvi híreket (házasodások, halálozások, gyerekek születési adatai), gazdasági jellegű információkat (bolteladás/-vétel, cégalapítás, árverések stb.) vagy a pápaiak közéleti szerepvállalásáról írt tudósításokat. Bár néhány esetben a más, hitelesebbnek tekinthető (például hatósági) forrásokkal való összevetésből kiderült, hogy a helyi lapokban közölt adatok pontossága hagy némi kívánni valót maga után, összességében megbízható információkkal szolgáltak.

A mobilitás vizsgálathoz használt másik fontos forrástípust a virilislisták adták. A legnagyobb egyenes állami adót fizetők, más néven virilisták összeírását az 1870. évi XLII. törvénycikk (a vármegyékre és törvényhatósági jogú városokra), illetve az 1871. évi XVIII. törvénycikk (rendezett tanácsú városokra, önálló igazgatású nagyközségekre és körjegyzősége alkotó kistélepülésekre) rendelték el. E törvények értelmében a virilisek egy meghatározott része a viriliszjegyzékeken kialakított sorrend alapján bekerült a helyi, illetve vármegyei önkormányzat tanácsába. Az összeírás alapját a különböző jogcímen szedett egyenes állami adók adták az adóhivatal kimutatásai alapján, de ezek közül csak az adott településen/vármegyében birtokolt javak és a helyben szerzett jövedelem után kirótt járulékot számították be. Az így kapott listát az ezzel megbízott igazolási választmányok (kis- és nagyközségekben a szolgabírók, rendezett tanácsú városokban egy a képviselőtestület által megválasztott küldöttség) öntötték végső formájába. A rangsor összeállítását még sok egyéb szabály befolyásolta, bizonyos értelmiségi szakmák tagjainak államadóját például duplán számították be.¹³⁰ A későbbiekben több kisebb-nagyobb módosítást

¹³⁰ Kétszeresen számolták be „az állami-, felekezeti-, községi- és magántanintézetek tanárai, a tudományos akademiák tagjai, a folyóirat- és lapszerkesztők, a lelkészek, az ipar- és keres-

eszközöltek a rendszeren, 1886-tól például már — még ha csak képviselőjük útján is — nők és jogi személyek is bekerülhettek a virilisek közé.¹³¹ A virilisek száma korszakunkban a törvényhatósági bizottság vagy a település képviselő-testületének fele volt. Ezen testületek létszámát a törvény alapján helyi rendeletben határozták meg. Az olyan rendezett tanácsú városokban, mint Pápa, 100 lakosra egy képviselőnek kellett jutnia, ami ez esetben a XIX. század utolsó harmadában 142 főt jelentett és csak 1912-re ugrott fel 174 főre.¹³² Ez tehát a világháború előestéjéig 71, utána 86 virilist jelentett.

A virilisjegyzékek felhasználásnak problémáit, korlátait már a forráscsoport egyik első kutatója, Vörös Károly is taglalta. Felhívta a figyelmet arra, hogy a virilisjegyzékek a rajta szereplők vagyonának nominális felméréséhez még megközelítőleg pontos adatokat sem tudnak adni. Ennek oka egyrészt a listák lokális fókusza, azaz, hogy a viriliseknek csak az adott településre vonatkozó adóalapjait vették figyelembe. Másrészt lokális szinten sem kaphatunk pontos képet, hiszen a különböző adónemeket összevonva közölték már az igazolási választmányok által készített jegyzékekben is. Ráadásul a foglalkozás megjelölése sem segít ebben az esetben, hiszen abból is csak egyet tüntettek fel a listán, és attól, hogy valaki például háztulajdonosként került bejegyzésre, még lehetséges, hogy földjei és jövedelme után fizetett adója is beszámításra került. A virilislistán feltüntetett adóösszeg szétszalazására csak az adóhatóság kimutatásainak bevonásával van mód, és még itt is bizonytalanságot okoz az adatok pontosságának kérdésessége. A vagyonalap meghatározásának problémája mellett, a listák magáról a legvagyonosabbak csoportjáról (pláne a gazdasági elitről) sem alkot hiánytalan tablót. A jegyzékbe való felvétel ugyanis tulajdonképpen a viriliselőlt döntésen múlt. Ha nem kérte felvételét a képviselőválasztási állandó névjegyzékbe vagy más törvényhatóságban is jogosult volt a

kedelmi kamarák bel- és kültagjai, ugyyszintén a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott: tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek és gazdasztek [...]” adóját. Ráadásul, ha azonos összeggel álltak a listán, mint azok, akiknek egyszeresen számították be az adóját, akkor a kétszeres beszámításra jogosultak élveztek elsőbbséget. 1870. évi XLII. törvénycikk II. fejezet 23. §

¹³¹ 1870. évi XLII. törvénycikk; 1871. évi XVIII. törvénycikk; 1886. évi XXII. törvénycikk; VÖRÖS 1966. 145–146., GOTTFRIED 1993. 141–145., KOSJÁN 1993.

¹³² A képviselők számára vonatkozó pontos adatot 1912 előttről nem találtam, ekkor fogadták el ugyanis a város részletes szervezeti rendjét rögzítő városi rendeletet az 1886-os közigazgatási törvény alapján. A korábbi időszakra vonatkozó létszámot a virilisek számából és a lakosság összlétszámából számoltam ki. Úgy tűnik ez alapján az 1870-es években megállapított testületi létszám alapján folytak a választások 1912-ig, függetlenül a pápai népesség számának ingadozásaitól. – LÖWY 1905. 127–128., PÖLÖSKEI 1993. 394.

jegyzékbe kerülésre, és e jogával inkább ott élt (mivel a törvény értelmében csak egy helyen lehetett valaki törvényhatósági bizottsági tag), akkor neve nem került föl a hivatalosan kihirdetett virilislistára.¹³³ Mindezekhez hozzátenném, hogy a 1886-ig a közösségi javadalmak haszonbérleti vagy „a törvényhatósággal más számadási viszonyban áll[ók]” nem vehettek részt a törvényhatósági bizottságok munkájában,¹³⁴ ami — tekintve, hogy az ilyen jellegű üzletek népszerűek voltak a zsidóság körében —, nem lényegtelen szempont a korai virilislisták vizsgálatánál.

Pápa esetében a megbízott küldöttség által készített eredeti virilisjegyzék nem maradt fenn. A végleges, kihirdetett virilislistákat viszont az 1880-as évek-től a helyi lapok rendszeresen közölték. A listákat igen változó részletességgel hozták nyilvánosságra az újságokban. A rendes és póttagok nevei és az esetleges értelmiségi végzettségéből/foglalkozásból fakadó kétszeres számítást jelölő csillag mindig szerepelt, a foglalkozásra és az adóösszegre vonatkozó adatok azonban esetenként kimaradtak. Az általam ismert pápai listák legnagyobb hiányosságának dolgozatom szempontjából kétségtelenül az bizonyult, hogy nem tartalmaznak a virilisek vallására vonatkozó adatokat, így ezeket más forrásokból kellett pótolnom.

A virilisjegyzékek felhasználhatóságának általános problémái természetesen Pápan is érvényesültek, sőt, mivel egyes listákon az adóösszeg nem szerepelt, ezért a vagyonebecslés kapcsán ismertetett nehézségek még leküzdhetetlenebbnek tűnnek a város esetében. Ezek azonban dolgozatom szemszögéből nem igazán jelentenek gondot, hiszen én — mint azt a későbbiekben látni fogjuk — elsősorban arra használtam a pápai újságokban fellelhető virilislistákat, hogy mintát vehessek a pápai gazdasági szereplők krémjéből. Magyarán: számomra az volt a fontos, hogy akiknek nyomába eredek, kétségkívül gazdag emberek legyenek. Erre a célra pedig ezek a listák kiválóan alkalmasak. Mert ugyan kétségtelenül fennáll a veszélye annak, hogy a helyi gazdasági elit a lajstromozottaknál népesebb társaságot alkotott, és az is igaz, hogy a listákon helyet foglalók vagyoni-jövedelmi helyzetéről nem tudok pontos képet alkotni, de erre nem is törekedtem. Kutatásom szempontjából e problémák feloldásának nem lenne hozadéka. Nekem csupán az fontos, hogy a listák alapján kialakított

¹³³ VÖRÖS 1966. 146–149. – Amennyiben fennmaradtak, az igazoló választmány kihirdetés előtt irataiban lehetséges, hogy megtalálhatóak olyan személyek is, akik későbbi döntésük értelmében nem kerültek fel a kihirdetett jegyzékre.

¹³⁴ 1871. évi XVIII. törvénycikk II. Fejezet 20. §

mintába a helyi gazdasági és jóléti elit köréből kerüljenek ki a személyek, és a virilisek kétségtelenül közéjük tartoztak.

A virilislistákon található személyek azonosításának legjobb forrásául a születési és halotti anyakönyvek szolgáltak. Ezekből tudható meg biztosan a virilista születési és halálozási dátuma mellett az illető vallása, foglalkozása és szülei alapvető adatai, de némi információval szolgálnak házastársával és gyermekeivel kapcsolatban is. Nehézségeket azonban ez a forrástípus is rejt magában, nem is keveset. A formanyomtatványokon, közhivatali irányítással végzett ügynevezett polgári vagy állami anyakönyvezés az 1894. évi XXXIII. törvénycikk értelmében 1895 októberében indult meg Magyarországon. Ezt megelőzően az egyházak feladata volt a népesség felekezetenkénti nyilvántartása, amit helyi szinten a lelkészek, rabbik végeztek el. Ezek az anyakönyvek roppant változatos formában állnak a kutatók rendelkezésére, felhasználásukat azonban nehezíti, hogy a sablonok és előnyomtatott táblázatok hiánya az 1800-as évek első évtizedeiig nagy teret adott az anyakönyvet vezető lelkésznek. Ő döntött róla, hogy milyen információkat jegyez le az matrikulába. Ez azt jelentette, hogy például a születési dátum helyett sokszor csak a keresztelezés időpontját írták be, gyakran hiányoztak a szülők vagy az elhunyt foglalkozására vonatkozó adatok, amelyeket egyébként is csak a XIX. század elejétől kellett rögzíteniük.¹³⁵

A problémák egy része az állami anyakönyvekre is érvényes. Mivel kutatásom szempontjából a halotti anyakönyveknek van kiemelt szerepük (hiszen az általam vizsgált személyek mind 1895 előtt születtek, így az állami anyakönyvekbe nevük legfeljebb házasságkötéskor, gyermekük születésekor és természetesen haláluk esetén került be), a következőkben csak ezekre koncentrálnék. A már említett 1894. évi XXXIII. törvénycikk pontosan rögzítette milyen információkat kell tartalmaznia a különböző anyakönyveknek. A halottiak esetében ezek a következők voltak: „1. a bejelentő családi és utónevét, állását (foglalkozását) és lakhelyét; 2. a haláleset helyét és idejét (év, hó, nap és óra); 3. az elhalt családi és utónevét, vallását, korát, állását (foglalkozását), lakhelyét és születéshelyét; 4. az elhalt élő, elhunyt vagy tőle elvált házastársának családi és utónevét, vagy annak megemlítését, hogy az elhalt nőtlen, illetőleg hajadon volt; 5. az elhalt szüleinek családi és utónevét, állását (foglalkozását) és lakhelyét; 6. a halál okát.”¹³⁶

¹³⁵ SZABADI 2012. 6.

¹³⁶ 1894. évi XXXIII. törvénycikk III. Fejezet 71. §

1907-ig pedánsan követték a törvény betűjét, a hivatalokba eljuttatott anyakönyvekben minden bejegyzés külön oldalon szerepel, az elhunyt foglalkozása és születési helye mellett a szülők foglalkozását is megadták. Sőt a gondos anyakönyvvezetők arra is ügyeltek, hogy az elhalálozást bejelentő személy esetében is megadják, milyen viszonyban állt az elhunytal.¹³⁷ Ezek a korai polgári halotti anyakönyvek kiválóan alkalmasak az elhunyt születési anyakönyvének és felmenőinek visszakeresésére. Kisebb nehézséget legfeljebb az okoz, hogy a pontos születési dátum helyett csupán az életkort adták meg, ami az anyakönyvvezető és a bejelentők értelmezésétől függően három lehetséges születési évet jelenthet. Ez a kis kellemetlenség azonban eltörlül a későbbi anyakönyvek szűkszavúsága jelentette probléma mellett. 1907-től kezdve (bizonyos településeken korábban is) változtattak a bejegyzési sablonon.¹³⁸ A korábbi „egy oldal egy bejegyzés”-elvén felépülő könyveket felváltották a két oldalon terpeszkedő táblázatok, amelyekbe hat halálesetet lehetett regisztrálni. Ez a változás azt vonta magával, hogy az elhunyt születési helyét már nem tartották fontosnak feljegyezni. Szüleinek is csak a neve, foglalkozása viszont nem került be az anyakönyvbe. Így viszont nagyon megnehezült az adott személy születési anyakönyvének visszakeresése, még akkor is, ha Pápa esetében a XIX. század közepétől a bevándorlás meglehetősen kis volumenű volt, így feltételezhető, hogy a század végén a helyi virilislistákon szereplők nem újonnan érkeztek a városba, hanem már itt születtek. Ezeken kívül fontos még megemlíteni azt az azonosítás során felmerülő problémát, hogy azoknak a pápai zsidó polgároknak, akik megélték az 1944-es elhurcolást és a holokausztban veszítették életüket, anyakönyvi bejegyzését megtalálni nagyon nehéz feladat.

Áttérve a pápai zsidók gazdasági mentalitását, jelesül az állítólagos kettős morált és a zsidóság sajátos befektetési stratégiáját firtató vizsgálatom forrásaira, elsőként a szóbeli bírósági jegyzőkönyvekről kell szót ejtenem. Kutatásom során a Veszprém Megyei Levéltár Pápai Fióklevéltárában őrzött 1837 és 1848 közötti pápai¹³⁹ bírósági iratokat használtam fel.¹⁴⁰ E szóbeli bíróságok

¹³⁷ Ez abból a szempontból lehet fontos, hogy a haláleset bejelentése gyakran valamelyik gyerekre vagy közeli hozzátartozóra hárult, így nem csak az elhunyt házastársa és szülei, de adott esetben egyéb rokona is megemlítésre került a halotti anyakönyvi bejegyzésekben.

¹³⁸ Törvényi változásról nem tudok, úgy tűnik költséghatékonysági szempontból eltekintettek a korábbi szabályozás betűhív betartásától.

¹³⁹ A bíróság 1842-ig, a külső és belső városrészek korábban említett egyesítéséig a Belsőváros tanácsának bíróságaként működött.

¹⁴⁰ A Sombart- és Weber-féle kettős morál és a Hanák által felvetett sajátos befektetési stratégia vizsgálatához azért egy XIX. század eleji forrást választottam, mivel az említett szerzők az

működését az 1836. évi XX. törvénycikk és az 1840. évi XI. törvénycikk szabályozta. Az 1836-os törvény alapján a 60 forint¹⁴¹ értéket meg nem haladó keresetek tárgyalása tartozott hozzájuk, amik leginkább adóssági ügyeket jelentettek. Az 1840-es rendelkezés az értékhatárt 200 forintra emelte, valamint kikötötte, hogy azon adósokkal szemben, akik előzőleg (értsd: az adóslevélben) magukat alávetették a szóbeli perek bíróságának, bármekkora összegről szóló kereset benyújtható.

A perek a tanáccsal rendelkező városokban — így Pápán is — a bíró és két tanács tag vezetésével folytak. A kereseteket szóban és írásban is be lehetett nyújtani. Maga a per szóbeli vagy más néven sommás volt. Ez alapvetően azt jelentette, hogy a felek szóban adták elő mondandójukat,¹⁴² amit a bíróság jegyzett le, és az ítéletet rögtön meg is hozta. Leginkább a nem nemesek ügyeiben volt jellemző eljárási forma, de az újabb jogtörténeti kutatások szerint a nemesek is inkább választották a gyorsan lezajló sommás pereket.¹⁴³ A megidézett alperesnek — avagy korabeli megfogalmazásban: panaszlott félnek — kötelező volt a bíróság előtt megjelennie, ellenkező esetben a pert a felperes — vagyis a panaszolkodó — javára ítélték meg, és a keresetben szereplő összegben, valamint a perköltségeken felül az alperes makacssági díjjal is tartozott a bíróságnak. A felek igazukat az eskütétel mellett leginkább szerződéseikkel, adóslevelekkel, azaz dokumentumokkal, valamint tanúkkal próbálták bizonyítani. Ha valaki nem értett egyet az ítélettel a vármegyei törvényszékhez fellebbezhetett, ez azonban meglehetősen ritkán fordult elő. A jegyzőkönyvekben ülésenként, dátummal ellátva rögzítették az ügyeket. Minden tárgyalási napnál felsorolták a bíróság jelenlevő tagjait, ezt követően részletezték az ügyeket. A jogi szövegek jellegéből fakadóan a jegyzőkönyvek sok sablonszerű megfogalmazást tartalmaznak, mind az eset taglalásában mind pedig az ítéletben, ez azonban a felek álláspontjának értelmezését nem akadályozza meg, egyediségüket így sem veszítik el.¹⁴⁴ Először a keresetet benyújtó fél panaszát foglalta össze az

emancipáció előtti időszakra vonatkoztatták megállapításaikat.

¹⁴¹ Konvencionális vagy más néven pengőforintról, ezüstforintról van szó. Egy pengőforint 60 pengőkrajcárt tett ki; egy pengőforint 2,5 váltóforintot, vagyis 150 váltókrajcárt ért. HUDI 2001. 383.

¹⁴² A bíróság azonban megengedte, hogy az alperesek írásban közöljék válaszukat a felperes vádjaira, amit a peres eljárás során a bíróság előtt felolvastak.

¹⁴³ MEZEY 1999. 358., 373.

¹⁴⁴ Mint minden olyan jegyzőkönyv esetében, amelyben nem szó szerint rögzítették az elmondottakat, itt is felmerülhet a hitelesség kérdése, azaz, hogy mennyiben változtathatta meg a jegyzőkönyv vezetője a felek által elmondott szöveget, mennyiben módosította azok jelentését.

titkár, majd az alperes válaszát. Ha a felek igényelték, tanúkat is meghallgattak és röviden a jegyzőkönyvbe vezették vallomásukat. Végül külön kiemelve következett az ítélet vagy amennyiben más volt a per végkimenetele, akkor azt rögzítették.

Vizsgálatom szempontjából az 1837 és 1848 közötti szóbeli bírósági jegyzőkönyvek legnagyobb előnye (ami egyszersmind azt is megvilágítja, miért választottam ezt a forrást), hogy az iratanyag jelentős részében rögzítették, a pereskedő felek közül ki volt zsidó vallású. Azért csak jelentős részében, mert láthatóan a jegyzőkönyv vezetését valamikor a 1840-es évek közepétől részben átvállaló írnok kisebb hangsúlyt fektetett a felekezeti kötődés rögzítésére. Ez a kellemetlenség azonban a Jakab Réka által monográfiájában közölt források, legfőképpen az 1848. évi zsidóösszeírás névsora alapján kiküszöbölhetőnek tűnik.¹⁴⁵ Természetesen lehetséges, hogy a zsidó felekezet megjelölésénél hibákat ejtett a bíróság, azonban az összes, jegyzőkönyvben szereplő személy (több száz fő) vallását teljes bizonyossággal, csak egy komoly anyakönyvi kutatás tudná tisztázni, amit jelenleg nem volt módom elvégezni. Ezt a hibalehetőséget mindenesetre a következtetések levonásakor érdemes figyelembe venni, mint ahogyan azt is, hogy mivel a forrás csak a zsidó vallást jelölte külön, a keresztény felekezetek megkülönböztetésére sincs mód, illetve ez is csak egy széleskörű anyakönyvi kutatással lenne lehetséges.

A forrás további előnye, hogy összecszerűen megragadhatóvá teszi a pápai lakosok közötti gazdasági ügyleteket, már persze azokat, amik nem a legideálisabb forgatókönyv szerint bonyolódtak. Több esetben a kölcsönért felszámított kamat mértékét is említi a forrás. Az összecszerűségből azonban némi nehézség is adódik. A jegyzőkönyvben található összegeket hol váltó-, hol ezüstforintban adták meg. A két pénznem közötti átváltás aránya ismert,¹⁴⁶ a problémát inkább azok a bejegyzések okozzák, amelyekben a bíróság titkára nem jelölte pontosan mire gondol, nemes egyszerűséggel csak a forint szót vagy annak rövidítését szerepeltette az iraton. Szerencsére ilyen esetből elenyészően kevés volt. Ezeken kívül forrásomnak még két hiányosságáról kell említést

Teljesen megnyugtató választ adni ezekre a kérdésekre véleményem szerint nem lehet. Úgy gondolom, hogy amennyiben nem látszik nyoma a befolyásolás szándékának, nem találunk olyan indokot, ami miatt a szöveg létrehozója módosítani akarta volna az elhangzottakat, akkor hitelesnek fogadhatjuk el az adott forrást. Az általam vizsgált forrásban nem találtam ilyen kizáró okot.

¹⁴⁵ JAKAB 2014. 259–271.

¹⁴⁶ KÖVÉR 2010. 47., HUDI 2001. 383.

tennem. Egyrészt a jegyzőkönyvben csak a viszonylagosan kis értékű kölcsönök, szerződések és egyéb gazdasági jellegű ügyek szerepelnek, legalább is az 1840-es módosításig. Ebből következőleg megállapításaim még Pápa vonatkozásában is korlátozott érvényességgel bírnak majd. Másrészt a szóbeli bíróság nem foglalkozott büntetőügyekkel, így a gazdasági bűncselekmények nem hozzájuk kerültek, ezekről tehát csak elvétve, más ügyekhez kapcsolódva bukkanhatnak fel nyomok az általam vizsgált jegyzőkönyvekben.

Egy személy, Stern Ármin esetében 1875 és 1896 közötti közjegyzői iratokat is vizsgáltam. Ezek közül a gazdasági vonatkozású iratok lehetősége nyújtanak egy-egy személy üzleti viszonyainak mélyebb feltérképezésére, de ezeknek is vannak a korlátaik. Egyrészt a közjegyző által hitelesített szerződéseknek a törvényesség keretein belül kellett mozogniuk, így valószínűtlen, hogy például a megengedettnél magasabb kamatokra bukkanjunk bennük. Másrészt nem minden üzlet megkötéséről készült hitelesített irat. Lehetséges tehát, hogy az adott személy tevékenységének marad egy olyan szürke zónája, amely gazdasági mentalitásának szempontjából fontos lehet. Így is tartalmazzanak azonban ezek az iratok elég fogódzót, amelyekkel óvatos megállapítások tehetők.

FELEKEZETSPECIFIKUS VAGY EGYÉNI ÉLETÚT?

Elsőként a XIX. század végének pápai gazdasági elitje körében tettem kísérletet egy mobilitási vizsgálat elvégzésére. Ennek során arra kerestem a választ, hogy vajon a Hanák által felvázolt „terménykereskedőből iparmágnás” generációk közötti mobilitási út mennyiben lehet helytálló, a gazdag szülők gyermekei voltak-e a századvégi Pápa legvagyonosabb zsidó polgárai. Másik kérdésem az volt, hogy fedezhetünk-e fel felekezetekhez köthető, jellemző pályáíveket.

Elsőként azt kellett meghatároznom, milyen mintán fogom elvégezni a kísérletet. A gazdasági elit körülhatárolását a virilislisták segítségével végeztem el. A kutatás időkereteit szétfeszítette, képességeimet meghaladta volna egy minden virilisre kiterjedő, átfogó vizsgálat, ezért szűkítenem kellett a kört. Kiválasztottam három listát egy mintegy harminc éves periódusból, egyet az 1885., egyet az 1894. és egyet az 1906. évre vonatkozóan.¹⁴⁷ Az így kapott populáció még továbbra is több száz főt jelentett volna (beleszámítva az átfedéseket is), ezért úgy döntöttem, hogy minden listából kiválasztom a harminc

¹⁴⁷ Pápai Lapok, 1884. december 28. 219., 1893. december 17. 51.; Pápai Hírlap, 1905. szeptember 2. 4.

legnagyobb adót fizető természetes személyt.¹⁴⁸ A vizsgálatom alapját jelentő csoport így — a többször is szereplő személyeket természetesen egyszer számolva — hatvanegy főt fogott össze. Ebben benne vannak az értelmiségi jogcímen adójukat duplázók is. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy amennyiben a gazdasági elitbe tartozókat kívánom vizsgálni, miért nem csak az egyszeri beszámítással bekerülő viriliseket vettem figyelembe. Legfőképpen azért döntöttem így, mert — mint látni fogjuk — a duplázók általában nem csak értelmiségi szakmát űztek, hanem valamilyen gazdasági tevékenységet is folytattak, sőt akadt olyan is, akinek ez utóbbi volt a fő elfoglaltsága. Másrészt viszont azt sem árt szem előtt tartani, hogy a zsidóság egyik jellemző mobilitási útjának az értelmiségi pályák felé orientálódást tartja a szakirodalom, így a duplázók kihagyása esetén fennállt volna az a veszély, hogy jellegzetes életutak vizsgálatát nem végzem el. Ez a pozitívan diszkriminált csoport az általam vizsgált lista mintegy felét teszi ki, 61-ből 28 fő adóját számították be duplán.¹⁴⁹ Közülük magasan legtöbben református vallásúak voltak (39,3 %),¹⁵⁰ őket követték a katolikusok (25 %), majd az izraeliták (10,7 %), illetve az evangélikusok, öt esetben viszont nem tudtam meghatározni kutatott személyek vallását.

2. sz. táblázat

Az duplán számított adóösszeggel listára kerülő virilisek felekezeti megoszlása

Felekezet	A duplázó virilisek	
	<i>száma</i>	<i>aránya</i>
római katolikus	7	25%
református	11	39%
evangélikus	2	7%
izraelita	3	11%
ismeretlen	5	18%

¹⁴⁸ Mint azt korábban jeleztem, 1886-tól a virilisek közé jogi személyeket is felvettek, így Pápa esetében is ott találjuk például a Pápai Takarékpénztárt, a Pápa és Vidéke Takarékpénztárt, valamint több egyházi szervezetet. Ezek kérdésfeltevém szemponyjából teljesen irrelevánsak, ezért helyettük természetes személyeket vettem be a vizsgált csoportba.

¹⁴⁹ Ez azonban csak azt jelenti, hogy ennyi jelölt igazolta a jogosultságát. Az általam összeállított listán is találhatunk olyan személyt, akit feltételezett végzettsége alapján megilletett volna a kétszeres beszámítás, de valamilyen okból mégsem igényelte/kapta meg azt. Ilyen például Máday Izidor miniszteri tanácsos, közigazdász, aki Budapesten élt, és mint látni fogjuk, egyébként sem szorult rá a duplázásra.

¹⁵⁰ Ez meglepő lehet annak fényében, hogy a lakosságon belüli arányszámukat tekintve csak a harmadikak voltak a városban.

Miután kellően leszűkítettem a vizsgálandó csoportot, elkezdtem feltárni a virilisek, illetve felmenőik és utódaik életrajzi adatait. Mivel Pápa kapcsán ebből a korszakból nem igazán található olyan szakirodalom, amely mankóul szolgálhatna egy ilyen kutatásban, ezért az alapoktól kellett kezdenem. Első lépésként a pápai újságok kereshető adatbázisához fordultam segítségért, amelyekben, jó esetben külön cikkben foglalkoztak a város jelesebb polgárainak halálával, rosszabb esetben az anyakönyvi hírekben tettek említést róluk, legrosszabb esetben pedig semmilyen információval nem szolgáltak (ez főként a nem Pápán elhunyt személyeknél fordult elő). A halálozás dátumának és helyének ismeretében megkereshettem az illető halotti anyakönyvi bejegyzését, ami a korábban már ismertettek szerint több vagy kevesebb információval szolgált az elhunytira (főként vallására!) és szüleire, valamint házastársára vonatkozóan.

Jó esetben megtaláltam az adott pápai virilist valamelyik felekezeti anyakönyvben, amelyből szülei kiléte és (megint csak szerencsés esetben) azok foglalkozása is biztossá vált. Innen azonban csak akkor haladhattam volna tovább a családfa visszafejtésében, ha az összes pápai anyakönyvet végignéztem volna a XVIII. század közepéig, amire kutatási kapacitásaim elégtelenek voltak.¹⁵¹ Ezek után ismét más forrásokhoz, leginkább újságokhoz fordultam, hogy a vizsgált csoportban szereplőkről tovább bővítsen ismereteimet, általában így bukkan-
tam rá gyermekeikre is, főként házassági rovatokban. Az általam vizsgált források korántsem szolgáltattak bőséges adatokat.

A listámon található hatvanegy személy közül tizenháromról semmit, vagy nagyon minimális mennyiségű adatot sikerült összegyűjtenem. Közülük egy esetben találtam bizonyítékot az illető vallására nézvést, további három esetben találtam bizonyos felekezethez való kötődésre utaló jeleket,¹⁵² de ezek nem tisztázták a kérdést megnyugtatóan. Néhányuknál találtam egyéb életrajzi töredékeket, de mivel a vallásuk, valamint születésük és elhalálozásuk körülményei homályban maradtak, a továbbiakban ezt a tizenhárom személyt kizártam a vizsgálatból.

¹⁵¹ Nem beszélve a további nehézségekről, mint például a gyakori névegyezések vagy a migráció, a hiányzó, vagy hibás anyakönyvek.

¹⁵² A háromból kettő személynél, *Bóhm Móric* és *Deutsch Dávid* esetében feltételeztem, hogy zsidó vallásúak, mivel egy Bóhm Móricné és egy Deutsch Dávidné szerepelt a pápai Izraelita Nőegylet felülfizetői között 1904-ben. Azonban sem arról nem tudtam meggyőződni, hogy az említett nők az általam kutatott férfiak feleségei, sem az nem tűnt perdöntő bizonyítéknak, hogy az Izraelita Nőegylet bálján adakoztak, hiszen, ha jobban megnézzük a pápai bálók és fogadások felülfizetőit hamar rájöhettünk, hogy ezeken a társasági eseményeken felekezeti kötődéstől függetlenül vett részt a pápai társadalom krémje, és kötelességének érezte az adományozást.

A maradék 48 személy felekezeti hovatartozását maradéktalanul sikerült feltárnom. Ezek alapján az általam vizsgált, 1885 és 1906 közötti virilisekből kialakított csoport vallási megoszlása a következőképpen alakult. A sort a katolikusok vezették, ők adták a sokaság 35,4%-át. Őket követték nem sokkal lemaradva a zsidó vallású virilisek 31,25%-kal, majd a reformátusok 11 fővel, azaz 22,9%-os részesedéssel. Végezetül akadt még a listán 4 evangélikus vallású képviselő és 1 megkeresztelkedett is, aki a zsidó vallásról a katolikusra tért át. A sorrend tehát megegyezett a város népességének felekezeti megoszlásánál látottakkal, az arányok tekintetében viszont a zsidóság felülreprezentáltságát figyelhetjük meg.

Foglalkozási megoszlás tekintetében nem ilyen egyszerű a helyzet. A három felhasznált virilislistából csak az 1885-ös és az 1894-es tartalmaz erre vonatkozó adatokat, az 1906-os listából ezek kimaradtak. Emellett az az általános propozográfiai probléma is nehezítette a dolgomat, hogy a listámon szereplő személyek jellemzően több foglalkozást is űztek, így vagy nagyon szerteágazóak lennének a leírt adatok, vagy kevésbé ragadnám meg velük a valós helyzetet. Ezeket a nehézségeket szem előtt tartva a foglalkozási megoszlás tárgyalásától most eltekintek, annyi kivétellel, hogy egy táblázatba összefoglalom az 1885. és 1894. évi pápai virilisek foglalkozási összetételét a listán szereplő adatok alapján. A későbbiekben, a személyenkénti leíráskor lesz mód a további részletes kifejtés.

3. sz. táblázat

*A pápai virilisek foglalkozás szerinti megoszlása 1885-ben és 1894-ben
(Forrás: Pápai Lapok, 1884. december 28. 219., 1893. december 17. 229.)*

Foglalkozás	Kimutatás éve			
	1885		1894	
	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>
Bérlő	1	1	3	4
Szabadfoglalkozású értelmiségi (építész, gyógyszerész, ügyvéd, orvos)	13	18	14	17
Földbirtokos	5	7	7	8
Háztulajdonos	0	0	2	2
Iparos	10	14	14	17
Közhivatalnok	8	11	9	11
Kereskedő	21	30	20	24
Magánzó	7	10	2	2

Pap	2	3	1	1
Tanár	2	3	2	2
Nem ismert / jogi személy	2	3	10	12
Összesen	71	100	84	100

Kutatásom szempontjából a viriliseim felekezetének meghatározása nagyon lényeges, de korántsem elégséges eredmény. Az inter- illetve az intragenerációs mobilitás vizsgálatához meg kellett tudnom legalább az apák foglalkozását, valamint bővebb információkat a virilisek életútjáról. Ezek feltárása a 48 főből 19-nél sikerült, további 4 esetben pedig a virilisek gyermekeiről tudtam felhasználható információkat szerezni. Bár utóbbiak kissé kilógnak az eredetileg tervezett kutatási irányból, mégis úgy gondolom, hasznos információkkal bővíthetik a vizsgálatot. Ez a 23 fős minta felekezeti megoszlásában nagyjából meggyezik a bővebb lista arányaival. A következőkben tehát ennek a 23 személynek és közvetlen családtagjaiknak az életútját próbálom felvázolni felekezetenként, azon belül pedig foglalkozásonként csoportosítva a viriliseket.

Római katolikusok

A legnagyobb csoportot a római katolikus vallásúak alkotják; a 23 főből 9 tartozott ehhez a felekezethez. Közülük a két *Esterházy* gróf, *Móric* (1856–1900) és öccse, *Sándor* (1868–1925) tipikusnak mondható arisztokrata pályát futottak be. Apjuk, gróf Esterházy Pál (1805–1877) 1848–1849-ben honvédtisztként szolgált, a komáromi erődben tette a le a fegyvert, majd 1853-ig emigrációban élt. Hazatérve a pápa-ugod-devecseri uradalom irányítását vette át. A kiegyezést követően a községbe is bekapcsolódott, 1867-ben megválasztották országgyűlési képviselőnek. 1877-ben vadászbalesetben hunyt el. Egy évvel később nagykorúsították a huszonegy éves *Móricot*, legidősebb fiát, aki átvette az uradalom névleges, majd később tényleges irányítását.¹⁵³

Gróf Esterházy Móric korábban Budapesten végezte középiskolai és egyetemi tanulmányait, majd átvéve az atyai birtokot, élénken bekapcsolódott a vármegyei községbe, olyannyira, hogy 1885 és 1898 között Veszprém megye főispánja volt. Községi működésén kívül csak a mezőgazdasági tevékenységéről van tudomásom, illetve a kettő ötvöztetéséért a megyei gazdasági egyesület elnökeként is működött. Földbirtokai befolyó jövedelme rangjához mérten

¹⁵³ BONA 1987. 143., GUDENUS 1990. 360., HUDI 2013. 92.

tetemes lehetett, arra legalább is mindig elég volt helyi földbirtoka, hogy a virilisták élén szerepeljen.¹⁵⁴ Ipari befektetéseiről nincs tudomásom, ezzel kapcsolatban csupán annyit jegyeznek meg, hogy a Pápa-Tapolca-Keszthely-Sümeg vasútvonal építését ellenezte, mivel el akarta kerülni birtokai átszervezését.¹⁵⁵

Gróf Esterházy Sándor a vármegyei közélet helyett diplomáciai pályára lépett. Egy ideig a drezdai követségen követségi titkárként szolgált. A katonaságban lovaskapitányi rangig vitte. Birtokai előbb Mezőlak és Torony uradalmait foglalta magába, a századfordulót követően pedig Marcaltón és Malomsokon gazdálkodott.¹⁵⁶ Ezek alapján érthető, hogy a pápai listákon nem foglalt el olyan előkelő helyet, mint bátyja, de a megyei listák alapján ő is komoly jövedelemre tett szert földbirtokaiból. Egyéb gazdasági tevékenységre utaló jelet viszont nála sem találtam.

A kilenc katolikus virilis közül hárman valamilyen állami hivatalt töltöttek be. *Idősebb Martonfalvy Elek* (1821–1904) az 1895-ös virilis listán nyugalmazott törvényszéki elnökként szerepelt. Apja, martonfalvai Martonfalvy Mihály pápai illetőségű iszkázi földbirtokos volt, családjuk régi pápai nemesi dinasztíának számított. Az idősebb Martonfalvy Elek jellemző módon a földbirtokosság mellett¹⁵⁷ Pozsonyban jogi tanulmányokat folytatott. 1843-ban szerzett ügyvédi oklevelet. 1848–1849-ben a pápai járás szolgabírája volt.¹⁵⁸ 1848-ban nemzetőrtisztnek is megválasztották, de erről a tisztségeről lemondott.¹⁵⁹ A megtorlások idején korábbi szerepvállalása miatt a vármegyei igazgatásból kiszorult, vagy saját elhatározásból kilépett (a Pápai Hírlapban megjelent nekrológja természetesen az utóbbi verziót közölte), azonban egy alacsonyabb közigazgatási pozícióban, Pápa város ügyvédjeként alkalmazást nyert. Később az Esterházy család helyi ügyvédjeként működött. 1871-ben visszatért az államigazgatásba, előbb Horváth Boldizsár és Bittó István igazságügyminiszterek unszolására (akikkel nekrológja szerint jó barátságot ápolt) elvállalta a pápai törvényszék megszervezésével megbízott miniszteri biztosi állást, ennek megszűnése után pedig a kaposvári, majd a győri törvényszék elnöke lett. Innen

¹⁵⁴ HUDI 2013. 92., STURM 1888. 90.

¹⁵⁵ PÖLÖSKEI 1994. 373.

¹⁵⁶ GUDENUS 1990. 362., STURM 1901. 94., VÉGVÁRY–ZIMMER 1910. 98. – Az 1907. évi vármegyei virilistán is marcaltóiként szerepel. Pápai Hírlap, 1906. szeptember 29. 3.

¹⁵⁷ Pápai Hírlap, 1905. augusztus 19. 3.

¹⁵⁸ HUDI 2001. 40.

¹⁵⁹ Nemzetőri működéséről egy cikken belül is ellentmondásos információkat közölt a helyi sajtó. Pápai Hírlap, 1904. szeptember 3. 4.

vonult nyugdíjba, de a városi és megyei közélet aktív résztvevője maradt, főként a pápai katolikus egyházközség életében vállalt fontos szerepet.¹⁶⁰ Ház- és földbirtoka,¹⁶¹ valamint a hivatali pályán szerzett jövedelme mellett Martonfalvay a városi pénzügyi-ipari beruházásokba is beszállt. 1888-ban a Pápai Takarékpénztár igazgatósági tagjaként bukkan fel, és hasonló minőségében találkozunk vele 1904-ben a Pápai Kád- és Gőzfürdő Részvénytársaságban, miután egy évvel korábban a másik pápai fürdőkkel foglalkozó cég, a Pápai Uszoda Részvénytársulatban megszűnt igazgatósági tagsága.¹⁶²

Fia, *ifjabb Martonfalvay Elek* (1853–1923) élete apja nyomdokain haladt. Ő is ügyvéd lett, bár emellett újságíróként országos lapokban (Borsszem Jankó, Fővárosi Lapok, Hon, Pesti Napló, Üstökös, Vasárnapi Újság) publikált, és a pápai sajtóélet meghatározó szereplője volt. A város üzleti életében ő is tevékenyen részt vett, az apjánál már felsorolt társaságokban, valamint a Pápa Városi és Vidéki Takarékpénztárban kapott igazgatósági tagságot.¹⁶³

Szintén a közszolgálatnak szentelte életét *Mikovinyi Ödön* (1845 k. – 1926). Életéről nem sok mindent sikerült kiderítenem. Apja, nemes Mikovinyi Ignác ház- és földbirtokos, ügyvéd, és városbíró¹⁶⁴ példáját követve választotta a jogi pályát, ahol a királyi ítélőtáblabírói pozícióig jutott. A városi közéletben is meghatározó szereplőként tűnt fel; például elnöke volt a pápai Nemzeti Kaszinónak, valamint a Pápa és Vidéke Kaszinónak, emellett pedig részt vett a Katolikus Kör igazgatósági munkájában is.¹⁶⁵ Arról azonban, hogy Martonfalvayékhoz hasonlóan befektetésekre adta volna a fejét, nem tudok. Egyedül kisiparosok, földművesek, munkások ellátására az 1906-ban alapított Pápa és Vidéke Keresztény Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezetnek lett a tagja, melynek Fő tér–Korvin utca sarkán lévő üzletében somlói borait is árusították.¹⁶⁶

Végül közhivatali pályán mozgott *Sült József* (1852–1921) is. Az ő esetében az apjáról egyáltalán nem, csupán a gyermekeiről sikerült adatokat gyűjtenem. Sült Zarka Dénes halálát követően a város közjegyzője lett, emellett a közügyek

¹⁶⁰ Pápa és Vidéke, 1910. november 20. 6., Pápai Hírlap, 1904. szeptember 3. 4.

¹⁶¹ Házában kapott helyet a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének pápai fiókja. Pápai Közlöny, 1893. július 9. 4.

¹⁶² Központi Értesítő, 1903. április 26. 640., Pápai Hírlap, 1904. április 16. 5., Pápai Lapok, 1888. február 26. 37.

¹⁶³ HUDI 2001. 40., KATONA 2002. 355., Központi Értesítő: 1895. április 25. 640., 1898. május 5. 583.; 1898. június 2. 741., 1907. december 5. 2251.; SZINNYEI 1902. 744.

¹⁶⁴ HUDI 2001. 147., KATONA 2002. 355.

¹⁶⁵ Pápa és Vidéke, 1907. március 3. 4., 1907. május 5. 5., 1910. augusztus 7. 2.

¹⁶⁶ HUDI 2011. 301. Pápai és Vidéke 1912. november 24. 8.

terén kifejtett tevékenységéért 1896-ban királyi tanácsosi címet is kapott. A római katolikus hitközség világi elnöke volt, ezen kívül a Szabadelvű Párt, majd a Munkapárt helyi szervezetének vezetője. A Pápai Takarékpénztár felügyelő bizottságának elnöki tisztét is betöltötte.

Sült József fiai közül ketten szintén közigazgatási pályára léptek; ifj. Sült József Ógyallán töltötte be a járásbírói posztot, míg Sült Lajos Pápán volt főszolgabíró. Harmadik fia, Jenő a komáromi mezőgazdasági iskolában tanított.¹⁶⁷

A listámon szereplő katolikus virilisek között csak egy iparos szerepelt, *Obermayer József* (1847–1907) rézműves mester. Apja, idősebb Obermayer József szintén iparos volt, csak hogy ő pékmesterként tűnt fel két 1839-es belsővárosi bírósági ügyben.¹⁶⁸ Az általam megismert adatok alapján úgy tűnik, hogy az ifjabb József nem igazán lépett ki szakmája keretei közül, abban viszont nagy tekintélyre tette szert, ugyanis 1889-ben a Pápai Ipartestület fémipari osztályának elnökévé nevezték ki.¹⁶⁹ Közéleti tevékenysége ezen felül a helyi lövészegetletben teljesedett ki, ahol a már korábban említett Esterházy Móríc mögött allövészmasternek választották meg.¹⁷⁰ Háztulajdonáról van tudomásom, de ezen kívül más gazdasági tevékenységét nem sikerült feltárnom.¹⁷¹

A hivatali pályán mozgókhoz hasonlóan kereskedőből is három katolikus került az általam vizsgált virilisek közé. *Bermüller Alajos* (1850–1915) halotti anyakönyvi bejegyzésében foglalkozásaként kereskedőt írt be az anyakönyvvezető, pedig élete végére tulajdonképpen felhagyott a kereskedéssel.¹⁷² Eredetileg fűszerkereskedőként tevékenykedett. A szakmát a Pápai Kereskedők Testületének iratai szerint egy bizonyos Bermüller Józsefnél (1814–1889) tanulta ki, aki nagy valószínűséggel az édesapja volt.¹⁷³ Ő 1852-ben szintén az említett testület jegyzékében mint „speierer materia farben händler” szerepel, máshol fiához hasonlóan fűszerkereskedőként említik.¹⁷⁴ Cége meglehetősen sikeres lehetett, a pápai Főtéren, a Griff szálló sarkán állt üzlete.¹⁷⁵ Előkelő pozícióját mutatja az is, hogy a Pápai Kereskedelmi és Ipartársulat elnökének választották.¹⁷⁶

¹⁶⁷ Pápai Hírlap, 1921. szeptember 10. 1.

¹⁶⁸ MNL VeML V.2.c. Szóbeli bírósági jegyzőkönyvek, 2. 31–32., 49.

¹⁶⁹ Pápai Lapok, 1889. augusztus 25. 141.

¹⁷⁰ Pápai Lapok, 1882. július 23. 125.

¹⁷¹ Pápai Közlöny, 1895. február 3. 5.

¹⁷² Budapest IX. kerület 1915. évi halotti anyakönyve, 573. 3435. sz. bejegyzés.

¹⁷³ MNL VeML IX. 208. A Pápai Kereskedők Testületének iratai, 2. 30. folio, 238. sz. bejegyzés.

¹⁷⁴ HUDI 1982. 235.; MNL VeML IX. 208. A Pápai Kereskedők Testületének iratai, 1. folio 2.

¹⁷⁵ Pápa és Vidéke, 1915. december 5. 3.

¹⁷⁶ Pápai Lapok, 1875. április 10. 136.

A kereskedelmen kívül azonban más utakat is keresett a boldogulásra, a pénzügyek felé fordult. 1863-ban ott találjuk a Pápai Takarékpénztár alapítói között.¹⁷⁷ Fia ezt az irányt vitte tovább saját üzleti tevékenységében. Ahogy Bermüller Alajos Pápa és Vidékében megjelent nekrológja megfogalmazta: „Az atyjától öröklött finom kereskedői szellem, melyet üzletébe bevitt, boltjának népszerűséget, magának pedig tekintélyes vagyont hozott.”¹⁷⁸ Bár foglalkozási besorolása szerint még élete végén is kereskedőnek számított, fűszerkereskedését valamikor az 1890-es évek környékén eladta Osvald Jánosnak, és teljes egészében a takarékpénztári működésére koncentrált.¹⁷⁹ Itt előbb igazgatósági tag, majd elnök lett egészen 1908-ig, amikor is Budapestre költözött.¹⁸⁰ Pápai befektetései azonban nem korlátozódtak a takarékpénztárra; részt vett a város villamosítási projektjében,¹⁸¹ és a Pápai Kád- és Gőzfürdő Részvénytársaságnak is részvényese volt.¹⁸² A fővárosba költözése előtt pápai ingatlanait eladta. Arról, hogy Budapesten folytatta-e kereskedelmi vagy pénzügyi tevékenységét, sajnos nem tudok, de talán nem tévedek túl nagyot, ha azt feltételezem, hogy nyugdíjas éveiben vagyona járulékaiból élt feleségével a Ferenc körút 14. szám alatti házukban.¹⁸³

A következő katolikus kereskedő, a tatai származású *Hanauer Béla* (1835–1901) jövedelmező vaskereskedést üzemeltetett Pápán. Apja, Hanauer György fia születési anyakönyvi bejegyzésében mint tatai építőmester szerepelt. Béla Pápán meglehetősen nagy ívű karriert futott be. Ebben szerepe volt jó házasságának is: Woita József építőmester, polgármester Erzsébet nevű lányát vette feleségül. 1873-ban, a bécsi tőzsdekrach idején 50 ezer forintot vesztett, a csődtől családi összefogással mentették meg.¹⁸⁴ Mintha csak lemásolta volna a Bermüllerek üzleti stratégiáját, a kereskedelmi tevékenység mellett ő is pénzügyi érdekeltségek felé fordult. Bermüller Józsefhez hasonlóan alapító tagja és elnöke volt a Pápai Takarékpénztárnak, annak fiával pedig együtt vett rész a

¹⁷⁷ Pápai Hírlap, 1913. február 22. 1.

¹⁷⁸ Pápa és Vidéke, 1915. december 5. 3.

¹⁷⁹ Pápa és Vidéke, 1915. december 5. 3.

¹⁸⁰ Pápa és Vidéke, 1908. március 1. 6., Pápai Lapok, 1888. február 26. 37.

¹⁸¹ Bár ekkor, az 1890-es években még nem alakították meg a villamosítást levezénylő és üzemeltető részvénytársaságot. MOLNÁR 2011. 23.

¹⁸² Pápai Független Újság, 1894. január 28. 2., Pápai Hírlap, 1904. április 16. 5.

¹⁸³ Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1910. 191.

¹⁸⁴ VOYTA 2012. 116. – Voyta Adolf visszaemlékezése szerint az 1873. évi bécsi krach nem csak Hanauert érintette: a krach miatt a pápai befektetők mintegy 2 millió forintot veszítettek.

városi villanyvilágítás kiépítését tervező, meghíúsult projektben.¹⁸⁵ Borkereskedéssel is nagyban foglalkozott. Az első világháború előtt a Pápa és Vidéke Keresztény Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet boltjában is árusították somlói borait. Üzleti sikerei lehetővé tették, hogy üzlete vezetését fiára bízza, ő pedig vagyonából éljen. Nem csoda, hogy halálakor az anyakönyv foglalkozás rovatába csak annyi kerül: magánzó.¹⁸⁶

Az említetteken kívül aktívan részt vett a vármegyei és helyi közéletben. A Szabadelvű Párt pápai szervezetének elnöke volt, részt vett a megyei közgyűlés munkájában is, és a katolikus hitközségben is vezérszerepet töltött be.¹⁸⁷ Gyermekei apjuk és nagyapjuk örökségét megosztva vitték tovább. Hanauer Jenő mérnök lett és részt vett az apja által is támogatott villamosítási fejlesztések megtervezésében.¹⁸⁸ Hanauer Zoltán viszont apja üzletét folytatva tovább vitte a vaskereskedést, és a pápai katolikus közösségben is fontos pozíciót foglalt el.¹⁸⁹ Az apai-nagyapai örökség a lányok házasságaiban is meglátszott. Hanauer Sarolta egy Holzheim Gábor nevű építési vállalkozóhoz (cementgyáros-hoz) ment hozzá, míg Ilona a neves pápai gyógyszerész és nem utolsósorban a Pápai Takarékpénztár elnöke, Karlovitz Adolf felesége lett.¹⁹⁰ A gyerekek közül egyedül Hanauer Árpád István választott más pályát, aki apjától nem üzleti, hanem vallási szellemiségét örökölte; pap lett és egészen a váci püspöki tisztségig ívelt egyházi karrierje.¹⁹¹

A katolikus kereskedők sorát gyarapította *Iglauer János* (1835 k.–1913) is. Az 1885. évi virilislistán csak mint „nagy dohány tőzsdés” szerepelt, de kollégáihoz hasonlóan ő is több lábon állt. Az 1880-as évek elején szikvízgyárat alapított,

¹⁸⁵ Pápai Független Újság, 1893. április 2. 4., 1894. február 18. 2., 1894. március 4. 6.; Pápai Hírlap, 1913. február 22. 1.

¹⁸⁶ Gyökös Eleonóra fogalomtörténeti tanulmányában rámutat, hogy a magánzó az 1890-es évektől a magánzó „*egyre inkább vagyonos egzisztenciát jelentett, akinek nem volt szüksége kereső tevékenységre.*” GYÖKÖS 2011. 71.

¹⁸⁷ Pápai Független Újság, 1893. május 07. 3.; Pápai Hírlap, 1889. április 14. 4. – Míg az üzleti életben állítólag a kompromisszumra hajlott, a politikai vitákban nem félt felvállalni konfliktusokat. A Szabadelvű Párt helyi szervezetének vezetéséről a helyi szóbeszéd szerint például azért mondott le, mert a határozott kérésük ellenére a város országgyűlési képviselője, Láng Lajos megszavazta az 1889. évi IV. törvénycikk, vagyis az új véderőtörvény nagy port kavart 25. paragrafusát.

¹⁸⁸ Pápai Független Újság, 1894. február 18. 2.

¹⁸⁹ Pápa és Vidéke, 1915. december 19. 1–2.

¹⁹⁰ Pápai Közlöny, 1895. július 21. 5., Pápa és Vidéke, 1915. december 19. 1–2., Pápai Lapok, 1916. március 5. 1.

¹⁹¹ KUN – LENGYEL – VIDOR 1932. 352.

amelyet 1908-ban eladott a Pápai Szikvizgyár Szövetkezetnek.¹⁹² Feltehetően a dohánykereskedelemmel is felhagyott, legalább is fő jövedelemforrása ezután házvagyona lehetett, az 1909. évi virilislistán már mint háztulajdonos szerepelt. Ezen kívül valamennyi földbirtokkal is rendelkezett.¹⁹³ Apjának sajnos csak nevét sikerült megtudnom, de gyermekeiről valamivel többet is. Iglauer István elhagyva az apa üzleti örökségét főmérnök lett.¹⁹⁴ Lányai közül Emília egy Groffcsik Vilmos nevű járásbíróági hivatalnokhoz, Laura pedig Piatsek Gyula gyógyszerészhez ment hozzá.¹⁹⁵

A katolikus virilisek esetében az új és a régi elit közötti kapcsolatok meglehetősen változatosak. A hagyományos birtokos és közhivatalnoki pályát befutók apái is a városi elitbe tartoztak. A kereskedők (kivéve Bermüllert) és az egyetlen iparos – mint láthattuk – új belépői voltak a századvég elit klubjának. Más részről nem igazán tudtunk felfedezni egységes mobilitási utakat, pályáíveket, de a foglalkozási csoportokon belül sem tűnik egységesnek a kép. Kivételt talán az Esterházyak hagyományos mintákat továbbvivő pályáíve jelent. Az apai hagyományok folytatása meglehetősen szokványos volt katolikus virilisek között, a változást a szülőkhöz képest leginkább a gazdasági több lábon állás jelentett, például Martonfalvay Elek, Bermüller Alajos vagy éppen Hanauer Béla esetében. Ennek a mintának továbbélése a gyerekek esetében azonban korántsem volt egyértelmű, ahogyan az sem, hogy szerteágazó üzleti tevékenységüket életük végéig folytatták. Voltak, akik nyugdíjas éveikre korábbi érdekeltségeiket felszámolták vagy továbbadták és tőkejövelmükből éltek.

Reformátusok

A 4 református virilis kivétel nélkül valamilyen értelmiségi pályán mozgott elsődlegesen, azonban életútjaik meglehetősen különbözőek.

A legkevesebbet *Kis Gábor* (1819–1899) református lelkész életéről tudok. Családja története fokozatosan felfelé ívelt. Apja, Kiss Dániel a Somogy megyei Ádánd községben volt néptanító, fia már a Dunántúli Református Egyházkerület központjában lett lelkész, hogy aztán fia, Kis Ernő (1856–1927) a pápai

¹⁹² Pápa és Vidéke, 1908. május 3. 7.

¹⁹³ Pápa és Vidéke, 1908. november 8. 5., 1914. június 14. 6.

¹⁹⁴ Pápai Közlöny, 1913. október 26. 5.

¹⁹⁵ Pápai Lapok, 1884. augusztus 24. 143., 1888. szeptember 2. 155.

református főiskola igazgatói posztjág emelkedjen.¹⁹⁶ Másik fia, Tivadar sikeres könyvkötő, könyv- és papírkereskedő lett.¹⁹⁷

Kis Gábor előbb Gyönkön, Pápán, majd Losoncon, 1868-tól Tatán szolgált, 1878-ban került Pápára, ahol a közélet ismert szereplője lett. Városi képviselő, Veszprém megye megyebizottsági tagja, a református főiskola gazdasági és igazgató-tanácsosa, a Pápai Református Egyházmegye gyámelnöke, a Pápai Takarékpénztárnak igazgatósági tagja volt.¹⁹⁸

Baráth Ferenc (1824–1905) főiskolai tanár életéről már többet lehet tudni. Apja, idősebb Baráth Ferenc pápai kisbirtokos volt, ahhoz legalább elegendő vagyonnal, hogy fiát a református kollégiumban taníttathassa. Az ifjabb Ferenc Pápán elvégezte a jogakadémiát, majd Pesten volt joggyakornok. A szabadságharcban nemzetőr századosi rangig emelkedett, majd a komáromi erődben tette le a fegyvert. Hazatérte után a pápai jogakadémia tanára lett, majd 1867-től a pápai járás főszolgabírájává nevezték ki. Később ismét visszatért a tanításhoz, a jogakadémiáról ment nyugdíjba.¹⁹⁹ Szerepet az oktatáson kívül leginkább a város kulturális életében vállalt, tagja volt a Jókai Kör igazgatóságának, és elnöke a Pápai Ismeretterjesztő Egyesületnek.²⁰⁰ Főiskolai és hivatali jövedelme mellett egy gazdasági érdekeltségéről tudok: mint a korábban bemutatott személyek közül többen, ő is a Pápai Takarékpénztár igazgatóságának tagja volt.²⁰¹ Négy gyermeke született,²⁰² lányairól semmit nem sikerült kiderítenem, fiától viszont annyit megtudtam, hogy tovább vitte apja örökségét, és ő is jogi pályán futott be karriert, budapesti büntetőtörvényszéki tanácselnökként vonult nyugdíjba.²⁰³

Saáry Lajos (1848 k.–1924) a város egyik nagy tiszteletben álló ügyvédje volt. Baráth Ferenchez hasonlóan ő is első generációs értelmiségi volt, apja, Saáry János a Pápa melletti Mezőlak községből származó földműves volt.²⁰⁴ Lajos aktívan részt vett a pápai közéletben, viselte a református egyházközség főgondnoki tisztjét, és a helyi önkéntes tűzoltó egyeslet elnökének is megvá-

¹⁹⁶ Pápa 1899. évi halotti anyakönyve 217. bejegyzés

¹⁹⁷ KONCZ 2001. 145–146.

¹⁹⁸ KONCZ 2001. 145–146., Pápai Lapok, 1899. július 23. 1–2.

¹⁹⁹ BONA 2009. 292–293.

²⁰⁰ Pápai Lapok, 1874. május 31.51., 1893. november 26. 214.

²⁰¹ Pápai Lapok, 1905. december 17. 3.

²⁰² BONA 2009. 293.

²⁰³ Dunántúli Protestáns Lap, 1938. február 27. 40.

²⁰⁴ Pápa város 1896. évi polgári halotti anyakönyve, 405. sz. bejegyzés.

lasztották.²⁰⁵ Ügyvédi praxisa mellett befektetésekkel is igyekezett gyarapítani vagyonát. Talán a korábbi életrajzok alapján mondanom sem kell, hogy a Pápai Takarékpénztár igazgatóságában ő is helyet szerzett magának, miközben annak hivatalos jogi képviselőjével is őt bízták meg. A takarékpénztár mellett a Pápai Kád- és Gőzfürdő Rt.-ben is érdekeltséget szerzett.²⁰⁶

A negyedik református vallású virilis a listán *Tarczy Dezső* (1843–1924), aki Saáryhoz hasonlóan ügyvédként tett szert lokális hírnévre. Származási háttere azonban eltért kollégájától. Apja, Tarczy Lajos (1807–1881), a Pápai Református Kollégium neves tanára a Komárom megyei Hetényből származott, jó módú kismemesi családból.²⁰⁷ Apja a tanítás mellett gazdálkodott és a helyi mézszárszékét bérelte.²⁰⁸ Két fia is az értelmiségi pályát választotta. Dezső ügyvédi pályáján kívül mintha folyamatosan rossz üzleti döntéseket hozott volna. (Öcsöcse, dr. Tarczy Zoltán ezzel szemben sikeres és vagyonos orvos lett Budapesten, majd Pozsonyban. Feleségével együtt nagy alapítványt tett a pápai kollégium szegény, de tehetséges tanulóinak jutalmazására.)²⁰⁹

Dezső igazgatósági tagja volt annak a Pápai Gőzcséplő Gép Társulatnak, amely csak pár évig működött; titkári pozíciót töltött be a szintén rövid életű Pápai Népbankban, 1898-ban ráadásul 5000 forintos adótartozás miatt elárverezték szőlőjét és birtokait.²¹⁰ Egyetlen üzleti döntése, amely nem járt gyors bukással, az volt, hogy részvényes lett a Pápai Takarékpénztárban.²¹¹ Csak egy gyermekéről van tudomásom, Lenke nevű lányáról, akit Szabó Kálmán soponyai református lelkész vett feleségül.²¹²

A református virilisek közül egyedül talán Tarczy Dezsőről mondható el, hogy már apja is a helyi elitbe tartozott, a többiek esetében nem állíthatjuk, hogy családjuk korábban komoly vagyonnal rendelkezett volna. A jellemző a reformátusok esetében talán a jogi tanulmányok, valamint a takarékpénztári tevékenység voltak, de mint korábban a katolikusoknál láttuk, utóbbi egyáltalán nem volt felekezetspecifikus döntés, a vagyonos pápai polgárok majd mind-

²⁰⁵ Dunántúli Protestáns Lap, 1905. szeptember 3. 631., Pápai Független Újság, 1893. augusztus 27. 6.

²⁰⁶ HUDI 2013. 234., Pápai Hírlap, 1904. április 16. 5., 1907. szeptember 7. 4.

²⁰⁷ SZINNYEI 1909. 1302–1303.

²⁰⁸ HUDI 2013. 19.

²⁰⁹ MEZEI 2005. 211–212., Pápai Hírlap, 1907. július 13. 4.

²¹⁰ HUDI 2013. 84.; Pápai Közlöny, 1898. május 22. 7., 1898. szeptember 11. 3., 1898. december 11. 5., 1899. január 8. 6.

²¹¹ Pápai Lapok, 1888. február 26. 37.

²¹² Pápai Lapok, 1897. június 6. 4.

annyian igyekeztek érdekeltségeket szerezni a legstabilabb helyi pénzintézetben, ahogyan az is általánosnak tűnik, hogy vagyonuk gyarapítására több irányba tettek kísérletet. Természetesen a reformátusok esetében erősen korlátozza a levonható következtetések érvényességét alacsony számuk az általam összeállított listán.

Evangélikusok

A reformátusokkal szemben az evangélikusok esetében lehetetlen általánosabb megállapításokat tenni, ugyanis csak 2 személy került fel a listára. A rend kedvéért azonban az ő életrajz-töredéküket is ismertetem.

Ajkai *Ajkay Imre* (1835 k.–1887) a közismert jogi tanulmányokat folytató, majd a vármegyei közigazgatásban elhelyezkedő nemes mintapéldája. Apja, Ajkay János Vas megyei földbirtokosként huszárhadnagyi rangig jutott, 1821-től viszont már mint megyei táblabíró szerepelt, a vármegyei szolgálatnak tehát volt előzménye a családban.²¹³ Ajkay Imre a vármegyei igazgatási karriert, a szolgabírói pályát választotta. Előbb a pápai járásban töltötte be ezt a posztot. Később Veszprém megye járási főszolgabírájának is kinevezték. Emellett földbirtokán gazdálkodott. Az egyházi-városi közéletben is meghatározó szerepet játszott. Az evangélikus egyházmegye felügyelője és a városi Casino elnöke is ő volt.²¹⁴

A másik evangélikus vallású virilis *dr. Kluge Endre* (1861–1926), a híres pápai kékfestő üzemet vezető család sarja volt. Apja, Kluge Ferenc vezette a XVIII. században alapított családi vállalkozást, ő volt családja utolsó férfi tagja, aki kékfestéssel foglalkozott, 1923-as halála után a céget veje, a magát a Vörös Hadsereg alezredeséből kékfestővé átképző Karcsay Béla vette át.²¹⁵ Kluge Endre előbb a pápai jogakadémián tanított, majd sikeres ügyvéd praxist indított.²¹⁶ Jövedelmét nem fektette ipari vállalkozásokba, inkább földbirtokos lett és sok társához hasonlóan beszállt a Pápai Takarékpénztár igazgatásába, amelynek 1915-ben alelnöke volt. A helyi evangélikus egyházközség, majd a veszprémi egyházmegye is felügyelőjévé választotta.²¹⁷

²¹³ EÖTVÖS 1906. 17., KEMPELEN 1911. 51., BALOGH-SZLUHA 1999. 2–3.

²¹⁴ Pápai Lapok, 1887 okt. 16. 188.; 1878. március 10. 41.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1882. június 4. 709.

²¹⁵ DOMONKOS 1983. 7–17.

²¹⁶ Dunántúli Protestáns Lap, 1926. január 17. 12.

²¹⁷ Pápa és Vidéke, 1914. május 17. 5., 1915. március 7. 4.

Dr. Kluge Endre gyermekei sem tértek vissza a családi hagyományokhoz, inkább apjuk példáját követve értelmiségi hivatást választottak. Ifjabb dr. Kluge Endre orvosként futott be szép karriert, egyetemi magántanár és a János Kórház idegostályának főorvosa lett.²¹⁸ Testvére, Kluge Gyula mezőgazdasági pályát választott, intézőként szerepelt apja nekrológjában. Kluge Alice férjválasztásában tartotta magát az apai mintához: Adorján Gyula ügyvédhez ment feleségül.²¹⁹

Izraeliták

Listámra hét zsidó vallású személy került fel, a katolikusok után ők képezik a legnagyobb felekezeti csoportot. Esetükben ismét érdemes (és lehetséges) foglalkozásonként haladnunk az életutak felvázolásában, még akkor is, hogy ha tudjuk, hogy különböző foglalkozási ágak keveredtek egy személy „portfóliójában”. Elsőként nézzük meg a virilislistákon iparosként feltűnőket.

Belőlük hármat találtam, köztük egy testvérpárt, *Kellner Vilmos* (1866–1931) és *Kellner Dávid* (1859–1929) mészárosokat. Mindketten saját jogon kerültek be a legtöbb állami egyenesadót fizetők illusztris társaságába. A mészáros szakma legalább két generációra visszanyúló családi hagyomány volt Kellneréknél. Nagyapjuk, Kellner Mátyás még a Vas megyei Alsóoszkón űzte az ipart, apjuk, Kellner Albert (1833 k.–1895) viszont már Pápán.²²⁰ Vállalkozásában utóbbi nem lehetett túl sikeres. Fiaival ellentétben nem találtam nyomát, hogy bekeült volna a virilisek közé, ráadásul 1887-ben egy súlyos, 1000 forintos tartozást és kamatait követelte rajta egy Veisz Salamon nevű pápai lakos, amit kifizetni nem tudván, lefoglalt állatait (két lovat, két tehenet, valamint egy kecskét) és szobabútorait elárverezték.²²¹

Fiai üzleti tehetsége sokkal nagyobbak mutatkozott, legalábbis nekik sikerült akkora vagyont összegyűjteniük, amellyel felkerülhettek a városi, sőt a megyei virilisek listájára is.²²² Kettejük közül Kellner Vilmos volt aktívabb, és ő fizette a több adót is. Az újságok alapján úgy tűnik, hogy a pápai mészárosok és hentesek szószólója volt, ő hangoztatta leginkább a szakma képviselőinek

²¹⁸ Pápai Hírlap, 1926. január 16. 1., 8 Órai Újság, 1936. július 18. 7.

²¹⁹ Pápai Hírlap, 1926. január 16. 2., Pápa és Vidéke, 1914. május 17. 5.

²²⁰ Pápa város 1895. évi polgári halotti anyakönyve, 95. sz. bejegyzés.

²²¹ Pápai Lapok, 1887. február 6. 23.

²²² Pápai Hírlap, 1906. szeptember 29. 3.

panaszait a várossal való állandó, húsárak miatt konfliktusokban.²²³ Ezek alapján nem csoda, hogy a helyi vendéglősök, kávéosok, mészárosok, hentesek és pincérek egyesületének elnökévé is megválasztották szaktársai.²²⁴ A mészáros szakma mellett marhakereskedelemmel is foglalkozott, sőt az 1910-es évekre ez vált fő profiljává, ettől fogva inkább marhakereskedőnek nevezték. Bevételeit üzletei mellett házbirtokba is fektette, az 1922. évi virilislistán mint marhakereskedő és háztulajdonos szerepelt.²²⁵

Bátyja, *Kellner Dávid* igen hasonló pályát futott be, annyi különbséggel, hogy a városi közéletben nem volt olyan aktív, mint testvére. Feltételezhetjük, hogy a két fivér gazdasági pozícióváltásában a mészáros iparról a marhakereskedelemre valamilyen közös megegyezéssel került sor, mivel szinte ugyanakkor tették meg ezt a lépést. Dávid 1908-ban eladta Kossuth utcai mészáros üzletét,²²⁶ és az 1910-es évektől ő is a kereskedelemre koncentrált. A Vilmosnál említett 1922-es listára testvérével megegyezően ő is marhakereskedőként és háztulajdonosként került fel.²²⁷ Arról nincs tudomásom, hogy gyermekeik folytatták-e kereskedelmi vagy ipari tevékenységüket.

A harmadik iparos furcsa módon került fel listámra. Mint kiderült,²²⁸ a korokban meglehetősen nagy időbeli átfedésben két, egymással közeli rokoni kapcsolatban nem álló *Wittmann Ignác* nevű virilise is volt a városnak, akiket általában az idősebbik megkülönböztetésével vagy foglalkozásuk említésével jelöltek, de azokban a cikkekben vagy virilislistákon, ahol csak egyikük szerepelt és a foglalkozásuk sem volt feltüntetve, nehéz meghatározni, melyikükről is van szó. Mivel a virilislistákon nem találtam meg őket együtt, ezért nem tudom pontosan meghatározni, melyikük szerepel az általam felhasznált jegyzékekben. Mivel életútjukból valószínűsíthető, hogy 1906 előtt az idősebb, utána 1906-ban pedig a fiatalabb, ezért mindkettőjüket felvettem vizsgálatomba.

Egyikőjük, a fiatalabb *Wittmann Ignác* (1865–1944) téglagyárosként és vállalkozóként tett szert tetemes vagyoni, ezért őt itt, az iparosok között mutatom be. Apja, *Wittman Miksa* rábatamási gazdálkodó volt. Ignác középiskolai

²²³ Pápa és Vidéke 1908. március 15. 2., 1908. július 5. 2., 1910. november 2. – Szintén hasonló okból keveredhetett összetűzésbe egy rendőrrel 1893-ban, amikor is „imparlamentáris kifejezésekkel illette a helybeli rend egyik éber őrét”. Pápai Független Újság 1893. szeptember 17. 6.

²²⁴ Pápai Közlöny, 1898. január 23. 5.

²²⁵ Pápai Hírlap, 1921. szeptember 3. 1.

²²⁶ Pápai Hírlap, 1908. december 5. 7.

²²⁷ Pápai Hírlap, 1921. szeptember 3. 1.

²²⁸ Itt szeretnék köszönetet mondani *Simon Zsolt* pápai helytörténeti kutatónak, aki tisztázta számomra, hogy két különböző *Wittmann Ignác* volt a virilisek között.

tanulmányai után, Pápára kerülve szintén gazdálkodásból élt, de az 1900-as évek elejére profilt váltott, és ipari befektetésekkel kezdett foglalkozni. 1906-ban már ötvenhat főt foglalkoztató cserép- és téglagyárat üzemeltetett, majd gőzeke bérszántó vegyesvállalatot és mészégető telepet is alapított. A gyár- és cégalapítások mellett a pénzügyi befektetésektől sem tartózkodott, valószínűleg a két Ignác közül ő volt igazgatósági tagja az 1907-ben alakult Pápai Közgazdasági Bank Rt.-nek,²²⁹ valamint a Pápai Takarékpénztár és a Pápai Leszámitoló Bank Rt. felügyelőbizottságában is helyet kapott. Egy fiát és egy lányát fiatalon elvesztette. Másik fia, Béla viszont átvette apjától a téglagyár irányítását.²³⁰

Térjünk át a *kereskedőkre*, közülük is elsőként *Schreiber Jakabra* (1839–1902). Nagy múltú zsidó családból származott, apja a híres krakkói rabbi, Shimon Schreiber-Sofer volt. Jakab bár egész életében mélyen vallásos maradt, nem lett rabbi, hanem bőr- és fakereskedő, valamint háztulajdonos.²³¹ Bár a Pápai Közlönyben megjelent nekrológja szerint 40 évesen visszavonult az üzleti tevékenységtől és minden idejét a szent írások tanulmányozására áldozta, még majd tíz évvel később is bekerült a virilisek közé. A vallási szövegekkel való foglalatosság és Schreiber habitusa nem csak a város, de saját hitközsége közügyeitől is távol tartotta, legalább is a nekrológját jegyző újságíró szerint.²³² Az üzletet feltehetően gyermekei vagy felesége vezették ebben az időszakban. Fiai közül csak Benőről sikerült megtudnom, hogy apja üzleti sikereit felülmúlva Bécsben lett nagykereskedő. Lányait is (feltehetően) vagyonos emberekhez adta, Jenny Berkovics Ede marosludasi földbirtokos felesége lett, Regina pedig egy Fleischmann Dávid nevű bécsi kereskedővel kelt egybe.²³³

Spitzer Salamonról (1826 k.–1898) keveset sikerült kiderítenem. Apja, Spitzer Ignác Kisfaludon volt szatócs. Salamonon is az apai csapásirányon indult el, de jóval tovább jutott. Az újságokban kereskedőként, háztulajdonosként vagy tőkepénzesként említették, az 1896. évi virilislistán pedig már csak mint magánzó szerepelt, jelentősen hátrébb, mint tíz évvel korábban.²³⁴ Feltételezhetően eddigre felhagyott a kereskedéssel, és csak vagyonából élt. Üzleti működéséről

²²⁹ Pápa és Vidéke 1907. szeptember 1. 1.

²³⁰ HAHN–ZSADÁNYI 1929., A holokauszt áldozataira emlékeztek. = [http://www.papama.hu/cikk_reszletes.php?id=10777] (utolsó letöltés: 2016.11.13.)

²³¹ Pápai Lapok, 1878. május 5. 77., Pápai Közlöny, 1893. április 30. 4.

²³² Pápai Közlöny, 1903. január 4. 3.

²³³ Pápai Közlöny, 1893. április 30. 4., 1901. március 3. 5., 1901. augusztus 18. 5.

²³⁴ Pápai Lapok, 1895. november 17. 3.

nem tudok sokat, azon kívül, hogy többször összetűzésbe keveredett a hatóságokkal kisebb-nagyobb szabálytalanságok miatt.²³⁵ Egy lányáról, Spitzer Júliáról van tudomásom, aki apja halála után egy bécsi orvoshoz, bizonyos Krämer Bélához ment feleségül.²³⁶

Elérkeztünk az utolsó izraelita kereskedőhöz, az előszóban megismert életművészhez/kalandorhoz/csirkefogóhoz, Stern Árminhoz (1850 k. – ?). Stern apja foglalkozását vitte tovább, legalább is perében az ügyész így fogalmazott: „*Már az édes apja, a ki szintén pénzüzérkedéssel foglalkozott felfedezte benne mindazon tehetségeket, a mik az uzsora üzlet viseléséhez szükségesek, mert több fia közül őt választá segédjének, üzletének titkaiba őt vezette be, úgy hogy a midőn az öreg elhalt, a fiúnak csak folytatni kellett az apa nyomdokait.*”²³⁷

Az 1870-es évek végéig szatócsként tűnik fel Stern Ármin, majd a nagy perig fűszer- és pálinkakereskedőként jegyezték. A bírósági elmarasztalást követően viszont ismét a szatócs vált gyakoribbá. Feltételezhetjük, hogy a pénzbírság és maga az ügy sem tett túl jót Stern üzletének, így anyagi viszonyai is rosszabbra fordultak. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a virilislistákon is jelentősen hátrébb szorult.²³⁸

A per ismeretében senki nem lepődhet meg, hogy Stern nem csak kereskedelemmel, hanem pénzkölcsönzéssel is foglalkozott. A pápai közjegyzői okiratárban megmaradt iratai alapján jövedelmének egy jelentős része ház- és birtok-adásvételből származott. Az iratok alapján üzleti módszere lényege az volt, hogy árverésekre járt és a Pápa környéki településeken az ingatlanokat fölvásárolta, majd gyorsan tovább adta a helyi földműveseknek. Egyszer az is előfordult, hogy már azelőtt megkötötte az adásvételi szerződést a leendő birtoka eladásáról, hogy azt az árverésen megvette volna. A szerződésben garancia-képpen kötelezte magát, hogyha az árverésen nem sikerülne megszereznie az adott ingatlant, akkor megveszi attól, aki az árverésen sikerrel járt, amennyiben pedig ezzel késlekedne, kevesebért adja tovább.²³⁹

Tevékenysége legalitására a közjegyzői dokumentumok alapján nehézkes következtetni, hiszen ideális esetben a közjegyző nem hitelesített törvénytelen tartalmakat. Stern ügyleteiben sem találtam törvénytelenül magas kamatokat (6–8%

²³⁵ Pápai Lapok, 1891. július 12. 115., 1894. október 14. 171.

²³⁶ Pápai Lapok, 1899. január 15. 6.

²³⁷ Pápai Lapok 1890. február 23. 32.

²³⁸ Pápai Lapok, 1893. december 17. 51.

²³⁹ MNL VeML VII.161.a. A pápai I. sz. közjegyző iratai, 295/1880. sz.

között mozogtak), ellenben találtam olyan ügyiratokat, amikben Stern és üzletfelei kifejezetten kikötötték a kamat nélküli részletfizetést.²⁴⁰ A közjegyzői iratok alapján Stern üzletmenete teljesen szokványosnak tűnik, ami persze nem zárja ki, hogy a bíróság jogosan ítélte el 1890-ben. Stern végül nem sokáig maradt Pápán, 1898-ban már mint budapesti lakos árulta pápai házát.²⁴¹

A zsidó vallású virilisek sorában még egy személy maradt, az *idősebb Wittmann Ignác* (1840–1930). Sajnos, esetében csak a fiáról van információ, az apjáról nem sikerült kideríteni semmit. Wittmann Csorna környékéről származott, valószínűleg megegyezik azzal a farádi születésű Wittmann Ignáccal, aki Beck Lipman boltos kereskedőnél inaskodott 1856 és 1859 között.²⁴² A kereskedelmi pályát aztán földbérléssel váltotta fel, ő lett az Esterházy uradalom egyik legkomolyabb bérlője, egyéb üzleti tevékenységéről nem tudok. Birtokait aztán fia, Wittmann Mihály vitte tovább, aki apja halála után Budapestre költözött.²⁴³ Rajta kívül Wittmannnak volt még egy lánya, Ilona, aki Csillag Aladár budapesti ügyvéd felesége lett.²⁴⁴

Listámra felkerült még egy megkeresztelkedett virilis, *Máday Izidor* (1839–1925) is, aki a zsidó vallásról tért át a római katolikusra. Az ő esetében is csak az utódokról sikerült valamit kideríteni, az apjáról nem. Máday Budapesten született, majd a magyaróvári mezőgazdasági felsőbb tanintézetben tanult. Előbb uradalmakban dolgozott, majd Arad vármegyében hivatali pályára lépett, de onnan hamar minisztériumi állásba került. 1891-re a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban osztályvezetővé küzdötte fel magát, 1899-ben pedig nemesi címet kapott marosi előnévvel. Mezőgazdasági szakíróként országos hírnévre tett szert.²⁴⁵ A pápai virilisek közé valószínűleg a földbirtokaira kirótt adó alapján került fel, amiket pápai származású református felesége, Nagy Szabó Linda révén szerezhetett meg.²⁴⁶

Máday Izidor fiai apjuk nyomdokain haladva, értelmiségi pályára léptek. Máday Andor jogot végzett, majd szociológusként lett egyetemi tanár

²⁴⁰ MNL VeML VII.161.a. A pápai I. sz. közjegyző iratai, 295/1880. sz., 123/1884. sz., 375/1884. sz.

²⁴¹ Pápai Közlöny, 1898. január 16. 8.

²⁴² MNL VeML IX. 208. A Pápai Kereskedők Testületének iratai, 2. 7. folio, 53. sz. bejegyzés; 1848. évi zsidóösszeírása, 202. sorszám.

²⁴³ *Simon Zsolt* pápai helytörténeti kutató közlése alapján.

²⁴⁴ Pápa és Vidéke, 1907. május 5. 5.

²⁴⁵ SZINNYEI 1902. 243–244.

²⁴⁶ Nagy Szabó Linda apja, Nagy Szabó Ignác pápai földbirtokos volt. Pápai Hírlap, 1912. december 14. 3.

Svájcban.²⁴⁷ Másik fia, Máday István orvosi karriert futott be; a debreceni kórház orvosa, és a magyarországi individuálszichológia egyik úttörője volt.²⁴⁸

A zsidó virilisek esetében általánosságban elmondható, hogy vagyonukat maguk gyűjtötték össze, apáik – amennyire ez a rendelkezésre álló adatokból kitűnik – nem tekinthetők vagyonosnak. Az izraelita virilisek között mobilitásukat tekintve két típus figyelhető meg. A többségnél az apa szakmájának továbbvitele és a tevékenységi kör bővítése volt jellemző, mint ahogy például a Kellner fivéreknél, vagy Spitzer és Stern esetében láthattuk. Ettől eltérő a téglagyáros Wittmann és Schreiber életútja. Ők az atyai hagyományokkal szakítva új irányba indultak el és lettek sikeresek, amit viszont a következő generációra ők is továbbadtak. A keresztényeknél tapasztaltakhoz képest a különbség talán úgy fogalmazható meg, hogy a zsidó virilisek mintha kevésbé hajlottak volna a XIX. század végi vizsgált időszakban tőkéjüket pénzügyi társaságokba fektetni. Legalábbis a takarékpénztárakban és igazgatóságaikban kevesebbszer tűntek fel. A megismert személyek közül csak a gyáros Wittmann Ignác esetében került elő a Pápai Takarékpénztárhoz való kötődés, míg ez a keresztény felekezetű alanyaim esetében szinte kötelező jellegűnek tűnt.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ezzel a kissé szűkre szabott foglalkozási mobilitási vizsgálattal két kérdésre kívántam választ kapni. Egyrészt arra, hogy a Hanák Péter elméletében megjelenő zsidó pályáiv, hogy a század első felének zsidó terménykereskedőinek gyerekei és unokái előbb az infrastrukturális, majd az ipari befektetésekben találtak meg számításukat, mennyire állja meg a helyét egy olyan kisváros esetében, mint Pápa.

Nos, kutatásom alapján ez nem mutatható ki jellemzőként. A vizsgált sokaságban egyetlen zsidó gyárost találunk, neki viszont nem terménykereskedő felmenői voltak, hanem gazdálkodó volt az apja. Mivel az apáról tulajdonképpen csak a nevét és a foglalkozását sikerült megtudnom, nem lehetünk biztosak benne, hogy a gazdálkodó mit is takar pontosan, csak mezőgazdasági termelő tevékenységet folytatott-e vagy kereskedett is. A felmenők között nem találtam

²⁴⁷ KENYERES 1982. 114.

²⁴⁸ Budapest VI. kerület 1925. évi polgári halotti anyakönyve, 483. sz. bejegyzés; Dunántúli Protestáns Lap, 1900. december 23. 849.

kifejezetten termény-kereskedelemmel foglalkozót, vagyis a XIX. század végének pápai gazdasági elitjén belül ez nem tűnik egy jellemző apai hagyománynak. Ezen kívül az sem támasztja alá Hanák elképzelését, hogy az általam vizsgált személyek nem komoly tőkével a hátuk mögött kezdtek neki vállalkozásaiknak, amennyire ez a foglalkozásnevekből és a pár elszórt tényből kikövetkeztethető.

A rendelkezésre álló adatok alapján számomra úgy tűnik, hogy az általam vizsgált zsidó virilisek nem rendelkeztek komoly anyagi támogatást biztosító családi háttérrel, következésképpen nem valószínű, hogy apáik és nagyapáik a század első felének agrárkonjunktúráját meglovagolva nagyobb vagyona tetek volna szert. A századvégnek a pápai üzleti életben sikeres zsidói nem a század első felében sikeres zsidók leszármazottai voltak.

A másik kérdésem az volt, hogy fel lehet-e fedezni bármilyen felekezetspecifikus pályaképet a virilisek életútjai alapján. Úgy gondolom, a bemutatott példák alapján ilyenről nem beszélhetünk. A hasonlóságok alapján azonban kísérletet tehetünk pár, vallási hovatartozástól független típus elkülönítésére.

Az egyik lehetséges modellt nevezhetjük *hagyományörzőnek*, az ide tartozók apáik nyomdokain járva, abból nem kilépve élték le életüket. Ez a legnagyobb csoport, ide tartoztak a nemesi származású jogi pályát választók, mint például Mikovinyi Ödön, Ajkay Imre vagy Sült József, a nagybirtokos arisztokrata Esterházyak, de ide sorolhatjuk talán a nagybérő Wittmann Ignácot és a lelkész Kis Gábort is.

A másik típusra mondhatnánk, hogy a „*fontolva haladók*” szűk csoportját alkották. Az ide tartozók bár az apai pályán indultak el, a későbbiekben vagy letértek arról, vagy kiegészítették más gazdasági tevékenységekkel, több lábon álltak. Ilyen utat járt be Bermüller Alajos, aki az apja gazdag örökségét további vállalkozásokkal egészítette ki (pl. a város villamosítási projektjében való részvétellel). Szintén ide sorolhatóak a Kellner testvérek, akik apjuk és nagyapjuk mézsáros hagyományáról tértek át fokozatosan a marhakereskedelembre és profitjukat ingatlanba fektették. De ide sorolhatjuk Spitzer Salamont, és Stern Ármint is.

A harmadik típusba pedig azok tartoznak, akik teljesen más irányba indultak el, mint apáik, mondhatni *családon belüli újtók* voltak. Legjobb példa erre a típusra a gazdálkodó gyermekéből téglagyáros vállalkozóvá váló Wittmann Ignác, az évszázados családi képfestő hagyomány folytatása helyett ügyvédi karriert építő Kluge Endre, a földműves sorból magát ügyvéddé és takaré-

pénztári igazgatósági taggá felküzdő Saáry Lajos — vagy éppen a tatai építőmester fiából elismert és sikeres vaskereskedővé és pénzügyi befektetővé avanzsáló Hanauer Béla.

Az általam vizsgálat virilisták pályáíve tehát a jelek szerint nem a felekezeztüktől függően alakult, sok esetben könnyebb hasonlóságokat találni az életutak között a vallási csoportokon kívül, mint azokon belül.

4. sz. táblázat

A vizsgálatba bevont pápai virilisek és családtagjaik foglalkozása (1885–1906)

A virilis apjának		A virilis			A virilis	
neve	foglalkozása	neve	vallása	foglalkozása	fia/veje (lánya) neve	A virilis fia/veje foglalkozása
Ajkay János	földbirtokos, táblabíró, huszárhadnagy	Ajkay Imre	evangélikus	földbirtokos, főszolgabíró, magánzó	—	—
Baráth Ferenc	gazdálkodó	Baráth Ferenc	református	főiskolai tanár	—	—
Bermüller József	fűszerkereskedő, háztulajdonos	Bermüller Alajos	római katolikus	fűszerkereskedő, magánzó	—	—
Esterházy Pál	földbirtokos	Esterházy Móric	római katolikus	földbirtokos, főispán	—	—
		Esterházy Sándor	római katolikus	földbirtokos	—	—
Hanauer György	építőmester	Hanauer Béla	római katolikus	vaskereskedő, magánzó	Hanauer Jenő	mérnök
					Hanauer Zoltán	vaskereskedő
					Holzheim Gábor (Hanauer Sarolta)	építési vállalkozó
Iglauer János	—	Iglauer János	római katolikus	dohányfő-tőzsér, szikvízgyáros, háztulajdonos	Iglauer István	főmérnök
Kellner Albert	mészáros	Kellner Dávid	izraelita	mészáros, marhakereskedő, háztulajdonos	—	—
Kellner Albert	mészáros	Kellner Vilmos	izraelita	mészáros, marhakereskedő, háztulajdonos	—	—

= MŰHELY =
ACTA PAPENSIA XXI (2021) 1-2. SZÁM

Kis Dániel	tanító	Kis Gábor	református	lelkész	Kis Ernő	főiskolai igazgató
Kluge Ferenc	képfestő	dr. Kluge Endre	evangélikus	ügyvéd, földbirtokos	dr. Kluge Endre	orvos, egyetemi magántanár
					Kluge Gyula	intéző
					Adorján Gyula (Kluge Alice)	ügyvéd
					Karcsay Béla (Kluge Matild)	honvéd főhadnagy, képfestő
Máday János		Máday Izidor	izraelita/római katolikus	miniszteri tanácsos, mezőgazdasági szakíró, földbirtokos	dr. Máday Andor	szociológus, egyetemi tanár
					dr. Máday István	pszichológus
Mártonfalvay Mihály	földbirtokos	id. Mártonfalvay Elek	római katolikus	törvényszéki elnök, ügyvéd	Mártonfalvay Elek	hírlapíró, ügyvéd
Mikovinyi Ignác	földbirtokos, ügyvéd	Mikovinyi Ödön	római katolikus	ítélőtáblabíró	—	—
Obermayer József	pékmester	Obermayer József	római katolikus	rézműves	—	—
Saáry János	földművelő	Saáry Lajos	református	ügyvéd	—	—
Shimon Schreiber- Sofer	rabbi	Schreiber Jakab	izraelita	bőrkereskedő, háztulajdonos	Schreiber Benő	nagykereskedő
					Berkovics Ede (Schreiber Jenny)	földbirtokos
					Fleischmann Dávid (Schreiber Regina)	kereskedő
Spitzer Ignác	szatócs	Spitzer Salamon	izraelita	kereskedő, háztulajdonos, tőkepenzes	Krämer Béla (Spitzer Júlia)	orvos
Stern ?	hitelező	Stern Ármin	izraelita	fűszer- és pálinkakereskedő, szatócs	—	—
—	—	Sült József	római katolikus	közjegyző	Sült Jenő	tanár
					Sült József	járásbíró
					Sült Lajos	főszolgabíró
Tarczy Lajos	kollégiumi tanár	Tarczy Dezső	református	ügyvéd, földbirtokos	—	—
Wittmann Miksa	gazdálkodó	Wittmann Ignác	izraelita	téglagyáros, vállalkozó	Wittmann Béla	téglagyáros
—	—	Wittmann Ignác	izraelita	nagybérő	Wittmann Mihály	nagybérő
					Csillag Aladár (Wittmann Ilona)	ügyvéd

GAZDASÁGI MENTALITÁS, KÉNYSZERŰ BEFEKTETÉS

Máshogy viselkedtek-e a zsidók keresztény üzletfeleikkel, mint saját hitsorsosaikkal, ahogyan Sombart és Weber állította, és máshogy fektették-e be tőkéjüket, mint keresztény szomszédaik már a modernitás előtt (értsd: Magyarországon a rendi korszakban)?

Ezekre a kérdésekre próbáltam meg választ adni kutatásom második részében sommás bírósági jegyzőkönyvek összesítésével. Arra felvetésre azonban, hogy létezett-e valamiféle zsidósághoz (vagy bármilyen más felekezethez) köthető sajátos gazdasági gondolkodásmód, már az előbbi mobilitás vizsgálat is szolgál némi adalékkal. Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy milyen befektetéseket tartottak vonzónak a századvég általam vizsgált pápai virilisei, akkor legfeljebb annyiban találhatunk a vallási hovatartozástól függő preferenciát, hogy a zsidó virilisek mintha tartózkodtak volna tőkéjüket pénzintézetekbe fektetni, legalább is az igazgatóságokban nem igazán jelentek meg.²⁴⁹

Összességében ez alapján nem tűnik alátámaszthatónak, hogy a XIX. század utolsó harmadában létezett volna valamilyen sajátos zsidó (vagy keresztény) gazdasági gondolkodásmód. Az előző vizsgálatom azonban nem ennek kiderítését tűzte ki célul, és a kérdés megválaszolása szempontjából lényeges korszakra, tehát a XIX. század első felére koncentrált, úgyhogy érdemes áttérnünk a bírósági jegyzőkönyvek elemzésére.

1837 és 1848 között 540 per jegyzőkönyvét néztem át. Mint azt korábban említettem, az esetek nagy részében a titkár feljegyezte, ha valamelyik fél zsidó vallású volt. Ha valakinél nem szerepelt ilyen megjegyzés, de a neve alapján felmerült bennem a gyanú, hogy izraelita, akkor az 1848. évi zsidóösszeírás alapján próbáltam beazonosítani az illetőt. Amennyiben ez nem sikerült, kizártam az adott esetet a vizsgálatból, csak névelemzés alapján senkit nem vettem az zsidó vallásúak közé. Ezen kívül azokat az ügyeket, ahol a keresetet benyújtó jogi személy (városi tanács, városi árvapénztár, stb.) megbízottja volt, nem számítottam be a felperesek közé, mivel a felekezeti bontásban nem lehetett őket értelmezni.²⁵⁰ Az ilyen perek esetén csak az alpereseiket vettem figyelembe,

²⁴⁹ Természetesen lehetséges az is, hogy csak a tőkéjüket fektették be a pénzintézetekbe, és azok igazgatásában nem kívántak részt venni.

²⁵⁰ Az alperesek között nem szerepelt jogi személy.

őket is csak az esetek összegzésekor.²⁵¹ Ezen kívül még azokat az eseteket hagytam figyelmen kívül, amelyekben a követelés összege nem volt egyértelműen meghatározható – vagy azért, mert nem írták le összecszerűen a követelést, vagy azért, mert a szövegből nem derült ki egyértelműen, hogy váltóforintról vagy ezüstforintról van-e szó.

Mindezeket leszámítva 414 per maradt. 269 esetben találunk keresztényt a felperesek között, míg zsidóknál ez a szám 166, azaz a zsidók népességen belüli arányukhoz (1847-ben 24%-hoz) képest bő kétszeresen felülreprezentáltak voltak.²⁵² Az alperes között is a keresztények voltak többségben, 358 esetben szerepeltek keresztények a vádlottak között, viszont izraeliták csupán 92 alkalommal, ami körülbelül 4%-kal kevesebb, mint a lakosságon belüli arányuk.²⁵³

Ha szétszálazzuk a pereket és csak azt vesszük figyelembe, hogy hány esetben került szembe egy személy saját hitsorsosával, illetve a másik felekezet tagjával, akkor a következő megállapításokat tehetjük. Legtöbbször mind a felperes, mind pedig az alperes keresztény vallású volt (52,6%), a második helyre azok az esetek kerültek, ahol a felperes zsidó, az alperes pedig keresztény volt (28,1%). Olyan esetből, amikor zsidó felekezetűek kerültek szembe saját hittársaikkal, jóval kevesebb (10,2%) volt, mint az előbbi típusokból, de egy hajszálnyival több, mint olyanból, amikor egy keresztény próbált meg követeléseinek érvényt szerezni egy zsidó vallásúval szemben (9,1%).

A perek többségében valamilyen adósság törlesztéséért fordultak a bírósághoz a felperesek. Gyakoriak voltak a kereskedők és iparosok, vagy az iparosok és szaktársaik közötti perek, amiket valamilyen áru vagy alapanyag miatti tartozás behajtása érdekében indítottak,²⁵⁴ valamint sok volt az egyszerű áru- vagy pénzhitelezés kapcsán folytatott eljárás is. Ezek mellett voltak örökösödési vagy hozományi ügyek, és néhány kisebb-nagyobb volumenű csalás.

Az esetek túlnyomó részében a felperesnek adott igazat a bíróság, mivel általában dokumentumokkal tudták bizonyítani követelésük jogosságát. A

²⁵¹ Az alperes kihagyásával egy fontos csoport maradt volna ki vizsgálatomból, ugyanis a korszakban a magánkölcsönök mellett a hitelügyek kielégítését árpapénztárak is ellátták. TOMKA 2000. 7.

²⁵² A két számot összeadva az összes eset számánál nagyobb összeget kapunk. Ez azért lehetséges, mert néhány esetben több felperes is volt egy ügyben, és az ilyen esetekben minden felperest külön számoltam. Ráadásul megesett, hogy zsidók és keresztények a felperesek és az alperesek között is együtt szerepeltek egy perben.

²⁵³ Hasonlóan a felperesekhez, itt is minden személyt külön számoltam, ezért eltérő az esetszám.

²⁵⁴ Ez egybevág Jakab Réka megállapításaival. Vö. JAKAB 2014. 141–148.

megítélt összegnél viszont gyakran figyelembe vették az alperes csökkentésre vonatkozó indokait, amennyiben azokat valamilyen módon iratokkal is alá tudta támasztani (néhány esetben enélkül is). A bíróság a törvényben a követelésekre megszabott 60, majd 200 forintos értékhatárt – amennyiben a felek nem éltek panasszal – gyakran figyelmen kívül hagyta, így könnyítve meg a többi bíróság és sokszor az érintettek dolgát is.

A ZSIDÓ ÜZLETI MODOR A PÁPAI HITELPIACON

Mint azt a forrás ismertetésénél megjegyeztem, a szóbeli bírósági jegyzőkönyvek egyik nagy pozitívuma, hogy számszerűen megragadhatóvá teszi a különböző felekezeti személyek közötti üzleti kapcsolatokat. Ezért megpróbáltam összeszámolni, hogy mekkora követelések és tartozások halmozódtak fel a keresztényeknél és mekkorák a zsidóknál, hátha így megtudhatunk valamit a pápai hitelpiacról²⁵⁵ és ezáltal a felek üzleti gondolkodásmódjáról, viselkedéséről – arról, hogy milyen pénzkölcsönzők és hitelfelvevők voltak a zsidók és a keresztények. Egy ilyen vizsgálat azonban csakis akkor végezhető el, ha feltételezzük, hogy a peresített kölcsönügyletek azt leszámítva, hogy vitások voltak (hiszen ezért indult miattuk per), más tekintetben jól reprezentálják a helyi hitelpiaci viszonyokat, az összes pápai kölcsönügylet reprezentatív mintájaként értelmezhetőek. Az eredményeket a következő táblázatok mutatják:

²⁵⁵ Amikor hitelpiacról beszélek, nem csak klasszikus, pénzhitelezési ügyleteket értem alatta, olyanokat, amelyekben a hitelező pénzt kölcsönzött a hitelfelvevőnek. Olyan tartozásokat is bevettem a vizsgálatba, amelyekben valamilyen áru vételárának törlesztését halasztották el a felek (adott esetben kamat ráfizetésével), például egy bórkereskedőnek tartozott egy csizmadia nyersbőrök árával, magyarán áruhitelezés történt. Utóbbiak beemelését kutatásomba az is indokolja, hogy Jakab Réka a belsővárosi tanácsi jegyzőkönyvekben említett hitelügyletek között ilyen áruhiteleket talált a legnagyobb számban. JAKAB 2014. 141.

5. sz. táblázat

Zsidó és keresztény hitelezők átlagos követelései (1837–1848)²⁵⁶

Adósok	Hitelezők		Összes követelés		Követelések összege hitelezőn- ként (pengőforint)
	száma	aránya (%)	nagysága (pengőforint)	megoszlása (%)	
Zsidók	84	30	13153,4	34%	156,6
Keresztények	193	70	26007,3	66%	134,8
Összesen	277	100%	39160,7	100%	141,4

6. sz. táblázat

Zsidó és keresztény adósok átlagos tartozásai (1837–1848)²⁵⁷

Adósok			Az összes követelés		Követelések összege adó- sonként (pengőforint)
vallási hovatartozása	száma	aránya (%)	összege (pengő fo- rint)	megoszlása (%)	
Zsidók	69	20	8432,5	15	122,2
Keresztények	292	80	47276	85	161,9
Összesen	361	100	55708,5	100	154,3

²⁵⁶ A zsidó felperes és alperes között zajló ügyek összesítésénél szembe kerültem egy problémával, az egyik tétel aránytalanul nagy volt a többihez képest. Holicser Mária férjétől, Hirschler Albert rőföskereskedőtől és annak apjától követelte 9500 pengő forintos hozományát és jegybérét (A pert lásd: MNL VeML V. 2.c. Szóbeli bíraskodási jegyzőkönyvek, 2. 393–394). Más esetekben is megessett, hogy a bíróság figyelmen kívül hagyta a törvény által előírt követelési értékhatárt, de ebben az esetben a 200 ezüstforintos limitet majd ötvenszeresen meghaladó összegről van szó, ami önmagában képes jelentősen megváltoztatni a két felekezet követelési/tartozásai közötti arányokat. Egy ekkora tétel beemelésével nagy teret engednének a véletlennek, így ezt az ügyet az összesítéskor figyelmen kívül hagytam.

²⁵⁷ Az adósok esetében figyelembe vettem azokat az ügyeket is, ahol a hitelező valamilyen jogi személy volt, például a városi árvapénztár. Az ilyen perek kihagyása csak a hitelezők esetében tűnt indokoltnak, hiszen a jogi személyek felekezeti szempont nehezen értelmezhetőek, adósaik vallása viszont azonosítható, ezért őket hiba lett volna kihagyni a vizsgálatból.

7. sz. táblázat

*Zsidó és keresztény hitelezők átlagos követelései az adósok felekezete szerinti bontásban
(1836–1848)²⁵⁸*

Hitelező	Adós	Hitelezők	Hitelezők százalékos megoszlása	Adósok száma	Adósok százalékos megosz- lása	Ügyletek	Ügyletek százalékos megosz- lása	Az összes követelés (pengő forint)	Követelések százalékos megoszlása	Követelés összege hitelezőn- ként (pengő fo- rint)
zsídó	zsídó	40	12%	40	10,2%	46	10%	3878,5	9,9%	94,7
zsídó	keresztény	61	28%	114	29%	130	28%	9274,9	23,7%	152
keresztény	keresztény	196	59%	202	51,4%	243	53%	21750,3	55,5%	111
keresztény	zsídó	37	11%	37	9,4%	42	9%	4257,0	10,9%	115,1
Összesen		334	100%	393	100%	461	100%	39160,7	100%	117,2

A táblázatok elemzésébe fogva mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy amennyiben a peresített ügyek statisztikája valóban árulkodik a nem peresítettekéről is, akkor a pápai hitelpiac domináns szereplői korántsem a zsidók, hanem a keresztények voltak. A hitelezők héttizede keresztény volt, a hitelügyleteknek pedig több mint hattizedében keresztény volt a hitelező. Sőt, a helyi hitelpiacon a szerződések többségét keresztények kötötték egymás közt, egyik szerződő fél sem volt zsidó, ahogy a tőkének is több mint fele keresztények között cserélt gazdát.

²⁵⁸ Ebben a táblázatban azért nagyobb a hitelezők és az adósok összlétszáma, mivel a felekezeti bontás miatti átfedéseket itt nem lehetett kiszűrni, magyarul, ha egy hitelező zsidónak és kereszténynek is kölcsönzött, vagy egy adós zsidónak és kereszténynek is tartozott, akkor kétszer is szerepel ebben a táblázatban.

A zsidók szerepe a hitelezésben persze ettől még lehetett nagyobb, mint amekkorát a zsidók pápai lakosságon belüli aránya alapján várni lehetne. Pápa lakosságának az 1847-es összeírás szerint 24%-a volt izraelita.²⁵⁹ Ennél az összes bíróság elé járuló hitelezőnek valamivel több, 30%-a volt izraelita, akik az összes tőke 34%-át hitelezték. Ez annyit tesz, hogy a zsidó felperesek átlagosan kb. 20 pengő forinttal több hitelt helyeztek ki, mint keresztény kollégáik. Amíg a zsidók enyhén felülreprezentáltak voltak a hitelezők között, ugyanennyire alulképviseltek voltak a másik, keresleti oldalon, a hitelfelvevők közt: ennek a körnek 20%-t képezték, és az összes tőkének csak a 15%-át vették kölcsön ők. Ez annyit tesz, hogy a zsidó adósok tartozása jellemzően mintegy 40 pengő forinttal kisebbnek adódott a keresztény hitelfelvevőkénél. Érdeemes megfigyelnünk külön a zsidók és keresztények közötti üzletkötéseket is. Amíg a zsidók átlagosan 115 pengőforinttal tartoztak keresztényeknek, addig a keresztények 152 forinttal zsidóknak, azaz a keresztények jobban el voltak adósodva zsidóknak, mint fordítva. Röviden: hiába dominálta a piacot a keresztény kínálat és kereslet, a piacon kisebbet képező zsidók valamivel sikerebb üzletembernek tűnnek.²⁶⁰

Az a hanáki elképzelés tehát, hogy a rendi társadalom hiteligenyeit mindekelőtt a pénzkölcsönzésre specializálódott zsidók végezték, nem igazolódik a rendi korszak végén Pápán. Nemhogy kizárólag zsidók végeztek volna ilyesmit, hanem éppen az figyelhető meg, hogy jellemzően keresztények kölcsönöztek, még hozzá keresztényeknek. Az viszont kétségtelenül kirajzolódik, hogy a zsidók nagyobb valószínűséggel fogtak pénzkölcsönzői vállalkozásba, mint a keresztények, és ezek a vállalkozások nagyobb volumenűek voltak, mint a keresztényekéi. De azt újra hangsúlyoznom kell, hogy mindez akkor igaz csak, ha a problémás, azaz bíróság elé vitt esetek jól reprezentálják az egész városi hitelpiac működését.

Ám az, hogy a zsidók a pápai hitelpiacon a jelek szerint erőfölényben voltak, nem jelenti azt, hogy vissza is éltek vele. Ebből a megközelítésből arról, ki mennyire volt gátlástalan és kivel ezen a piacon, nem tudunk meg semmit. Erre akkor van lehetőségünk, ha a sommás bíróság jegyzőkönyveit azonban más irányból is megközelíthetjük.

²⁵⁹ Erre és a zsidók más, korban közeli pápai népességarányára lásd: HUDI 1995a. 98., JAKAB 2014. 129., KEPECS 1993. 340., KOMORÓCZY 2016. 204.

²⁶⁰ Ezekkel az adatokkal szinkronba hozhatóak Jakab Rékának a statisztikai megfigyelései a pápai városi tanács elé kerülő problémás adóssági ügyekről, ám ő a keresztények közötti ügyletekről, valamint az ügyletekben szereplő összegekről nem készített számítást. JAKAB 2014. 141.

A hitelügyleteket reprezentáló minta helyett tekinthetünk a perekre úgy is, mint problémás hitelügyletek összességére. Mondhatjuk azt is, ide kerültek azok és csak azok a hitel- és egyéb tartozási ügyek, amelyek valahol félresiklottak, amelyekben a hitelező vagy a hitelfelvevő úgy érezte, a másik kárt tett – már ha valamelyik fél nem pisztolygolyóval akarta megoldani az ügyet, mint később Stern Ármin esetében történt. Erről az alapállásról kiindulva talán többet tudhatunk meg a felek üzleti viselkedéséről, arról, megmutatkozik-e a Sombart és Weber szerint jellegzetes, keresztényekkel szembeni zsidó üzleti kíméletlenség.

Elsőként az olyan pereket vizsgáltam meg, amelyekben a hitelező perelte a hitelfelvevőt, a hitelező be tudta mutatni az igazát alátámasztó dokumentumokat, a hitelfelvevő pedig nem vitatta a tartozás tényét és a követelt összeg jogosságát, és a bíróság így rövid úton elmarasztalhatta az alperest. Ezekben az esetekben a bírói tanács úgy látta, hogy a panaszolkodót érte kár, a pénzkölcsönző okkal perelt, adósa tényleg nem fizette (vagy nem egészében fizette) vissza tartozását, vagy ahogyan a jegyzőkönyvben frázisszerűen megfogalmazták: valóban az volt a helyzete, hogy a fizetési felszólításnak „*szépségessen* [azaz csupán a hitelező kérésére] *eleget tenni nem akar*”.²⁶¹

Sombart és Weber gondolatmenetét követve tehát azt kellene tapasztalnunk, hogy ezekben a perekben az alperesek, tehát a „rossz” adósok között viszonylag ritkán találunk üzleti tevékenységüket morálisan kontroll alatt tartó keresztényeket és relatíve gyakrabban bukkannak fel keresztényeken erkölcstelenül nyereszkedni kívánó, ám más zsidókkal szemben magukat türtőztető zsidók. Vagy a károsított felperesekre koncentrálva: a páriakapitalizmus sombarti-weberi verziója azt jósolja, köztük kevesebb zsidót és több keresztényt fogunk találni. Lássuk, így van-e. Az jegyzőkönyvben szereplő ügyek között 292 olyat találtam, ahol a hitelező nyújtott be keresetet, ő is nyert és nem volt vita a felek között a tartozást illetően. Ezek felekezeti megoszlását az alábbi táblázat mutatja.

²⁶¹ Lásd például: MNL VeML V. 2.c. Szóbeli bírósági jegyzőkönyvek, 2. 48.

8. sz. táblázat

A nem vitatott ügyek felperes és az alperes felekezete szerinti megoszlása (1836–1848)

Ügyfelek		A nem vitatott esetek	
<i>felperes</i>	<i>alperes</i>	<i>száma</i>	<i>megoszlása (%)</i>
zsidó	zsidó	24	8
zsidó	keresztény	73	25
keresztény	keresztény	174	60
keresztény	zsidó	21	7

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a hitelezők megkárosítása olyan „sportág” volt a pápai rendi társadalomban, ahol a mérkőzéseket jellemzően házon belül vívták, vagyis a perben érintett felek az esetek több mint kétharmadában azonos vallásúak voltak (leszámítva a kereszténységen belüli különbségeket, amiket most kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni). Az esetek túlnyomó többségének tehát semmi köze nincs semmiféle páriahelyezethez, mivel a károsultak nem kívülállók voltak a károkozó szempontjából. Nem fedezhető fel, hogy a zsidók inkább a keresztényekkel szemben követtek el visszaéléseket, egymással viszont nem, vagyis az, amit Weber elképzelt, hogy több zsidó nem fizetett zsidó hitelezőjének, mint nem zsidónak.

De ki élt vissza jellemzően és kinek a kárára azokban az esetekben, amikor az egyik fél zsidó volt, a másik keresztény, és ha a bíróság nem avatkozott volna közbe, akkor a hitelező húzta volna a rövidebbet. Összesen 94 ilyen esetről tudok, értelemszerűen 94 zsidó és 94 keresztény résztvevővel. Ebben a körben mindössze 21 nemfizető zsidó, míg 73 keresztény volt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ilyen perek egyötödében volt csak keresztény károsult, négyötödében zsidó. Megint másként fogalmazva: Pápán öt adós által más vallású kárára elkövetett visszaélésből négyért volt nem zsidó felelős, és csak egyért zsidó. Ebből is látszik, Weber és Sombart állításával szemben Pápán nemhogy a zsidó adósok akarták volna erkölcsi kívülállóként áthágni a szabályokat a keresztényekkel szemben, hanem éppen a keresztények érezték magukat inkább „nyeregben”, ők érezték magukat erőfölényben a zsidókkal üzletelve, hajlamosabbak voltak „rossz” adósként viselkedni, mint zsidó szomszédjaik.

A következő lépésben azokat az eseteket vizsgáltam meg, amelyekben a visszaélést a hitelező követte el, például jogtalanul magas kamatot követelt, vagy adóslevelet hamisított, és ezért bírósághoz fordult az adós. Ez az a pénzkölcsönzői szerep, ami Webernél és Sombartnál igazán a pária zsidó alakjára

van szabva, elméletileg itt kellene sok zsidót találnunk, szinte csak őket. Ehhez képest Pápán meglepő módon egyetlen esetet sem találunk a vizsgált időszakban, ahol a pert a hitelfelvevő indította volna a hitelező ellen, akármilyen vallásúak is voltak a felek, a kíméletlen uzsorás klasszikus alakját ekkor a városban sem a zsidó vallásúak, sem a keresztények közt nem leljük meg. Olyan eseteket viszont, ahol a hitelező indította a pert, de az adós vitatta az igényét, szép számmal (104 ügyet) találhatunk a jegyzőkönyvekben, és ezek között volt néhány per, amikor nemcsak egy kósza próbálkozás volt ez az hitelfelvevő alperes részéről, hanem a bíróságot sikerült is meggyőznie igazáról, és végül a panaszlottat felmentették. Ezekben az eseteket joggal értelmezhetjük úgy, hogy a két fél közül a hitelező próbálta a bíróság elé citálással megkárosítani adósát, az alperes volt az áldozat, akiből a felperes megpróbált indokolatlan hasznot kicsikarni. Ám ilyen ügyből is nagyon keveset találtam, mindössze 21-et. Ebből két következtetést vonhatunk le. Egyrészt azt, hogy a hitelezői visszaélés igen ritkán mutatkozott meg a hitelfelvevőihez képest. A hitelezők, akik között felülreprezentáltak voltak a zsidók, sokkal inkább tartották magukat a szerződések betűjéhez, mint az adósok. Másrészt jogosan vethetjük fel, hogy az ilyen károkozási esetek annyira ritkák voltak, hogy a néhány esetből aligha állapítható meg megbízhatóan, melyik felekezet volt hajlamosabb elkövetni, és melyik elszenvedni azokat. A megfigyelhető eloszlás könnyen lehet a véletlen műve is. Az alperesek felmentésével zárult esetek felekezet szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja.

9. sz. táblázat

Az alperes felmentésével zárult esetek a felperes és az alperes felekezete szerinti megoszlása (1836–1848)

Ügyfél		Az alperes felmentésével zárult	
<i>felperes</i>	<i>alperes</i>	<i>esetek száma</i>	<i>megoszlása (%)</i>
zsidó	zsidó	3	14
zsidó	keresztény	6	29
keresztény	keresztény	9	43
keresztény	zsidó	3	14

A 21 eset több mint fele azonos felekezetűek között történt. Megint azt látjuk, hogy az esetek többségében nem zsidók voltak kíméletlenek keresztényekkel szemben, és nem is keresztények zsidókkal szemben. Az felekezeti vegyes

perekben viszont azt figyelhetjük meg, hogy az összesen kilenc esetből hatban zsidók próbálkoztak adósuk kárára gyarapodni, míg ugyanezt keresztények csak háromszor kísérelték meg. Bár ebben az esetben a Weber és Sombart által megrajzolt kép tárul elénk, vagyis, hogy (inkább) a zsidó hitelező próbál nyereszkedni a keresztény adóson, azonban ismét fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy mennyire kevés esetről van szó, vagyis egy ilyen következtetés egyrészt bizonytalan érvényességű, másrészt biztosan állíthatom, hogy az ilyen üzleti viselkedés a zsidó hitelezők körében is roppant ritka volt, még akkor is, ha a keresztények között még ennél is ritkább.

Eddig tehát a zsidók pária sorsából következő kettős gazdasági morálját nem sikerült igazolnunk Pápán, ahol viszont sikerült igazolnunk valamit, ott épp azt találtuk, hogy semmi ilyesmi nem létezett. A bírósági jegyzőkönyvekből ezenfelül kiolvasható még néhány információ, amit tájékoztatást adhat a minket érdeklő kérdésről.

A következő ötletem az volt, hogy talán a hitelkamatok mértékéből kiderülhet valami a felek üzleti módszereit illetően. Vajon Sombart és Weber uzsorását kell látnunk a XIX. század első felének pápai zsidóiban, vagy semmi ilyesmiről nincsen szó — nem Stern Ármin előképei árasztották el a bírósági iratokat. A perek kapcsán többször is említést tesznek kamatokról, hol csak általánosságban, a „törvényes kamat” kifejezéssel, hol számszerűsítve. Utóbbiak között azonban nem találunk a megengedett maximális, 6%-os kamatnál magasabbat; alacsonyabbat is csak két esetben. A pápai hitelpiacon tehát nem találunk uzsorának minősülő kamatszedést — legalábbis ilyen esetek nem kerültek a bíróság elé.

Végül kísérletet tettem azon esetek összegyűjtésére is, ahol a felperesek a bíróságtól kérték az alperes vagyonának összeírását, hogy így biztosítsák a követelés teljesítését. Feltételezhetjük, hogy ha zsidó felperesek valóban más-hogy viselkedtek keresztény adósaikkal, mint az izraelitákkal, kevésbé bíztak bennük, mint a zsidókban, akkor a nem zsidók esetében kellett gyakrabban kérniük a vagyonösszeírást, tőlük kellett volna nagyobb biztosítékot követelniük. Harminckét ilyen esetet tudtam összegyűjteni. Ha az összes ügy felekezeti megoszlásával összevetjük a vagyonösszeírást említőket, a következőket láthatjuk.

10. táblázat

Az összes eset és a vagyonösszeírást tartalmazó esetek egymáshoz viszonyulása felekezetek szerint (1836–1848)

Ügyfél		Összes eset		Vagyonösszeírási esetek	
<i>Felperes</i>	<i>Alperes</i>	<i>száma</i>	<i>megoszlása (%)</i>	<i>száma</i>	<i>aránya (%)</i>
zsidó	zsidó	47	10,2	7	21,8
zsidó	keresztény	130	28,1	6	18,8
keresztény	keresztény	243	52,6	13	40,6
keresztény	zsidó	42	9,1	6	18,8

A felvetést a táblázat adatai nem igazolják, a zsidó felperesek jóval kisebb arányban kértek vagyonösszeírást, mint amilyen arányban (problémás) követeléseket támasztottak keresztényekkel szemben. Ellenben a zsidó alperesek kétszer akkora arányban voltak kénytelenek elviselni ingóságaik összeírását keresztény hitelezőjük kérésére, mint amilyen arányban az összes esetből részesültek. Sőt, a zsidó hitelezők éppen zsidó adósokra vonatkozóan kérték feltűnő valószínűséggel a hitelfeltevő jószágainak összeírását. A bírósági jegyzőkönyv alapján alapvetően attól függött, hogy beadtak-e ilyen kérelmet, hogy milyen volt az alperes vagyoni helyzete. Általában akkor kérték az ingóságok összeírását, ha az alperesnek nem volt ingatlan vagyona, ami fizetéseképtelenség esetén is biztosítékul szolgálhatott volna. Természetesen emögött az a többször megfogalmazott aggodalom állt, hogy az alperes szorongatott anyagi helyzetében netán elrejtí értékesebb vagyontárgyait, és ennek megakadályozásáért kell leltározni azokat. Az összeírásra vonatkozó kérelmek tehát inkább árulnak el valamit az alperesek vagyoni helyzetéről, mint a felperesek üzleti mentalitásáról. Ez alapján leginkább úgy értelmezhetjük a fent leírt arányokat, hogy a zsidó alperesekről gyakrabban feltételezték, hogy fizetéseképtelenek, mint keresztény szomszédjaikról.

Alátámasztották-e az 1837 és 1848 közötti pápai szóbeli bírósági perek Weber és Sombart kettős morálról alkotott elképzelését? — Mind a vita nélkül a hitelező javára megítélt, mind pedig a vagyonösszeírást említő ügyek elemzése cáfolta a két jeles tudós felvetéseit. Mindkét vizsgálatból az derült ki, hogy a keresztények sokkal inkább hajlottak arra, hogy üzleti ügyeikben a zsidók kárára járjanak el, mint amennyire zsidó szomszédjaik próbáltak meg nyereszkedni a nem zsidókon. Tekintve, hogy a domináns fél a rendi társadalomban

kétségtelenül a keresztény volt, ebben nincs semmi igazán meglepő. Egyszerűen arról volt szó, hogy hétköznapi üzleti tevékenységükben a keresztények láttak több esélyt arra, hogy kamatoztassák helyzeti előnyüket.²⁶² Ennek a következtetésnek csak olyan vizsgálataimban találtam néhány ellentmondó adatot, amelyekben a véletlen szerepe igen nagy lehet, mivel nagyon kis sokaságon sikerült csak tesztelnem felvetéseimet. Összességében tehát pápai kutatásom eredményei nem támasztották alá az etikai dualizmus elméletét.

SAJÁTOS BEFEKTETÉSI STRATÉGIA

Azt is szerettem volna tesztelni, hogy Hanák Péternek a zsidók sajátos, a nyereséget – az ingatlanszerzés tilalma miatt – kénytelen-kelletlen egészében és azonnal az üzletbe visszaforgató befektetési stratégiájára vonatkozó állítása megállja-e a helyét egy empirikus vizsgálat során. A sommás bírósági jegyzőkönyvben leírt ügyek azonban erről semmilyen információval nem szolgáltak. Nem derül ki belőlük, mit is kezdtek a zsidó vagy keresztény pénzkölcsönzők a bezsebelt kamatokkal. Jakab Réka Pápara vonatkozó társadalomtörténeti kutatásai alapján azonban lehetőségünk van a hanáki elképzelés kiindulópontjának cáfolatára, mindenekelőtt annak kimutatására, hogy a pápai zsidók nemcsak szerezhettek, de szereztek is háztulajdont. Jakab pápai zsidóságról írt monográfiájában ugyanis egy egész fejezetet szentelt a helyi izraeliták lakhatási viszonyai elemzésének. A következőkben ennek a kérdésem szempontjából releváns megállapításait foglalom össze.

Először is le kell szögeznünk, hogy a szerző által vizsgált időszakban (a XVIII. század első felétől 1848-ig) kisebb-nagyobb mértékben folyamatosan igyekeztek gátolni a zsidókat az ingatlanvásárlásban. Jakab többször is hangsúlyozza, hogy az uradalom és a város mindvégig egyetértett abban, hogy meg kell akadályozniuk a zsidó tulajdonosok számának túlzott növekedését.²⁶³ Ezt leginkább úgy kívánták elérni, hogy uradalmi vagy tanácsi engedélyhez kötötték a házvásárlást, és megszabták, legfeljebb mennyi ház lehet izraeliták tulajdonában.²⁶⁴ Azonban több kiskapu is tárva-nyitva volt.

²⁶² Az is árulkodó azonban, hogy a bíróságot – már? – meglehetősen hidegen hagyta az a rendi hierarchia, amelyben a zsidók lejjebb helyezkedtek el keresztény üzletfeleiknél, hiszen rendre hűvös tárgyilagossággal, az írásos bizonyítékok alapján döntött, a visszaélési kísérleteket felekezetre való tekintet nélkül letörte.

²⁶³ JAKAB 2014. 57., 61., 65.

²⁶⁴ Arról, hogy egy ilyen számot valóban közösen meghatározott-e a város és az uradalom,

Az egyik lehetőség a szabályok megkerülésével a házbirtokszerzésre a *zálogba vétel* volt, vagyis a hitel biztosítékeként is használhattak a zsidók egy ingatlant sajátjukként mindaddig, amíg azt a kölcsönvevő vissza nem fizette. Így szerezte meg például tíz évre a Szántóházy család házát a Pápán elsőként megtelepülő Hirschl család két tagja, Mathias és Abraham 1735-ben.²⁶⁵

A *házvásárlásra* a rendi világ bonyolult jogviszonyai, valamint a földesúr és a város közötti ellentétek egyaránt lehetőséget teremtettek. A házvásárlást alapvetően a ház státusától függően vagy a földesúr, vagy a városi tanács engedélyéhez kötötték, de ilyet nem volt lehetetlen szerezni. Az első pápai zsidó tulajdonú ingatlan egy úgynevezett inscriptionális ház volt, azaz olyan épület, amelyet minden szolgáltatás és adófizetése alól mentesítettek. Ezt szintén a Hirschl család szerezte meg 1715-ben.²⁶⁶ A zsidó házvásárlást jelentősen megkönnyítette, ha nemesektől sikerült ingatlant venni, hiszen a *nemesi tulajdon* nem esett a város és az uradalom közötti szerződés hatálya alá, annak adásvételébe senki nem szólhatott bele.²⁶⁷

A nemesek mellett az *Esterházyak* is komoly szereplői voltak a helyi ingatlanpiacnak. Bár igyekeztek korlátozni a zsidó háztulajdonosok számának növekedését, ők is adtak el házakat zsidó vevőknek, ha az uradalmi pénztár érdeke úgy kívánta. Legkomolyabb partnerük ebben a XIX. század elején az uradalom egyik legnagyobb bérlője, Neuman Ábrahám volt, aki Jakab leírása alapján nagy értékű és igen szövevényes ingatlanüzleteket folytatott az uradalommal. Jól jellemzi ezeket egy 1824-es eset. Löwi Dániel, egy házvásárlási jóváhagyással nem rendelkező pesti zsidó kereskedő, 12.000 ezüstforintért megvette Esztergomi Ignác táblabíró főtéri házát, engedély hiányában azonban az adásvételt a város nem hagyta jóvá. Löwi így az ingatlant kénytelen volt átengedni az engedéllyel már rendelkező Neumannnak, aki kisvártatva tovább is akarta adni az Esztergomi-féle házat az uradalomnak, cserébe a Neumann által bérelt Thanoffer-féle ház tulajdonjogáért. Indoklásként azt hozta fel, hogy földesúrnak úgyis kellemetlen, ha a főtéri katolikus templom szomszédságában egy zsidó lakik.²⁶⁸ Neumannnak több háza is volt a városban; már 1799-ben két

források hiányában Jakab is csak valószínűsíti. JAKAB 2014. 57.

²⁶⁵ JAKAB 2014. 57–58. – Mint azt korábban említettem, a zálogba vétel több esetben a birtoklás első lépése volt; amint lehetőség nyílt rá, a zsidó tulajdonosok a saját nevükre írták az ingatlant.

²⁶⁶ JAKAB 2014. 57.

²⁶⁷ JAKAB 2014. 59–60.

²⁶⁸ JAKAB 2014. 66–67.

ingatlan tulajdonosaként tűnt fel, amiket kizárólag kiadásra tartott, míg maga Elt József házában élt albérlőként.²⁶⁹

A városban lévő úgynevezett *kontraktuális házakra* is szert tettek a zsidók, bár ezek esetében a keresztényeknek elővásárlási joguk volt. Ez annyit jelentett, hogy ha a zsidó vevőjelölt engedélyt nyert is a városi tanácstól, ténylegesen csak akkor vehette meg az ingatlant, ha 15 napon belül nem érkezett keresztény ajánlat rá.²⁷⁰ A városi tanács tagjai ráadásul nem is voltak mindig egy véleményen a zsidók korlátozását illetően. 1798-ban egy eladósodott helyi kalaposmester házát kívánta megvenni egy zsidó érdeklődő. A tanácson belül néhányan annak ellenére is ráálltak volna az üzletre, hogy egy keresztény jelölt is ugyanannyit kínált az házért.²⁷¹

A zsidó népesség növekedésével az izraelita háztulajdonosok száma is fokozatosan növekedett, bár a korszakban végig az maradt a jellemző, hogy a zsidó családok bérlőként laktak keresztény vagy zsidó tulajdonú házakban, de természetesen a keresztények esetében is ez lehetett a jellemző a városban.²⁷² A háztulajdonosok számának változását Jakab kutatásai alapján a következő táblázatban foglaltam össze:

11. táblázat

Zsidó tulajdonú házak számának alakulása Pápán (1715–1835)
(Forrás: JAKAB 2014. 57., 61., 63–64.)

Tételcím	Házak száma az adott időpontban				
	1715	1735–1796	1799	1804	1835
Zsidó tulajdonú házak száma	1	32	31	34	60

Két esetben még a zsidó földtulajdonlásra is találunk példát. A már említett Neuman-féle ügyletben a csere részét képezte egy, az Esztergomi-féle házhoz tartozó szántóföld is.²⁷³ A másik esetben az általam vizsgált bírósági jegyzőkönyvekben gyakran szereplő Reinitz vagy Rechnitz Gusztáv bőrkereskedő felesége 1834-ben eladta Új utcai házukat Brenner Ferenc pápai pékmesternek, amihez három tábla szántóföld is tartozott.²⁷⁴ A város zsidó lakói közt ráadásul számos

²⁶⁹ JAKAB 2014. 63.

²⁷⁰ JAKAB, 2014. 64.

²⁷¹ JAKAB, 2014. 61.

²⁷² Jakab, 2014: 59.

²⁷³ JAKAB 2014. 67.

²⁷⁴ JAKAB 2014. 68.

uradalmi bérlőt találunk, akik között persze voltak olyanok, akik italmérési jogot, mézsárszéket, stb. béreltek, de feltehetőleg földbérlők is voltak köztük.

Pápán tehát nem állja tehát meg a helyét Hanák azon elgondolása, hogy a rendi korszakban a velük szemben fogyanatosított diszkriminatív rendelkezések rászorították volna a zsidóságot, hogy profitjukat folyamatosan üzletükbe forgassák vissza. Bár valóban nem fektethették be pénzüket teljesen szabadon, a fenti példák bizonyítják, hogy mégis módjukban állt pénzüket másra is elkölteni, mint saját vállalkozásukra. Sőt, Neuman Ábrahám esetében azt is láthatuk, hogy a megvett házakkal nem csak „holt tőkájüket” gyarapította, hanem keresztény szomszédjaihoz hasonlóan kiadásukkal profitra is szert tehetett.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a zsidóság gazdasági sikereit magyarázó tézisek egyikének, a páriakapitalizmus-elméletének lokális keretek közötti empirikus vizsgálata tettem kísérletet. Ehhez elsőként Bolgár Dániel tanulmányát összefoglalva felvázoltam, hogy középkori elképzelésekhez kapcsolódva Karl Marx közvetítésével, hogyan alakult ki a tézis Werner Sombart, illetve Max Weber munkássága nyomán, és hogyan jelent meg, majd formálódott át a magyar történettudományban, leginkább Hanák Péter történetírásában. Az elmélet több ponton vitatható, ezek közül én hármát emeltem ki.

Egyrészt a XIX. század végi pápai elit és felmenőik (valamint utódaik) életútjait vizsgálva arra a kérdésre kívántam választ találni, hogy vajon a Hanák Péter által feltételezett, a XIX. század első felének terménykereskedői és a századvég iparmágnásai közötti *személyi kontinuitás*ra találhatunk-e bizonyítékokat Pápán. Valóban már a rendi társadalomban is kapitalista módon üzletelő, gazdag felmenők gyermekei kerültek-e fel a századvégi pápai virilislistákra, illetve, hogy felfedezhetünk-e az pályaképekben bármilyen felekezetsajátosatot. 23 virilis és családjuk életútját sikerült többé-kevésbé rekonstruálnom. A zsidó vallású személyek között csak egy gyárost találtam, esetében a hanáki feltevés nem igazolódott, ahogyan annak sem találtam nyomát, hogy a századvég zsidó elitjének felmenői különösebben módosak, modern szemléletű üzletemberek lettek volna. Ezek mellett felekezetekre jellemző pályáívetek sem sikerült találnom. Az egyes életutak között kimutatható sajátosságok függetlenek voltak a virilisek vallásától. A zsidó virilisek ugyanolyan sokféleképpen kerültek a pápai polgárok közé, mint keresztény „osztálytársaik”.

Második kérdésem az volt, hogy bizonyítható-e a Sombart és Weber elméletének alapját adó *kettős morál* elképzelése, azaz, hogy a zsidók a modernitás előtt máshogy bántak keresztény üzletfeleikkel; kifejezetten gátlástalanul próbálták nyereszkedni azok kárára. Ennek felfejtéséhez egy 1837 és 1848 között keletkezett pápai szóbeli bírósági jegyzőkönyvhöz fordultam. A perek jelentős többségét adó adósügyek több szempontú vizsgálata alapján arra az óvatos megállapításra jutottam, hogy a két jeles német tudós elképzelésével szemben, nem a zsidók, hanem a keresztények voltak hajlamosabbak feszegetni a normál üzletvitel határait, hajlottak rá, hogy domináns társadalmi pozíciójukat az üzleti életben is kihasználják. Kényszerből vagy nyereszkedési vágyból a szabályszegéstől sem visszariadó figurákat mindkét felekezetben találtam, de olyanok, akik ezzel zsidó-keresztény relációban próbálkoztak, inkább csak elvétve fordultak elő a pápai gazdasági életben.

Végül szerettem volna megvizsgálni, hogy alátámasztható-e Hanák felvetése, miszerint a zsidók az őket sújtó gazdasági és jogi diszkrimináció miatt amolyan premodern „muszájaszkéták”²⁷⁵ lettek, és ezért rákényszerültek, hogy *profitjukat* modern kapitalista módjára *saját üzletükbe forgassák* vissza. Sajnos a bírósági jegyzőkönyvek nem segítettek a kérdés megválaszolásában, így csak annyit tudtam tenni, hogy Jakab Réka pápai zsidósággal kapcsolatos kutatásai alapján rámutattam Hanák magyarázatának egyik gyenge pontjára, jelesül, hogy a zsidóknak igenis volt lehetősége (még ha a keresztényeknél jóval korlátozottabban is) pénzük ingatlanokba fektetésére.

Összességében nem találtam döntő bizonyítékot a páriakapitalizmus-elmélet mellett, de azt sem akarom állítani, hogy kutatásom látványosan és minden kétséget kizáróan cáfolja azt. Ez utóbbi persze fakadhat a kutatásom hiányosságaiból, de adódhat abból is, hogy annak a folyamatnak, amit az elmélet megalkotói és továbbfejlesztői olyan magával ragadó természetességgel írtak le, igazából nagyon nehéz a nyomára bukkanni. És könnyen lehet, hogy ez dolgozatom legfontosabb eredménye: *az derült ki, hogy mennyire kevés derül ki arról egy empirikus vizsgálatból, amiről a tétel megfogalmazói ilyen vizsgálat nélkül is határozottan tudtak.*

A páriakapitalizmus-elméletnek a kifejtett feltevéseit tehát nem sikerült igazolnom. De abban igazából nemcsak ilyenek vannak, hanem találunk benne legalább három burkolt, magától értetődőként kezelt előfeltevést is. A tézis

²⁷⁵ BOLGÁR 2016. 31.

megalkotói abból indultak ki, hogy a zsidó sikerek gyökerét (1.) a modernitás előtt kell keresni, mégpedig (2.) az üzleti életben, illetve feltételezték, hogy a siker titka az, hogy a zsidók (üzleti) ténykedése másmilyen volt, mint a keresztényeké. Nos, ezeket az előfeltevéseket az én kutatásom sem kérdőjelezte meg, elfogadtam ezeket a koordinátákat. Pedig könnyen lehet, hogy már ezek a premisszák is hibásak, hogy a zsidó siker forrásvidékét máshol és máskor, a modernitásban és/vagy az üzleti életen kívül és/vagy nem a zsidók keresztényekétől eltérő teljesítményében kellene keresni.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Mikrofilmtár

- X 3046 1843. évi pápai református születési anyakönyv
- X 3340 1835. évi tatai római katolikus születési anyakönyv
- X 3901 1861. évi pápai evangélikus születési anyakönyv
- X 3901 1887. évi pápai evangélikus halotti anyakönyv
- X 5697 1850. évi pápai római katolikus születési anyakönyv

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár (MNL VeML)

- V. 2.c. 2. Szóbeli bírósági jegyzőkönyvek (1837–1848)
- VII. 161. A pápai I. sz. közjegyzői állás iratai (1874–1949)
- IX. 208. A Pápai Kereskedők Testületének iratai (1851–1888)

Budapest IV. kerület anyakönyvi hivatalának iratai

- 1925. évi állami halotti anyakönyv = [<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR1L-SHR?owc=92SR-ZNB%3A40678301%2C48553201%3Fcc%3D1452460&cc=1452460>]
(utolsó letöltés: 2016.11.13.)

Budapest IX. kerület anyakönyvi hivatalának iratai

- 1915. évi állami halotti anyakönyv = [<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR1L-SHR?owc=92SR-6TL%3A40678301%2C60592401%3Fcc%3D1452460&cc=1452460>]
(utolsó letöltés: 2016.11.13.)

Pápai állami halotti anyakönyvek =

- [<https://familysearch.org/search/image/index?owc=923Z-829%3A40679901%2C50416101%3Fcc%3D1452460>] (utolsó letöltés: 2016.11.13.)

HÍRLAPI FORRÁSOK ²⁷⁶

8 Órai Újság

Festőművész és elmebeteg véres párbaja. = 8 Órai Újság 1936. július 18. 7.

Budapesti Hírlap (BH)

A pápai uzsorás. = BH 1890. február 19. 12.

Dunántúli Protestáns Lap (DPL)

Gyászír. = DPL 1900. december 23. 849.

Szép áldozatkészség. = DPL 1905. szeptember 3. 631.

Halálozás. = DPL 1926. január 17. 12.

Gyász hírek. = DPL 1938. február 27. 40.

Központi Értesítő (KÉ)

Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. = KÉ 1895. április 25. 640.

Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. = KÉ 1898. június 2. 741.

Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. = KÉ 1898. május 5. 583.

Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. = KÉ 1903. április 26. 640.

Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. = KÉ 1907. december 5. (2. félév) 2251.

Pápa és Vidéke (PV)

A Nemzeti Kaszinó megalakulása. = PV 1907. március 3. 4.

A Pápai és Vidéki Kaszinó. = PV 1907. május 5. 5.

Bankalakulás. = PV 1907. szeptember 1. 1–2.

Esküvő. = PV 1907. május 5. 5.

A pápai takarékpénztár közgyűlése. = PV 1908. március 1. 6.

Városi közgyűlés. = PV 1908. március 15. 2.

Pápai Szikvizgyár szövetkezet. = PV 1908. május 3. 7.

Városi közgyűlés. = PV 1908. július 5. 2.

Pápa város virilistái 1909. évre. = PV 1908. november 8. 5.

A Kath. Kör közgyűlése. = PV 1910. augusztus 7. 2.

Arcképleleplezés a Kath. Körben. Borka Jenő ünneplése. = PV 1910. november 20. 6.

Városi közgyűlés. = PV 1910. november 6. 2.

Olcsó és jó bevásárlás. = PV 1912. november 24. 8.

Eljegyzés. = PV 1914. május 17. 5.

Hirdetés. = PV 1914. június 14. 6.

Pápai Takarékpénztár részvénytársaság közgyűlése. = PV 1915. március 7. 4.

Bermüller Alajos 1849–1915. = PV 1915. december 5. 3.

Hanauer Zoltán. = PV 1915. december 19. 1–2.

Pápai Független Újság (PFÚ)

Hymen. = PFÚ 1893. április 2. 4.

A pápai önkéntes tűzoltó egyesület. = PFÚ 1893. augusztus 27. 6.

Hatósági közeg megsértése. PFÚ 1893. szeptember 17. 6.

Lövés az utcán. = PFÚ 1893. október 22. 4.

A villanyvilágítás ügye. = PFÚ 1894. január 28. 2–3.

A villamvilágítás ügye. = PFÚ 1894. február 18. 2.

A »Pápai takarékpénztár«. = PFÚ 1894. március 4. 6.

Vármegyénk közgyűlése. = PFÚ 1893. május 07. 3.

Pápai Hírlap (PH)

Gyilkossági kísérlet. = PH 1889. február 24. 5.

²⁷⁶ A hírek, tudósítások mindegyike név nélkül jelent meg.

Párt-bomlás. = PH 1889. április 14. 4.
Stern Ármin a törvény előtt. = PH 1890. február 16. 3-4.
Uzsoraper. = PH 1890. február 19. 12.
Stern Ármin ügye. = PH 1890. február 23. 7.
A pápai kád- és gőzfürdő részvénytársaság. = PH 1904. április 16. 5.
A villamos telep szénszállításának ügyében. = PH 1904. szeptember 3. 4.
Fellebbezés a női kórház ügyében. = PH 1905. augusztus 19. 3.
Városi virilisták. = PH 1905. szeptember 2. 4.
Vármegyei virilisták. = PH 1906. szeptember 29. 3.
Szép alapítvány. = PH 1907. július 13. 4.
Bucsúbankett. = PH 1907. szeptember 7. 4.
Mészárszék-átvétel. = PH 1908. december 5. 7.
Ötven év. = PH 1913. február 22. 1-2.
Sült József. = PH 1921. szeptember 10. 1.
Virilisták 1922-re. = PH 1921. szeptember 3. 1-2.
Dr. Kluge Endre. = PH 1926. január 16. 1.

Pápai Közlöny (PK)

Esküvő. = PK 1893. április 30. 4.
Új pénzügy Pápán. = PK 1893. július 9. 4.
Gyilkossági merénylet. = PK 1893. október 22. 5.
Rendőri hírek. = PK 1895. február 3. 5.
Esküvő. = PK 1895. július 21. 5.
Ház eladás. = PK 1898. január 16. 8.
Esküvő. = PK 1898. január 23. 5.
Árverési hirdetményi kivonat. = PK 1898. május 22. 7.
Városi közgyűlés. = PK 1898. szeptember 11. 1-3.
Árverési hirdetményi kivonat. = PK 1898. december 11. 5.
Árverési hirdetményi kivonat. = PK 1899. január 8. 6.
Eljegyzés. = PK 1901. március 3. 5.
Kettős nászünnepe. = PK 1901. augusztus 18. 5.
Schreiber Jakab. = PK 1903. január 4. 3.
Halálhírek. = PK 1913. október 26. 5.

Pápai Lapok (PL)

A pápai ismeretterjesztő egyesület. = PL 1874. május 31. 51.
városunk kereskedelmi és ipartársulata. = PL 1875. április 10. 136.
Csalási kísérlet. = PL 1877. november 4. 185.
Névestély s táncvigalom. = PL 1878. március 10. 41.
A szent György napi negyed. = PL 1878. május 5. 77.,
A pápai lövészet. = PL 1882. július 23. 125.
Hymen. = PL 1884. augusztus 24. 143.
Névjegyzék. = PL 1884. december 28. 219.
Árverési hirdetmény. = PL 1887. február 6. 23.
Gyászbeszéd. = PL 1887. október 16. 188.
A pápai takarékpénztár. = PL 1888. február 26. 37.
Szép esküvő. = PL 1888. szeptember 2. 155.
Értesítés. = PL 1889. augusztus 25. 141.
Pongrácz Jenő kir. ügyész vádbeszéde a Stern Armin-féle bűnperben. = PL 1890. február 23. 32.
Stern Armin és Lustig József. = PL 1890. február 23. 32.
Iparosok figyelmébe. = PL 1891. július 12. 115.
Veszprémmegye legtöbb államadót fizető megyebizottsági tagjai. = PL 1891. november 8. 186.
Önbíráskodás. = PL 1893. október 22. 194.

A „Jókai kör” alakuló közgyűlése. = PL 1893. november 26. 213–214.

Városunk virilistái. = PL 1893. december 17. 229.

Feljelentés. = PL 1894. október 14. 171.

Városunk virilistái. = PL 1895. november 17. 3.

Esküvő. = PL 1897. június 6. 4.

Himen. = PL 1899. január 15. 6.

Kis Gábor. = PL 1899. július 23. 1–2.

Baráth Ferenc. = PL 1905. december 17. 3.

Pápai Takarékpénztár. = PL 1916. március 5. 1.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok (PEIL)

A veszprémmegyei evang. esperesség gyűlése. = PEIL 1882. június 4. 705–711.

Veszprémi Közlöny

Uzsorapör. = Veszprémi Közgazdasági Társadalmi Helyi s Általános Érdekű Megyei Hivatalos Heti Közlöny, 1890. február 23. 3.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁCSKAI 1989 = BÁCSKAI Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pestben. Budapest, 1989.

BENDA 2008 = BENDA Gyula: Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849. [Budapest].

BIBŐ 1984 = BIBŐ István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. = HANÁK Péter (szerk.): Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Budapest, 1984. 135–294.

BOGNÁR 2002 = BOGNÁR Bulcsu: Felső- és középrétegek a dualizmus kori Szombathelyen a virilisjegyzékek alapján. = TÓTH G. Péter (szerk.): Struktúra és városkép. Polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Veszprém, 2002. 163–207.

BOGNÁR 2004 = BOGNÁR Bulcsu: A gazdasági elit hatalmának stabilitása a dualizmus kori Szombathelyen. (Adalékok egy történet-szociológiai kutatáshoz). = Vasi Szemle 58 (2004) 5. sz. 163–207.

BOLGÁR 2014 = BOLGÁR Dániel: Asszimiláció és integráció a modern Magyarországon. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2014.

BOLGÁR 2016 = BOLGÁR Dániel: Kíméletlen uzorásokból kaftános puritánok. A zsidó páriakapitalizmus elméletének története. Kézirat. Budapest, 2016.

CHUN 1989 = CHUN, Allen J.: Pariah Capitalism and the Overseas Chinese of Southeast Asia: Problems in the Definition of the Problem. = Ethnic and Racial Studies 12 (1989) 2. sz. 233–256.

CSÍKI 1999 = CSÍKI Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, 1999.

DOMONKOS 1983 = DOMONKOS Ottó: A pápai Kluge-féle kékfestő üzem 200 éves jubileumára. (A Textilipari Múzeum Évkönyve 5.) [Budapest,] 1983.

DRAPER 1985 = DRAPER, Hal: Marx és a zsidó gazdasági sztereotípiák. = Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. (Fejlődés-tanulmányok 3.) Budapest, 1985. 193–206.

EÖTVÖS 1906 = EÖTVÖS Károly: Nagyokról és kicsinyekről. Budapest, 1906.

EÖTVÖS 1981 = EÖTVÖS József: A zsidók emancipációja. Budapest, 1981.

EPERJESSY 1990 = EPERJESSY Géza: Városi kereskedők a reformkorban. = A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában. Szerk.: Szabad György. Budapest, 1990. 57–93.

FELEKY 1911 = FELEKY László: Werner Sombart új könyve. Nyugat 4 (1911) 14. sz. 162–165.

GERŐ 1959 = GERŐ László: Pápa. Budapest, 1959.

GUDENUS 1990 = GUDENUS János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. [Budapest,] 1990.

- GYÁNI 2012 = GYÁNI Gábor: Pilléresedés és (zsidó/nemesi) polgárosodás Erdélyben. = Uő.: Az urbanizáció társadalomtörténete. Kolozsvár, 2012. 138–158.
- GYÖKÖS 2011 = GYÖKÖS Eleonóra: Foglalkozása: magánzó. Rendhagyó fogalomtörténet. = Múltunk 56 (2011) 2. sz. 62–90.
- HAHN-ZSADÁNYI 1929 = HAHN Ferenc – ZSADÁNYI Oszkár (szerk.): Veszprémmegyei fejek. Veszprém, 1929. [Oldalszámozás nélkül.]
- HALMOS 2005 = HALMOS Károly: A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás a kapitalizmus szelleméről. = MOLNÁR Attila Károly (szerk.): Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai. Budapest, 2005. 153–175.
- HANÁK 1991 = HANÁK Péter: A zsidó kereskedők Magyarország modernizálásában. = História 13 (1991) 2–3. sz. 17–19.
- HANÁK 1992 = HANÁK, Péter: Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1760–1848. = Michael K. Silber (ed.): Jews in the Hungarian Economy. 1760–1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday. Jerusalem, 1992. 23–39.
- HANÁK 1996 = HANÁK Péter: Modernizáció és antiliberalizmus Magyarországon. = Mozgó Világ 22 (1996) 7. sz. 3–13.
- HIDAS 2009 = HIDAS I. Péter: A rejtett városiasodás Magyarországon a XIX. század közepén. = Statisztikai Szemle 87 (2009) 5. sz. 493–506.
- HUDI 1982 = HUDI József: Reguly Antal északi útja és Veszprém megye. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982) 223–236.
- HUDI 1984 = HUDI József: A Veszprém megyei zsidóság elemi oktatása a reformkorban. = Megyei Pedagógiai Körkép 1984. 3. sz. 11–17.
- HUDI 1994a = HUDI József: Pápa város önkormányzatai a 18. században (1730–1795). = KUBINYI András (főszerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Pápa, 1994. 287–322.
- HUDI 1994b = HUDI József: A pápai zsidó község és önkormányzata 1748–1848. = DEÁKI Zita et al. (szerk.): „... és hol a vidék zsidósága?” Budapest, 1994. 39–57.
- HUDI 1995a = HUDI József: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. = Á. VARGA László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen, 1995. 95–106.
- HUDI 1995b = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből, 2.)
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2006 = HUDI József: A pápai zsidóság 1803. évi összeírása. = Acta Papensia 6 (2006) 1–4. sz. 187–198.
- HUDI 2007 = HUDI József: Zsidó ifjak a pápai református kollégiumban. = Acta Papensia 7 (2007) 1–2. sz. 51–62.
- HUDI 2011 = HUDI József: A pápai munkásság térhasználata az első világháború előtt. = Acta Papensia 10 (2011) 1–2. sz. 293–303.
- JAKAB 2014 = JAKAB Réka: Bérlőből polgár. Pápa város zsidó közösségének társadalom- és gazdaságtörténete, 1748–1848. Budapest, 2014.
- KAPOSI 2003 = KAPOSI Zoltán: A tradicionalizmustól a modern gazdaságig. Kanizsai kereskedők és vállalkozásaik a feudalizmus utolsó korszakában 1690–1848. = Korall 4 (2003) 11–12. sz. 135–162.
- KARÁDY 1997 = KARÁDY Viktor: A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. = Uő.: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok. Budapest, 1997. 78–113.

- KARÁDY 2005 = KARÁDY Viktor: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. = VARGA László (szerk.): Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság. Budapest, 2005. 190–217.
- KATONA 2002 = KATONA Csaba: „Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek”. Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához. = Lapok Pápa történetéből 11 (2002) 4–5. SZ. 333–373.
- KEPECS 1993 = KEPECS József (szerk.): A zsidó népesség száma településenként 1840–1941. Budapest, 1993.
- KOMORÓCZY 2016 = KOMORÓCZY Géza Pápa, zsinagóga: orthodoxok és „felvilágosultak” birkózása. = Uő.: Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe – A pesti gettó falánál. Budapest, 2016. 203–231.
- KORITSCHONER 1905 = KORITSCHONER Lipót: Kereskedelem s pénzügy. = KAPOSSY Lucián (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 337–340.
- KOSJÁN 1993 = KOSJÁN László: A virilis-jegyzékek elemzésének néhány kérdése. = Archivum Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum – A Heves Megyei Levéltár Közleményei, különszám. Eger, 1993. 149–162.
- KÖVÉR 1987 = KÖVÉR György: Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere. Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai. = Á. VARGA László (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján, 1987. 321–331.
- KÖVÉR 2010 = KÖVÉR György: Hitelkonverziók (A nagykállói Kállay-család hitelügyei a 19. század közepén). = Aetas 25 (2010) 2. sz. 45–75.
- KÖVÉR 2011 = KÖVÉR György: A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Budapest, 2011.
- KÖVÉR 2012 = KÖVÉR György: A pesti kereskedő-bankár „ezüstkora” 1847–1873. = Uő.: A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok. Budapest, 2012. 111–172.
- LE GOFF 1988 = LE GOFF, Jacques: Your Money or Your Life. Economy and Religion in the Middle Ages. New York, 1988.
- LÖWY 1905 = LÖWY László: Pápa város népesedési statisztikája. = KAPOSSY Lucián (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 128–144.
- Magyar Névérvéltár = [mna.unideb.hu/pdf/046nagytevel-sorhu.doc] (utolsó letöltés: 2016. 11. 13.)
- MÁNYOKI 1912 = MÁNYOKI Gyula: Esterházy Pál gróf. = Pápai Hírlap 1912. december 14. 3.
- MARX 1903a = MARX, Karl: A zsidókérdésről. [Első közlemény.] Huszadik Század 4 (1903) 5. sz. 377–396.
- MARX 1903b = MARX, Karl: A zsidókérdésről. [Második közlemény.] Huszadik Század 4 (1903) 6. sz. 478–496.
- MARX 1955 = MARX, Karl: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Budapest, 1955.
- MARX 1957 = MARX, Karl: A zsidókérdéshez. = Marxizmus-leninizmus klasszikusainak szerkesztősége (szerk.): Karl Marx és Friedrich Engels művei. 1. kötet. 1839–1844. Budapest, 1957. 349–377.
- MARX–ENGELS 1958 = MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen. = Marxizmus-leninizmus klasszikusainak szerkesztősége (szerk.): Karl Marx és Friedrich Engels művei. 2. kötet. 1844–1846. Budapest, 1958. 1–210.
- MEZEI 2005 = MEZEI Zsolt: Ki volt Tarczy Lajos dédunokája? = Acta Papensia 5 (2005) 1–2. sz. 211–215.
- MEZEY 1999 = MEZEY Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest, 1999.
- MOLNÁR 2011 = MOLNÁR Lajos: Áramszolgáltatás Pápán 1903–1969 között. = MOLNÁR Lajos – EGYHÁZI Viktor – NAGY Lajos – NAGY LAJOSNÉ (szerk.): Az áramszolgáltatás évszázada Pápán. Pápa, 2011. 17–116.

- MURRAY 2007 = MURRAY, Charles: A zsidó génusz. = Valóság, 50. (2007) 9. 120–128.
- OPPENHEIMER 1911 = Oppenheimer, Franz: A zsidók és a gazdasági élet. Huszadik Század 12 (1911) 7. sz. 1–19.
- Ö. KOVÁCS 1996 = Ö. KOVÁCS: Zsidók a Duna-Tisza közén: társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század. Kecskemét, 1996.
- PETRIK 2010 = PETRIK Iván (szerk.): Memoriae commendamus. Emlékeztül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai, I.)
- PÖLÖSKEI 1994 = PÖLÖSKEI Ferenc: Pápa a polgári korszakban (1867–1945). In: Kubinyi András (főszerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Pápa, 1994. 369–431.
- SILBER 1992 = SILBER, K. Michael: A Jewish Minority in a Backward Economy: an Introduction. = Michael K. SILBER (ed.): Jews in the Hungarian Economy. 1760–1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday. Jerusalem, 1992. 3–22.
- SOMBART 2001 = SOMBART, Werner: The Jews and Modern Capitalism. Kitchener, 2001.
- STURM 1901 = STURM Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1901.
- SZABADI 2012 = SZABADI István: Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Református Egyház gyűjteményeiben. = Turul 85 (2012) 1. sz. 5–7.
- SZALAI 2003 = SZALAI Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600–1944. Pápa, 2003.
- SZEKFÜ 1938 = SZEKFÜ Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1938.
- SZILI 1994 = SZILI Ferenc: A zsidók kereskedelmi tevékenysége Somogyban a kései feudalizmus időszakában = SZILI Ferenc (szerk.): Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Kaposvár 1994.
- SZINNYEI 1902 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Budapest, 1902.
- TOMKA 2000 = TOMKA Béla 2000: A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947. Aula, Budapest, 2000.
- TURNER–BONACICH 2001 = TURNER, Jonathan H. – BONACICH, Edna: A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. = SIK Endre (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest. 2001. 127–140.
- VÉGVÁRY–ZIMMER 1910 = VÉGVÁRY Ferenc – ZIMMER Ferenc (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1910.
- VOYTA 2012 = VOYTA Adolf visszaemlékezései. S. a. r., szerk. és kiadta Hudi József. Pápa, 2012.
- VÖRÖS 1966 = VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. = Tanulmányok Budapest múltjából XVII. Budapest, 1966. 145–196.
- WEBER 1979 = WEBER, Max: Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1979.
- WEBER 1982 = WEBER, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások. Budapest, 1982.
- WEBER 1992 = WEBER, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/1. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. A társadalmi szervezetek. Közösségek, társulások, vallások. Budapest, 1992.
- WEBER 2007 = WEBER, Max: Az ókori zsidóság. = WEBER, Max: Világvallások gazdasági etikája. Vallásszociológiai tanulmányok. Válogatás. Budapest, 2007. 443–691.
- ZENNER 1991 = ZENNER, Walter P.: Minorities in the middle: a cross-cultural analysis. Albany, 1991.

SUMMARY

BENCE ÜVEGES

**Wealth and Denomination in Pápa in the 19th century
An attempt to examine the theory of Pariah Capitalism in
an empiric way**

The study is an amplified and corrected version of the author's dissertation which deals with the theory of pariah capitalism drawn up by Karl Marx, Max Weber, Werner Sombart and others. He uses specialist literature, sources from the local press and archive to see how the phenomenon worked locally. The essence of the thesis is that before modernization the Christian society in majority eliminated the Jews and sentenced them to pariah fate and forced them to deal with trade and financial affairs. The Jews by using their accumulated capital and knowledge made huge profits during modernization. It was believed that the type of the usurious Jew embodied the dual moral in modern times. This theory found response in Hungary as well. Historian Péter Hanák said the Jews played a special role in the modernization taking place in Hungary. While at the beginning of the 19th century the Jews dealt with procurement of crops and corn trade, in the second part of the century they invested their floating capital in industrial business. Péter Hanák thought that a continuity of family affairs and attitude can be detected in the succession of generations. His conception was not verified by recent studies, and was disputed in many ways. The author of this study looked at the role of the appr. 3000-3500 Jews living in the small town of Pápa in the Transdanubian region in modernization from the theory of pariah capitalism point of view. He wondered what kind of mobility road the 23 families belonging to the economically well-to-do took, what business strategy they followed and how much the Jewish families were characterized by dual morality. (That is, was it true or not that they acted as ruthless usurers towards their Christian tenants living in the same building.) The author pointed out that the Jews who mainly did trade work (mostly corn trade) following the emancipation successfully integrated into the local society in economic, political and cultural fields. They preserved their role in trade, and after 1872 more and more of them began to invest in industry. On the tax statement paid to the state, Jewish craftsmen, traders and an industrialist took the leading role. There was no continuity: the successful Jewish businessmen at the end of the century were not the descendants of the successful ones of the beginning of the century. An analysis of the debt legal proceedings between 1837 and 1848 showed that no proceeding paper issued this time mentioned any usurer of Jewish origin. In this period when the Jews mostly lived at the margin of the society, they fell more in line than those Christians who took the dominant positions in society. In consequence, the assumptions of the theory of pariah capitalism cannot empirically be verified in Pápa.

KÖBLÖS JÓZSEF

Pápai református adófizetők névsorai a XVIII. századból

(Második közlemény)

Folyóiratunk előző, 2020. 3–4. számában jelent meg Köblös József kollégánk első, bevezető tanulmánnyal ellátott forrásközleménye, amely különböző fondokból összegyűjtött 1723–1791 közötti adókivetési lajstromokat tartalmazott. A második, befejező részben a lélekösszeírások olvashatók. (– Főszerk.)

II. LÉLEKÖSSZEÍRÁSOK (1752–1780-as évek eleje)

23.

Dátum nélkül [1752?]

Catalogus Helveticae confessioni addictorum nobilium et ignobilium oppidi Papa
inhabitantium

Domina comitissa de Castiglioni natu Susanna	1
Szondi cum sua familia ⁴⁵⁴	
Franciscus Sándor	5
Paullus Cseh Csuzi	3
Georgius Chernel	1
Adamus senior ⁴⁵⁵ Bone	2
Emericus Soos	5
Moyse Öri	6
Franciscus Öri	1

⁴⁵⁴ Castiglioni grófné asszony, született Szondi Zsuzsanna családjával együtt.

⁴⁵⁵ *senior* = idősebb

Martinus Borsos	3
Franciscus Doczi	5
Petrus Pragai	1
Alexander Vechelius	1
Martinus Kelemen	6
Franciscus Szili	5
Georgius Nagy	4
Adamus Bone	4
Franciscus Szép	6
Andreas Oroszvári	4
Adamus Szép	7
Adamus Toth	2
Michaël Górsónyi	2
Georgius Bako	4
Petrus Toth	6
Joannes Szalai	3
Samuel Kolosvári	5
Paulus Simon	4
Joannes Soos	2
Stephanus Altal	5
Joannes Torkos	6
Balthasar Soldos	5
Joannes Patonai	3
Stephanus Bika	5
Petrus Medgyesi	3
Michaël Csabai	2
Franciscus Kis	4
Stephanus Csurgai	6
Joannes Kis	1
Georgius Csoknyai	7
Michaël Dants	5
Joannes Kajdotsi	7
Adamus Soos	2
Georgius Dants	5
Martinus Lampert	2
Emericus Lampert	4
Stephanus Losfonczi	1
Joannes Óri	5
Georgius Rosa	3
Adamus Szokolai	5
Franciscus Borsos	2
Stephanus Páli	2
Joannes Gyenese	1
Samuel Soos	2
Stephanus Borsos	3

Paullus Borsodi	6
Franciscus Toth	4
Petrus Altal	2
Franciscus Altal	3
Joannes Magai	2
Joannes Csepeli	2
Georgius Tant3os	2
Stephanus Nagy	3
Michaël Fodor	8
Petrus Kustan	4
Stephanus csapo	4
Joannes Sári	4
Franciscus Molnár	6
Stephanus Tálos	4
Michaël Horváth	7
Paullus Csörge	6
Georgius Csobod	4
Joannes Tálos	6
Stephanus Kustan	4
Gregorius Szűts	2
Joannes Csanko	3
Joannes Szetsődi	4
Andreas Komaromi	5
Michaël Ösz	3
Stephani Borbely consors ⁴⁵⁶	1
Martini Sulyok consors	2
Francisci Jezernitzki consors	3
Joannes Kotzan	3
Stephanus Farkas	3
Franciscus Takáts	4
Adamus Czere	3
Adami Hári consors	1
Joannes Somogyi	2
Franciscus Sebe	3
Joannis Leitzinger consors	1
Joannes Gombos	4
Michaël Rőnöki	3
Stephanus Vikar	5
Samuel Patonai	8
Joannes Selestei	2
Franciscus Ujvari	1
Stephanus Baki	4
Georgius Csán	6

⁴⁵⁶ *consors* = házastárs

Stephanus Beret3ki	2
Petrus Gombkötő	4
Samuel Kováts	3
Michaël Csán	6
Joannes Pap	2
Stephanus Pap	2
Joannes Szabo	5
Joannes Mihály	4
Michaël Sári	2
Martinus Sári	2
Franciscus Illyes	3
Stephanus Mihály	7
Martinus Isák	5
Paullus Meßáros	5
Stephanus Czéter	3
Stephanus Illyes	7
Joannes Csete	2
Adamus Meßaros	2
Joannes Patotz	7
Georgius Kappanyos	3
Georgius Tálos	5
Joannes Kallai	3
Stephanus Kosoti	3
Franciscus Kun	5
Franciscus Horváth	4
Stephanus Nemeth	3
Michaël Barat	4
Stephanus Szekeres	4
Michaël Szabo	5
Stephanus Bene	3
Stephanus Török	2
Stephanus Toth	4
Joannes Kis	5
Joannes Imre	6
Franciscus Kalman	5
Franciscus Vida	4
Martinus Nagy	6
Georgius Soldos	5
Franciscus Levai	6
Petrus Gyenese	5
Franciscus Bűjte	6
Stephanus Sanyaházi	2
Francisci Tot consors	3
Stephanus Ikervári	6
Joannes Nagy	3

Joannes Sárdi	3
Joannes Kováts	2
Franciscus Dobravits	4
Adamus Török	4
Adamus Bekes	4
Joannes Nagy Szabo	5
Martinus Tenkes	3
Michaël Forgáts	6
Martinus Miskolczi	5
Michaël Bika	2
Franciscus Bika	3
Stephanus Nagy	4
Michaël Spergar	2
Michaël Kis	3
Martinus Kerekes	3
Martinus Dotzi	2
Joannes Levai	5
Paullus Levai	2
Franciscus Radits	4
Stephanus Rakosi	3
Petrus Bende	3
Adamus Bende	2
Adamus Búki	3
Paullus Buzas	3
Michaël Szemenyei	4
Joannes Szemenyei	1
Stephanus Gergye	4
Petrus Gergye	4
Franciscus Gergye	4
Joannes Perei	3
Adamus Perei	4
Samuel Kőrösi	4
Emericus Gyenis	4
Michaël Molnár	4
Michaël Gyimoti	5
Stephanus Szöllősi	4
Stephanus Szilvási	4
Joannes Csereßnyés	7
Adamus Teleki	2
Petrus Gyimoti	6
Stephanus Fityok	6
Joannes Borsos	3
Franciscus Szép	5
Adamus Noßlopi	4
Gregorius Szöllősi	3

Joannes Kereßtes	4
Junior ⁴⁵⁷ Samuel Patonai	4
Michaël Bogyoßlai	3
Franciscus Kováts	2
Adamus Györffi	3
Samuel Ötvös	3
Sigismundus Csutorás	6
Andreas Pankaßi	4
Michaël Simon	4
Joannes Kalamar	4
Emericus Papai	4
Joannes Boráros	1
Adamus Kováts	4
Joannes Csoknyai	6
Stephanus Olah	4

Viduae⁴⁵⁸

Joannis Sarkózi	5
Stephani Szekeli	3
Francisci Őri	4
Josephi Cseh Csuzi	1
Sigismundi Horvat	1
Josephi Komaromi	6
Georgii Eperjessi	7
Joannis Gondan	2
Jacobi Torkos	2
Michaëlis Simon	2
Joannis Kis Körmendi	1
Stephani Kappanyos	1
Adami Gore	1
Gregorii Csoknyai	3
Joannis Noßlopi	1
Andreae Borsos	1
Benedicti Borsos	1
Stephani Miskolczi	2
Andreae Vikár	1
Georgii Kis	3
Michaëlis Levai	2
Joannis Dobos	4
Samuelis Miklos	6
Stephani Kereßtes	1
Susanna Arki	1

⁴⁵⁷ *junior* = ifjabb

⁴⁵⁸ *viduae* = özvegyek (nők)

Francisci Miklos	2
Petri Hegedüs	1
Francisci Csoknyai	1
Andreae Seper	1
Gregorii Szöllösi	1
Samuelis Szép	3
Stephani Czeter	2
Stephani Dobravits	1
Francisci Czupor	4
Thomae Kása	2
Joannis Nagy	3
Michaëlis Tatai	5
Michaëlis Varga	1
Stephani Szarka	1
Stephani Gál	3
Georgii Bőjte	2
Joannis Pinter	2
⁴⁵⁹ Bőrsőny	1
Martini Egri	1
Francisci Uj	3
Petri Molnár	1
Michaëlis Szűts	1
Stephani Sáros	1
Francisci Molnár	2

Eredeti: DREL I. 1. b. XVIII:20. 8 oldalas füzet. A 6–8. oldal üres.
Kiadás, regesztá: —

⁴⁵⁹ A keresztnév helye üresen maradt.

24.
1752
Catalogus Helveticae confessioni addictorum nobilium et ignobilium
Papensium

Egregii et nobiles ⁴⁶⁰	Domina comitissa de Castiglion natu Su-	
	sanna Szondi cum sua familia	
	Franciscus Sandor	5
	Paullus Cseh Csuzi	3
	Georgius Chernel	1
	Familia Oroßi	4
	Adamÿ Boné vidua	2
	Joannes Torkos	6
	Emericus Sos	3
	Moises Öri	6
	Martinus Borsos	3
	Stephanus Soos	3
	Andreas Orozvari	4
	Petrus Pragai	1
	Alexander Vechelius	1
	Franciscus Őri	1
	Martinus Kelemen	6
	Adamus Bone junior	4
	Franciscus Doczi	5
	Franciscus Szili	5
	Georgius Nagy	4
	Franciscus Szép	6
	Adamus Szép	7
	Petrus Toth	6
	Joannes Szalai	3
	Samuel Kolosvári	5
	Georgius Bako	4
Nobiles	Adamus Tot	2
	Michael Görsonyi	2
	Paullus Simon	4
	Stephanus Által	5
	Balthasar Soldos	5
	Joannes Patonai	4
	Stephanus Bika	5
	Stephanus Medgyesi	3
	Adamus Szokolai	5
	Michaël Csabai	3

⁴⁶⁰ *egregii et nobiles* = tekintetes és nemes [urak]

Nobiles	Franciscus Kis	4
	Stephanus Csurgai <i>Franciscus</i> ⁴⁶¹	6
	Joannes Kis	462
	Georgius Csoknyai	7
	Michael Dancs	5
	Joannis Kajdotsi <i>vidua</i> ⁴⁶³	7
	Martinj Lampert <i>vidua</i> ⁴⁶⁴	2
	Georgius Dants	5
	Stephanus Losfontzi	2
	Emericus Lampert	4
	Joannes Óri	465
	Georgius Rosa	3
	Stephanus Páli	2
	Joannes Gyenese	1
	Samuel Sos	2
	Paullus Borsati	6
	Franciscus Tot	4
	Petrus Altal	2
	Franciscus Altal	3
	Joannes Magai	2
	Joannes Csepelyi	2
	Georgius Tantzós	2
	Stephanus Nagy	3
	Martinus Doczi	3
	Franciscus Bika	3
	Andreas Szaloki	3 ⁴⁶⁶
	Michael Spergar	2
	Michaëlis Kis <i>vidua</i> ⁴⁶⁷	3
	Martinus Kerekes	3
	Joannes Levai	5
	Paullus Levai	2
	Stephanus Rakosi	3
	Petrus Bende	3
	Adamus Bende	2
	Paullus Buzas	3
	Michaël Szemenyei	4
	Joannes Szemenyei	2
	Stephanus Gergye	4

⁴⁶¹ Később beszúrt szó, más kéz írása.

⁴⁶² Üresen maradt.

⁴⁶³ Később beszúrt szó, a férj keresztnévének genitivussá alakításával együtt más kéz írása.

⁴⁶⁴ Később beszúrt szó, a férj keresztnévének genitivussá alakításával együtt más kéz írása.

⁴⁶⁵ Üresen maradt.

⁴⁶⁶ Az egész sor a lap alján későbbi beszúrással, más kéz írással.

⁴⁶⁷ Később beszúrt szó, a férj keresztnévének genitivussá alakításával együtt más kéz írása.

Nobles	Petrus Gergye	4
	Franciscus Gergye	4
	Franciscus Radits	4
	Joannes Perei	3
	Adamus Perei	4
	Samuel Kőrösi	4
	Emericus Gyenis	4
	Michael Molnár	4
	Michael Gyimoti	5
	Stephanus Szöllösi	4
	Stephanus Szilvási	4
	Joannes Cserebnyes	7
	Adamus Teleki	2
	Petrus Gyimoti	6
	Stephanus Fityok	6
	Georgius Soldos	5
	Joannes Borsos	3
	Franciscus Szép	5
	Adamj Noßlopi <i>vidua</i> ⁴⁶⁸	4
	Gregorii Szöllösi <i>vidua</i> ⁴⁶⁹ [...] ⁴⁷⁰	3
	Joannes Kerebtes	2
	Adamus Soos	2
Dominae viduae ⁴⁷¹	Sárközianna Susanna Sándor	6
	Szekelianna Juditha Pap	2
	Őrianna Elisabetha Chernel	4
	Catharina Toldi	1
	Horvathiana Catharina Csapo	1
	Torkosiana Elisabetha Cseh Csuzi	2
	Elisabetha Köntzöl	3
	Elisabetha Komaromi	3
	Susanna Gyúrki	3
	Eperjesiana Catharina Kozari	7
	Simoniana Catharina Horvát	2
	Catharina Görsönyi	2
	Adami Gore <i>vidua</i> ⁴⁷²	1
	Gregorii Csoknyai <i>vidua</i> ⁴⁷³	3
	Joannis Noßlopi <i>vidua</i> ⁴⁷⁴	1

⁴⁶⁸ Később beszúrt szó, a férj keresztnévének genitivussá alakításával együtt más kéz írása.

⁴⁶⁹ Később beszúrt szó, a férj keresztnévének genitivussá alakításával együtt más kéz írása.

⁴⁷⁰ Utólag más kéz által beszúrt kiolvashatatlan szó. Talán *stat*?

⁴⁷¹ *dominae viduae* = özvegy asszonyok

⁴⁷² Később beszúrt szó, más kéz írása.

⁴⁷³ Később beszúrt szó, más kéz írása.

⁴⁷⁴ Később beszúrt szó, más kéz írása.

Dominae viduae	Andreae Borsos <i>vidua</i> ⁴⁷⁵	1
	Andreae Vikar	1
	Benedicti Borsos	1
	Samuelis Szep	3
	Samuelis Miklos	5
	Andreae Seper	1
	Gregorii Szollösi	2
	Adami Büki	2
	Francisci Kozma	1
	Francisci Borsos	1
	Joannis sos	1
	Andreae Marton <i>Joséphus Komáromi</i> ⁴⁷⁶	3 ⁴⁷⁷
	Joannis Körmendi	1
	Stephani Kereßtes	1
	Francisci Csoknyai	1
	Stephani Miskolczi	2
	Georgii Kis	3
	Michaëlis Levai	2
	Francisci Dobos	4
	Susanna Arki	1
	Francisci Miklos	2
	Petri Hegedüs	1
	Stephani Kappanyos	1
	Joannis Czeter <i>Joannes Török</i> ⁴⁷⁸	2
	Dobravitsiana	1
	Francisci Czupor	4
	Thomae Kása	2
	Joannis Nagy	3
	Michaelis Molnar	5
	Michaelis Varga	1
	Szarkaiana	1
	Stephani Gál	3
	Georgii Büjte	2
	Pinteriana	2
Börsöniana	1	
Tünkösiana	2	
Csapoiana	3	
Michael Simon Molitor	5 ⁴⁷⁹	

⁴⁷⁵ Később beszúrt szó, más kéz írása.

⁴⁷⁶ Később beszúrt név, más kéz írása.

⁴⁷⁷ Javítva, eredetileg 2.

⁴⁷⁸ Később beszúrt név, más kéz írása.

⁴⁷⁹ Utólag beszúrt sor, más kéz írása.

Civiles personae ⁴⁸⁰	Michaël Bogyoßlai	3
	Adamus Györfi	3
	Franciscus Kováts	2
	Samuel Ötvös	3
	Georgius Csutorás	6
	Andreas Pankaßi	4
	Michaël Simon Molitor ⁴⁸¹	5
	Franciscus 'Sebe	3
	Joannes Gombos	4
	Michael Rónöki	3
	Stephanus Vikár	5
	Joannes Öri	4 ⁴⁸²
	Samuel Patonai	8
	Joannes Seleftai	2
	Franciscus Ujvári	1
	Stephanus Baki	4
	Georgius Csán	3
	Stephanus Beretzki	2
	Joannes Gombkötő	2
	Samuel Kováts	3
	Michael Csan	6
	Joannes Szaloki	5
	Joannes Mihaly	4
	Stephanus Mihaly	7
	Michael Sári	2
	Franciscus Illyés	3
	Martinus Isák	5
	Paullus Meßáros	5
	Stephanus Czeter	3
	Stephanus Illyes	7
	Joannes Csete	2
	Adamus Meßáros	2
	Joannes Patocz	7
	Stephanus Csurgai	5
	Georgius Kappanyos	3
	Franciscus Csabý ⁴⁸³	4
Civiles personae	Georgius Tálos	5
	Joannes Kallai	3
	Stephanus Kosoti	3
	Michaël Barát	4
	Franciscus Kun	5

⁴⁸⁰ *civiles personae* = polgári személyek

⁴⁸¹ *molitor* = molnár

⁴⁸² Utólag beszúrt sor, más kéz írása.

⁴⁸³ Más kéz írásával keletkezett utólagos javítás, eredetileg *Csabai*.

Civiles personae	Franciscus Horvát	4
	Stephanus Nemet	3
	Joannes Patonai	4 ⁴⁸⁴
	Stephanus Megyesi	3 ⁴⁸⁵
	Stephanus Szekeres	4
	Michaël Szabo	5
	Stephanus Bene	3
	Joannes Őri	5
	Stephanus Tot	4
	Joannes Kis	5
	Joannes Imre sartor ⁴⁸⁶	6
	Michaël Fodor	6
	Franciscus Kalman	5
	Franciscus Vida	4
	Martinus Nagy	6
	Franciscus Levai	6
	Petrus Gyenese sartor	5
	Franciscus Bűjte	6
	Stephanus Sanya hazi	2
	Stephanus Iker vári	6
	Joannes Nagy	3
	Joannes Sárdi	2
	Joannes Kováts	2
	Franciscus Dobravits	4
	Adamus Bekes	4
	Joannes Nagy sartor	5
	Michaël Forgáts	6
	Martinus Miskolczi	5
	Petrus Kustan	4
	Joannes Sári	4
	Franciscus Molnár	6
	Stephanus Talos	4
	Michaël Horvát	7
	Paullus Csörge	6
	Georgius Csobod	4
	Joannes Tálos	6
	Stephanus Kustan	4
	Gregorius Szűts	2
	Joannes Csanko	3
	Joannes Szetsődi	4
	Andreas Komaromi	5

⁴⁸⁴ Utólag beszúrt sor, más kéz írása.

⁴⁸⁵ Utólag beszúrt sor, más kéz írása.

⁴⁸⁶ *sartor* = szabó

v< viduae ci- vium> ⁴⁸⁷	Michaël Ősz	3
	Joannes Kotzán	3
	Stephanus Farkas	3
	Franciscus Takáts	4
	Adamus Czere	3
	Joannes Somogyi	2
	Adamus Török	4
	Adami Hári	1
	Stephani Borbely	1
	Francisci Jezernitzki	3
	Martini Sulyok	2

Eredeti: DREL I. 1. b. 1752:21. 8 oldalas füzet. Hátlapján: *Conscriptio Papensium anno 1752.*
Kiadás, regeszta: —

25.

1755

Anno 1755.

A Pápái Helvetica Confession lévőknék Szama a' Városon
a' Hofzfú Utzaban

	A kik az Úr Vasorájával élhetnek	Kis Gyer- mekék
Tekintetes Cseh ⁴⁸⁸ Csuzi Pál Uram	6	
Nemzetes Csernel Györgj Uram	1	
Eőri Ferencz Uram	4	
Doczi Ferencz	6	3
Szekeline és Kapitanne Afzfzonym	2	
Eőri Ferenczne Afzfzonym	3	
Tekintetes Sarkőzine Afzfzonym	6 ⁴⁸⁹	1 ⁴⁹⁰
Tekintetes Sarkőzi Gabor Uram	1	
Tekintetes Sarkőzi Antal Uram	2	1⁴⁹¹

⁴⁸⁷ *viduae civium* = polgárok özvegyei; Az eredetiből hiányzik, általunk tett kiegészítés.

⁴⁸⁸ **B** *Tekintetes Cse*

⁴⁸⁹ **A** javítva, eredetileg 3. **B** 3.

⁴⁹⁰ **A** későbbi beszúrás. **B** hiányzik.

⁴⁹¹ **A** a kihúzott sorok adatai az előző sor adataiba lettek beépítve. **B** a sorok nincsenek ki-
húzva.

Kovacs Adam Uram	4	
Egri Mártonne	1	
Bone Adamne Afzfzonym	1	
Bone Adam Uram	4	3
Gondán Janosne Afzfzonym	4	
Nemzetes Soos Imre Uram	4	
Borarrus Janos Uram	4	
Simon Mihalyne Afzfzonym	2	1
Medgjesi Peter	2	2
Bogjofzlai Mihály	3	2
Szép Adam	5	2
Kovacs Ferencz	2	
Gore Adamne	1	
Kórmendi Kis Janosne	1	
Hericzne	1	
Nemzetes Vitézlő Oroszi Uraimek	5	

Ujj Utzában

Nemzetes Eőri Moyses Uram	7	
Eősz Mihály	4	2
Győrfi Adam	3	
Szili Ferenczne	4	2
Antal Szabo Ferencz	2	
Ótvös Samuel	3	
Szaloki András Uram	2	2
Kelemen Mártony Uram	9	1
Szép Ferencz Uram	6	3
Sulok Martonne	1	2
Hári Adam ⁴⁹²	1	

Kis és Isputaly Utza

Totth Adam	1	
Sebe Ferencz	1	
Nagj István	3	
Pap Istvan	2	
Somogyi Adam	2	1
Gőrfonyi Kata	1	1
Rőneki Mihály	3	2
Bako Györgj	4	
Soos Adam	3	
Vikár István	3	4

⁴⁹² B *Hári Adamne*. Itt a 2. oldalon a kézirat névsora megszakad.

Eperjesi Győrne (!)	2	2
Borbely Istvánne	1	
Óreg Rumi Györgj	1	

Szent Lázlo Utzában

Szep Samuelne	3	
Kolosvari Samuel	4	3
Borfos Mártony Uram	2	
Nemzetes Torkos Jakabne Afzfzonym	5	
Nemzetes Torkos Janos és Joseff Uraim	6	3
Soldos Boldifár	6	2
Jezerniczki Ferenczne	3	
Cabai (!) Mihály	3	2

Kristoff Utzaban

Komaromi Josefné Afzfzonym	2	
Simon Molnar Mihály	3	1
Selestei János	2	
Csoknyai Ferenczne	1	
Csoknyai János	4	2
Bika Istvanne	3	
Seper Andrasne	2	
Szalai Borbely János	3	
Loczingerne	3	
Nemzetes Orofzvari Andras Uram	2	

Viz Utzaban

Tott Peter	5	3
Hegedűs Peterne	1	
Baki Istvanne	3	
Isakne	2	
Pragai Peter Uram	2	
Vekhelius Sandor Uram	1	

Az also Majorokban a' Hofzfzu Utzában

Horvath Györgj	2	2
Horvath Mihaly	6	2
Komaromi András	4	
Koczán János	2	
Szecsődi Ferencz	3	
Takacs Szabo Miklos	2	2

Páli Istvanne	2	
Nofzlopi Adamne	4	
Szep Ferencz	6	1
Borfos Janos	2	1
Kis Janos	4	2
Szálafői Janos	2	1
Nagy aliter Nadosdi Istvan	2	3
Horvath Ferencz	2	1
Szecsődi Molnár Jánosne	4	
Dopfa Susa	2	
Fityok Szabo Istvan	5	1
Csanko Janos	2	
Kis Janos	2	
Czigli Adam	1	
Teleki Adam	2	1
Szömőnyei Janos	2	1
Soos Janos	2	
Kustan Istvan	3	1
Kustan Péter	4	2
Gazdag Györgj	3	2
Nemet Istvan	4	1
Kerekes Márton	3	1
Orban Pal	3	2
Kőrösi Samuel	3	1
Bűksine ⁴⁹³	4	
Balog Peterne	5	
Doczi Adam	3	
Cserge János	4	
Bende Peter	4	
Bende Adam	2	
Szep Györgj	4	1
Buzás Pal	5	
Szömőnyei Mihály	4	
Gergje Peter	2	
Gergje Istvan	2	1
Pados Mihály	4	3
Kis Janos	2	
Szalai János	2	
Gyenese Peter	6	1
Miskoczi (!) Marton	5	
Gyenese Mihály	3	
Vida Ferencz	2	2
Molnár Hajdu Istvan	3	

⁴⁹³ Javítva, az eredeti alak már rekonstruálhatatlan, talán a vége *öreg*.

Kalmar Ferencz	3	1
Kőrmendi Istvanne	4	
Nagj Istvanne	1	1
Soos Samuel	2	
Farkas Györgj	2	2
Selyei János és Mihály	3	
Kozma Ferenczne Afzfzonyom	2	
Simon Pal	5	
Nagj Martón (!)	5	2
Komaromi Joseph	3	1
Borsati Pál	6	1
Buzas Joseph	2	2
Levai Ferencz	5	3
Soldos Szabo Györgj	7	
Antal (!) Istvan	3	
Óreg Lévine	2	
Levai Janos	3	3
Nagj Ferencz	4	1
Sári Mihály	1	
Antal (!) Péter	2	
Antal (!) Ferencz	4	2
Totth Ferencz	3	2
Czifradi Molnár	3	1
Nagj Susanna	1	
Nadosdine	3	
Borfos Andrásne	1	
Nadosdi Nagj Ferencz	4	
Hasvanyi Ferencz	2	
Bőjte Ferencz	5	
Tatai Mihály	4	2
Magai János	2	2
Nagj Molnár Mihályne	3	
Szél Ferencz	3	1
Ikervári István	5	1
Nagj János	2	3
Czere Adam	3	
Sanyaházi István	2	
Ifjú Toth Ferenczne	3	
Spergar Ferencz	2	
Lukacs Janosne	1	
Molnar Szabo Gyorgj (!)	3	3
Péntek Ferencz	1	
Pajorne	1	
Csapo Istvan	3	
Csapo Mihály	5	2

Badics (!) Ferencz	1	
Perei Janos	3	
Gyenis Imre	4	
Hajba Ferencz	4	
Sári Molnár	5	
Tálos Istvánne	3	
Gyimothi Márton	2	3
Csörge Pál	6	
Szederkényi István	2	
Gyimothi Ferencz	3	2
Szen Györvölgyi (!) Samuel	2	1
Sárdi Szabo János	1	
Bán Szabo Györgj	3	
Tanczosné	1	
Gyallokaine	1	
Levai Pál	4	2
Dobra Jánosne	1	
Horvath Molnár Ferencz	3	2
Kis Mihályne	2	1
Tőrök Adam	2	2
Czeter Jánosne	2	
Kalmár János	4	
Pankafzi Andras	3	1
Miklos Samuelne	6	
Spergár Ferenczné	1	1
Forgacsne	4	
Balog Molnár Peter	2	
Fodor Molnarne	3	2
Dobfane	2	
Rakosi Molnár István	7	
Ifjú Gergje Istvan	2	1
Óreg Szilváfine	4	
Kocsis Jánosne	4	
Nagj István	4	
Horváth István Molnár Legény	2	1
Gyimothi Mihály	2	
Talos Andras	3	1
Horvath Mihály	5	3
Cziráki Erse	1	
Farkas Adamne	2	
Kis Mihály	1	
Csonka Samuel	2	1
Csobod Györgj	5	
Szőlősi Istvan	6	
Csonka Ferenczne	2	

Ifju Cserge Pal	2	3
Jezerniczki Adam	1	
Szokolai Pal	3	
Kopcsandine	3	
Szokolai Janos	3	1
Veg Györgj	2	
Baranyai Molnár Ferencz	6	
Talos Janos	5	3
Gyimothi Peter	3	
Öreg Csajtai Mihályne	1	
Kis Ferenczne	1	
Öreg Sári Janos	3	
Pap Janos	2	
Molnár Pál	3	1
Gergje Györgj	2	1
Perei Adam	4	
Gergje Ferencz	3	2
Tár Györgjne	1	
Hideg Istvánne	2	
Csabi Györgj	2	2
Böjte Gyorgjne (!)	3	

Ujj Városi Utza

Talos Gyorgj	3	3
Csajtai Ferenczne	2	
Kappanyos Györgj	2	
Cserésnyés (!) Ferencz	2	
Nemet Ferencz	6	
Patocz Janos	5	1
Mefzáros Adam	3	
Csurgai Ferencz	2	1
Szólósi Gergelne	5	
Horvath Ferencz	5	1
Barath István	4	
Nemet Istvanne	1	2
Kallai János	3	1
Varga Istvan	4	
Szekeres Istvan	6	
Bene István	4	
Török Janosne	2	1 ⁴⁹⁴
Farago Istvan Szakacs	2	2
Csajtai Gyorgjne	1	

⁴⁹⁴ B a kézirat névsora a 3. oldalon inntől folytatódik.

Lampert Imre	2	
Őri ⁴⁹⁵ Adam	3	2
Losonczi István	1	
Őri ⁴⁹⁶ Janosne	1	
Kereftzes Janos	2	2
Toth ⁴⁹⁷ Istvan	2	
Horvath Adam	2	2
Gál Istvanne	4	1
Szabo Janos	2	
Szabo Mihaly	3	2
Kun Ferencz	4	2
Patonai Samuel	3	3
Kereftzes Istvanne	1	
Gyenese Janos	1	
Kis Pinterne	2	
Rusa Györgj	3	2
Csutoras Siga Györgj Arvai	3	1
Borfos Ferenczne	3	
Takacs Ferencz	3	
Szokolai Adamne	4	1
Kosoti ⁴⁹⁸	2	1
Imre Szabo Janos	5	
Dobravicsne	1	
Kovacs János	2	
Pali ⁴⁹⁹ Ferenczne	4	
Nagj Gyorgjne	3	
Bujdosó Ilona	1	
Nofzlópi Janosne	1	
Fodor Mihályne	5	3
Bika Ferencz	2	1
Tekintetes Sandor Ferencz Uram	7	
Olah Mihály	1	1
Kocsi Ferenczne	2	1

Sörfőző Utza és a' Fölső Majorok

Dáncs Györgj	4	3
Szarkáne	1	
Kajdocsine	4	
Csete Janos	3	

⁴⁹⁵ B *Eőri*

⁴⁹⁶ B *Eőri*

⁴⁹⁷ B *Totth*

⁴⁹⁸ B *Kasoti*

⁴⁹⁹ A hibásan *Pála*

Csoknyai Gergelyne	3	
Dáncs Mihály	5 ⁵⁰⁰	
Csoknyai Györgj	5	2
Pörhendi Miklos	1	
Csan Márton	5	
Kis Ferencz	5	
Szabo János	3	2
Horvath Sihárdi Ferencz	6	3
Kovács Györgj	2	1
Kovacs Samuel	6	2
Csan Mihály	3	1
Bereczki István	2	
Kis Jutka	2	
Acs Peterne	1	
Vanyolaine	5	2
Horvath Mihály	3	
Kovacs Istvan	2	1
Szoporine	1	
Illyes Istvan	6	1
Illyes Ferencz	2	2
Isak Márton	6	
Mihály István	4	1
Mihály Ferencz	2	2
Mefzaros Pal	4	
Mefzáros Ferencz	2	
Csupor Ferenczne	3	1
Mihály János	3	
Molnar Őrse	1	
Ujj Vari Ferencz	1	

Eredeti: A: DREL I. 1. b. 1755:20. 8 oldalas füzet. Hátlapján: *Conscriptio Papensium anno 1755.*
B: DREL I. 1. b. 1755:21. 2 lap. Töredék. Címe: *Anno 1755. A' Pápai Helvetica Confession*
lévő Lakosok Száma.
Kiadás, regesztá: —

⁵⁰⁰ B a kézirat névsora a 3. oldal alján itt megszakad.

26.

1755

Anno 1755.

A Pápai Helvetica Confession lévőknék száma
a Várason a Hofzfzu Utzában

	A kik az Ur Vacsorájával élhetnek	Legén, Inas és ftylgáló	Kis Gyer- mekék
Nemzetes Vitézlő Orofzi Uraimék	5		
Nemzetes Csernel György Uram	1		
Tekintetes Cseh Csuzi Pál Uram	3	3	
Eőri Ferencz Uram	1		
Dóczi Ferencz	4	2	3
Székeliné és Kapitánné Afzfzonym	2		
Eőri Ferenczné Afzfzonym	3		
Tekintetes Sárkőziné Afzfzonym	6 ⁵⁰¹		1 ⁵⁰²
Tekintetes Sárkőzi Gábor Uram	1		1
Tekintetes Sárkőzi Antal Uram	2 ⁵⁰³		
Kovács Adám Uram	4		
Egri Mártonné	1		
Boné Adámné Afzfzonym	1		
Boné Adám Uram	2	2	3
Gondán Janosné Afzfzonym	3	1	
Nemzetes Soos Imre Uram	2	2	
Borárrus János Uram	2	2	
Simon Mihályné Afzfzonym	2		1
Megyesi Péter	2		2
Bogyofzlai Mihály	3		2
Szép Adám	5		2
Kovács Ferencz	2		
Góré Adámné	1		
Kőrmendi Kis Jánosné	1		
Héricsné	1		

⁵⁰¹ Javítva, eredetileg 3.

⁵⁰² Későbbi beszúrás.

⁵⁰³ A kihúzott sorok adatai az előző sor adataiba lettek beépítve.

Ujj Utzában

Nemzetes Eőri Mojses Uram	7		
Eőf3 Mihály	3	1	2
Győrfi Adám	3		
Szili Ferenc3né	3	1	2
Antal Szabó Ferenc3	2		
Őtvős Sámuel	3		
Szalóki András Uram	1	1	2
Kelemen Márton Uram	5	4	1
Szép Ferenc3	4	2	3
Sulok Mártonné	1		2
Hári Adámné	1		

Kis és Ispítál Utza

Toot Adám	1		
Sebe Ferenc3	1		
Nagy István	2	1	
Pap István	2		
	96	22	26 ⁵⁰⁴
Somogyi Adám	2		1
Gőrsőnyi Kata	1		1
Rőneki Mihály	3		2
Bakó György	4		
Soos Adám	3		
Vikár István	3		4
Eperjesi Györgyné	2		2
Borbél Istvánné	1		
Őreg Rumi György		1	

Szent Láf3ló Utzában

Szép Sámuelne	3		
Kolosvári Sámuel	4		3
Borsos Márton Uram	2		
Nemzetes Torkos Jakabné Af3f3onyom	1	4	
Nemzetes Torkos János és Joseph Uraim	6		3
Sóldos Bóldisár	4	2	2
Jezernic3ki Ferenc3né	3		
Csabai Mihály	2	1	2

⁵⁰⁴ Lapalji összegzés.

Christóph Uttzában

Komáromi Jósephné Afzfonyom	2	
Simon Mólnár Mihály	3	1
Szelestei János	2	
Csoknyai Ferenczné	1	
Csoknyai János	4	2
Bika Istvánné	3	
Seper Andrásné	2	
Szalai Borbél János	3	
Loczingerné	3	
Nemzetes Orozvári András Uram	4	

Viz Uttzában

Toot Péter	5	3
Hegedűs Péterné	1	
Baki Istvánné	3	
Isákné	2	
Pragai Péter Uram	1	1
Véhelius Sándor Uram	1	
	84	9
		25 ⁵⁰⁵

Az alsó majorokban a Hofzfzu Uttzában

Horvát György	2	2
Horvát Mihály	6	2
Komáromi András	4	
Kócán János	2	
Szetsódi Ferencz	3	
Takács Szabó Miklós	2	2
Páli Istvánné	2	
Nofzlopi Adámné	4	
Szép Ferencz	6	1
Borsos János	2	1
Kis János	4	2
Szalafői János	2	1
Nagy aliter Nádasdi István	2	3
Horvát Ferencz	2	1
Szetsódi Mólnár Jánosné	4	
Dobsa Susa	2 ⁵⁰⁶	
Fityók Szabó István	5	1
Csankó János	2	
Kis Mihály János	2	

⁵⁰⁵ Lapalji összegzés. Az utolsó oszlop összege helyesen 26.

⁵⁰⁶ Javítva, eredetileg 1.

Czigli Adám	1		
Teleki Adám	2		1
Szemennyei János	2		1
Soos János	2		
Kustán István	3		1
Kustán Péter	4		2
Gazdag György	3		2
Német István	4		1
Kerekes Márton	2	1	1
Orbán Pál	3		2
Kőrösi Sámuel	3		1
Búksiné	4		
Balog Péterné	5		
Dóczi Adám	3		
Csörge János	4		
Bende Peter	4		
Bende Adám	2		
Szép György	3	1	1
Buzás Pál	2	3	
Szemennyei Mihály	4		
Gergye Péter	2		
Gergye István	2		1
Pados Mihály	4		3
Kis János	2		
Szalai János	2		
Gyenese Péter	4	2	1
Miskólczi Márton	5		
Gyenese Mihály	3		
	142	7	34 ⁵⁰⁷
Vida Ferencz	2		2
Mólnár Hajdu István	3		
Kálmán (!) Ferencz	3		1
Kőrmendi Istvánné	4		
Nagy Istvánné	1		1
Soos Sámuel	2		
Farkas György	2		2
Séllei János és Mihály	3		
Kozma Ferenczné Afzfonyom	1	1	
Simon Pál	4	1	
Nagy Márton	5		2
Komaromi Józseph	3	1	
Borsati Pál	6		1
Buzás Józseph	2		2

⁵⁰⁷ Lapalji összegzés.

Lévai Ferenc3	5		3
Soldos Szabó György	5	2	
Atal István	2	1	
Óreg Lévainé	2		
Lévai János	3		3
Nagy Ferenc3	4		1
Sári Mihály	1		
Atal Péter	1	1	
Atal Ferenc3	2	2	2
Toot Ferenc3	3		2
Czifrádi Mólnár	3		1
Nagy Susánna	1		
Nádasdiné	3		
Borsos Andrásné	1		
Nádasdi Nagy Ferenc3	4		
Hásványi Ferenc3	2		
Bőjte Ferenc3	5		
Tatai Mihály	4		2
Magai János	2		2
Nagy Mólnár Mihályné	3		
Szél Ferenc3	2	1	1
Ikervári István	5		1
Nagy János	2		3
Czere Adám	3		
Sanyaházi István	2		
IfjuToot Ferenc3né	3		
Spergár Ferenc3	2		
Lukácsa Jánosné	1		
Mólnár Szabó György	3		3
Péntek Ferenc3	1		
Pajorné	1		
	122	10	35 ⁵⁰⁸
Csapó István	3		
Csapó Mihály	2	3	2
Radics Ferenc3	1		
Perei János	3		
Gyenis Imre	2		2
Hajba Ferenc3	4		
Sári Molnár János	3	2	
Tálos Istvánné	3		
Gyimóti Márton	2		3
Csörge Pál	6		
Szederkényi István	2		

⁵⁰⁸ Lapalji összegzés.

Gyimóti Ferencz	3		2
Szen Győrvölgyi (!) Sámuel	2		1
Sárdi Szabo János	1		
Bán Szabó György	3		
Tánczosné	1		
Gyallókainé	1		
Lévai Pál	3	1	2
Dobra Jánosné	1		
Horvát Mólnár Ferencz	3		2
Kis Mihályné	2		1
Tőrök Adám	2		2
Czéter Jánosné	2		2
Kalamár János	4		1
Pankafzi Andras	3		1
Miklós Sámuelné	5		
Spargár Ferenczné	1		1
Forgácsné	4		
Balog Mólnár Péter	2		
Fodor Mólnárné	3		2
Dobsáné	2		
Rákosi Mólnár István	7		
Ifju Gergye István	2		1
Ferenczi Jánosné	2		
Óreg Szilvásiné	4		
Kocsis Jánosné	4		
Nagy István	4		
Horvát István Mólnár Legén	2		1
Gyimóti Mihály	2		
Tálos András	3		1
Horvát Mihály	5		3
Cziráki Erse	1		
Farkas Adámné	2		
Kis Mihály	1		
Csonka Sámuel	2		1
Csobod György	5		
	122	6	29 ⁵⁰⁹
Szólósi István	6		
Csonka Ferenczné	2		
Ifju Csörge Pál	2		3
Jezerniczki Adám	1		
Szokolai Adám Pál	3		
Kopcsándiné	3		
Szokolai János	3		1

⁵⁰⁹ Lapalji összegzés. Az első oszlop összege helyesen 126.

Vég György	2		
Baranyai Mólnár Ferenc	4	2	
Tálos János	5		3
Gyimoti Péter	3		
Óreg Csajtai Mihályné	1		
Kis Ferenczné	1		
Óreg Sári János	3		
Pap János	2		
Mólnár Pál	3		1
Gergye György	2		1
Perei Adám	4		
Gergye Ferenc	3		2
Tár Györgyné	1		
Hideg Istvánné	2		
Csabi György	2		2
Bőjte Györgyné	3		

Ujj Várasi Utza

Tálos György	3		3
Csajtai Ferenczné	2		
Kappanyos György	2		
Cseresnyés Ferenc	2		
Német Ferenc	4	2	
Patóczi János	5		1
Mézfáros Adám	3		
Csurgai Ferenc	2		1
Szólósi Gergelné	5		
Horvát Ferenc	5	1	
Barát István	4		
Német Istvánné	1		2
Kállai János	3		1
Varga István	4		
Szekeres István	6		
Bene István	4		
	116	5	21 ⁵¹⁰
Török Jánosné	2		1
Faragó István fűlakács	2		2
Csajtai Györgyné	1		
Lampért Imre	2		
Eőri Adám	3		2
Losonczy István	1		
Eőri Jánosné	1		
Kereftes János	2		2

⁵¹⁰ Lapalji összegzés.

Toot István	2		
Horvát Adám	2		2
Gál Istvánné	4		1
Szabó János	2		
Szabó Mihály	3		2
Kun Ferenc	4		2
Patonai Sámuel	3		3
Kereftes Istvánné	1		
Gyenesé János	1		
Kis Pintérné	2		
Rusa György	3		2
Csutorás Siga György Arvai	3		1
Borsos Ferencné	3		
Takács Ferenc	3		
Szokolai Adámné	3	1	1
Kusóti	2		1
Imre Szabó János	4	1	
Dobravicsné	1		
Kovács János	2		
Páli Ferencné	4		
Nagy Györgyné	3		
Bujdosó Ilona	1		
Nofzlopi Jánosné	1		
Fodor Mihályné	5		3
Bika Ferenc	2		1
Tekintetes Sandor Ferenc Uram	7		
Oláh Mihály	1		1
Kocsi Ferencné	2		1

Sörfőző Utza és a Főlső Majorok

Dancs György	4		3
Szarkáné	1		
Kajdocsiné	4		
Csete János	3		
Csoknyai Gergelné	3		
Dancs Mihály	5		
	108	2	31 ⁵¹¹
Csoknyai György	5		2
Pörhendi Miklós	1		
Csán Márton	5		
Kis Ferenc	5		2
Szabó János	3		
Horvát Sihárdi Ferenc	6		3

⁵¹¹ Lapalji összegzés.

Kovács György	2	1
Kovács Sámuel	6	2
Csán Mihály	3	1
Bereczki István	2	
Kis Jutka	2	
Acs Péterné	1	
Vanyolainé	5	2
Horvát Mihály	3	
Kovács István	2	1
Szoporiné	1	
Illés István	6	1
Illés Ferencz	2	2
Isák Márton	6	
Mihál István	4	1
Mihál Ferencz	2	2
Méfzáros Pál	4	
Méfzáros Ferencz	2	
Czupor Ferenczné	3	1
Mihál János	3	
Mólnár Erse	1	
Ujvári Ferencz	1	
	86	21 ⁵¹²
	108	2 31
	116	5 21
	122	6 29
	122	10 35
	142	7 34
	84	9 25
	96	22 26
	876 ⁵¹³	61 222
	61	
	222	
	1159 ⁵¹⁴	

Eredeti: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény, 335. sz. 8 oldalas füzet.

Kiadás, regesztá: —

⁵¹² Lapalji összegzés. A továbbiakban az előző lapalji összegeket adja hozzá ezekhez a számokhoz, végül a három oszlop végösszegét is összeadja.

⁵¹³ Javítva, eredetileg 866.

⁵¹⁴ Ha a két korábbi hibát korrigáljuk, a helyes végösszeg 1164.

27.

1772

Anno 1772. Ezen Pápai helységünkben Lévo
reformatus embereinknek az Szama

Az hofzfzu Utzaban valo fzemelylyek⁵¹⁵

Sos Janosnál	2	szemely
Nemzetes Bako Gyorgyne	2	
Miklos ⁵¹⁶ Ferentznél	2	
Nemzetes Gyenis Janosnál	1	
Nemzetes Eperjesi Istvannal	3	
Nemzetes Boldisárne Afzonyomnál	4	
Nemzetes Torkos Pal Uramnál	3	
Barbel Sámuelnél	5	
Nemzetes Csoknyai Janosnál	5	
Nemzetes Orozvári Uramnál	4	
Nemzetes Szánto Pétérnél	3	
Nemzetes Tot Pétér Uramnál	4	
Nemzetes Perei Jánosnénál	4	
Nemzetes Bika Ferentznél	4	
Nemzetes Szokolai Uramnál	6	
Nemzetes Veghelius Uramnál	2	
Nemzetes Szalai Barbélnénál	1	
Nemzetes Idősb Öri Urmanál	4	
Nemzetes Mefzel Uramnál	6	
Lantzingerne ⁵¹⁷ Aßzonyomnal	4	
Nemzetes Szép Ferentznenel	6 ⁵¹⁸	
Nemzetes Kelemen Uramnál	9	
Nemzetes Öri Moses Uramnál	3 ⁵¹⁹	
Eörý István	1 ⁵²⁰	
Nemzetes Dotzi Ferentznel	6	
Nemzetes Prágainál	1	
Nemzetes Hári Adannenél	1	
Nemzetes Szaloki Andrásnál	4	
Nemzetes Komáromi Josefnél	8 ⁵²¹	

⁵¹⁵ A cím eredetileg a nevek felsorolásának végén szerepel. Valójában az egész Belső városról van szó.

⁵¹⁶ Javítva, eredetileg *Öri*.

⁵¹⁷ A szövegben hibásan *Lantzingerne*.

⁵¹⁸ Javítva, eredetileg 5.

⁵¹⁹ Javítva, eredetileg 4.

⁵²⁰ Ez a sor utólagos beszúrás.

⁵²¹ Javítva, eredetileg 10.

Nemzetes Csabai Mihálynál	6
Görsönyi Katánál	1
Eősz Mihalne	2 ⁵²²
Nemzetes Somogyi Adámnál	4
Nemzetes Ujvári Ferentznél	1
Nemzetes Bone Adámnénál	3
Megyesi Pétérnél	5
Nemzetes Simon Mihálynál	2

Az Uj Városi Utzában valo személyek⁵²³

Nemzetes Sos Pál Uramnál	5
Nemzetes Kozmánénál	2
Nemzetes Bőjte Ferentzne	3
Bőjte Mihálynál	4
Antal Ferentz	3
Nemzetes Borsati Pálnál	5
Nemzetes Lévainénál	4
Nemzetes Soldosné	1
Nemzetes Nadasdi Sámuelnél	4
Nemzetes Soldos Mártonynál	3
Nemzetes Atal Ferentznél	10
Nemzetes Csepeli Jánosnál	4
Nemzetes Horvát Györgynél	4
Nemzetes Szél Ferentznel	6
Pap Jánosnénál	3
Nemzetes Kádártai Pálnál	4
Ikervarinál	3
Czere Adám	11
Ats Ferentznél	6
Nemzetes Balog Ferentznel	4
Preznántzkinál	2
Viszagi Istvánnál	4
Biro Mihálynál	4
Szetsödi Mihálynál	5
Nemzetes Lampért Samuelnél	4
Nemzetes Sos Janosnenál	4
Dobra Jánosnál	3
Csete Jánosnál	2
Nemzetes Gyalokainénál	3
Ötvös Samuelnél	1
Dobsa Susánál	2

⁵²² Az egész sor a lap alján utólagos beszúrás.

⁵²³ A cím eredetileg a nevek felsorolásának végén szerepel. Valójában az egész Alsómajorról van szó.

Szengyörgyvögyinél (!)	2
Bartza Susánál	2
Nemet Jánosnénál	1
Nemzetes Kalamárnénál	3
Nemzetes Kis Ferentznél	3
Gyenese Mártonnál	4
Nemzetes Pankafzinénál	5
Sebi Jánosnál	4
Nemzetes Miklos Samuelnél	4
Nemzetes Forgatsnénál	4
Nemzetes Kis Ferentzenél	3
Varga Pál	4
Miskoltzi Ferentznél	4
Nemzetes Rákosi Ferentznénél	4
Nemzetes Buzás Josefnél	6
Balog Péternél	4
Szederkenyi Istvánnál	7
Nemzetes Lévainénál	2
Nemzetes Magai Istvánnál	4
Nemzetes Gergye Ferentznél	6
Nemzetes Gazdagnénál	2
Nemzetes Perei Láfzlonál	5
Nemzetes Perei Sigánál	4
Nemzetes Gergye Györgynél	6
Csabinenál	4
Stiván Mártonnál	2
Monár Pálnénál	4
Nemzetes Gyimoti Mártonnál	9
Nemzetes Takáts miklosnál	4
Kis Bakonénál	2
Nemzetes Szivási (!) Istvannál	3
Szép Ferentznél	7
Nagy Jánosnál	3
Fülöp Mártonnál	6
Györke Istvánnál	4
Sovány Bösénél	2
Tálos Jánosnál	6
Nemzetes Baronyai Ferentznél	7
Ferentzi Jánosnál	2
Horvát Istvánnál	6
Nemzetes Bány Györgynél	4
Nemzetes Kis Pálnál	4
Nemzetes Nitzki Adámnál	3
Barát Janosnál	4
Nemzetes Szölösi Istvánnál	4

Vég Györgynél	5
Kovats Sámuelnél	6
Horvat Mihálnál	8
Nagy Istvánnál	5
Nemzetes Gyimoti Ferentznél	6
Csörge Pálnénál	2
Baronyai Ferentznel	3
Sári Molnárnál	3
Szalár Jánosnál	4
Nagy Mihálnál	5
Nagy Ferentznél	3
Nemzetes SzalaFei Josef	3
Csobod Jánosnál	7
Nemzetes Nagy Pálnál	6
Kotsis Mihálnál	3
Monár Györgynél	3
Csapo Mihálnál	7
Nemzetes Lévai Janosnál	5
Ifju Csörge Pálnál	7
Nemzetes Gergye Pétérnél	8
Nemzetes Buzás Pálnál	7
Szép Gyorgynél (!)	3
Nemzetes Körösinénél	4
Nemzetes Orbany Pálnál	4
Nemzetes Török Istvánnál	3
Pénték Évánál	5
Békási Evánál	2
Vas Ferentznél	4
Dotzi Katánál	3
Nemzetes Kerekes Mártonnál	5
Pap Marinkanál	3
Kámánnénál	5
Kustány Istvánnál	3
Büxinénél	4
Nagy Ferentznél	3
Subrinenál	2
Nadasdinénál	2
Nemzetes Sos Istvánnál	5
Nemzetes Szemenyei Janosnál	8
Nemzetes Fityok Istvánnál	4
Szabo Ferentznél	6
Molnár Janosnenál	2
Lukátza Janosnál	4
Nemzetes Nadasdi Istvánnál	5
Gál Andrásnál	4

Matits Jánosnál	3
Nemzetes Borsos Jánosnál	3
Nemzetes Szép Ferentznél	6
Nemzetes Nofzlopine	2
Nemzetes Nofzlpi (!) Josefnál	5
Szetsödi Pál	5
Nemzetes Nitzki Pál	4
Pintérné	1
Nemzetes Szép Györgynél	4
Vadáfz Magyasnenál	4
Nemzetes Nadasdi Ferentznel	7
Nemzetes Sos Janosnál	6
Hasvanyi Istvánnál	4
Miskotzi (!) Mártonnál	1
Selyei Janosnál	5
Körmendi György	4
Szabo Mihálnénál	1
Vida Ferentznél	5
Nemzetes Borarosnenál	3
Tar Györgynél	5

<A Felsővárosban lakó személyek>⁵²⁴

Kotsis Janosnénál	3
Kotsis Ferentznel	6
Tálos Györgynél	6
Csajtai Györgynél	2
Nemzetes Szölösi Mihálnál	4
Nemzetes Szölösi Miklosnál	7
Nemzetes Nyul János	4
Barát Istvánnénál	6
Nemzetes Dants György	3
Nemzetes Kis János	3
Mefzáros Adámnál	2
Kálai Janos	4
Varga Istványnál	5
Nemzetes Szölösi Istvanynál	3
Szekeresnénél	1
Szalai Istvány	5
Nemzetes Szili Ferentznénél	3
Nemzetes Szepe Jánosnál	2
Nemzetes Megyeri Janosnál	7
Gál Istvánne	4
Szabo Mihálnál	4

⁵²⁴ Ennek a résznek a kézirat nem adott címet, a kiegészítés általunk történt.

Olá Ferentz	5
Horvát Adámnál	7
Olá Mihálynénál	4
Nemzetes Öreg Kum Ferentznénél	1
Nemzetes Ifju Kum Ferentznél	3
Nemzetes Csurgai Istvannénál	5
Patonai Sámuelnél	7
Nemzetes Kántor Josefnél	3
Komáromi Andrásnál	6
Nemzetes Szabo Györgynél	5
Tenkes Mártonnénél	2
Nemzetes Szép Ferentznél	4
Nemzetes Csufzo Pálnál	4
Uj Adámnál	2
Vikár Istvannál	7
Nemzetes Kosar ferentznél	1
Nemzetes Kosár Janosnál	3
Nemzetes Kosar Pálnál	1
Nemzetes Cseresnyes Jánosnénál	3
Nemzetes Cseresnyes Ferentznél	3
Nemzetes Páli Istvánné	3
Nemzetes Fityok Ferentznél	2
Nemzetes Rósa Jánosnál	4
Imre Jánosnál	6
Fodor Mihálynénál	1
Nemzetes Kum Jánosnál	4
Nemzetes Szölösi Ferentznél	7
Német Ferentznél	6
Patotz Jánosnál	3
Nemzetes Torkos Josef Uramnál	9
Szopori Josefnél	2
Szopori Ferentz	1 ⁵²⁵
Csány Mártonynál	5
Somogyi Péter	5
Szabo Jánosnál	3
Nemzetes Horvát Ferentznél	7
Nemzetes Horvát Istvannál	5
Csán Mihálynál	3
Szakony Janosnál	5
Öreg Csány Mihálynénál	2
Nemzetes Sós Mihálynál	5
Szabadi Ferentznél	2
Nemzetes Horvát Mihálynál	4

⁵²⁵ Az egész sor utólag lett beszúrva.

Szabadi Jánosnénál	6
Nemzetes Horvát Mihálynénál	2
Horvát Mihálynénál	6
Nemzetes Kis Mihálynál	4
Nemzetes Csoknyai Györgynél	11
Illés Istvánnál	4
Szentes Györgynél	2
Illes Ferentznél	7
Baronyai Mártonnál	3
Nemzetes Vanyolai Mártonnál	5
Molnár Istvánnénál	4
Mihál Istvánnál	4
Czétér Istvánnénál	3
Czupor Ferentznénél	4
Otártzi (!) Ferentznél	4
Nemzetes Kajdotsi Jánosnénál	2
Nemzetes Dants Mihálynál	4
Által István Özvegye	2 ⁵²⁶
Miklos Adám	⁵²⁷
In toto summa ⁵²⁸	1082 ⁵²⁹

Parantsolatjokat az Uraknak Vegben vittük, továbbra is kívánunk az Uraknak mindekben engedelmes Szegeny Szolgái Lenni kíványuk továbbrais mindenekben engedelmeskedni.

Eredeti: DREL I. 1. b. 1772:9. 4 oldalas füzet.
Kiadás, regeszta: —

⁵²⁶ Az egész sor utólagos beszúrás.

⁵²⁷ A szám hiányzik. A név utólagos beszúrás.

⁵²⁸ *in toto summa* = egészében az összeg

⁵²⁹ Az összeg hibás. Amennyiben az utolsó tétel 1 személy, a helyes végösszeg: 1049.

28.

1774

Anno 1774. Conscriptio Reformatorum Papensium⁵³⁰

	Magok és gyermeki numero ⁵³¹	Cselédei numero
A' belső Városban		
Sándor Gergely Uram	4	3
Eőri János Uram	6	4
Bende Péter Uram	3	1
Kovács Josef Uram	5	
Boné Adamné	3	1
Megyesi Péter	4	1
Lampér (!) Samu	4	
Pordanné Aßbonyom	3	1
Soos Mártonné	4	1
Csuzi Pál Uram	1	
Véghelius Uram	2	
Oroßi Uram	6	
Orozvári Uram	4	1
Szántó Péterné	4	
Szántó Öorse	1	
Toth Péter	4	
Perei Jánosné	6	
Szecsödi Ferencz	5	
Bakoné	2	
Eperjesi István	4	1
Eori Ferencz	3	
Somogyi Adam	5	
Soos János	6	
Csabai Mihály	6	
Zsoldos György	3	1
Osváld Sigmond Uram	2	
Háriné	2	
Doczi Ferenczné	4	
Prágai Péter	1	
Szép Ferenczné	3	1
Szép Miklos	3	1

⁵³⁰ Az 1774. évben a pápai reformátusok összeírása.

⁵³¹ numero = szám szerint

Kelemen István	5	3
Szaloki András Uram	3 ⁵³²	1
	121	21 ⁵³³
Acsék szolgálója		1
Öß Miháné (!)	1	1
Komáromi Joseff	5	2
Barbély Samuné	7	
Kosar Pál	1	
⁵³⁴ –Sárközi Gábor Uram	6	
Sárközi Antal Uram	4 ^{–534}	
	134 ⁵³⁵	24
⁵³⁶ –Simol (!) Mihálne	1	
Jenese János	1	
Kosa István	3	
Lantzingerne Aßbony	4	
Mester István	5 ^{–536}	
	148 ⁵³⁷	25 ⁵³⁸

Az also Majorokban

Soos Pál	6	
Bőjte Mihály	6	
Séllei Mihály	2	
Borsati Ferencz	3	
Levai Ferenczné	4 ⁵³⁹	
ifju Tot Péter	7	
Soldos Györgyné	2	
Nádosdi Samu	5	
Altal Ferencz Uram	7	
Csepeli János	2 ⁵⁴⁰	2
Bőjte Ferencz	5	
Horvát György	6	
Biro Mihály	3	
Szél Ferencz	5	
Czere Adán	2	

⁵³² Javítva, eredetileg 4.

⁵³³ Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal. Javítva, eredetileg 120 és 20. A következő oldalon a 120 maradt kijavítatlan.

⁵³⁴–⁵³⁴ Két sor utólag beszúrva, más kéz írása.

⁵³⁵ Az összeg csak 120 áthozattal számol, és az utólag beszúrt két sor összegét nem tartalmazza. Ezeket a hibákat kiküszöbölve a helyes összeg 145 lenne.

⁵³⁶–⁵³⁶ Öt sor utólag beszúrva, más kéz írása.

⁵³⁷ Hibás összeg, mert továbbviszi a korábbi hibákat. A helyes összeg 159.

⁵³⁸ A helyes összeg 24.

⁵³⁹ Javítva, eredetileg 3.

⁵⁴⁰ Javítva, eredetileg 4.

Gal István	4	
Czifrádine	3	
Ats Ferencz Molnár	3	3
Toth Ferentz	2	
Szep Adán	4	
Bika Ferentz	4	
Balogh Ferentz	4	1
Szecsödi Mihál	3	
Miskoltzi Márton	5 ⁵⁴¹	
Csete János	2	
Gyallokaine	3	
	102	6 ⁵⁴²
Nemeth Janosne	1	
Kis Adan	2	
Török István	2 ⁵⁴³	
Ifju Török István	4	
Kalamár Jánosne	5	
Jenese Márton	5	
Iklodi Andrásne	4	
Miklos Sámuel	4	
Forgáts Peter	4	
Forgáts Ferentz	3	
Kis Ferentz	3	
Fodor Josef	2	
Varga János	3	
Rákosi Ferentz	2	
Rákosi Mihál	3	1
Buzás Josef	5	
Balogh Peter	5	
Szederkenyi István	7	
Kis Ferentz	4	
Magai István	6	
Tar Györgjne	4	
Gergje Ferentz	4	
Gergje Györgjne	5	
Csabi Árvái	3	
Molnár Pálne	5	
Göndöts István	4	
Gyimoti Márton	6	
Perei Laßlo	4	
Perei Sigmond	5	

⁵⁴¹ Javítva, eredetileg 4.

⁵⁴² Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal. A 102 javítva, eredetileg talán 97, majd 100.

⁵⁴³ Javítva, eredetileg 3.

Takáts Miklos	4	
Szokolai Jánosne	3	
Bors Ferentzne	3	
Szep Ferentz	6	
Nagy János	2	
Fülöph Márton	2	
Kováts Istvan	4	
Tálos János	5	
Baranyai Molnár	4	1
	249	8 ⁵⁴⁴
Vißagi István	4	
Horváth István	4	
Baráth Györgj	3	
Bány Györgj	5	
Szokolai Pál	3	
Jezernitzki Adán	2	
Baráth János	6	
ifju Jezernitzki Pál	3	
Szölösi István	5	
Vegh Györgj	3	
Kováts Samu	6	
Csörge Pál	7	
Sebe János	6	1
Horváth Mihál	5	
Nagy István	4	
Gyimoti Ferentz	8	
Csörge Pálne	5 ⁵⁴⁵	
Tálos Istvane (!)	5	
Sári Molnár	3	
Szalár János	4	
Csobod Janos	6	
Nagy Pál	6	1
Szalafei Josef	4	
Göndöts Gergely	3	
Nagy Mihál	4	
Levai János	6	
Csapo Mihál	3	
Soos János	4	
Gergje Peterne	3	
Körösi Mihál	3	
Buzás Pálne	1	1

⁵⁴⁴ Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal. Javítva, eredetileg 247 és 7.

⁵⁴⁵ Javítva, eredetileg 4.

Bende Ambrus	4	
Szengjörvolgji (!) Samu	2	
Szép Gjörgj	2	1
Vida Ferentz	3	
Jenese Mihálne	4	
Sellei János	6	
Doboi Gjörgj	4	
Sellei Mihál	2	
Farkas Istvan	3	1
Nadosdi Ferentzne	5	
	418	13 ⁵⁴⁶
Soos János	7	
Kis Utza		
Szep Györgj	4	
Horváth Mátyásne	5	
Jezernitzki Pál	4	
Szecsödi Pál	4	
Noßlopi Joseff	6	
Szep Ferentz	2	
Szep János	4	
Borsos Jánosne	1	
Nadosdi István	5	
Gáál András	5	
Fitjok István	2	
Fitjok Ferentz	4	
Szemenjei Jánosne	5	
Soos István	5	
Kustjánj István	3	
Nagj Ferentz	3	
Nemeth Istváne (!)	2	
Kerekes Mártonne	4	
Orbán Pál	4	1
Körösine	2	
Oláh Mihálne	3	
Tamás Mesterne	2	
Szabo Gjörgjne	3	
Büksi Istváne (!)	2	
Gazdag Gjörgjne	2	
Szabo Ferentz	6	
Bona János	4	
Mátits János	4	

⁵⁴⁶ Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal. Az első szám javítva, eredetileg 320, majd 416.

Kotsifis Ferentz	7	
Szölösi Miklosne	5	
Szölösi Miklos Mihál	4	1
ifju Tálos János	4	
Csajtai Gjorgjne (!)	5	
Nyul János	5	
Kum János	6	
Szalai István	6	
Szölösi Ferentzne	6	
Nemeth Ferentz	4	1
	577	16 ⁵⁴⁷
Lukatsó János	4	
Barath Istvane (!)	5	
Kis János	2	
Kaloi János	2	
Kustjanj Peterne	4	
Varga István	2	
ifju Szölösi István	4	
Patotz János	2	
Szekeres Janosne	2	
Megjerine	1	
Kum Ferentz	3	
Cseresnjes Ferentz	4	
Szili Jánosne	3	
Dants Gjörgj	4	1
Horvath Adan	6	
Gjörke Mihál	5	
Gál Ferentz	4	
Oláh Ferentz	6	
Megjeri János	7	
Komaromi András	4	
Kántor Josef	3	
Szabo Gjörgj	5	
Öri Adán	5	
Tenkes Mártonne	2	
Gjörke István	4	
Dömjen János	3	1
Kosa Ferentz	5	
Kováts Istvane (!)	3	
Tataine	4	
Patonaine	6	
Kereßtes János	5	
Vikár István	5	1
Szokolai Gjörgjne	4	2

⁵⁴⁷ Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal. Az első szám javítva, eredetileg talán 445.

Imre János	3	1
Rosa János	5	2
Cseresnjes István	4	
Fodor Mihálne	2	
Csapo Pálne	3	
Csurgaine	3	
Kotsif Jánosne	1	
	726	24 ⁵⁴⁸
Szalafei János	1	
Csoknjai János	5	
Farkas Josef	5	
Görsönj Kata	1	
Röjnoki (!) János	2	
Pordane (!) Aßonjom, Kotsis	5	
	Summa 744	24 ⁵⁴⁹

Fölső Majorban

Etei Mihálne	2
Kosár Ferentz	1
Czuporne	2
Csoknjai Gjörgj	12
Mihál István	4
Illes István	5
Valonjai Márton	6
Czéter Istváne (!)	4
Illes Ferentz	6
Kováts István	2
őreg Valonjaine	2
Horváth Mihál	5
Csanj Márton	5
Somogji Peter	3
Torkos Josef Arvai	3
Bika János	2
Horváth Ferentz	7
Szakonji János	6
Kis Mihál	3
Horváth Istvan	5
Csanj Mihálne	4
Horvath Mihál	4
Kováts Pál	2
őreg Csanj Mihálne	4

⁵⁴⁸ Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal. Mindkét szám javítva, eredetileg 724 és 22.

⁵⁴⁹ Az összeg mindkét száma javítva, eredetileg 742 és 22. Az első összeg hibás, helyesen 745.

Szabo János	2
Soos Mihál	5
Szabadi Ferentzne	2
Szabadi Janosne	2
Gombkötő Peter	4
Samu Istok	2
Illés Istv Ferentz	5
	121 ⁵⁵⁰
Kapcsándi Kata	1
Antal Ferencz	4
Hegedüs István	5
Nádosdiné	1
	Fölső majorban 132
	Also majorokban 744 ⁵⁵¹
	A' belső városban 149 ⁵⁵²
	Item cseléd 25 ⁵⁵³
	Az also majorokban 24
	Summa summarum 1074 ⁵⁵⁴

NB. Anno 1755. voltunk 1159.⁵⁵⁵

	556-134	24
	24	
	655	22
	813	46
Summa summarum	859	
Kopcsándi Kata	1	
	860 ⁵⁵⁶	
557-Antal Ferentz	4	
<Hásv>ányi István	5	
<Nádos>dine	1 ⁵⁵⁷	
Summa	870 ⁵⁵⁸	

Eredeti: DREL I. 1. b. 1774:15. 8 oldalas füzet.
Kiadás, regesztá: —

⁵⁵⁰ Lapalji összegzés, a másik oldal elején megismételve *latus* felirattal.

⁵⁵¹ Javítva, eredetileg 742. Hibás, a helyes összeg 745. Lásd az 549. sz. jegyzetet!

⁵⁵² Javítva, eredetileg 148. Hibás, a helyes összeg 159. Lásd az 537. sz. jegyzetet!

⁵⁵³ Hibás, a helyes összeg 24. Lásd a 538. sz. jegyzetet!

⁵⁵⁴ Ha a helyes részösszegeket adnánk össze, a helyes végösszeg 1084 lenne.

⁵⁵⁵ Lásd a 25. sz. dokumentumot! Az ottani helyes végösszeg 1164. Lásd az 514. sz. jegyzetet!

⁵⁵⁶⁻⁵⁵⁶ Egy valószínűleg korábbi összegzés, melyben nem minden tétel eredete világos.

⁵⁵⁷⁻⁵⁵⁷ Ez a három sor később került ide, kék tollal íródott. Egy része elmosódott, ultraviola fénnel sem kiolvasható.

⁵⁵⁸ Ez a sor még későbbi, ceruzával írták.

29.
Dátum nélkül [1783–1784 körül]⁵⁵⁹

A' belső Városban

	Sándor Gergel Uram	4	5
	EÖri János Uram	7	4
	Bende Peter Uram	2	2
	Kovács Jofef Uram	5	6
	Bone Jofef	4	1
Lako	Zsoldos György	5	5
	Pordanyek	4	2
	Horvát Jofef Uram	2	1
	Soos Istvan Uram	4	4
	Soos Mártonne Aßbonyom	2	2
	Orofzi Uraimék	5	
	Morocza Uram	3	
	Orozvári Uram	3	1
Lako	Szép Miklos	3	2
	Eperjesi Istvan	7	
	Eperjesi Péter	1	1
	Somogyi Adán	5	
	Szecsödi Ferentz	4	
	Csabai István	2	
	Soos János	4	
	Csabai Mihál	4	
	Görfönyi Kata	1	
Lako	Harine	1	
	Presnanczkine	3	1
	Szaloki Istvan	1	
	Ösz Mihálne	1	1
Lako	Komaromine	4	
	Kelemennne	5	1
	Szép Ferentzne	2	
Lako	EÖri Istvan	1	
	Lantzinger Samuel	4	
Lako	Toht (!) Peter	4	
Lako	Bende Kata	1	
	Szántó Sufa	1	
Lako	Pantlika füzvő	2	
Lako	Zsup Mihálne	1	

⁵⁵⁹ A datáláshoz lásd a forrásközlés előző részében található 348. sz. jegyzetet!

Zsup Mihál	5
Csoknyai Pál	4

Az Hofzfzu Utza béliek

	Soos Pál	6	
	Nic3ki Pál	2	
Lako	Birés Mihál	3	
	Borsati Ferent3	5	
	Lévai Ferent3né	5	
	Altol Ferent3	7	2
	Csepe1i Janos	2	
Lako	Köfze1i Ferent3	5	1
Lako	Szece1ödi Istvan	5	1
	Böte Ferent3	8	
Lako	Kustyan Istvan	1	
	Horvat Györne (!)	2	
Lako	Öreg Nadosdine	1	
Lako	Biro Mihál	3	
	Nadosdi Samuel	6	1
Lako	Kis Eva	1	
	Nagy Istvan	2	
	Gal Istvan	6	
	Acs Ferent3ne	4	
Lako	Pankafine (!)	2	
	Toht (!) Ferent3	3	1
	Bika Ferent3	4	
	Szece1ödi Mihal	3	4
Lako	Török Istvan	3	
	Balok (!) Ferent3	4	1
Lako	Szentgyörvögyi (!) Samuel	3	
Lako	Csete Janos	2	
	Gyalokai Janosné	4	
Lako	Ikervári Andras	3	
	Nagy Pal	3	
	Balog Péter	10	
	Varga Janos	6	1
	Antal Ferent3	4	1
	Kalamárne	4	
	Miklos Janos	4	
	EÖri Molyfesne	1	
	Forgacs Peter	6	2
	Forgats Ferentz	5	1
	Fodor Jofef	3	
	Soos Ferent3	3	

	Halafi Kata	1	
	Bako Örfé	1	
	Rakofi Mihál	4	
	Rakofi Ferentz	6	
	Szederkényi István	8	
	Soos János	5	
	Szép György	6	
	Sopori Mihál	5	
	Varga András	3	
	Kis Ferentz	3	
	Csobotne	3	
	Niczki Ferentz	3	
	Kis Palkone	2	
	Perei Zsigmond	5	
	Perei Lázlo	6	
	Gergye Györne (!)	6	
	Göndötz Istvan	5	
	Csabi Jofef	2	
	Simonfi Janos	3	
	Gyimoti György	4	
	Gergye Istvan	2	
	Szabo Miklos	5	
	Szivasi (!) Istvan	4	
	Szep Ferentz	5	
	Nagy Janos	2	1
	Vifzadi (!) Istvan	6	
	Fülöp Márton	2	
	Miskolczi Ferentz	5	
	Papoi Jofef	2	
	Tálos János	4	1
	Baranyai Ferentz	4	5
Lako	Szivasine (!)	1	
	Horvat Istvan	6	
	Bán György	4	
	Bona Janos	5	
	Micski Adan	1	
	Vas Ferentz	5	
	Szölöfi Istvan	2	
Lako	Ifju Szölöfi Istvan	5	
	Szölöfi Pal	3	
	Levai Janos	5	
	Barat György	6	
	Jenefe Marton	5	
	Göndöts Gergel	4	
	Csörge Pal	7	

Lako	Nemet Istvan	2	
	Csonka Samuel	7	
	Horvat Mihai	4	
	Nagy Istvan	3	
Lako	Nagy Mihai	5	
Lako	Pap Kata	3	
	Gyimoti Ferentz	9	
	Gergye Mihai	5 ⁵⁶⁰	
	Talos Ferentz	3	1
	Magaine	4 ⁵⁶¹	
	Fityok Ferentz	5	
Lako	Sari Janos	2	
	Szalar Janos	3	
Lako	Csalytai Istvan	3	
	Csobot Janos	8	
Lako	Csurgai Ferentz	2	
	Szalafei Jofef	4	
	Csoknyai Janos	5	
	Csapo Mihalne	2	
Lako	Bufasne (!)	4	
Lako	Kustyanne	3	
	Köröfi Mihai	4	1
Lako	Gergye Peterne	3	
	Szep György	6	
	Török Istvan	6	
	Bende Ambrus	5	
Lako	Mátics János	5	
Lako	Vidáne	2	
	Horvat Mihai	4	
	Sellei János	5	
	Dobos György	6	
	Hasvanyi Istvan	5	
	Farkas Istvan	4	2
Lako	Kofa Istvan	5	
	Szecsödi Pal	2	
	Vadafzne	2	
	Nofzlópi Joféf	4	
	Szep János	4	
	Nagy Istvan	4	
	Nemet János	2	
Lako	Molnár Janosne	1	
	Soos Istvan	5	

⁵⁶⁰ Javítva, eredetileg 3.

⁵⁶¹ Javítva, eredetileg 3.

	Subrne (!)	5	
	Nagy Ferentz	3	
	Búksine	2	
	Dotzi Kata	3	
	Szabo Györne (!)	5	
	Lampert Szamuelne (!)	4	
	Ola Mihalne	2	
	Orban Pal	8	
	Kerekes Martonne	1	
Lako	Bufzas Ferentz	4	1
Lako	Acs Ferentz	2	
	Nemet Istvan	5	
	Takats Istvane (!)	4	
	Szömőnyeine	4	
	Szabo Ferentz	5	
	Gal Andras	6	

Ujj Varosi Utza

	Nemet Ferentz	4	
	Szölöfi Ferentzne	5	
	Kum János	6	
	Csaljtaine	4	
	Tálos János	5	
Lako	Tálos Istvan	4	
Lako	Tálos Györgyne	2	
	Niczki Pál	3	
	Szölöfi Miklosne	5	
	Szölöfi Mihal	4	1
	Barat Istváne (!)	4	1
	Ifju Barát Istvan	6	
Lako	Kis Janos	2	
	Cseresnes (!) Istvan	4	
	Varga Istvane (!)	2	
Lako	Ola Ferentz	5	
	Szep Mihál	5	
	Cseresnyes Ferentz	4	
Lako	Kum Ferentz	3	
	Györke István	6	
	Fülöp György	1	
	Gal Janos	5	
	Horvát Adan	6	
Lako	Horvat Istvan	3	
	Dantz Györne (!)	3	

Lako	Kerestes (!) Janos	5	
	Megyeri János	8	
	Csurgai Istvan	4	
	Szalai Istvan	5	
	Ofvald Zsigmond Uram	4	1
	Öri Adan	5	
	Markone	5	
Lako	Öri Ferentz	3	
	Rofa Janos	6	1
	Imre Janos	2	
	Imre Mihál	5	1
	Kum Örse	3	
	Ténkesné	2	
	Györke Istvan	6	
Lako	Lukatso Janos	3	
Lako	Vikár Istvan	3	
Lako	Patonaine	1	
	Kőrőfi Pal	3	2
	Szabo György	6	
	Soos Janos	6	
	Kohs Mihál	3	
	Farkas Adan	9	
	Domjan Janos	5	
	Nemet Györne (!)	4	1
	Szokolaine Aßßonyom	4	1
Lako	Ragatvan Péter	3	
Lako	Csurgaine	2	
Lako	Koloht Mihál	3	
Lako	Fodorne	1	

Főlső Majorokbeliek

	Patonai Lafzlo	4	
	Illes Istvan	2	
Lako	Fodorne	1	
	Kofar Ferentz	1	
	Tzeter Istvan	4	
	Mihál Istvan	2	
	Csoknyai György	7	
	Illes Istvan	4	
	Csupor Ferentz	4	
	Csupor Ferentzne	3	
	Isag Mihál	4	
	Tóht (!) Adan	4	
	Etei Mihálne	2	

	Kis Mihál	5	2
	Kis Peter	5	1
	Kis Istvan	3	2
	Bartos Peter	5	
	Csány Mihalne	2	
	Szakonyi Janos	5	
	Horvat Ferentz	5	
Lako	Gazdagne	1	
	Szabadine	1	
Lako	Szabadi Janosne	3	
Lako	Samu Mihál	4	
	Soos Mihal	6	
Lako	Dobra Ferentzne	3	
	Miklos Ferentzne	1	
Lako	Vanyolai Mihal	5	
	Horvat Mihál	5	
	Csany Marton	5	
	Gómkőő (!) János	6	
	Illes Sufa	5	
Lako	Bőnyi Janos	3	
	Vanyolai Marton	5	
Lakos	Kotsis Mihal	3	1
	Vanyolai Istvan	5	1
Lako	Csany György	3	
Lakos	Samu Istvan	2	
Lako	Matyok Mihal	5	
Lako	Patotz Györne (!)	1	
Lako	Haljba Kata	1	
Lako	Kantor Jofef	2	
	Magog es Gyermek	1056 ⁵⁶²	
	Cseled	87 ⁵⁶³	
	Az Hazok fzama	201	
	Az Lelkek fzama	1143 ⁵⁶⁴	

Eredeti: DREL I. 1. b. 1783:17. 14 oldalas füzet. A 10–14. oldal üres.
Kiadás, regesztá: —

⁵⁶² Javítva, eredetileg 1153.

⁵⁶³ Hibás összeadás, a helyes összeg 83.

⁵⁶⁴ A helyes végösszeg 1139.

1. kép

Id. Ambrózy Gyula (1841–1921) pénzügyőri főbiztos
Belgráder Soma fényképész felvétele, Balassagyarmat, 1896
(Ambrózy család tulajdona)

Ambrózy Gyula m. kir. pénzügyőri főbiztos (1841–1921) önéletrajza

Z ITT KÖZREADOTT ÖNÉLETRAJZOT édesanyám legjobb barát-nőjének, özv. *Előd Ervinné* szül. *Ambrózy Erzsébet*nek (Budapest, 1928. szept. 2. – Budapest, 2015. márc. 14.) apai nagyapja írta idős korában az Árva vármegyei Tudossinban (ma Tvrdosín, Szlovákia), 1916-ban. A 39 gépelt oldalas — helyenként kézírással javított, kiegészített — kézirat fénymásolatát 1994-ben kaptam Ambrózy Erzsébettől.¹

A szepességi polgári eredetű, német anyanyelvű, evangélikus vallású, eredetileg iparosnak készülő Ambrózy Gyula végül is egy többé-kevésbé kényszerű pályamódosítással (hogyan meneküljön az akkor még hosszú katonai szolgálattól) a pénzügyőrségbe lépve szolgálta le aktív éveit (1862-től 1902-ig, összesen 40 esztendő), Észak-Magyarországon (főként Heves, Borsod, Gömör-Kishont, Nógrád, és Liptó megyékben), kezdetben még a Bach-korszakot követő átmeneti Schmerling-érában, majd a dualizmus békebeli évtizedeiben.

Bár a 75 évesen leírt visszaemlékezés a kívülállónak talán sokszor aprólékosnak tűnő, lényegtelen, és csip-csupnak tetsző epizódokat örökített meg a cs. kir. pénzügyőrségből² m. kir. pénzügyőrséggé³ alakuló testület életéből, ugyanakkor számos érdekességet, jellegzetességet is rögzített a sajátos hazai viszonyaink és a leverett szabadságharc miatt hazánkban csak némi késéssel végbement polgárosodás időszakából. Mindenekelőtt pedig rendkívül érdekes forrás a pénzügyőrség mindennapjaihoz, hiszen írója maga is tagja volt ezen speciális rendvédelmi testületnek, amelyben saját szorgalmának köszönhetően

¹ Az Ambrózy család munkámhoz nyújtott segítségét ezúton is ismételtlen megköszönöm.

² A Cs. Kir. Pénzügyőrség 1843-ban jött létre az 1835-ben létrehozott Cs. Kir. Jövedéki Őrség és a Cs. Kir. Határőrség egyesítésével. SZABÓ 2017. 107.

³ A M. Kir. Pénzügyőrség 1867. márc. 10-én alakult meg 4330 fős (legénység és tisztviselők) létszámmal. Ez az állomány 1871 végére 800 fővel csökkent. SZABÓ 2017. 107.

(jóllehet nem rendelkezett érettségi vizsgával) vigyázóból (legénységi állomány) hosszas szolgálat után fokozatosan főbiztossá (tisztviselői állomány) lépett elő. Érdekes megfigyelni, hogy még egy viszonylag kisebb régióban is mennyire meghatározóak voltak a társadalmi, nemzetiségi, vallási különbségek, melyek konfliktusok forrásaivá válhattak.

Az eredeti írásmódon — kivéve néhány nyilvánvaló elírást, betűhibát, ki maradt vesszőt és az írógépen egyes betűknél hiányzó hosszú ékezetek pótlását — nem változtattam. A feloldásokat szögletes zárójellel [...], a bizonytalan olvasatot kérdőjellel (?) jelöltem, az olvashatatlan részeket kipontoztam (...). A helységnevek azonosításához az 1892. évi helységnévtárat használtam.

* * * * *

AMBRÓZY GYULA
m. kir. pénzügyőri főbiztos
(Szepesbela, 1841. március 21. – Losonc, 1921. február 6.)
AZ ÉLETRAJZOM

1. Születtem Szepesbélán, 1841. március 21-én. Szüleim voltak: Ambrózy János⁴ szíjgyártó és neje, született Kniesner Mária.⁵ Engem Gyula és Jakab névre kereszteltek, utóbbi nevemet csak azért kaptam, hogy a tót parasztok a vásárbán könnyen megszólíthassanak, t. i. „Pán Jakabnak”, mert engem is szíjgyártónak szántak, csak hogy abból nem lett semmi, atyám hamarosan elhalt, én még csak csecsemő voltam s nem emlékszem atyámra.

2. Német volt az anyanyelvem, sajnos szepességi dialektussal. „Hober, Hober, Hober Gald”. Ág. evangélikus vallásban neveltek, özv. anyám (két gyermekével, én és Ágost) újból férjhez ment és pedig özv. Koch Imre nevű polgárhoz, kinek az első nejétől Adolf nevű fia volt.

3. Az iskolát helyben látogattam 6–10 éves koromig, végeztem az elemi, azután otthon segítettem a földművelési gazdaságban, de 15 éves még nem voltam, már bizonyos Weisz, nyerges és kárpitoshoz inasnak adtak, de nem tanultam ki a mesterséget nála, mivel ő a Bánátba költözött én pedig Szepesbélán maradtam. Azután 15 éves koromban Budapestre mentem valami mesterséget

⁴ Ambrózy János (1812. január 14. – 1841/1842.) Ambrózy Mihály és Schmeiss Mária fia.

⁵ Kniesner Mária Karolina (1815. május 15. – ?) Kniesner Pál és Hoffmann Zsuzsanna leánya.

tanulni. Budapest, akkor Pest, még egészen német volt, csúnya kiejtéssel, „Wír sámer Pester Birger”.⁶ „Werst nit aufi gestigen wert nit obi gefoll”. Csakhogy én tisztán is tudtam németül.

Iparkodtam megfelelni. Dr. Weis, városi orvos, távolabbi rokonom egyik napon ott a mesteremtől kérdezi előttem: „Hát a kis rokon hogy viseli magát”? Mire a mester ezt válaszolta: „Der Wille ist stark, aber das Fleisch ist noch schwach”.⁷

Budapesten a bátyámhoz, Ágosthoz szálltam, ő akkor, mint péksegéd dolgozott, s ha jól emlékszem, Helfenstein Mátyásnál. Ott megkedveltem én is az ő mesterségét és pékinas lettem, özv. Helfenstein Josephanál, kinek a Kerepesi úton volt az üzlete, a „Beleznai Kerttel” szemben. Minden 24 órában 4-szer süttünk s az egész tanulás alatt egyszer sem aludtam ki magamat, mert a sütés mellett volt még sok más dolgom is. A süteményt a nagy városban 4-szer hordtuk szét, sokszor állva aludtam el. Eszembe jut, egyszer a műhelyben fent vagy 2 méter magasságban egy szál deszkán aludtam, álmomban lezuhantam, éppen a kovászos kád mellé estem a téglás kövezetre, erősen megütöttem magam, de annyira álmos voltam, hogy a fájdalmat nem érezve, a teknő alá bújva, tovább aludtam. Ha véletlenül a „Kádra” zuhanok, akkor biztosan csonttörést szenvedtem volna. Egyszer a szüleim eljöttek Pestre engem meglátogatni, elvittek az első este a nemzeti színházba, de ott is elnyomott az álom, az előadásból semmit sem láttam, folyton aludtam.

A tanulási időm 3 év volt, ez alatt testben semmit sem fejlődtem, mindég „Kleinigkeit”-nek⁸ neveztek. Mikor felszabadultam, haza mentem, ahol magamhoz jöttem, aztán megkezdődött a vándorlás.

Szerencsétlenségemre ismét B[uda]pestre kerültem, mint budapesti kitanult hamarosan kaptam helyet, vicesegéd lettem, még pedig az első, legnagyobb üzletben, Schmidlechernél, azonban csak rövid ideig bírtam a nagy munkát, könyöökig érő, nagy tésztákat kellett dagasztanom, a melyből a kezemet alig bírtam kihúzni.

Elkeseredésemben, hogy én a pékmesterséghez gyenge vagyok, szabóinasnak álltam be Reznitsekhez. Ennek a boltja az Úri-utcában, lakása pedig a Király-utcában volt. Vasárnapokon, ebéd után nekem, mint inasnak kellett a szakácsnénak az edénymosogatásnál segédkezni, azért, hogy a cseléd mielőbb

⁶ Magyarul: Pesti polgárok vagyunk. Irodalmi németiséggel: Wir sind pester Bürger.

⁷ Magyarul: Az akarat erős, de a test (itt: hús) még erőtlén.

⁸ Magyarul: apróság.

megkezdhesse szabad kimenőjét. Resteltem, de megtettem. Midőn ezt a mostohaapám, Koch megtudta, figyelmeztetett azonnal, ne legyek örökös inas, próbálkozzam meg vidéken. Szót fogadtam, vidékre mentem. S csakugyan gyerekjáték volt a vidéki munka a pestihez képest. Dolgoztam Kassán, Danielovitsnál, Miskolcon Fülekinél, és Rablinál, Árokszálláson is, de az illető pékre már nem emlékszem, Gyöngyösön a kis péknénél, Nehernénél, végre Vácott Pécely Imrénél.

Letelt a vándorlási engedélyem, haza mentem új engedélyért, de illet már csak a legközelebbi újoncozásig kaptam. Ennek folytán, mert akkoriban a katonai szolgálat 12 év volt és mindenki félt a katonai szolgálattól, s végre mert a hosszú katonai szolgálati időt a pénzügyőrségnél is le lehetett szolgálni, ezért egyenesen beállottam a pénzügyőrséghez. Egerben, mint vigyázó⁹ léptem a testületbe.

Schlenitz, Sections-schreiber¹⁰ megejtette velem a próba-írást és a számolást, — azután az ezredorvos megvizsgált, a lelete így hangzott. „Vollkommene Plattfüß, tauglich”.¹¹

A Sections Kommandant,¹² Hubert Jennehommé, ideiglenes főbiztos és Kappeller, pénzügyigazgató vettek fel, — Miskolcra lettem áthelyezve. Ez 1862. február 7-én volt. Zsold volt: napi 49 krc.¹³ országos pótlék 5 krc — ruházati járulék évi 30 forint. Tíz havi szolgálat után jelentkeztem a fővigyázói vizsgára, — valami Neufinger nevű, több éves vigyázóval vizsgáztam volna Miskolcon a lakatanyában. A főbiztos megjelent, egyet intett, és valamely ágy szélén foglalt helyet, mi pedig, közel ő hozzá, asztalhoz ültünk. Neufinger csak úgy ragyogott, teljesen új ruhába öltözött, — még egészen új tollat is hozott magával, de már az első szónál megbukott szegény. A főbiztos kikergette a szobából, avval, hogy mer vizsgára jelentkezni, mikor még írni sem tud. A főbiztos jegyzőkönyvbe diktált: „Protokol”,¹⁴ hát szegény Neufinger izgatottságában az írta „Procotol”. A főbiztos ezt észrevette, s mint mondtam, rögtön elkergette, vizsga után hozám pedig így szólt, „Sie haben die Prüfung bestanden können, aber erst nachdem Kautnik befördert werden”¹⁵ — ez a Kautnik pedig iskolázott fia volt

⁹ A legalacsonyabb rendfokozat (korabeli megnevezéssel rangfokozat) a pénzügyőrségnél. A pénzügyőrség hadseregtől eltérő rangjairól: SZABÓ 2017.

¹⁰ Magyarul: osztályírnok.

¹¹ Magyarul: Teljesen lúdtalpas, alkalmas.

¹² Magyarul: osztályparancsnok.

¹³ Krc. = krajcár, a forint váltópénze. 1 forint = 60 krajcár volt.

¹⁴ Magyarul: jegyzőkönyv.

¹⁵ Magyarul: Önnek sikerült a vizsgája, de először Kautnik lesz előléptetve.

az egri biztosnak, habár kevesebb szolgálati ideje volt, mint nekem, mégis egész természetesnek találtam, hogy ő legyen előbb előléptetve, mint én.

Bár már túl voltam a vizsgán, mégis szepegtem, közeledett a katonai szolgálat ideje, a biztos, Sztraroszlowski ezt észrevette s megtudta tőlem az okát, pár nap múlva magához hivatott s kijelentette előttem, „Nincsen semmi ok a szepegésre, nem lesz katona, úgys a pénzügyőrségnél szolgál, már beszéltem az ezredorvossal”,¹⁶ s csakugyan nem lettem katona. A sorozásra Hajts nevű fővigyázó vezetett, még le sem vetkőztem, kérdezi tőlem az ezredorvos, „Was fehlt Ihnen?”¹⁷ Én bár nem voltam elkészülve a kérdésre, véletlenül azt feleltem: Ich bin engbrüstig.¹⁸ Mire kijelentette: „Untauglich”.¹⁹

Unalomból gyakoroltam magamat a német írásban. Ezt az akkori Sections schreiber, Kraus látogatásakor észrevette: s mert ő már nem akart Sections schreiber lenni, hanem nősülni és vidékre menni óhajtott s midőn e vágya teljesült, utódának, Sections Schreibernek engem ajánlott. Miskolcra Ede-lénybe helyeztek át, ottan cukorgyár volt, az ellenőrzésre csak fővigyázók voltak kirendelve és ezek kaptak minden napra egy ezüst húszast, 35 új krc.árt, szolgálati pótlékot. Az üzem megkezdése előtt megjelent a biztos és a főbiztos, felvették az üzemtervet, ezt a főbiztos átadta Silberstein fővigyázó-nak, hogy szépen másolja le. Csakhogy a fővigyázó ezt a másoló munkát én-reám bízta s midőn ezt a főbiztos megtudta, kijelentette, hogy a fővigyázó helyett, én fogom teljesíteni a cukorgyári szolgálatot. Így én jutottam a pótlékhoz, a fővigyázó pedig ezt a mellőzést nem tudta elviselni s rögtön kilépett a pénzügyőri testületből.

A következő év elején Gyöngyösre lettem áthelyezve, előléptettem fővigyázóvá. A biztossági irodában dolgoztam. Egyik napon reggel átadja nekem a szakaszvezető,²⁰ Buseghaz összes gyűrűit, láttam, hogy pityókás. Átvettem a gyűrűket, attól tartottam, hogy ellenkezőleg másnak adja, aki megtartja, így felgyűrűzve mentem az irodába, ahol rögtön átadtam a gyűrűket a biztosnak. Kis idő múlva agyonlőtte magát a szakaszvezető, állítólag azért, mert távollétében házkutatás volt nála, félt a következményektől. Az igazi okot nem tudta senki.

¹⁶ Ezredorvos = százados orvos

¹⁷ Magyarul: Mi baja van, milyen fogyatkozása van?

¹⁸ Magyarul: Szűkmellű vagyok.

¹⁹ Magyarul: alkalmatlan.

²⁰ A szakaszvezető itt nem rendfokozat, hanem beosztás, a pénzügyőri szakasz parancsnoka.

Azután kerültem Egerbe, a Sections Kommandóhoz,²¹ az irodába. A főbiztos engem csak a vizsgáról ismert — mégis fogadott, de kissé furcsán. Csak azt mondta „Jól viselje magát, mert ellenkezőleg kirúgom” s lábával mutatta, hogy a rúgás mely helyen lesz. Képzeltető, hogy ez a fogadtatás milyen benyomást tett reám. Mindamellet kötelességemet az irodában teljesítettem annyira, hogy a főbiztos lassan-lassan megbízott bennem, sőt midőn látta, hogy a hátralékot mind feldolgoztam s közte egyik 3 éves actát²² is elintéztem, teljesen megbízott bennem. Többé nem jött az irodába, az elintézett actákat haza, a lakására vittem, a melyeket ő anélkül, hogy azokon javított volna, aláírta. Ő vakon aláírt mindent, amit eléje terjesztettem.

A 3 éves acta rendelet volt, mely szerint valamely szabóval szerződés volt kötendő arra nézve, hogy a pénzügyőri egyenruhát az egész kerület számára egyedül ő készítse, azért, hogy az egész ruha, szabás és színre nézve, teljesen egyforma legyen. Ez a szerződés Burkovszky szabóval megkötött és az jóvá hagyatott.

A főbiztos maga nem írt semmit, még az úti naplóját és az útszámláját is én készítettem el. Ő csak pár szóval mondta, mikor hol utazott és miféle szolgálatot tett. Jól ment minden. Egyszer azonban mégis visszautasították a számlát — ugyanis az volt bejegyezve benne, hogy a főbiztos dohányszállítókat vizsgált, holott azon a vidéken dohány szállítás nem is lehetett. Csakhogy ő egy cseppet sem ijedt meg, a „dohány” szót kitörülte s helyébe a „só” szót írta. Így lett a dohány szállítókból só szállítók, erre már nem szólott a számvevőség semmit, a felszámított összeget szépen kiutalták.

Egyszer az is megtörtént vele, hogy a kincstári épületben, amelyet ő lakott, új kályhákat állított fel, egyúttal az illemhelyet kitisztíttatta. Több száz forintos számlát terjesztett fel az igazgatósághoz, kifizetés végett. Csakhogy ez visszacsapta a számlákat azzal, hogy az új berendezés, valamint a tisztítás előzetes engedély nélkül történt, nincsen mód a felszámított összeget kiutaltványozni. Erre ő újabb felterjesztést tett. „Durch die plötzlich eingetretene strenge Kalte war die sogleiche Austellung der Öfen unbedingt notwendig, und die Reinigung der Aborte könnte auch nicht eine Minute mehr verschoben werden, da eine solche Reinigung seit Menschengedenken nicht geschah — so mit war auch

²¹ Magyarul: osztályparancsnoksághoz.

²² acta (latin) = irat

nicht die geringste Zeit mehr eine vorfarige Bevilligung einzu holen”.²³ Ez az indokolás hatott, — a felszámított összeg nyomban kifizettetett. A főbiztos Lengyelországból származott, így őt, mert a Sections Kommando megszűnt, még jóval a magyar alkotmány helyreállítása²⁴ előtt, a hazájába visszahelyezték. Egerből ő éjfél tájban indult, de engem mégis csak felkeresett, felköltött és melegen elbúcsúzott tőlem. Én azután Mezőcsátra²⁵ lettem áthelyezve szakaszvezetőnek.

Mint ahogy az egész pénzügyőri szolgálat ismerete a kis ujjamban volt, a szakaszvezetői teendőket naponként 1–2 óra alatt könnyen elvégeztem. Kezdttem unatkozni, mire egyik jó barátom, Gyurkovits községi jegyző szórakozásra ajánlotta nekem a községi könyvtárat, csakhogy ez tiszta magyar volt, mely nyelven még csak beszélni tudtam. Így a magyar szövegű könyvek olvasása eleinte nehezen ment — mégis szótár segítségével kiolvastam az egész könyvtárat. Így tehát megtanultam a magyar nyelvet anélkül, hogy a kezemben valamely nyelvtan lett volna.

Késő[b]ben rendelet érkezett, hogy ezentúl a hivatalos nyelv már nem a német, hanem a magyar lesz.²⁶ Ez a rendelet ménykőcsapásként hatott a szakasz legénységére, csupán én magam tudtam magyarul. Mindjárt a rákövetkező napon magyar jegyzőkönyvet vettem fel, bizonyos Krammer szatóccsal, dohány tőzs²⁷ ügyben. Ezt a jegyzőkönyvet felterjesztettem és a pénzügyigazgatóság nyomban megállapította rólam azt, hogy én a magyar nyelvben tökéletesen jártas vagyok. Meg kell jegyezni, hogy nemcsak az alárendelt legénység, de az elöljáró fővigyázók, szemlések és biztosok sem tudtak magyarul, csakhogy muszáj volt tudni.²⁸

Miskolcon, ahová Mezőcsát tartozott, akkoriban a biztos Bakalárz és a szemlések: Pelissek volt. Egyik sem tudott magyarul. Ők írták a szemlést „után-nézőnek”, a fővigyázót „főfelügyelőnek”, a vigyázót pedig „felügyelőnek”.

²³ Magyarul: A hirtelen beállt rendkívül erős hideg feltétlen szükségessé tette a kályhák felállítását és a klozet tisztítás sem tűrt egyetlen perc halasztást sem, mert emberemlékezet óta nem volt kitisztítva.

²⁴ Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésről van itt szó.

²⁵ Mezőcsát Borsod vm., mezőcsáti járás, 1890-ben 5215 lakosa volt. Ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található. JEKELFALUSSY 1892. 1359.

²⁶ Lónyay Menyhért pénzügyminiszter 1. sz. körrendelete értelmében 1867. március 10-től változott magyarra a pénzügyőrség szolgálati nyelve. SZABÓ 2017. 107.

²⁷ tőzs = kereskedés, szatóccság, üzlet

²⁸ 1867-ben a rendelkezésre álló szakemberek 9/10-e nem tudott magyarul. SZABÓ 2017. 107.

Ebből lehet következtetni, hogy írták a többi szavakat magyarul. Hát még az alárendelt legénység! Hogyan tudhatott az ilyen példák mellett magyarul írni?

Nemsokára visszahelyeztek engem Egerbe. Rögtön fogadtam magamnak instructort, bizonyos Krauszt, az az előbb említett Krausznak az öccsét. Ez tanított engem 4 hétig a magyar nyelvre, tovább nem kellett engem tanítani, elég volt. Azután haladéktalanul hozzáfogtam a szemlészi²⁹ vizsgához, sikerült a vizsga, pedig de sokat mosolyogtak rajtam, gúnyolódtak, mikor reggelenként korán keltem s mentem az érsek kertjébe tanulni.

Akkoriban már volt kiszemelt menyasszonyom, csak hogy nem mertem fellépni kérőnek. Az illető, később nőm, még nagyon fiatal volt. Az édesapja, Obradovich Cyrill³⁰ (Horvátországból származott) cs. kir. százados, habár szélütött, tehetetlen ember volt, mégis olyan tekintély volt előttem, hogy nem mertem tőle, leánya³¹ kezét megkérni. Bizonyos Árvay, ki a kincstári épületben, éppen a mi laktanyánk mellett a kincstári sót nagyban árusította, egyik napon, mikor ismét látta, hogy Odradovichéktől jövök, emígy szólott hozzám: „Ugyan öcsém miért nem vigasztalja meg már azt a kis leányt”? Hát hogyan vigasztaljam meg? Kértem én. Ő erre azt felelte, „Vegye el feleségül” Én: Attól tartok, hogy engem kikoszorúznak. Ő „Attól ne tartson”! Ezen párbeszédünk folytán felléptem kérőnek. Nem utasítottak el. A leány édesanyja, Grónay Anna³² a közeli rokonánál, Kapeller pénzügyigazgatónál kérdezősködött felőlem. Kapeller azt felelte: „Nem tudok határozott tanácsot adni, de azt mondhatom, hogy jól ismerem Ambrózyt: ő ambiciózus ember, biztosan előre fog menni, de nagyon komoly. A leány még fiatal, talán várhatnának”. Erre a leendő anyósom csak azt felelte, „Majd hozzá vénül. Minek várnának”? Ezeket tudva, nem sokat törődtem aztán mással, csak a menyasszonyomra gondoltam folyvást.

Akkoriban kiküldtettem 3 napi külszolgálatra, de én ezt a szolgálatot egy nap alatt elvégeztem, siettem a menyasszonyomhoz. Csak hogy a szemlész valahogy megneszelte ezt a bravour-stiklimet³³, lekorholt avval, hogy rontom a

²⁹ A szemlész volt a legmagasabb legénységi (altiszti) rendfokozat a pénzügyőrségnél.

³⁰ Óváry (1849-ig Obradivić) Cyrill (Glina(?), Horvátország, 1806. – Eger, 1868. március 12.) polgári származású, szerb nemzetiségű, ortodox vallású cs. kir., majd 1848/1849-es honvéd százados a 34. gyalogezrednél. Utóbb kiegészítő tiszt, végül kórházparancsnok. Aradon 10 évi várfogságra ítélték. 1850-ben kegyelmet kapott. A kiegyezés táján a Heves megyei Honvédegylet tagja volt. BONA 1988. 451.

³¹ Obradovich Eleonóra Mária (Eger, 1852. április 2. – 1915. szeptember 9.)

³² Grónay Anna Petronella (1824. máj. 28. – Eger, 1869.) Grónay András és Landovits Mária leánya. 1851-ben ment férjhez.

³³ bravour-stiklimet (francia-német) = merész csínytevésemet

társaim helyzetét, tőlük is megkívánhatnák az ilyen gyors szolgálatot. Igaza volt. A szemrehányást szépen zsebre vágтам.

Később maga a szemlész kiment több napi szolgálatra, a helyettesének nem engem, szemlész vizsgázott, hanem egy vizsga nélküli, nálamnál idősebb fővigyázót jelölt ki. Ez nekem nem tetszett, de eszembe jutott a főbiztosnak erre a szemlészre vonatkozó mondása, „Die alte Patrontasche ohne vernunft”.³⁴ Belenyugodtam, de midőn a helyettes, Nemes Bonus Ferenc fővigyázó engem legott külszolgálatra rendelt, felszólaltam. Azonban ő megnyugtatót, „Du bist a führer eines alteren Oberaufsehers (Fritsch), der Dienst ist kurz und in der schönsten Gegend”.³⁵

Visszatérőben ezen szolgálatból a társam annyira berúgott, hogy a puskáját fogta reám... Kicsavartam a puskát a kezéből, egyedül vonultam be. A társam hamar kijózanodott, 1–2 órával később, mint én, ő is hazakerült. Csakhogy ez alatt nagy esemény következett be a személyemre vonatkozólag, — ugyanis alighogy bevonultam, megjelent a pénzügyigazgatóságtól a hivatalszolga, felszólított jelentkezzem az igazgatónál. Hamarosan ottan termettem, de az igazgatót már nem találtam az irodájában. Utána siettem a tanácsterembe, ahol ő így fogadott: „Ön szemlésznek lett kinevezve és én első akartam lenni, aki önnek gratulál.” Képzeltető az örömöm — hogyan köszöntem meg az igazgató kegyességét s milyen kedélyállapotban kerültem vissza a laktanyába, azt már nem tudom, de arra jól emlékszem, hogy a fejtáblámat az ágyról és ruhafogásról rögtön levettem és a fővigyázói felírásokat szemlészi felírásokkal cseréltem fel. A pajtásaim csak néztek-néztek reám aggodalmasan: azt hitték rólam, hogy megbolondultam. De midőn megmagyaráztam nekik, hogy az igazgató miért hivatott — hogy ő gratulált, akkor ők is sorba léptek gratulálni. Csak Fritsch nem mozdult s midőn észrevették, hogy zokog, részvétellel kérdezték, „Mi a baj”? Akkor kijelentette, hogy ő velem szemben csúnyán viselkedett, majd megbosszulhatom rajta magamat, én erre nem is gondoltam, és hogy teljesen megnyugtassam és jelölök annak, hogy én reá már nem haragszom, „per te” lettem vele, főleg azért is, hogy ő én tőlem ne féljen soha.

³⁴ Magyarul: Öreg patrontáska, okosság nélkül.

³⁵ Magyarul: Te vagy a parancsnoka egy öreg fővigyázónak (Fritsch). Rövid szolgálat és a legszebb vidéken.

Az apósom, Obradovich Cyrill, úgy emlékszem, már előbb meghalt³⁶ – az egri honvéd egyesület rendezte a temetését, az özvegynek pedig Lenkey³⁷ alezredes, elnök aláírásával vigasztaló részvét iratot küldött. Ez az irat s más két okmány, melyek az elhunyt hagyatékában találtattak, jelenleg Gyula fiamnál vannak.³⁸

Hármunkat neveztek ki, és pedig 1.) engem végleges minőségben, mert magyarul tudtam és vizsgám volt, 2.) Kronbergert, kinek szintén volt vizsgája, de nem tudott magyarul, ő csak ideiglenesen lett s így fél év alatt vizsgáznia kellett a magyar nyelvből, 3.) Csíkszentkirályi Lestyán Gézát, igazi magyar, csak hogy vizsgája nem volt – csak ideiglenesen lett s fél év alatt kellett neki a szemlési vizsgát letennie.

Nemsokára beosztott engem a Ministérium³⁹ az akkor újonnan szervezett központi biztos mellé – magyarul beszélni és ezen nyelven fogalmazni is kellett tudni. Ugyanazon teendő volt, mint ezelőtt a Sections Kommandonál – nekem tehát könnyen ment, az egész régtől a kis ujjamban volt és kezdetben egyedül végeztem a központi biztos teendőit. Erre a tisztségre Késmárkról Stoclinger Ede, idős biztos volt kinevezve, de ő kissé késett az új állomást elfoglalni

³⁶ 1868. március 12-én halt meg.

³⁷ Lenkey Károly (Bécs, 1803. február 27. – Eger, 1874. május 18.) cs. kir. huszár kapitány, 1848/1849-es huszár ezredes, lovas hadosztályparancsnok. Aradon 12 évi várfogságra ítélték. 1853-ban kegyelmet kapott. 1867-től Heves vm. főszámvéveje. Lenkey János (Eger, 1807. szeptember 7. – Arad, 1850. február 9.) cs. kir. huszár kapitány, 1848/1849-es honvéd tábornok bátyja. BONA 1987. 221–222., 435. ábra.

³⁸ A részvétirat ma is megvan, de aláírója nem Lenkey Károly. Szövege a következő:

A Heves megyei egri Honvédegylettől.

Mélyen tisztelt urnő!

Nemzeti jobblétünkért vívott 1848-iki szabadságharcz történeti emlékü multjából maradt bajnokaink csekély létszámát e hó 12-ke eggyel ismét kevesbíté. Az alólírt Honvédegylet dicsőült halottja Obradovich Cyrill honvéd százados, mint mélyen tisztelt urnő férjébeni vesztéségén gyászoló részvétét kifejezendő küldi e sorokat azon vigasztaló ohajjal: hogy a sokat szenvedet nemzet sorsa felett őrködő Gondviselés nevelje mélyen tisztelt urnő lelkierjét a feledhetetlen jó férj, kedves családapa s tántoríthatatlan hazafi elhunytán érzett fájdalom elviselésében – s engedje meg mélyen tisztelt urnő, hogy nehéz bánatában az egylet osztozva, vele együtt ömleszthesse honfiúi könyeit a boldogult bajtárs sírja felett.

Az örök béke csendes nyugalma s Isten mindenható áldása óvja hamvait.

Vigasztaló tisztelettel öröklünk [véltetően elírás örökdünk helyett – R. P.] Egerben 1868 martius hó 13-án.

Okollitsanyi Josef

alezredes, és h. egyleti alelnök.

Drisnyeý István

h. őrnagy egyleti főjegyző

³⁹ A M. Kir. Pénzügyminisztérium, amelynek Pénzügyőri Osztálya intézte a Pénzügyőrség ügyeit.

— sürgetés folytán ugyan eljött Egerbe, csakhogy rögtön beteget jelentett. Egyik szállodában lefeküdt — az iroda felé nem is nézett — így magam végeztem az irodában mindent. Fennakadás nélkül ment így néhány hétig. Egyik vasárnap magához hivatott a központi biztos — pontosan megjelentem s kevés beszélgetés után kijelenti: „Hát én mellém ön lett rendelve, hiszen ön nem tud magyarul”. Megszégyenülve, megbántva távoztam tőle s nem dolgoztam többet semmit. A hátralékok szaporodtak, az igazgatóság egy ideig tűrte ezt az állapotot: de midőn megtudta, hogy a központi biztos tényleg nem beteg s betegségét csak színleli — rögtön beszüntette a fizetést. A központi biztos felhagyott a színleléssel — nyomban keresett magának lakást, én is segítettem neki, — csakhogy megfelelőt nem találtunk. Ennek folytán felajánlottam neki a saját szemlési lakásomat, éppen jó volt neki — állott: egy szoba, egy iroda, kocsiszín és istállóból. Mert a családja Késmárkon maradt. Egerbe ő csak a lovakat, a kocsit és a kocsist hozta magával, tehát egészen megfelelt neki az én szemlési lakásom.

Azután én hamarosan megnősültem.⁴⁰ A biztos kocsiján utaztunk Miskolcra esküdni az evangélikus templomba. Egerben nem lehetett esküdnünk, mert evangélikus templom ottan nem volt. Az ottani róm. kath. plébános, Saitz Péter⁴¹ prépost és címzetes kanonok, közeli rokona a menyasszonynak, miniket, mint házasulandókat ki sem hirdetett a templomában, mert vonakodtam a követelt térítvényt, mely szerint a gyermekeink mind katolikusok lettek volna, kiállítani. Az anyósom ezeket hallva, az én álláspontomat helyeselve, beleegyezett abba, hogy az esküvőnk evangélikus templomban tartassék s e célból Miskolcra utaztunk. Az első esketési tanúm Koch Vilmos fővigyázó, saját öcsém⁴² útközben, Mezőkövesden csatlakozott hozzánk. A második tanú Miskolcon állomásozott szemléstársam, Csíkszentkirályi Lestyán Géza volt. Az esketést Zelenka⁴³ evangélikus lelkész, későbbi püspök végezte, az 1868. évi május 26-án d. e. Estére visszatérve Egerbe — megtartottuk a lakodalmi vacsorát, egy-két legközelebbi rokon jelenlétében.

⁴⁰ A pénzügyőrség tagjai csak a pénzügyigazgatóság engedélyével nősülhetnek meg. SZABÓ 2017. 111.

⁴¹ Rosszul emlékszik, helyesen: Szaitz Antal (Kecskemét, 1799. március 30. – Eger, 1874. november 3.) 1850-től haláláig egri plébános; c. kanonok, szentszéki ülnök és prépost. – SZINYI József: Magyar írók élete és munkái. XIII. Budapest, 1909. 290–291.

⁴² Ambrózy Gyula édesanyja 2. házasságából született féltestvére.

⁴³ ZELENKA PÁL (Csehberék, Nógrád m., 1839. augusztus 19. – Miskolc, 1910. december 4.) 1866-tól miskolci evangélikus lelkész, 1869-től főesperes, 1874-től egyházmegyei főjegyző, 1890-től a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke. BOROVSZKY Nógrád vm. 315–317. arcképpel.

A főnököm kezdett aztán irodába járni, csak hogy nem dolgozott semmit, én sem, vártam az utasításait, melyek nemsokára be is következtek. Tehát az ő utasítása szerint intéztem el az ügydarabokat. De feltűnt a kiadóhivatalban, hogy egyetlen egy betűt sem látnak a főnökömtől. Később azonban megtudtam a kiadótól, hogy már dolgozik a főnököm. Kíváncsiságból megnéztem az illető ügydarabot, hát látom, hogy az én főnököm csak az én fogalmazványomat egyszerűen leírta. Sokáig nem titkolhatta ezt a manipulációt, bevallotta nekem, hogy azért írta le, mert az én fogalmazványom elhányt írással olvashatatlan lett volna, de későbben őszintébb lett, — megvallotta nekem, hogy a magyar nyelvet nyelvtanilag nem bírja s ettől kezdve én diktáltam neki a mondatokat, — sokszor az egyes betűket is.

Senki sem volt kíváncsi, hogy a mi ügyosztályunkban ki hogyan dolgozik. Elvégeztünk mindent, hátralék nem volt — hát jó volt. Azonban nem tartott sokáig ez az állapot. Az egri pénzügyigazgatóság fel lett oszlatva és a kerületének egyik fele, Heves megye Budapesthez, a másik fele, Borsod pedig Kassához csatoltatott. Mely okból a pénzügyőrség összes okmányait kétfelé kellett szétválasztani és az illetékes hatósághoz elküldeni. Ezen teendőkkal én voltam megbízva, így ez alkalomból a magam okmányait mind magamhoz vettem, s ezek most is az én birtokomban vannak.

Minden tisztviselője a volt pénzügyigazgatóságnak sietett az új állomására, csak a főnököm maradt Egerben, egyszerűen ottan felejtették, ő lett volna ottan a biztos, — de azt ő nem tudta, így a biztosi teendőket én végeztem mindaddig, míg a minisztérium egyik kiküldötte Egerbe nem érkezett és a volt főnökömet fel nem világosította, hogy Egerben ő a biztos. Csak hogy nem tetszett neki, idegen hatóság alatt szolgálni, mely okon ő nyomban a kassai kerületbe kért áthelyezést és visszakerült a régi állomáshelyére, Késmárcra.

Alig, hogy elment Egerből, odajött a huszárőrmesterből lett új biztos: Klein volt a neve és zsidó a vallása. Resteltem zsidó alatt szolgálni, így én is hamar elkéredzkedtem a kassai kerületbe, mely kérésemre Rimaszombatba lettem áthelyezve. Itten Schrattenbach nevű német ember volt a biztos. A lakásomhoz tartozó legszebb szoba volt berendezve biztossági irodának. Magam az egyszobás lakásban szorongtam, itten született az első gyermekem, Aurélia.

A biztos hamarosan áthelyeztetett a hazájába, mert a hatóság azon kérdésére: Tud-e már magyarul? hetykén azt felelte: „Nem tudok, nem is akarok tudni, mert ez a feltétel nem tartozott a biztosi kineveztetésemhez”. Hamarosan elbántak vele, erre én lettem a biztos helyettese. Új laktanyát béreltem ki —

kényelmes lakásom volt benne. Annyira nagy volt az egyik szobám, hogy ebbe 2 kályhát kellett állítani.

Nemsokára betegeskedni kezdett az anyósom. Az orvos az ajnácskői⁴⁴ fürdőbe⁴⁵ küldte, sajnos nem javult, visszahoztam őt. De ő Egerbe kíváncszott s nővéréhez, Rózához. Ennek bizonyos Wolf von Wolfinau nyugalalmazott őrnagy volt a férje. A várban laktak — oda vittem szegény anyósomat, ahol hamarosan meghalt.⁴⁶ A temetésére én mentem — a vár temetőbe helyezték nyugalomba. Legyen csendes pihenése! Áldott lelkű mama és igen jó anyós volt.

Rimaszombatból jelentkeztem Kassára, a biztosi⁴⁷ vizsgára, már több hónapig vezettem a biztosságot. Akkoriban Pécsen biztosi tanfolyamot rendezett bizonyos Velter, volt főbiztos, én is kéredzkedtem oda. A szabadságot megkaptam, szabad menetjegyet is engedélyezett a dunai hajótársaság, — de a kért pénzsegély nem lett megadva. Így Pécsre nem mehettem — önkéntessel készültem a biztosi vizsgára. Midőn a terminust megkaptam, segítségül Debrecenből a bátyámat, Ágostont, mint tanultabb pénzügyőri fővigyázót, Sections-Schreibert kértem Kassára. Ő el is jött, de hamarosan kijelentette: „Hiába jöttem, többet tudsz, mint én” s vissza utazott.

Ketten voltunk vizsgára rendelve. Én és Wandra, de az meg a vizsgaelőtti napon a kórházba ment. Engem pedig Szilágyi szemléstársam, ki a biztosi vizsgát már letette volt, jóakarólag figyelmeztetett: Jó lesz a meghívott bizottsági tagokat felkeresni, útbaigazításukat előre kikérni. Elmentem hozzájuk. A reáliskolai tanár, bizonyos Alföldi vegytanár, mint egyik meghívott taghoz s a vámhivatalban az akkori főnökömhöz. Szívesen fogadtak és adtak is útbaigazítást arránézve, hogy a vizsgánál mit kell leginkább tudni. Egész éjjel kutattam a könyveimben, hogy a tudnivalókat minél jobban elsajátítsam. Hiába volt a törekvésem, ők a vizsgán egész mást kérdeztek, de megfejtettem e kérdéseiket is. E vizsgáról fel kell említenem egyet mást. Legelőször Ludvig igazgató helyettes utasított Grosschmid titkárhoz — ez fogja adni az első témát kidolgozásra. Evvel elsiettem a kiadó hivatalba, ahol Halászy egykori fővigyázó barátom rögtön kikereste a pénzügyőrség szervezeti és szolgálati szabályokat. Ezek használata mellett, igen gyorsan ment a thema kidolgozása. Elvittem a titkár-

⁴⁴ Ajnácskő Gömör vm., rimaszécsi járás, 1890-ben 670 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 941. Ma Hajnačka, Szlovákia.

⁴⁵ BOROVSZKY Gömör-Kishont vm. 26., 308. már arról tájékoztatott, hogy az itteni – az 1850-es években még működő – vasas gyógyfürdőt a tulajdonos br. Kemény család leszereltette.

⁴⁶ 1869-ben halt meg.

⁴⁷ A biztos már a pénzügyőrség tisztviselői állományához tartozott.

hoz, de ő elutasított vele a pénzügyigazgató helyetteséhez. Ez átvette a dolgot, figyelmeztetett, hogy délután jelenjek meg újra nála az irodában. Délután már vártam őt fent az emeleten, az irodája előtt. Mikor meglátott kifakadt ellenem: „Ejnye, de zaklat” — elküldött az egyik közeli üres irodába és utánam hozta a második themát. Rögtön hozzáfogtam a kidolgozáshoz. Ő ott volt jelen, nyomban átnyújtottam neki e munkálatomat. Mire azonnal átadott egy harmadik feladatot, a melyet azon módon jelenlétében legott kidolgoztam. Átvette ezt is, átnézte s a vállamat veregetve kijelentette. „Látom sokat tanult, de csak holnap dől el, a szóbeli vizsgára bocsátják-e vagy sem”. Reggel pontosan megjelentem, a vizsgáló bizottság engem kiküldött, tanácskoztak s rövid idő múlva visszahívtak a szóbeli vizsgára. Ennek is megfelelttem s igen szép bizonyítványt kaptam. Örültem s siettem Wandrához, a kórházba elmondani, hogy én már átestem a vizsgán.

Azután haza utaztam s nyugodtan végeztem szolgálati teendőimet. Hasztalan iparkodtam, oda helyeztek egy bizonyos Wald Edét, aki a közös hadseregben kapitány volt s biztosnak nevezte ki magát, a biztosi teendőktől elestem. Azonban ő csak rövid ideig volt ottan, Nagykárolyba helyezték, mert ő Rimaszombatban Kohn szeszgyárossal, a mostani honvédelmi miniszter, Hazai Samu⁴⁸ édesapjával rokonságba jutott, mivel a leányát vette feleségül. Én hiva-

⁴⁸ HAZAI (1876-ig KOHN) SAMU br. (Rimaszombat, 1851. december 26. – Budapest, 1942. február 10.) osztrák–magyar tábornok. Katonai pályája: 1874 hadapród, 1876. május 1. hadnagy, 1883 főhadnagy, 1888 százados, 1895 őrnagy, 1897. november 1. alezredes, 1900. november 1. ezredes, 1907. május 1. vezérőrnagy, 1910. november 1. altábornagy, 1914. augusztus 4. gyalogsági tábornok, 1916. november 1. vezérezredes. – A rimaszombati gimnáziumi és kereskedelmi iskolai tanulmányait követően a Ludovika Akadémiát végezte. 1873-ban közlegényként kezdte szolgálatát. 1876-tól az 51. (gömöri) honvéd gyalog zászlóaljnál szolgált. 1878–1879 között honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot, 1879–1881 között a bécsi Hadiiskolát végezte. Dandár segéd tiszti, hadtest vezérkari, honvédkerületi, 1886-tól honvédelmi minisztériumi szolgálatot látott el. 1889–1893 között a Ludovika Akadémia és a felsőbb tiszti tanfolyam tanára, a Ludovika Akadémia Közönyének szerkesztője. 1896-tól a honvéd törzstiszti tanfolyam tanára. 1902-től a törzs- és felsőbb tiszti tanfolyam parancsnoka. 1904. november 20-tól a Honvédelmi Minisztérium I. ügycsoportjának főnöke. Nevéhez fűződik az 1912-es véderőtörvény elfogadtatása, a honvédség technikai korszerűsítése, a honvéd tüzérség létrehozása, a magyar katonai szakirodalom pártolása. 1910. január 17. – 1917. február 19. között m. kir. honvédelmi miniszter. 1917. február 19. – 1918. november 5. között az osztrák–magyar haderő pótlásügyi főnöke. 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt túszként tartották fogva. A világháború után különféle bankok és vállalatok igazgatósági tagja. Az Állami Hadianyaggyár elnöke. A Magyar Katonai Írók Körének első elnöke. 1910. november 1-től titkos tanácsos. A losonci országgyűlési kerület képviselője. 1912. december 12-től magyar báró. 1916. november 1-től a 46. (szegedi) gyalogezred tulajdonosa. 1927-től a főrendi ház tagja. RÉVAI 1913. 9:623–624., 1927, 20:360.; RÁTKY–STRAZIMIR 1932. 596–597. fényképpel; GERŐ 1940. 81.; RÁVASZ 2000. 284–285. fényképpel; TÖKÉCZI 2002. 96–99. két fotóval.

talosan akárhányszor voltam Kohnéknál, ki gondolta volna azt, hogy a fia, ki akkor még tanuló volt, Magyarország honvédelmi minisztere lesz. Ifjú Kohn a nevét régen Hazaira változtatta, s a báróságot, mint miniszter nyerte el. Wald biztos alatt megtörtént velem az az eset, hogy követválasztás napján én is kimentem a piacra nézni a lelkes választókat. Véletlenül bekerültem azon szállodába, ahol a híres Szentmiklóssyak⁴⁹ zene mellett mulattak. Engem jól ismeretek. Egyik rögtön veres tollat tűzött a sapkámra és incselkedve így szólott hozzám: „Ugye ezt nem mered ottan hagyni”? Én bizony ottan hagytam. Mikor onnét kijöttem, megfeledkeztem a vörös tollról, belekeveredtem a fehér tollasok közé. Alig hogy egyik másikkal kezet fogok, már előttem áll a főszolgabíró, felszólít, hogy a vörös tollat rögtön vegyem le, vagy menjek tüstént a vörösök közé. Roppant resteltem a dolgot, s távoztam nyomban haza. Mégis a főszolgabíró azonnal felterjesztett engem, a biztos megtudva tőlem a valódi tényállást, késedelem nélkül, teljes díszben elment a főszolgabíróhoz, felkérte, hogy ne fújja fel a dolgot. Vegye vissza a feljelentést, mert nekem eszemágában sem volt tüntetni. A vörös tollat a mulatozó Szentmiklóssyak tűzték fel a sapkámra, amiről megfeledkeztem. Késő volt az igazolásom. A feljelentést a postával már elment az igazgatóságához, ez fegyelmit rendelt ellenem. De a biztos és a főszolgabíró felderítő jelentése nyomán az ügy be lett szüntetve, de én mégis szigorúan figyelmeztetve lettem, hogy jövőben ne keveredjem választók közé.

Wald után jött biztosnak Makóról Pongrác Gyula. Télen volt, éjfélre jelezték jövetelét postakocsival. Kétszer hiába mentem elébe, nem jött. Harmadszor jött, midőn leszállott s engem megpillantott, szó nélkül odanyújtotta a lábát, húzom le róla a botost.⁵⁰ Ezen furcsa kívánságát, magamba fojtva a haragot, nem teljesítettem, oda szólítottam a kocsist, s ez húzta le a botost. Egész láda mintát cipelt magával, váltig bízgatván engem, hogy a biztosság vezetése simán fog menni, mert minden ügyre van minta. Eddig soha sem dolgoztam mintákkal, de ő sem használta azokat, — semmit se csinált s én már az első napokban vettem észre, hogy ő nagy úr. Valamely főispán sarjadéka — hogy nem ért a szolgálathoz semmit, s nem is akar érteni. Ő nem dolgozott. Mást sem hagyott dolgozni, olyan bőbeszédű volt, hogy nem győztük hallgatni. Minden mondasából kicsengett a „kérem” szó, ez okon aztán őt senki sem vette komolyan s a „kérem Gyula” gúnynevet kapta. Ő csak az előkelő úri társaságot, a finom tokaji

⁴⁹ SZENTMIKLÓSSY PÁL 1872–1875 között Gömör-Kishont vm. kövi választókerületének volt az országgyűlési képviselője. BOROVSZKY Gömör-Kishont vm. 591.

⁵⁰ Botos = meleg, bélelt téli filc csizma, többnyire a rendes csizmára húzták rá.

bort és a gálóczi szűzdohányt szerette. A pénzügyőrséget folyton szidta, főleg akkor haragudott rájuk, ha valamely kihágást fedeztek fel és erről a tényleírást ő hozzá terjesztették. Ez bosszantotta legjobban: mert kihallgatások voltak szükségesek s habár ezeket nem ő végezte, pedig ez lett volna a dolga, mégis dühös volt, s dühében akárhányszor megmondta nekem „a biztos állás nem úrnak való — csak olyannak, mint például ön”.

Ő tiszta véletlenségből lett biztos — nem is neki való volt, ő jogot végzett, köz és váltó ügyvéd lett, a biztos aláírása után használta is ezt a köz és váltó ügyvédi minőséget mindaddig, míg el nem tiltották tőle azzal, hogy „itten nem az”.

Voltak más bogarai is, Sztárnyán⁵¹ Radvánszky szeszgyárában⁵² üzletakadályt találtunk, — a melyet a szeszgyáros a törvény értelmében, be akart jelenteni a pénzügyigazgatóságnál, de ő tüstént lebeszélte, a bejelentés felesleges, személyesen vagyok itten, magam látom, hogy a szeszgyár nem működik. Az adó visszatérítését a szeszgyáros hiába várta s midőn azt kérte, akkor elutasították. Fellebbezett, hivatkozott a jelenvolt biztosra. Akkor bekövetelték a biztostól a megállapítási jegyzőkönyvet, ilyen nem volt, hát végleg elutasították. Egyúttal a biztos ellen, mulasztás miatt, elrendeltetett a fegyelmi. Valamely pénzügyi titkár megjelent a biztos kihallgatása végett, csakhogy a biztos nem eresztette be az irodába, lármázott és követelte, hogy az ő kihallgatása végett, legalább táblabírói küldjenek ki. S olyan nagy patáliát csapott, hogy a titkár jobbnak látta elmenekülni, ennek folytán kimondatott a biztos nyugdíjaztatása. Ekkor a biztos rögtön jelentkezett a rokon pénzügyministernél és arra kérte, hagyja őt szolgálatban, ő még fiatal, erős, egészséges ember, mire a nyugdíjaztatása elmaradt, — de áthelyezték Kassára.

Én már előbb meguntam a főnökségét, akárhányszor sürgősen hivatott, pontosan megjelentem — kidugta az ajtón a fejét, megköszönte pontos megjelenésemet, ő már tudja azt, amit tőlem akart volna megtudni és becsapta az ajtót. Én tehát a saját kérésemre, még az ő áthelyezése előtt, Edelénybe⁵³ lettem áthelyezve.

Sztárnyán Radvánszky szeszgyáros, mint országos képviselő, s mint sógora az akkori miniszterelnöknek, önként felajánlotta nekem a pártfogását — akár

⁵¹ Sztárnya, majd 1899-től Sajósztarnya, Gömör vm., tornaalji járás, 1890-ben 365 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1588. Ma Stařna, Szlovákia, 1971-től Tornaľa része.

⁵² A Radvánszky Gusztáv féle szeszgyárat említi: BOROVSZKY Gömör-Kishont vm. 258.

⁵³ Edelény Borsod vm., szendrői járás; 1890-ben 1955 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1088. Ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

miféle ügyem legyen a ministériumnál. Bizalommal írok neki, ő nagyon szívesen fog közbenjárni és engem pártfogolni.

Edelényben Sárközy Aurél m. kir. pü. titkár biztatására szerkesztettem s beadtam első kérvényemet, biztosi állás elnyerése iránt. Azonnal kértem Radvánszky⁵⁴ képviselőt és Ludvig János szepesbélai képviselőt közbenjárásra. Már nem is gondoltam ezen ügyre, amikor értesítést kapok Radvánszkytól, „Véletlenül Ludviggal együtt közbenjártunk a minister elnöknel — megígért mindent — de midőn távoztunk volna, a miniszter elnök kérde Ludvigot: „Te János hát miféle ez az Ambrózy?“, mire Ludvig azt felelte: „Nem ismerem”. Tehát el volt rontva az egész.

Ezek után már nem kértem senkitől pártfogást, s midőn a sor reám került, mégis csak kineveztek. Ezen az állomáson született a második gyermekem, Emma Gizella nevekre kereszteltettük. Csakhogy a keresztelő pap a gyermeknek, ezen nevek helyett, az édesanyja neveit jegyezte az anyakönyvbe s a keresztelő levélbe. Hasztalan kértem a tévedés kiigazítását, a pap vonakodott kiigazítani. Mégis azt megtette, hogy a téves nevek után még az igazi neveket jegyezte be és eképpen jutott a gyermek 4 névhez.

Innen Ólublóra⁵⁵ lettem áthelyezve, ahol a szakaszvezetés mellett, biztosi teendőikkel, a szeszgyárak hitelesítésével is meg voltam bízva, azért, mert igen nagy volt a biztosi kerület, a biztos nem győzte a sok szeszgyárat egyedül hitelesíteni. Csak rövid ideig voltam ezen az állomáson, Lőcsére kerültem s ismételve beterjesztettem kérvényeimet, biztosi állás elnyerése iránt. Emlékszem az indoklásra. 1.) Közel 10 éve szolgállok, mindig megfeleltem. 2.) Büntetés soha sem ért, ellenkezőleg buzgó szolgálatomért minden évben megjutalmaztattam. 3.) A biztosi vizsgát jó sikerrel lettem. 4.) A központi biztos mellé én voltam beosztva s pontosan elvégeztem az ottani teendőimet. Mindég egyforma elutasító végzést kaptam, röviden csak az állott a végzésben: „A kért állásra más lett kinevezve”. Egyszer azonban a végzés felett, két szám, utána pedig, ceruzával írt, de már kitörült szöveg állott, amelyből kiböngésztem: Minősítése jó, de nem jobb, mint a Wandráé, aki őt rangban megelőzi. Most már gyanítottam azt, hogy a kinevezéseknél kombinációba jutottam, hogy közel vagyok a kinevezéshez.

⁵⁴ Valószínűleg Radvánszky György. BOROVSZKY Gömör-Kishont vm. 98., 102., 210.

⁵⁵ Ólubló, Szepes vm., poprádvölgyi járás; a 241 lakosú Lubló-Krempach része. JEKELFALUSSY 1892. 1327. Ma Stará L'ubovňa, Szlovákia.

Sajnos, nem örülhettem ezen felfedezésemnek, mert Aurélia gyermekemnél nehéz légzést vettem észre. Viruló egészségesnek látszott a gyermek, mégis rögtön orvosoltattam: — Lindner volt a házi orvosunk — inhalációkat rendelt. Egy teljes évig kezelte a gyermeket: állapota egyre rosszabbodott, sőt egyik este fuldoklási roham következett be. Az öcsém, Koch Vilmos, ki akkor már önálló kocsigyártó és fényező volt Lócsén, éppen nálam időzött, rögtön futott a híres megyei főorvosért, Fleischer volt a neve. Ő nyomban megjelent, vizsgált s nekem még azon este Budapestre kellett utaznom a beteg gyermekkel, dr. Bókaihoz.⁵⁶

Korán reggel értem a gyermekkórházba, nem eresztettek be, ottan a hideg folyosón kellett álldogálnunk, míg a hivatalos órát ütötte. A gyermekemet orvosi kezelés végett ottan kellett hagynom s én csak délután, mikor elaludt, távozhattam tőle. De mielőtt Bpestről elutaztam, felkerestem az ottan lakott Róth Adolf földimét és Koch Adolfot, rokonomat, orvos növendéket, kérve őket látogassák meg gyermekemet s értesítsenek engem minél gyakrabban annak állapotáról. Majdnem naponként érkezett levél tőlük, sőt az ápoló asszony is írt. Mindég biztattak, egyik napon azonban azt olvasom a Koch leveléből „Dein Tochterchen wird im Balde operirt werden, der Tag sie zu ist schon bestimt”.⁵⁷ Megijedtem s a következő nap az a gyászír érkezett, hogy a gyermek, még az operáció előtt hirtelen meghalt.

Le voltunk sújtva. Soha nagyobb bánatot nem éreztem, mint akkor. Azonnal el kellett utaznom Budapestre és magam temettettem el a szeretett gyermekemet. A kórházi orvosok, köztük dr. Bókay is, igyekeztek engem megvigasztalni, azt állították, jobb, hogy meghalt — gyógyíthatatlan volt a baja s mutatták is azt a gégedarabot, amelyet a halál után metszettek ki a gégéjéből, a melyben valóban már olyan volt a kóros új növedék, hogy egy gombostű feje sem fért a légcsőbe, ezen keresztül légzést venni csakugyan nem lehetett. Be kellett látnom, hogy megváltás volt az elhalálozás, mégis nem tudtam megvigasztalódni — csak későbbben nyugodtam bele a változhatatlanba.

Hírek érkeztek, hogy valami Dragóner segíthet a biztosi kinevezéshez. Nem volt módomban ezen hatalmas úri ember kegyét megnyerni. Így a kinevezés iránti reményem napról-napra csökkent, sőt végképpen megszűnt, midőn újra arról értesültem, hogy ezentúl csak olyan egyéneket fognak kinevezni biztossá,

⁵⁶ Vélhetően Bókay János dr. med. (Igló, 1822. május 18. – Budapest, 1884. október 20.) budapesti szemész és gyermekorvos.

⁵⁷ Magyarul: Leánykátat rögtön megoperálják, már a napját is kitűzték.

akiknek érettségi vizsgájuk van, az pedig nekem nem volt, s lehetetlen is volt azt megszereznem.

Ezen közben végeztem a szemléshi szolgáltatomat, sőt a biztos távollétében elvégeztem a biztossági ügydarabokat is. Egyik reggel éppen evvel voltam elfoglalva, amikor hozzám jött Róth Gergely rokonom, joggyakornok s ottan zajongott annyira, hogy a kezébe nyomtam a hivatalos lapot, olvasson, s ne zavarjon. De alig telt el néhány perc, felugrik s hangosan olvassa a biztos kinevezésemet. Nem igen hallgattam reá, de el sem hittem azt, amit olvasott. A lap után nyúlok, nem adta, szaladt a másik szobába, s elkezd táncolni — végre olvasom magam is, hogy ki vagyok nevezve, erre ő eltűnt, de csakhamar visszatért, még pedig tisztí sipkával, az én legénységi sipkámat pedig eldugta. Ezek szerint tehát már tudtam a kinevezésemet, azonban az új álláshelyemet nem, vártam a kinevezési okmányomat, de az egyre késett, már attól kezdtem tartani, hogy az én nevem csak sajtó hiba lehet a hivatalos lapban. A biztos is kezdte csóválni a fejét — napok múlva idézést kapott a kassai törvényszéktől, ahol a nevével válópere volt — oda utazott s először a p. ü. igazgatósághoz sietett, megtudni, miért nem adatik ki az én kinevezési okmányom? Csodálkoztak, hogy az okmányom még nem lett expedálva, hogy én még Lőcsén vagyok — hamarosan kitűnt, hogy az elintézt ügyiratok valahogyan idegen ügyiratok közé keverve, szépen az irattárban heverték. Maga a biztos, Mikitovits hozta magával a kinevezési okmányomat, a besztercebányai p. ü. igazgatósági kerületbe, Balassagyarmatra voltam áthelyezve. Sietve utaztam oda, s útközben megjelentem Besztercebányán a p. ü. hatóságnál az esküt letenni.

Aranyosy igazgató kivette tőlem az esküt, a mintát Grummich Géza, akkori fogalmazó, későbbi jó barátom, végre p. ü. igazgató olvasta fel, s onnét én vittem el a rendeletet B[alassa]gyarmatra, mely szerint az ottani biztos, bizonyos Jónás nevezetű Rozsnyóra lett áthelyezve — ő nem volt otthon, és mikor visszatért vonakodott nekem átadni a biztosságot, azt kívánta, én menjek az ő helyére Rozsnyóra, — mert ő 3 évvel az előtt Komáromba kérte áthelyeztetését, s nem kapott semmiféle értesítést, így ő télire bevásárolt már mindent. Én ragaszkodtam a rendelethez, s, hogy a kerületemet mielőbb megismerjem, utazni akartam, még pedig az ő kocsiján, mert akkoriban ő arra a hónapra már felvette a lótartási átalányt. Hasztalan kértem tőle a kocsit, vagy az átalány megfelelő részét — nem hajlott a kérésemre — nem adott semmit, kibökte menjek gyalog, a kocsira neki magának van szüksége, a felvett átalány pedig a ló tartására kell

neki. A lótartás éppen annyiba kerül, mint azelőtt, elment a ministériumhoz, — hasztalan, muszáj volt neki Rozsnyóra elköltözködni.

Csakhoggy addig, míg az bekövetkezett, keserves volt az életem. A biztosnak természetbeni lakása volt a laktanyában, ezt pedig ő foglalta el, így én a családdal együtt laktanyai szobába vonultam, mintegy két hétig tartott ez az állapot. Besztercebányán oly szíves volt a fogadtatásom, hogy haza azt írtam, „úgy érzem magamat, mintha a mennyországban volnék”, B[alassa]gyarmatról pedig azt kellett írnom, hogy a pokolba jutottam, az utóbbi levél hűen mutatta az akkori helyzetemet.

El múlt az is, az útszámlát az igazgatóság nem érvényesítette, avval állott elő, hogy nem engedélyezhet kétszeres kiadást — utazásokra lótartási átalány van megállapítva, ez pedig ki lett fizetve, — így a számlám a ministeriumhoz került, ahol azt kifogástalanul érvényesítették.

Ezek után beteg lett a második gyermekem, veszedelmes betegségbe, agyvérzkórságba esett s el is pusztult benne — az utolsó szavaira még emlékszem: „Apuka, nem tudok látni” — nem értettem a dolgot, mert a gyermek szeme nyitva volt, csak későbbben tudtam meg a doktortól, hogy ebben a betegségben megszűnik a látóképesség. Majdnem 10 évig voltam ezen az állomáson. Ez alatt születtek Gyula,⁵⁸ Béla,⁵⁹ Jolán,⁶⁰ Margit⁶¹ és Árpád,⁶² a két első még az elemi iskolába járt, amikor kérdést intéztem hozzám az igazgatóság, hogy hajlandó lennék-e Losoncra áthelyeztetni magamat? Igennel feleltem, azért mert Losoncon gimnázium⁶³ volt, ahol folytathatták a fiaim az iskolai tanulmányukat — erre azt a végzést kaptam, folyamodjam és meglesz az áthelyeztetés, be is következett ez, de a saját költségeimen kellett átköltözködnöm, pedig a losonci biztost, Kubinyt kellett valamilyen csínye miatt Losoncról elhelyezni, ő hivatalból, a költségek megtérítése mellett ment el, s így a bűnös helyett én szenvedtem.

⁵⁸ Ambrózy Gyula (Balassagyarmat, 1874. január 14. – Budapest, 1935. április 14.) m. kir. csendőrtábornok. SZAKÁLY 2013. 63–64. arcképpel.

⁵⁹ Ambrózy Béla (Balassagyarmat, 1875. október 18. – 1930. február 3.) cs. és kir. hivatásos hadnagy a 25. (losonci) gyalogezrednél, később losonci rendőr alkapitány, majd losonci főjegyző, tartalékos százados.

⁶⁰ Ambrózy Jolán (Balassagyarmat, 1877. október 16. – 1961. június 20.)

⁶¹ Ambrózy Margit (Balassagyarmat, 1879. augusztus 29. – 1945. október 25.)

⁶² Ambrózy Árpád (Balassagyarmat, 1882. január 1. – Budapest, 1954. április 10.) m. kir. hadbíró altábornagy. SZAKÁLY 2001. 25.; RAINER 2018.

⁶³ Az 1870-ben megalakult losonci állami gimnáziumról, amelynek előzménye az 1590 körül keletkezett ev. ref. gimnázium volt: BOROVSZKY Nógrád vm. 688–689.

Még az a bajom is volt Bgyarmaton, hogy egyik napon, midőn Nagymarosról tértem vissza a szolgálatból, az a rendelet érkezett, hogy még azon hó folyamán alkalmilag ejtsem meg a bélyegszemlét Nagymaroson, a pénzügyintézetben. Külön útiköltségek nélkül — alkalmilag már nem utazhattam oda, s hogy mégis megfelelhessenek a rendeletnek, újra utaztam Nagymarosra, ahol a bélyegszemlét a hónap letelte előtt megejtettem. Természetes, hogy az útiköltségeket felszámítottam — csak hogy az igazgatóság elutasított — ezt az elutasító végzést az adóhivatalban kaptam, az adóhivatali tisztviselők kárörömmel mosolyogtak, mire én legott fellebbeztem.

A felhozott adatokat mind csak az emlékezetemből írtam le, nem telt bele egy hét s újabb végzést kaptam, a melyben az állott, hogy az előterjesztett adataimból egyik sem igaz, mely okon fegyelmi eljárás lett elrendelve ellenem. Ez nagyon bántott, mert én hazudni nem szoktam soha, csak hogy a noteszemet nem tudtam megtalálni s ismét csak emlékeimből fellebbeztem, kijelentve, hogy én nem fegyelmit, de akasztófát érdemelnék, ha a végzésben említett vétségeket valóban elkövettem volna. Nyomban írtam a szakaszokhoz, küldjék nekem vissza a noteszemet, ha azt esetleg ott felejtettem volna — a szakaszok rögtön jelentették, hogy a noteszem nincsen ottan. Eszembe jutott, hogy azon alkalommal, midőn Nagymaroson voltam, Vácott, a Curianál ebédeltem, Tornyos adófelügyelő és Szontágh képviselővel — az utóbbi sokat anekdotázott, nagy figyelemmel hallgattuk — ezen közben fizettem, a noteszem [pedig] szépen ottan maradt az asztalon. A pincér a noteszt csak akkor vette észre, midőn mi már eltávoztunk, tehát a noteszt eltette s várt, míg eljönnek érte. Néhány hét múlva ismét Vácra, a Curiába kerültem s akkor mutatja a pincér az ott felejtett noteszemet. Ezt mint a sajátomat magamhoz vettem, s nagy örömmel kivettem belőle, hogy a fellebbezésben az összes adatok alaposak voltak, mikor haza érkeztem, akkor Besztercebányáról az igazgatósági titkár, Trexler már várt reám, kihallgatott s én csak ismételtem azt, amit a fellebbezésben előadtam, — egy-két hét múlva visszajött a titkár, egyre azt hangoztatta: „Der Rézy, der Rézy” s megmagyarázta nekem, hogy Rézy számtanácsos nem az illető havi, de más havi útinaplómat nézte, s így bizonyos, hogy az adatok nem egyeztek az általam felhozott adatokkal — a fegyelmi vizsgálat nyomban be lett szüntetve és nekem kiutaltatott a felszámított útiköltség.

Elmondom még azt az eseményt is, a mely elég komolyan kezdődött, de aztán kissé komikusan végződött. Egyik nyári meleg vasárnapon, délután

Vámosmikolán⁶⁴ oktattam a szakasz legénységét, 5 embert, annak bevégezése után fürdést az Ipolyban indítványoztam. Mindenki helyeselte az indítványomat s kivonultunk az Ipolyhoz, a Huszár féle park mögött, szép gyepes parton, közel az ottani vízi malomhoz letelepedtünk, hamarosan a vízben voltunk — figyelmeztettem valamennyit, hogy ne menjen beljebb, aki nem tud úszni, — magam pedig átúsztam a folyót, de alig értem a másik partra, mögöttem azt kiabálják: Ni ni, mit csinál? Hátra nézek, hát látom, hogy az egyik emberem, Jele József vigyázó, volt katonai őrmester, közel a másik parthoz, hadonászik, visszakiáltok nekik, mentsék ki, mert fuldoklik, — valamennyi feléje tartja a kezét, de egyik sem fogja meg, s így az emberem jobban s jobban vergődött a mély vízben. Visszafordultam s úsztam feléje, amint csak bírtam — a felelősség érzete kergetett engem, sajnos hasztalan siettem hozzá, az ember elmerült, ebben a pillanatban eszembe jutott minden bűnöm — keresgéltem őt a víz alatt s ő valahogyan a kezembe jutott s kivonszoltam a partra, ottan pedig addig élesztgettük, míg magához tért, elmesélte, hogy ő nem tud úszni, nem is merészkedett a mélyebb vízbe — egyik helyen azonban besüppedt alatta a homoktalaj, annyira, s oly hirtelen, hogy belebukott a mély vízbe, melyből kivergődni már nem bírt s az eszméletét veszve egészen elmerült, — még érezte, hogy valaki a haját fogja, de már nem érzett semmit, mikor a partra vonszoltatott. A többi emberem bevallotta ugyan, hogy ők tudnak úszni, de nem annyira, hogy mást kimenthetnének, ők éppen e miatt nem is merészkedtek a fuldoklóhoz. Szívbarát volt az emberem, akit aztán rövid idő múlva, halva találtak egyik reggelen az ágyban, senki sem vette észre elhalálózását.

Akkoriban a p. ü. titkár is járt ottan s midőn megtudta a mentési esetemet, figyelmeztetett rögtön engem: „Stelle dich hinter dem Rücken des Ortsnotars, denn nicht du, sondern er muss die Anzeige machen”.⁶⁵ Így is történt és én többet nem gondoltam az esetre. Azonban későbbben rendeletet vettem, mely szerint Majthényi László,⁶⁶ Hont-megyei főispán neje ellen, mert engedély nélkül szivarkákat hozatott Bécsből, a jövedéki vizsgálat volt megejtendő. A

⁶⁴ Vámosmikola Hont vm, szobi járás, 1890-ben 1452 lakosa volt; ma Pest megyében van. JEKELFALUSSY 1892. 1646.

⁶⁵ Magyarul: Állj a községi jegyző háta mögé (azaz, sugalmazd neki), de nem neked, hanem őneki kell az igazolást megtennie.

⁶⁶ Majthényi László br. (1820. december 22. – Lukanénye, Hont m., 1908. október 7.) 1860–1861, 1865 és 1879-től 1890-ig Hont vm. főispánja, valóságos belső titkos tanácsos. BOROVSZKY Hont vm. 441.

méltóságos asszony akkoriban, cséplés idején, a birtokán, Leszenyén⁶⁷, közel B[alassa]gyarmathoz tartózkodott — én tehát a vizsgálat megejtése végett, oda Leszenyére kirándultam, — délután a méltóságos asszony a szobáiból még nem jött ki, maga a főispán a gazdasági épületben időzött. Lovag Imády Károly⁶⁸ b[alassa]gyarmati esperesplébánost pedig, a kertben találtam, hozzá telepedtem, ahova csakhamar a főispán is csatlakozott s megtudva a jövelelem okát, tréfásan kért, hogy a vizsgálatot szigorúan ejtsem meg a neje ellen s a legnagyobb büntetéssel sújtsam, menjen el a kedve cigarettákat Bécsből hozatni, s midőn megtudta tőlem, hogy a jelen esetben csekély pénzbírság a büntetés, a melynek ára meg van szabva — nyomban kifizette az összeget, — de mikor eltávoztam azt kérdezte tőlem: „Mit óhajtana inkább, pénzjutalmat, vagy valamely kitüntetés”? Hirtelen jött a kérdés, nem tudtam hirtelen felelni, akkor mondta, hogy ő nála van az életmentési ügyem, ő fog ebben indítványt tenni. Elmeséltette magának az egészet s én elmondtam neki, úgy, ahogy az történt — erre újra tette az előbbi kérdést, a melyre aztán a kitüntetésért kértem. Hónapok múlva véletlenül találkoztunk Vácott, a vasúti indóházban, — ő egyenesen hozzám lépett és csodálkozott, hogy nem viselem a kitüntetési jelvényt, s midőn megtudta, hogy a kitüntetési jelvény még nem érkezett meg, kijelentette, „Éppen a ministeriumba megyek, majd kisürgetem az ügyet”. Később B[alassa]gyarmaton az utcán leszállott a 4-es fogatáról, hozzám sietett, rajzolt a mellemre karikát avval: „Hát még sem érkezett”? Nem érkezett s tán nem is fog érkezni — feleltem. „Hogy-hogy”? A p. ü. titkártól tudom, hogy az ügy el van intézve, — a kitüntetés nélkül, mivel a jegyző utólagos felszólítására azt jelentette, hogy a víz, ahol a mentés történt, rendszerint csak nyakig ér — hogy pedig az a mentés idejében milyen volt, már arra senki sem emlékszik. Tehát kissé komikusan végződött a kitüntetési ügyem. Se baj!

Losoncon közel 6 évig voltam állomáson, itten születtek a következő nevű gyermekeim: Erzsébet, Dezső és Dénes, de nem voltak életképesek. Az első egy hónapra, a második 3 napra, a harmadik 19 napra meghalt. Ekkor a házi orvosunk megsúgta nőmnek „Ha még egyszer szülnie kell, akkor belehal”. A jóslata nem teljesült, mert a nőm kétszer szült, s nem halt bele.

Ottlétem alatt új szeszadó rendelet lett behozva, még hozzá kivétel nélkül köteleztetett valamennyi szeszgyár szeszmérőgépeket alkalmazni. Az én kerü-

⁶⁷ Leszenye Hont vm., nagycsalomiai járás, 1890-ben 468 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1317.

⁶⁸ Imády Károly 1840-től 1884-ig volt Balassagyarmat plébánosa. BOROVSKY Nógrád vm. 716.

letemben Mucsényben,⁶⁹ a Wohl-féle szeszgyárban⁷⁰ évek óta volt már alkalmazásban ilyen szeszmérőgép, — tehát én és az elődöm, Kubiny már ismertük a szeszmérőgép alkatrészeit, működését, kezelését, s az alkalmazásának célját, mégis a főbiztos, Mayer, az összes biztosokat, engem is, berendelt egy bizonyos napra, Besztercebányára, a p. ü. igazgatóságához, a szeszmérőgép tanulmányozása végett. Megjelentünk: én, Kubiny, Németh, Duba, Freyseisen, Gregor, — a tanulmányozás nem tartott 2 órát sem s akkor mondta el a főbiztos, hogy engem és Kubiny biztost kinevezett a ministerium első oszt.[ályú] biztosokká, felülvizsgálói hatáskörrel. Kubinyi rögtön eltűnt és nem csak a saját, de az én zubbonyom gallérjára is felvarratta a harmadik rózsa jelvényt⁷¹ — este közös vacsora következett a Rák fogadóban, nagy volt a kettőnk öröme, de nagyobb az idősebb biztosok bosszúsága a mellőzés miatt, mely őket érte. Németh egyenesen utazott B[uda]pestre, a minisztériumba, megtudni, hogy mely okon mellőzték őt, — megnyugtatták, hogy a mi kinevezésünk azért történt, mert mi értünk már a szeszmérőgéphez — a rangsor megmarad — a kinevezés ideiglenes intézkedés, mely addig tart csak, míg valamennyi biztos begyakorolja magát a szeszmérőgép kezelésébe. Aztán ők is ki lesznek nevezve. Úgy is történt, amelllett azok a biztosok, akikről feltételezték, hogy a p. ü. hatóságoknál, mint állandó előadók működtek, át lettek helyezve a p. ü. hatóságok székhelyére — így én ismét B[alassa]gyarmatra kerültem, fegyelmi vizsgálat terhe alatt kellett az új állást elfoglalni, még pedig a kitűzött rövid határidő alatt.

B[alassa]gyarmaton néhány hónapig, épp úgy, mint az előbbi állomáson, Losoncon, csak az első oszt.[ályú] biztos teendőket végeztem. Jártam szeszmérőgépeket felállítani, felülvizsgálni, üzleti akadályokat megállapítani, sőt Turóc, Liptó, Bars és Hont megyében, ha szükség volt reám, mikor az illető igazgatóság felkérte a mienket, hogy engem oda, meg oda rendeljen ki. Eleinte jól ment — de később hiába kérték a kirendelésemet, ezt a mi igazgatónk, Spevák nem vette figyelembe, engem nem rendelt ki, s ha már nagyon sürgették, egyszerűen azt válaszolta, hogy én nem vagyok itthon, elutaztam — pedig otthon voltam, — mehettem volna — miért tette, azt nem tudom.

⁶⁹ Mucsiny község, Nógrád vm., losonci járás, 1890-ben 473 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1375. Ma Mučin, Szlovákia.

⁷⁰ Wohl Aladár dr. ipari és mezőgazdasági szeszgyára. BOROVSZKY Nógrád vm. 86.

⁷¹ A pénzügyőrök nem csillag, hanem rozetta alakú rendfokozati jelvényeket viseltek. SZABÓ 2017. 109., 118. I. sz. melléklet, 124. VII. sz. melléklet.

Egyszer év végén 26 községben nem volt biztosítva a bor és hús fogyasztási adó — délután a kezembe nyomta a községek jegyzékét és követelte, hogy éjfélkor mind a 26 községben, az összes korcsmákban és mészárszékekben véteszenek fel pontosan a készletek s vétessenek zár alá azok. A községek különböző irányban, messze voltak, a vidéki szakaszok útján már nem intézkedhettem — így a b[alassa]gyarmati szakasztól bérkocsikra ültettem 4 alszakaszt azzal, hogy tüstént hajtsanak az illető községekbe s foganatosítsák a rendeletet, magam pedig váltott lovakkal vágattam a nagyobb községekbe s reggelig foganatosítva lett a rendelet, — sok költség merült fel, de ez csak az én személyemre nézve lett kiutalva — a többit nekem kellett megfizetni. Fellebbeztem, hasztalan volt, elutasítottam azzal, hogy az alszakaszok, a legénység, nem kocsin, de gyalog jár szolgálatba, — minek rendeltem nekik kocsikat?

Más alkalommal az italmérési illetékek voltak megállapítandók, bizalmi férfiak jelenlétében — tehát községről községre kellett utaznom. Spevák követelte, hogy ezt az utasítást egyfolytában, hamarosan végezzem be — csak hogy egyfolytában a kijelölt úton, az árvíz miatt, nem lehetett utaznom — aztán közbe-közbe estek zsidó ünnepek, szombatok s vasárnapok, a mely napokon tárgyalni nem lehetett — minden igyekezetem dacára sem voltam képes ezt a szolgálatot egyfolytában, hamarosan megtenni, hiába volt minden érvelésem, az útszámlákat teljesen megnyirbálta, annyira, hogy kénytelen voltam ezen ügyben a ministeriumhoz fellebbezni — ahol nekem adtak igazat, a számlám megnyirbálás nélkül érvényesített. Ezek után még rosszabb lett a helyzetem, de kitartottam — nem kellett sokáig szenvednem, meghalt szegény (gyomorrrákban), nem nagyon búsultak utána — aztán jött más igazgató, Jablánczy, jó lelkű, de határozatlan magatartása miatt, még rosszabb volt alatta szolgálni, mint az előde alatt.

Én akkoriban az igazgatóságához, mint a pénzügyőrségi személyes ügyek előadója lettem a ministerium által kirendelve, szép tágas szoba, új bútorral lett számomra berendezve, de lassan-lassan kicseréltetett az új bútorom, sőt a szép szoba helyett, éppen a c...t⁷² közvetlen szomszédságában jelöltetett ki nekem egy szűk, egyablakos, sötét szobácska. Felszólaltam, de csak azt nyertem válaszul — az új bútorra van igénye a nálamnál idősebb tisztviselőknek, az irodahelyiségeket pedig át kellett engednem az adófelszámolási bizottságnak, s ha ez bevégezti a tárgyalásait, akkor én vissza mehetek. Csak hogy én vissza nem

⁷² closet (angol) = vécé, illemhely

mehettem többé: a bűzös kis szobában muszáj volt maradnom — egyik barátom, aki ottan felkeresett, nyomban kijelentette, hogy engem csak a szag után tudott megtalálni, bosszantott a dolog, de nem segített rajtam senki, meg kellett nyugodnom.

A pénzügyőri ügyeket $\frac{1}{2}$ óra alatt elvégeztem — unalmamban kiolvastam az összes újságokat, néha néha még a kis hirdetéseket is átnéztem, de még mindig maradt időm unatkozni — kértem Hedry titkárt, helyettes igazgatót, kinek tele volt az irodája aktákkal minden ügyosztályból (mert ő segítette ki azokat, ha megakadtak, ő egymaga többet dolgozott mint a többi titkár együttvéve) adjon nekem is valami foglalkozást, adott is dohány-, só-, és italmérési ügyeket — ezeket pontosan elvégeztem, de sokszor nem tudott adni, annyira el volt foglalva.

Emlékszem midőn a kis lutri be lett szüntetve, a collektánsokat azzal bíztatták, hogy az elesett jövedelem kárpótlása fejében a tőzsbérük lesz leszállítva, — vártak, de nem szállítattott le a bérösszeg, kitűnt, hogy ilyen kárpótlás nem volna megfelelő, azután az lett elhatározva, hogy a volt collektánsok, mint kis dohánytőzsérek jövedelme szaporítva lesz az által, hogy a szomszédságukban új dohánytőzsék nem lesznek engedélyezve. B[alassa]gyarmaton Rigócz volt a lotto collektáns, a közeli szomszédságában állott a Stiller féle, régi nagykereskedés, jövedelmező dohány-kis-tőzsszel, megbukott, alig bonyolódott le a csőd, már jelentkezett az új vállalkozó a doh. kis tőzs engedélyezése végett — sok gyermeke volt s mint nagycsaládos embernek az igazgató rögtön odaírgerte a kért engedélyt — csak hogy Rigócz sem volt rest, hivatkozott az új ministeri rendeletre, azt kérte, hogy ne engedélyztessék a közvetlen szomszédságában a volt tőzsnek újbóli megnyitása. Ezen ügy éppen nálam volt — először kidolgoztam az új engedélyt — mikor evvel a hosszadalmas nagy munkával elkészültem, az igazgató nem írta alá, kért dolgozzam át az egészet, el kell utasítani — megtettem, alig, hogy elvégeztem betoppant hozzám az igazgató, hogy mégis csak meg kell adni ennek a szegény családos embernek az engedélyt, Rigócz gazdag ember, megél akkor is, ha újra felállítjuk is a volt dohánykistőzsét — így 3-szor átdolgoztam az egészet — ezeket megtudta Hedry, a helyettes igazgató — rögtön közbe vetette magát, megmondta az igazgatónak, hogy új engedélyt a miniszteri rendelet ellen nem szabad kiadni, nagy skandalum lenne az engedélyből. Az igazgató megijedt s én kénytelen voltam újra átdolgozni az ügyet.

Más alkalommal is fordultak elő ilyen ügyek — hiába való munkák. Más fajtát említek: Valami kiküldetésben járt Morvay titkár Kékkőben⁷³ s meg volt bízva, hogy vizsgálja meg a pénzügyőri szakaszt is. Napok múlva visszatért és jelentette, hogy a szakaszt nem vizsgálhatta meg, mert a szakaszvezető külszolgálatban volt, — a többi pedig azt tudva, a korcsmában kuglizott. Erre az igazgató elrendelte, hogy én adjam ki a parancsot a szakasznak, hogy a szakaszvezető, ha külszolgálatba indul, ne az előírt naplóba, de külön ívre jegyezze fel a szolgálati előírást és ezt az ívet lepecsételve hagyja ottan, úgy, hogy csak az esetleg megejtendő vizsgáló előjáró tudhassa azt, hogy a szakaszvezető mikor, hová s mi célból s mely időre távozott a külszolgálatba, s a többi legénység ezt pedig ne is sejtthesse. A fogalmazványra ráírtam „Rendeletre”. az approbációnál kérde az igazgató „miért van ez a megjegyzés”? Megmondtam neki, hogy a parancs tartalma kissé szabályellenes, mert a kivonuló szakaszvezető köteles a naplóba jegyezni kirándulásait, sőt köteles a helyettesét is kijelölni — és főleg a kékkői pénzügyőrök csak vasárnap délután szoktak a laktanya mellett lévő ház udvarán kuglizni — ők minden percben otthon lehetnek — ők vasárnap délután csak rendkívüli okon teljesíthetnek szolgálatot, szolgálatmentesnek érezhetik magukat, ily szabad délutánon — így volt M. titkár ottlétekor is, ő vizsgálhatta volna a szakaszt, a laktanyai cseléd haza a laktanyába hívhatta volna az összes legénységet, de M. azt nem kívánta — ilyen körülmények között nem vállalhatok felelősséget a kiadandó parancsért. Ezen ellenvetésem nem ért semmit, — ki kellett adni a parancsot, mert még azt állította a pénzügyigazgató, hogy ilyen parancs az előbbi helyén, Szolnokon is ki volt adva, s ha ottan bevált — akkor az itt is jó lesz. Már el volt felejtve ez a parancs história, mikor megjelenik Buba, p. ü. felügyelő, s hoz egy jó nagy lezárt csomó szolgálati előírást Kékkőből s elmeséli, hogy mi történik Kékkőben, milyen szabályellenességeket visz végbe az ottani szakaszvezető, még pedig parancsoló rendeletre, — ő ezt nem tudja elhinni s csak azért jelentkezik a p. ü. igazgatóságnál, hogy meggyőződhessen arról, vajjon való e az, amire a kékkői szakaszvezető hivatkozik, vajjon nincs e valamely tévedés? A pénzügyigazgató régen megfeledezett a rendeletére kiadott parancsról, rögtön kikerestette az illető actákat. Meglátják az eredeti fogalmazványt, nyomban ráismertek az én eredeti kezem írására és engem azon melegiben becitáltak maguk elé. Keményen faggatnak arra nézve, hogy mi okon adtam én ki ezen parancsot — végigolvasom a fogalmazványt,

⁷³ Kékkő (Hrad) Nógrád vm., balassagyarmati járás, 1890-ben 1189 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1232. Ma Modrý Kameň, Szlovákia.

benne volt a kiadási ok, s végén az is állott: „Rendeletre”, midőn ezt a p. ü. igazgató látja — nyomban mentette magát, hogy ő ezt nem úgy értette, mire új rendelet lett kiadva, hogy a nehezményezett parancs csak rendkívüli szolgáltatásra értendő. Ilyen rendkívüli szolgálat azonban Kékkőben nem fordult elő — mindegy el volt intézve.

Az is megtörtént, hogy a p. ü. igazgató valamely utazásából haza térve ismét magához hivatott s kérde tőlem, hogyan van az, hogy Homokterenyén⁷⁴ trafik nincsen, a magyar dohányt nyíltan árulják, s ezt a pénzügyőrség túri. Kételyemet fejeztem ki — hiába, neki azt Szilárdy, megyebizottsági tag mondta, — hamarosan kiderült Szilárdy tréfából felültette — trafik azért nem volt a községben, mert azt a p. ü. igazgatóság maga megszüntette, azért mert az illető boltos vonakodott a forgalom szerint megállapított nagyobb bért fizetni, más vállalkozó pedig ebben a községben nem volt, de, hogy a község tovább ne legyen trafik nélkül, kénytelen voltam a dohánytőzsét az említett boltosnak haszonbér nélkül engedélyezni, erre a zsidó azt mondta nekem mosolygó arccal „Tudtam, hogy így lesz”. Ezek után azt hiszem szükségtelen még több ilyen cifra esetet elősorolni.

Egyet azonban mégis felhozok. Az ebédőtől hivatott engem sürgősen a p. ü. igazgató, letettem a kanalat és siettem hozzá — ottan találtam a helyettest is, Szabót, későbbi beregszászi p. ü. igazgatót az Ecségh⁷⁵ községi előljáróság több tagját, ezek panaszt tettek ellenem, hogy a cukor után még egyszer annyi adót kívánok a községtől, mint fizettek a megelőző évben, pedig csak annyi cukor fogyasztás van általam felvéve mint a m. évben, — hirtelen magam is zavarba jöttem s nem tudtam az eljárásomat megindokolni — néztük az ügyiratokat s valóban meg volt állapítva, hogy ezen községben nem emelkedett a cukor fogyasztás — csakhogyan ezen közben eszembe jutott az új cukorfogyasztási adó törvény, mely szerint az új adótétel éppen 100 %-kal nagyobb lett, mint volt az előző évben, tehát helyes volt az én kívánságom és ennek folytán a község elállott a panaszától — ez elégtétel volt nekem, de mégis el volt rontva az ebédem — az ügyet elintézhette volna nélkülüm is a p. ü. igazgató, ha átolvassa az új törvényt — csakhogyan ő nem ér rá a törvényeket átlapozgatni — az kötelessége az előadónak.

⁷⁴ Homokterenne, Nógrád vm., füleki járás, 1890-ben 1222 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1183.

⁷⁵ Valószínűleg Ecseg, Nógrád vm., sziráki járás, 1890-ben 1776 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1087.

A sok kitérés után még ide írom a többi b[alassa]gyarmati adataimat. Az odaérkezésem utáni év elején megszületett Endre fiam, ki 2 ¾ évig élt, dyphteritisben halt meg — járványos volt akkoriban ott ez a betegség. Váratlanul jött, úgy történt ez a halál eset, hogy az udvarunkban a szemlész cselédje torokfájást kapott — még azon nap elmenesztetett a háztól, de mikor elment, búcsú csókot adott a kis Endrének, mi csak másnap tudtuk meg, hogy a cseléd torokfájás miatt távozott. Késő volt — a gyerek lázba esett — rögtön elhívtuk a házi orvost, aki megnyugtatót, hogy én bátran elutazhatom, 3 napi kiküldetésem volt Salgótarjánba, én tehát elutaztam, nyugtalan voltam, különösen fokozódott ezen állapotom a visszatérésemkor, Szécsény előtt — mivel a doktor elémbe sietett avval: „A kis Endrét alig fogjuk megmenthetni”, csakugyan alig tértem haza, a kis Endre az anyja karján kiadta a lelkét. A temetésen nem volt szabad részt venni, én a lábamra, a nőm pedig dyphteritisben, melyet a kis Endrétől kapott, megbetegedtünk. Margit és Árpád szintén dyphteritisben feküdtek, de már túl voltak a veszélyen. Jolán a szemlészéknél volt elhelyezve. A vörös intő cédula még a kapun volt kifüggesztve, az emberek féltek s mi ápolót sem tudtunk kapni — senki sem érintkezhetett velünk, el voltunk különítve egymástól, csak karbolos leveleket küldhettünk egymásnak. Gyula és Béla Késmárkon voltak, ahol a gimnáziumot látogatták, ez a szomorú állapotunk eltartott több napig s végre is kénytelen voltam ápoló kirendelése végett, a városi hatóságot felkérni — kaptunk is ápolót a közkórházból, de nem volt köszönet benne, mert ez látva tehetetlenségünket, elpazarolt, elpusztított mindent, különösen a speizot⁷⁶ teljesen kiürítette.

Ezen keserűség után gyomorbajos lettem. Pontosan tartottam magam az orvosi rendeléshez — a rendes ételektől teljesen eltiltott, nem éreztem fájdalmat, csak rossz volt a szám íze és a húsról nem tudtam rá nézni, — prágai sonkán és teán kellett élnem — elgyengültem s javulást nem éreztem, kétség fogott el, ebben a kedélyállapotban megvizsgáltattam magam a vrm.⁷⁷ főorvos, ifj. Bogdán⁷⁸ által, ez üdült gyomor hurutot constatált s kijelentette, hogy a mostani ülő foglalkozásom mellett, irodai szolgálatomban javulást nem igen remélhetek. Sok szabad mozgásra van szükségem, addig is ehhez voltam szokva, 30

⁷⁶ Speiz (német) = éléskamra

⁷⁷ értsd: vármegyei

⁷⁸ Dr. Bogdán Aladárról (1863–1934), a balassagyarmati városi kórház első orvos-igazgatójáról (1897–1925), dr. Bogdán Mihály balassagyarmati honvéd ezredorvos fiáról lehet szó. KAMARÁS 1997. 5.

évig jártam keltem saját tetszéseem szerint, így tudva az okát, igyekeztem az irodai ülő foglakozástól megszabadulni, folyamodtam a ministeriumhoz áthelyezésért, olyan kerületbe, a hol nem lett volna folytonos irodai munkám. A kérvényemmel pályázatra utasítottam, pályázati hirdetés azonban soha sem volt, tehát kértem az igazgatót, jelentse a ministeriumba, hogy nincsen képességem az előadói teendőkre, — ő vonakodott azt tenni, sem új kérvényemet nem volt hajlandó felterjeszteni. Hedry titkár, helyettes igazgató, igen jó barátom kitartásra intett s tanácsolta, ne adjak be új kérvényt, evvel csak rontanám az előmeneteletem — így beszélt hozzám: a rangsorban veszedelmesen elül vagy már, ma-holnap felügyelő lehetsz, felügyelőket csak az előadókból neveznek ki, s ha te az előadói tisztséget itt hagyod, akkor kinevezést többé nem remélhetsz.

Minthogy csak az egészséget óhajtottam, azért nem hallgattam a jó tanácsra, újra kértem az igazgatót, terjessze fel kérvényemet, majd én személyesen is elmegyek a ministeriumhoz. Megtette s magam is felmentem Stuckheil⁷⁹ osztálytanácsoshoz, szívesen fogadott s megígérte, hogy a kérvényemet nyomban, rám nézve kedvezően fogja elintézni. De csak két hely volt üresedésben — Szekszárd és Rózsahegy⁸⁰ — válasszak, én az utóbbit választottam. Ő még azt kötötte, menjek Toepke⁸¹ államtitkárhoz bemutatkozni, a pártfogását kikérni. Jelentkeztem, s kérésem előterjesztése után ő megmondta nekem: „Majd beszéllek a minister úrral, bizton teljesülni fog az óhajtása”. Hamarosan át lettem

⁷⁹ STUCKHEIL GUSZTÁV 1885–1912 között a pénzügyminisztérium tisztviselője. 1885–1886: pénzügyi titkár. 1887–1891: pénzügyőrségi központi felügyelő, illetve főfelügyelő, a 8., illetve a 8/a. ügyosztályon (Fogyasztási adók és pénzügyőrség). 1892: a 8., illetve 11. ügyosztályon (Pénzügyőrség). 1893–1895: miniszteri osztálytanácsosi rangban a 11. ügyosztály (Pénzügyőrség) vezetője, pénzügyőrségi központi felügyelő. 1897–1899: a 11. ügyosztály (Pénzügyőrség és adóhivatalok) vezetője. 1900: az V/a. főosztály (Közvetett adók) vezetésével ideiglenesen megbízva, egyben a 11. ügyosztály vezetője. 1901–1905: az V/a. főosztály (Közvetett adók) főnöke. 1906–1908: az V/a. (Cukor, szesz, sör és ásványolaj adók, borital és húsfogyasztási adók) főosztály főnöke. 1909–1912: a VIII/a. (Dohány egyedáruság, lottó és sójövedék, állami jószágok és jogüggyek) főosztály főnöke. SZÉKELY 1985. 14., 24., 37., 81., 87., 88.

⁸⁰ Szekszárd Tolna m., Rózsahegy / Rosenberg Liptó vm., rózsahegy-i járás, 1890-ben 6879 lakosa volt. JEKELFALUSSY 1892. 1505.

⁸¹ TOEPKE ALFRÉD 1868–1871 és 1884–1903 között a pénzügyminisztérium tisztviselője. 1868–1870: beosztva a 7. ügyosztályra (Házadó, jövedelmi és kereseti adó), 1871: az 5. ügyosztályra (Adóhivatalok). 1884–1888: a 8. ügyosztályra (Fogyasztási adó, pénzügyi büntető eljárás, a pénzügy-, adó- és vámórság személyes ügyei), 1889–1890: a 8/a. ügyosztályra (Fogyasztási adók és pénzügyőrség) vezetője. 1891: a 8/a. ügyosztály vezetője miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott osztálytanácsosként. 1892: a III. (Bélyegjövedék, jogilletékek és díjak) főosztály vezetője. 1893–1896: az V. (Közvetett adók) főosztály vezetője. 1897–1903: államtitkár. SZÉKELY 1985. 11., 13., 17., 22., 54.

helyezve Rózsahegyre, de már olyan beteg és ideges voltam, hogy mentül gyorsabban iparkodtam Balassagyarmatról megszabadulni, a hol úgy éreztem magam, mint a leláncolt rab. Sajnos már útközben Rózsahegy felé kezdtem keservesen megbánni az áthelyeztetésemet. Habár szabad lettem, mégis rosszul éreztem magamat, az egész utazás alatt csak egy száraz zsemlét voltam képes elfogyasztani, undorodtam minden ételtől és midőn már közel voltam az új állomáshoz, hallom a mint az egyik utazó mondja a másiknak: „Ist das eine trostlose Gegend”.⁸²

Csakugyan, olyan szegény kiéhezett tótokat sehol életemben nem láttam, a minőket ottan, Liptóban találtam. A vasútállomástól csak a közeli vasúti vendéglőbe vánszorogtam, ottan befeküdtem, az adótárnok, Buda hamarosan Burján doktort hozta hozzám, az alaposan megvizsgált s hamarosan kijelentette, hogy gyomorbajom van, s hogy ki vagyok merülve, de szervezeti bajom nincsen. Meg voltam nyugtatva s néhány napi pihenés után, bár csak tejen éltem, annyira magamhoz jöttem, hogy lakás után nézhettem. Megegyeztem volt Reiner főbiztossal, hogy Rózsahegyen az ő lakását én, Balassagyarmaton az enyémet ő foglalja el, csakhogy a lakását ő nem biztosította nekem, mert az illető háztulajdonos, igazi tót, tőlem háromszor annyi bért követelt, mint Reiner fizetett. Annyit én nem fizethettem, én híven megegyezésünkhöz 2 havibért kifizettem, ezt sem térítette meg ő. Sürgető leveleimre nem is válaszolt, megcsalt – a zsidó természetét a kollégájával szemben is kimutatta. Tehát kerestem más helyen lakást, nem találtam. Buda jött aztán velem, együtt jártunk, síkos volt az út, egyik helyen hirtelen dombocskára mentünk, ő már fent volt, de én a közepén elcsúsztam s nehogy elessem, jobb kezemet a falhoz támasztottam, mégis elestem s a karomat oly erősen megrángattam, hogy elájultam. Kevés pihenés után, némileg magamhoz térve, a közel patikába vezetett Buda, a hol Duschnitz doktor megvizsgált s kijelentette „Kein Beinbruch, eine ...”.⁸³

Innen engem Buda nem vissza a szállodába vezetett, hanem a Keller Jenő üres lakásába, akkor adótiszt, ki épen szabadságon volt, – kétszobás lakásában helyeztet el. Cselédet is kaptam, a ki ápolt volna, a karom megdagadt, vérfoltok mutatkoztak, – Dr. Burján eljött minden nap kétszer is hozzám, jeges borogatást és masszírozást alkalmazott. Fájdalmas volt a kúra, de eredményes is. Eltartott több napig, ez alatt haza érkezett Keller s ő szívesen nyugodott bele, hogy az ő lakásába helyezkedtem s nem is engedett el. Elfértünk, sőt jobb volt

⁸² Magyarul: Ez egy vigasztalan vidék.

⁸³ Magyarul: Nincs csonttörés, ...

kettőnknek, ő hűségesen szorgoskodott körülöttem, úgy vigyázott rám, mintha valami közeli rokona lettem volna. Némi viszonzásképen vettem fát a lakásába, ezt ő elfogadta, pénzt nehezen fogadott volna el a lakásért, hát nem is kínáltam neki. A Balassagyarmaton hagyott családom elkészült az utazásra, Rózsahegyre, sürgette a lakást, ez pedig nem volt, én pedig tehetetlenül feküdtem. Végre Buda barátom talált egy üres házat, fent a Ringen, azonban a tulajdonos: Oberschall, mint kúriai tanácselnök Budapesten lakott, a rózsahegyi megbízottja, a saját veje, Füzeséry törvényszéki ügyész akkoriban szintén Budapesten, az apósánál, a háztulajdonosnál volt. Buda tehát oda sürgönyözött így: „A ház bérbe adatik-e 400 koronáért”? Azt felelte „Igen, tisztességes embernek, a közelebbi feltételeket ő fogja közölni”. Tisztességes embernek tartottam magamat, tehát elfogadtam a lakást. A családom is megérkezett, midőn már berendezkedtünk elmentem Füzeséryhez szerződni, de nem szerződhettem, mert a házbért sokkal többet követelt, mint a sürgönyben fel volt ajánlva. Rögtön felmondtam, csak egy negyed évig laktam ottan. Más lakást vettem ki, bizonyos Chládektől, a ki arra kért, hogy pártoljam őt abban, hogy italmérési engedélyt nyerhessen. Pártoltam is, s midőn az engedélyt megnyerte, rögtön nekem mondott fel. Erre a hamisságra nem számítottam és így a váratlan felmondás úgy hatott rám, mint a villámcsapás. Új lakást béreltem ki Szlusnynál, jó drágán, szerencsére akkor lett a biztosi irodára lakbér engedélyezve, tehát nem kellett sokat pótolnom.

Rózsahegyen az első években nagyon rosszul éreztem magamat, gyomorbeteg voltam. Megfelelő ételt ottan nem kaphattam — a karom is fájt annyira, hogy még a tollat sem bírtam bemártani a téntatartóba, rászorultam a szemlésez segítségére. A szeszgyárakban — 12 volt — számadásokat kellett vezetni s ezeket a szemlésez alaposan elhibázta, amit csak későn vettem észre, nagyon sok bajom volt, míg a számadásokat rendbe hoztam, s persze én a fájós kezemmel csak a legszükségesebbeket írtam — a számadásokba, volt mindenféle hosszú formula, de én ezeket nem vettem figyelembe — azonban a pénzügyminiszteri számvevőség ragaszkodott a formulákhoz, s az én számadásaimat keresztül kasul húzgálta, de a végeredmény az enyémmel hajszállra egyezett, egyetlen fok különbséget nem tudott megállapítani, mégis kérdőre vontak, — mely igazságtalan eljárással szemben sértve éreztem magamat, rövidesen megmondtam az igazat — ez nem tetszett az igazgatóságnak, — megsúgta nekem a titkár, Glatz Otmár: „Igazad van, de nem kellett volna mégsem így nyilatkoznod, ebből még baj lehet”, s minthogy nemsokára váratlanul nyugdíjaztak, hát én csak azt hittem,

hogy az igazgatóság megharagudott reám és csak annak jelentésére nyugdíjaztak engem, ilyen méltatlan elbánással szemben visszautasítottam minden kísérlétét az igazgatóságnak, mely szerint szeretett volna számomra valamely felsőbb kitüntetést kieszközölni. Annyira bántott a dolog, hogy hiába jött hozzám a főbiztos, Rolkó, a titkár, Glatz, végre az igazgató Vicenty, és midőn őket elutasítottam, az igazgató...⁸⁴ tárnokot is megkérdezte: Vajjon a kitüntetést elfogadnám-e? Mire Buda azt mondta neki, hogy engem úgy ismer, hogy bármely kitüntetést elutasítanak magamtól, én anélkül is elleszek — pedig mint utólag megtudtam, nem az igazgatóság volt oka a váratlan nyugdíjaztatásomnak — hanem a fizetés rendezése előtt a minisztériumban ki lett mondva, aki a 60 évi életkort elérte, vagy aki 40 évet kiszolgált, az nyugdíjaztatik, s így is történt. Nem tétetett kivétel senkivel sem — engem 1902-ben, valóban jogosan nyugdíjaztak, mert nálam akkoriban megvolt mindkét feltétel, mégis bántott a dolog — mert váratlan volt, s mert akkor már egészséges voltam — s mert az új díszruhát hiába szereztem be — s végre mert elestem a nagyobb nyugdíjtól.

Rózsahegyen, a tótok között még meghalva sem akartam maradni, Losoncra költöztem. Pár év múlva tályog keletkezett a bal vállamon — a házi orvosom, Hoffmann doktor megvizsgálta s kijelentette „Ez már olyan érett, mint a répa, délután felnyitjuk”. Délután felnyitás után azt mondta „Menjen szórakozni, tarokkozni, néhány napra jó lesz”, csakhogy nem lett jó, újra vagdalt s engem azzal vigasztalt „Nyolc nap alatt biztosan meggyógyul”, ... tályog makacs természetű s, minél jobban vágják, annál ... gyógyul, csakhogy a várt javulás nem mutatkozott. 8 nap leteltével kijelentette „nem tudom a seb nem változik, se ki, se be”. Erre a fiam, Béla azt proponálta, ő engem B[uda]pestre visz gyógyítatás végett, a házi orvos helyeselte, de mielőtt elutaztam volna, Béla még a kórházi főorvossal tanácskozott „Hiába utaznak B[uda]pestre, Apa itten épp úgy meggyógyul, mint ott, annyit mi is tudunk, mint a budapestiek”. Délután megvizsgálta Huszár igazgatófőorvos, s rögtön újra vagdalt — következő nap újra eljött — megvizsgálta s kérdezte „Hogyan érzi magát”? Azt feleltem 50 %-al jobban, de ő csóválta a fejét — másnap nem jött, sok dolga volt a kórházban — így vizsgálat végett engem oda vittek, ahol ő rendes műtétet végzett rajtam. A következő nap újra oda kellett mennem, s ő újra műtétet végzett — jelen voltak dr. Hofmann, Dr. Herc, a kórházi orvosok, Károlyi, a fiam, Béla, Nagy és

⁸⁴ Az eredeti gépelt kézirat itt ragasztószalagokkal van megerősítve. Ezek a rendelkezésemre álló fénymásolaton sötét sávot alkotnak, így az alattuk lévő írásrészek több helyen olvashatatlanok. Ezeket a részeket három ponttal jelöltem.

egyik rokonom Thaisz, mindhárman rosszul lettek, a műtő teremből kimentek, nem voltam ... érzéstelenítve volt a testrészem, a műtét alatt — nem igen ... arca verejtékes lett s akkor véletlenül a mellemre pillantottam, olyan kivagdalt húscsomót láttam, mint az öklöm, — rögtön kértem a doktort végezzen, én tovább nem fekszem ezen a vágóhídon — olyan gyenge lettem, hogy nem bírtam felkelni — hordágyon vittek a szomszéd szobába. Több hétre végre kikerültem, csak hogy még több hétig jártam be a kórházba. Midőn pedig a doktor kijelentette „Hála Istennek begyógyult” abban a pillanatban észrevette, hogy a begyógyult seb mellett sipoly keletkezett, s ennek a begyógyítása szintén pár hétig tartott, aztán teljesen jobban lettem.

A múlt év⁸⁵ szeptemberében ért engem a legnagyobb csapás — mert akkor 7-én áldott jó nőm hirtelen rosszul lett — elvesztette eszméletét, nem tért többé magához, 9-én már kiszenvedett. Véres agyguta ölte meg, — 11-én eltemettük, — igen szép temetést rendeztünk neki, mely temetésnél valamennyi gyermekem jelen volt. Megjelent a losonci rokonság, sok ismerős — a városi hatóság is, pedig gyászjelentést sem adtunk ki.

Ezek után nincs több mondanivalóm: gyermekeim jelenlegi állapota: Gyula Ungvárott m. kir. csendőr őrnagy, másodszor nő, van három gyermeke. Az első nejétől⁸⁶ Erzsébet,⁸⁷ a mostanival⁸⁸ Ágnes⁸⁹ és Magda.⁹⁰ Béla Losoncon városi főjegyző, jelenleg katonai szolgálatban helyben mint cs. és kir. százados, a hadkiegészítő parancsnoksági irodában, s a sorozó bizottságban működik. Nő,⁹¹ van 3 gyermeke: Béla,⁹² Iván⁹³ és Lóránt⁹⁴ — a 4-ik pedig legközelebb lesz, vagy tán már meg is született.⁹⁵ Jolán Turdossinban 1900 óta van férjénél,

⁸⁵ 1915

⁸⁶ Ambrózy Gyula 1. felesége Rázsó Margit volt, 1907 októberében Kassán kötöttek házasságot.

⁸⁷ Ambrózy Erzsébet (Kassa, 1908. szeptember 19. – München, 1988. június 3.) Osváth István (1892. január 1. – 1966) felesége.

⁸⁸ Ambrózy Gyula 2. felesége gulácsi Gulácsy Ida (1883 – Budapest, 1966. március 29.) volt; 1913 októberében Szatmáron kötöttek házasságot.

⁸⁹ Ambrózy Ágnes (Ungvár, 1914. szeptember 18. – Budapest, 2000. március 17.) bölcsődei ápolónő. Juhász Bálint (1908. július 23. – ?) felesége.

⁹⁰ Ambrózy Magdolna (Ungvár, 1916. május 1. – Budapest, 1992. október 20.) tanárnő. Dr. Ganczaugh Béla (1911. május 2. – 1987. november 18.) felesége.

⁹¹ Ambrózy Béla felesége Nagy Julianna (1880. dec. 11. – 1966. jún. 29.) volt.

⁹² Ambrózy Béla (1902. szeptember 15. – 1991. május 29.)

⁹³ Ambrózy Iván (1904. július 7. – 1975. október 13.)

⁹⁴ Ambrózy Lóránt (1908. szeptember 19. – 1944. április 23.)

⁹⁵ Ambrózy Julianna (1916. július 14. – ?) Meiszlinger István (Eperjes, 1906. október 20. – ?) felesége.

Keller Jenő,⁹⁶ jelenlegi m. kir. adótárnok az ura — gyermekeik nincsenek. Margit még hajadon, itten van Turdossinban, ő készíti az Écsi⁹⁷ kelengyét. Árpád Bécsben, a Marinesektionban⁹⁸ cs. és kir. százados hadbíró, még nőtlen. Écsi itt van, ő boldog menyasszony, pedig csak ez évben végezte a kisdédóvónői 2 évi tanfolyamot, — kitűnő képesítést nyert, a vőlegénye Mauksinszky Gyula,⁹⁹ m. kir. erdőmérnök, ki e hó 5.e óta Németmokrán Máramaros megyében¹⁰⁰ erdőgondnok, ez előtt ő Ungvárt szolgált. A jövő hó 19-én itt lesz az esküvőjük és ők még aznap elutaznak hazafelé.

Az esküvő után Margit állást bárhol foglal el, s csak én egyedül megyek vissza Losoncra, házvezetőnő majd csak akad.

Még azt is felemlítem, hogyan kerültünk ide Turdossinba. A múlt év decemberében meghűltem, s annyira fájt a bal lábam, hogy az új házi orvosom, Rémföld izom csúzt constatált. Otthon két hétig kezelt, de nem javultam, nem akartam otthon terhére lenni senkinek és gyorsabb javulást remélve, kórházba kerültem, több heti ottlétem alatt keveset javult az állapotom, mire a kórházi orvos, Korbátska légváltozást ajánlott fürdőzéssel. Trencséntepliczet¹⁰¹ választottam, s oda utaztam február 5-én és 13 fürdő után megmondotta az orvos, dr. Gallia „fölsleges a további fürdőzés”. Minthogy Margit nem akart Losoncon egyedül maradni, legjobbnak vélte ide jönni, tehát én is Trencséntepliczből egyenesen ide jöttem, mely okon aztán Écsinek is ide kellett jönnie, innét ...ig csak az esküvő után megyünk el. Jolán meg az ura e hó 7-én mentek Budapestre, néhány napra orvosi tanácsért, ők onnan mikor térnek vissza, nem tudom.

A nyugdíjas állapot féluton (?) nagyon rossz s unalmas azért, mert megszűnt minden hatáskör. Isten veletek édes gyermekeim.

Turdossin, 1916. évi július hó 10.-én.

Csókol mindnyájatokat: Apa, *Ambrózy Gyula* nyug. m. k. p.őri főbiztos

⁹⁶ Keller Jenő (187? – 1948) állampénztári főtanácsos.

⁹⁷ Ambrózy Eleonóra (1895. október 23. – 1979. december 3.) óvónő.

⁹⁸ A cs. és kir. Hadügyminisztérium Tengerészeti Osztályánál.

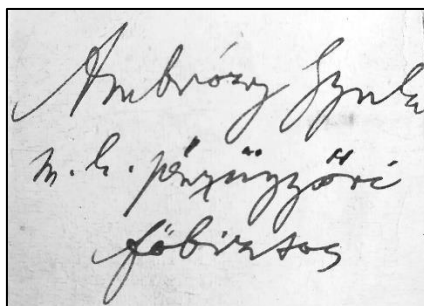
⁹⁹ Mauksinszky Gyula (1886. május 16. – 1954. június 2.) erdőmérnök.

¹⁰⁰ Ma Ukrajna.

¹⁰¹ Trencsénteplicz, Trencsén m. (ma Trenčianske Teplice, Szlovákia).

FORRÁSOK, IRODALOM

- BONA 1987 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/49. Budapest, 1987.
- BONA 1988 = BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
- BOROVSKY Gömör-Kishont vm. = BOROVSKY Samu (szerk.): Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. Budapest, é. n. (1903 körül)
- BOROVSKY Hont vm. = BOROVSKY Samu (szerk.): Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. Budapest, é. n.
- BOROVSKY Nógrád vm. = BOROVSKY Samu (szerk.): Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. Budapest, é. n.
- GERŐ 1940 = GERŐ József: A Királyi Könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címek jegyzéke. Budapest, 1940.
- JEKELFALUSSY 1892 = JEKELFAUSSY József (szerk.): A magyar korona országainak helység-névtára. Bp., 1892.
- KAMARÁS 1997 = KAMARÁS József: Örökre megmaradnak az alapítók érdemei. Százéves évfordulóját ünnepli Balassagyarmaton a városi kórház. = Nógrád Megyei Hírlap 8 (1997) 278. sz. (november 28.) 5.
- RAINER = RAINER Pál: Hadbíróként egy osztrák–magyar csatahajón az olasz partok elleni támadásnál. (Dr. Ambrózy Árpád I. világháborús feljegyzései, 1914–1915). LDM ONLINE. A Laczkó Dezső Múzeum tudományos ismeretterjesztő muzeológiai magazinja 3 (2018) 2. szám 1–20.
- RÁTKY–STRAZIMIR 1932 = RÁTKY Zoltán–STRAZIMIR Oszkár (szerk.): A magyar legújabb kor lexikona. Budapest, 1932.
- RAVASZ 2000 = RAVASZ István (szerk.): Magyarország az I. világháborúban. Lexikon. Budapest, 2000.
- RÉVAI 1911–1935 = Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. 1–21. köt. Budapest, 1911–1935.
- SZABÓ 2017 = SZABÓ Andrea: A Magyar Királyi Pénzügyőrség rangrendszere 1867–1947. Rendvédelem-történeti Füzetek (2017) 54. sz. 107–126.
- SZAKÁLY 2001 = SZAKÁLY Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, 2001.
- SZAKÁLY 2013 = SZAKÁLY Sándor: Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Történelmi–statisztikai áttekintés a magyar királyi csendőrség felső vezetéséről. Budapest, 2013.
- SZÉKELY 1985 = SZÉKELY Vera: A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában. 3. rész. Magyar Királyi Pénzügyminisztérium. Budapest, 1985.
- TÖKÉCZKI 2002 = TÖKÉCZKI László: Történelmi arcképek. Politikusi portrék a dualizmus korából. Budapest, 2002.

Ambrózy Gyula
m. h. pénzügyőri
főbíró

2. kép

Ambrózy Gyula névalírása

3. kép

Az Ambrózy család 1890 körül. (Ambrózy család tulajdona)

Ülő sorban balról jobbra: 1. id. A. Gyuláné Obradovics Eleonóra (1852–1915), 2. A. Árpád (1882–1954), 3. id. A. Gyula (1841–1921). Álló sorban balról jobbra: 1. A. Margit (1879–1945), 2. ifj. A. Gyula (1874–1935), 3. A. Jolán (1877–1961), 4. A. Béla (1875–1930)

4. kép

Az Ambrózy család 1898 után. (Ambrózy család tulajdona)

Ülő sorban balról jobbra: 1. ifj. A. Gyula (1874–1935) csendőr hadnagy, 2. id. A. Gyuláné Obradovics Eleonóra (1852–1915), 3. A. Eleonóra (1895–1979), 4. id. A. Gyula (1841–1921) pénzügyőri főbiztos. Álló sorban balról jobbra: 1. A. Árpád (1882–1954), 2. A. Béláné Nagy Julianna (1880–1966), 3. A. Béla (1875–1930) losonci rendőr alkapitány, 4. A. Margit (1879–1945), 5. Keller Jenőné A. Jolán (1877–1961), 6. Keller Jenő (187?–1948) állampénztári tisztviselő

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

GELENCSÉR JÓZSEF

Momentumok a székesfehérvári Sóstó történetéből *

A KERESZTÉNYSÉG/KERESZTYÉNSÉG és az iszlám közötti, különböző frontokon és módon zajló küzdelem több mint évezredes. Elszenvedői közé tartoztak az egykori Magyar Királyság népei is. A muszlim vallást követő Oszmán Birodalom a XIV. század végétől kezdődően fenyegette a magyar állam határait. A hatalmas erőforrásokkal rendelkező, agresszív birodalomnak a XVI. század első felében a Magyar Királyság már képtelen volt ellenállni. A mohácsi csatát követően Buda elestével (1541) megkezdődött a mintegy 150 éves oszmán-török uralom.

Az iszlám — vagy ahogy ők nevezték, az „igaz hit” — harcosainak fontos hódítási célpontja volt a középkori magyar királyok koronázási és temetkezési helye, az ország egyik központja, Székesfehérvár. Ráadásul a város Veszprémmel, Várpalotával, Tatával, Pápával együtt a Kelet- és Közép-Dunántúl védelmét ellátó végvári rendszernek is fontos láncszeme volt. A vár, illetve a város védelmi rendszeréhez tartozott a települést körülölelő mocsaras vízivilág, melynek egyik elemét a máig meglevő székesfehérvári Sóstó adta. Az alábbiakban a következő kérdésekre keresem a választ:

- 1.) Miben határozhatók meg a Sóstó jellegzetes vonásai, milyen a fekvése?
- 2.) Kitől származik a Sóstó első írásos említése?
- 3.) A Sóstót és környékét mennyiben használták katonai célra a középkorban, a török idők alatt, majd azt követően?

* Ezzel az írással külső munkatársunkat, az idén 70 éves dr. Gelencsér Józsefet köszöntjük. A szerkesztőség és a magam nevében kívánok neki Istentől áldott sok-sok alkotóévet és jó egészséget! (– Hudi József főszerk.)

A SÓSTÓ FEKVÉSE, SAJÁTOS VONÁSAI (TÁJAK, TELEPÜLÉSEK)

1. Kádár László (1908–1989) földrajztudós még fiatal kutatóként írt Fejér megye tájairól. Véleménye szerint a megye felszíne változatos, sokszínűen tagolt. A megye két magtája az egymást kiegészítő, szinte összetartozó *Mezőföld* és *Sárrét*. „A Sárrét halgazdag vizeivel, dús rétjeivel, lápjaival határozottan vonzotta magához a településeket. A táj peremén, a mocsárvidék partján, ott találjuk egymás mellett a falvakat: Sárpentele, Sárszentmihály, Sárkeszi, Nádasdladány, Ősi, Peremarton a déli oldalon, Csór, Iszkaszentgyörgy az északon, a Moóri-völgyben Moha, Sárkeresztes, Fehérvárcsurgó, Bodajk. És ide települt be a Sárrét ingoványai közé, Székesfehérvár mocsárvára és városa, oda, ahol a Moóri-völgy azt metszi, illetőleg a völgyön átvezető út a mocsáron áthalad.” A *Sárvíz* völgyébe és a *Móri-árokba* mélyen benyúlnak a Sárrét ingoványai.¹

Károly János (1834–1915) kanonok, a megye történetírója a millenium idején készült könyve II. kötetében Székesfehérvár helyrajzi fekvése alcím alatt így látta a középkori megtelepülés körülményeit. „Az a vizektől környezett sziget, mely ma a belvárost alkotja, azok a körülötte levő kisebb-nagyobb területek, körülvéve hasonlóképp vizekkel, melyek ma a külvárosok egynémelyikét képezik, nagyon alkalmasak voltak arra, hogy védelmül szolgáljanak; az a nagyterjedelmű víz pedig, mely nyugot felé Palotáig és Ősiig, észak felé pedig a keresztesi határig nyult, hozzávéve a *Sóstót* is, nagyon kedvező helyül kínálkozott őseink szórakozásaira.”²

Wekerle Sándor (1848–1921) jogász, miniszterelnök az előző századfordulón a rá jellemző célszerűséggel foglalkozott Székesfehérvár és a *Sóstó* fekvésével. „Székes-Fehérvár... termékeny lapályon terül el; kelet felől mérsékelt emelkedésű halmok körítik, melyek közül említést érdemel a város közel szomszédságában fekvő szőlőhegy... A város többi részét róna köríti, melynek magasabb részei termékeny szántók, lapályosabb részei pedig dús fűtermésű s kerti művelés alatt is álló rétföldek; csak a délkeleti részen terül el a *Sóstónak* nevezett nádas ingovány, s ezt veszi körül homoktalaj.”³

¹ KÁDÁR László: A tájak. Fejér vármegye. Szerk.: Schneider Miklós – Juhász Viktor. Budapest, 1937. 31–44.

² KÁROLY János: Fejér vármegye története II. Székesfehérvár, 1898. 39–40.

³ WEKERLE Sándor: Fejérmegye. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. XIII. Budapest, 1896. 546.

A Székesfehérvár területére eső Sóstó természetföldrajzi szempontból több, eltérő jellegű kistáj határán fekszik. Ezek sorát a döntően nyugatról határoló, a korábbi évszázadokban még nagyobb kiterjedésű, markánsabb, ám vízivilágát részben máig őrző Sárréttel kell kezdeni. A Sóstót északról Székesfehérvár határolja, melynek észak-nyugatra nyíló kapujában ott a *Móri-völgy*. A régiesen *Móri-horpadásnak* vagy *Móri-árok*nak nevezett tájegység aljának forrásai, vízfolyásai régóta a város közvetlen környékét táplálták. Korábban az is érzékelhető volt, hogy a Sárrét jócskán benyúlt a Móri-völgybe. Székesfehérvártól délre esik a homokos, löszös talajú, az Alföld folytatásának tekinthető *Mezőföld*. Ennek egyik északi nyúlványaként az említett talajösszetétel a Sóstó egész környékén észlelhető. Pár kilométerre, észak-kelet felé esik a *Velencei-tó*, a *Nádas-tóval*, melynek élővilága ma is kapcsolatban áll a Sóstóéval. A *Zámoly-Csákvári medence* némileg távolabb fekszik. Közvetlenül nem érintkezik a városból jól látható *Bakony* és *Vértes* a Sóstóval, tehát Székesfehérvárral, de a közvetett hatás észlelhető.

Volt, aki a székesfehérvári Sóstót, többek között a Velencei-tóval, a sárszen-tágotai Sóstóval, sőt a bicskei Alsó- és Felső-tóval együtt a Mezőföld állóvizei közé sorolta.⁴

Kifejezően szólt önéletrajzában az egykor elsődleges befolyással bíró Sárrétről a Székesfehérváron született, és gyermekkorát a szomszédos pusztán, Sármentelén töltő író, költő Jankovich Ferenc (1907–1971): „Egész a Bakonyig terült a vizes és zombékos *Sárrétje*, jegenyékkel, fűzfákkal és a szárazabb helyeken a kaszálókkel.” A *sárréti* ingoványok felett pedig a bakonyi és vértesi szelek fújdogáltak.⁵

2. A Sóstó nevét egykoron sós vizéről kapta. A hajdani sós vizet is döntően édesvizek duzzasztották. Brigelius Máté városi physicus, vagyis orvos, természettudós 1768-ban a városi hatóság felhívására megvizsgálta a Sóstó vizét. Jelentette, hogy azt állatok itatására használják, sőt a közönség gyógyhatást tulajdonít neki. Így fürdőznek is benne azok, akik skorbutos kiütésekben, bőrbajokban vagy lábkisebesedésben szenvednek. A vizsgálat a Helytartótanács utasítására, az ásványvizek felderítése érdekében történt. Az orvos jelezte,

⁴ ÁDÁM László – MAROSI Sándor – SZILÁRD Jenő (szerk.): *Mezőföld természeti földrajza*. Budapest, 1959. 353.

⁵ JANKOVICH Ferenc: *A magam emberségéből. Önéletrajz*. Budapest, 1967. 31., 94.

hogy a *Sóstó* alkáli sóot tartalmaz. A *Sóstóban* 1937-ben még kimutatható volt a savanyúvíz és a vastartalom is.⁶

Brigeliusz Mátéről érdekes, de közvetett adatokat közölt Szinnyei József (1830–1913) bibliográfus, irodalomtörténész. Irodalmi lexikonában megemlíti Brigeliusz János Ádámot, aki Székesfehérváron született, hol atyja (kétségtelenül Brigeliusz Máté) mint Fejér megye híres főorvosa lakott. János Ádám is a természettudományokat kedvelte, orvos lett. Latin nyelvű tudományos munkája 1777-ben Bécsben jelent meg. Nyilván nem véletlen, hogy a széksóról (szik-sóró) írta.⁷

A székesfehérvári *Sóstó*hoz hasonlóan nagy ismertséggel rendelkezik országunkban a Kiskunhalas, illetve a Nyíregyháza melletti *Sóstó*. A Kiskunhalasnál fekvő *Sóstó* egyértelműen vizének szikso tartalmáról kapta a nevét. A tavat a XIX. században még gyógyító erejűnek tartották. Idővel a tóban levő források elapadtak, a tó pedig – máig tartóan – édesvízzé vált. A Nyíregyháza melletti *Sóstó* megjelölését magas nátriumsó és szikso tartalmának köszönheti. A víz ma is sok oldott sóot tartalmaz. Ma gyógyvízzé minősített nátriumkloridos termálfézfént ismertetes.

A SÓSTÓ KORAI EMLÍTÉSE AZ ÍROTT FORRÁSOKBAN

1. Nem vagyok hivatott annak vizsgálatára, hogy a földtörténet során mikor és mi módon keletkezett a székesfehérvári *Sóstó*. Megtették azt mások.⁸ A régészetnek köszönhetően viszont leírhatom, hogy a *Sóstó* környékén 3–4 ezer éve már lakott ember. A bronzkor embere kiterjedt településekkel szállta meg a mai Szárazréttet, a Szeder utca környékét és a *Sóstó* partjait. „A gyér őskori és római kori leletek arról a szűk területéről valók, amelyen a későbbi Székesfehérvár felépült. A *Sárvíz* és a *Galya* megrekedt vizei széles, helyenként tóvá mélyülő mocsarakkal vették körül” a várost és szigeteit.⁹ A magyarságnak a *Sóstó* környékén való korai megtelepedésére szintén régészeti leletek utalnak. A *Sóstónak* az evangélikus temetőtől délre eső részén, a *Homokson* 1925-ben kb. 10

⁶ JUHÁSZ Viktor: Adatok Székesfehérvár török hódoltság utáni helyrajzához. = Schneider Miklós – Juhász Viktor (szerk.): Fejér vármegye. (Magyar városok és vármegyék monográfiája, 22.) Budapest, 1937. 385.

⁷ SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest, 1891. 1346.

⁸ Így BANIZS Károly – MEZŐ Éva – TAKÁCS András Attila: A székesfehérvári *Sóstó* természetvédelmi terület. Székesfehérvár, 2010. 41–42.

⁹ FITZ Jenő: Székesfehérvár. Budapest, 1957. 5–6.

kora Árpád-kori sírt találtak. A vízmű sóstói telepének északi részén, egy homokbányában pedig ugyanebből a korból három sírra leltek.¹⁰

2. Az ismeretterjesztő irodalomban és az idegenforgalmi tájékoztatókban az a közlés található, hogy a székesfehérvári *Sóstó* első írásba foglalt említése Istvánffy Miklós személyéhez kötődik. Álláspontom szerint viszont, a jelenlegi ismereteink alapján, ez már öt megelőzően, korábban és más által megtörtént. Mégpedig a székesfehérvári vár 1543. évi bevétele előtt keletkezett levelekben. Nagy Tamás fehérvári bíró júliusban többektől, így Podmaniczky Jánostól, Várpalota urától kért segítséget. A levelekben említett helynevek: Föveny, Pátka, *Sóstó* az, ahol a portyázó török sereg átmenetileg, az ostrom előtt is tábort ütött.¹¹

A Székesfehérvár melletti *Sóstó* két további, korainak tekinthető említése csaknem azonos időben történt és egyaránt a vár (különböző időpontú) megvívásával kapcsolatos. Mellesleg a *Sóstó* nevét ekkor leíró két férfiú egyaránt jól forgatta a kardot és a pennát. Egyikük, Istvánffy Miklós (1538–1615) alnádor, jeles történetíró, a magyar Livius.¹² Istvánffy *A magyarok dolgairól írt históriája* c. munkájához az 1590-es években fogott. Első kiadása 1622-ben jelent meg. Istvánffy egyik levelének tanúsága szerint 1605-ben már hosszú évek óta dolgozott történeti összefoglalásán. A Mátyás király 1490. évi halálával kezdődő 38 könyvből álló munkájában akkor már a 16. könyvnél járt. A helyzetet némileg bonyolítja, hogy nála a *Sóstó* említése először a királyi székhely 1490. novemberi, I. Miksa német-római császár általi elfoglalásához kapcsolódik. A város fekvéséről, védhetőségéről a következőket írta: „Székesfehérvár várasa sáros és tós helyen építettett, kétfelől való bizontalan mélységű tóval, mely sem lóval, sem gyalog meg nem láboltathatik, vétetik környül, melyek közül egyikének *Sós-tó*, mely napkeletrül vagyon, a másiknak neve *Ingován*, mindkettő a *Sár vizébül*, mely szintén oly mocsaras és sáros, sásas és nádas.” A belső várost pedig erős fal és a mocsarak vizével mindenkor telt árokkal körülvelt árkok eléggé erőssé teszik. Mindez azonban kevés volt. A Miksa kezére jutott Székesfehérvár 1491. évi visszavételéről azt írta Istvánffy, hogy Báthory István hadá-

¹⁰ FEHÉR Géza: A Közép-Duna-Medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Budapest, 1962. 71.

¹¹ SINKOVICS István: Székesfehérvár a török támadás előestéjén. = Kralovánszky Alán (szerk.): Székesfehérvár Évszázadai 3. Székesfehérvár, 1977. 26–27.

¹² Istvánffy Miklós személyiségének megítéléséhez hozzá tartozik, hogy munkáiban az ítékezés mércéje a katolikus valláshoz és a Habsburg császárhoz való hűség volt. 1562 és 1568 között Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek titkáráként szolgált. A reformáció ádáz ellenségének számított.

val II. Ulászló magyar király parancsára Budáról Székesfehérvárhoz ment. Mellé társul a király Kinizsi Pált rendelte. Rövidesen, őket követően, maga a király is Székesfehérvárhoz ért. „A várasnak más része felől, mely az Bakoni kapura vagy, ütött vala táborn, nem messze a Sós-tóhoz, hogy közelebb itathatnának.” Úgy rendelkezett, hogy a várost egyfelől Báthory és Kinizsi, másfelől a király és Szapolyai István vívja. Az ostromot július 29-én siker koronázta.¹³

Istvánffy Miklós a jó fél évszázaddal későbbi történeteket is megörökítette. Leírta, hogy Szulimán (Szulejmán) szultán 1543 Kisasszony havának 10. napján Esztergomot, majd Tatát is bevette. „Tatát Szulimán pusztán hagyván, tüzet vetteten reá felgyújtá és Székesfehérvár megszállására népét elébbindítá, és ottan a közel levő felette igen nagy Sós tó nevű tónál, mint amely az itatásra igen jó s alkalmas hely, táborát szállítá. Az Székesfehérvár várasának helyheztetését, mely mindenfelől tókkal körül vétetett, felül megírtuk.” Fehérvár „mindenkor megálló tókkal (melyeket a Sárvíz sáros folyóvize, mely partok közé nem szoríthatók, az Balatonból kifolyván és ott szélesen tóvá lévén csínál), az természetnek csodálatos erősítésével körülvétetett.”¹⁴ (Istvánffytól eltérően a Sárvíz nem a Balatonból, hanem a Bakonyban ered.)

Másikuk Wathay Ferenc (1568–1609 után) végvári vitéz, énekszerző. 1602-ben a rövid időre visszafoglalt Székesfehérvár vicekapitánya volt. Augusztus 29-én, a vár elestekor, tisztársaival, sebesülten török fogságba esett. Budán, Nándorfehérváron, majd Konstantinápolyban, a Fekete toronyban raboskodott. 1605 februárjában az utóbbi helyen fejezte be a maga illusztrálta, 28 énekét magában foglaló énekes könyvét. (*Wathay-kódex*)¹⁵ A harmadik ének a *Székesfehérvár vesztéséről való historia*. A költemény második részében Wathay kétszer említi Sóstót. A leírás szerint a vár olasz kapitánya, Isolano János Márk gróf az ostrom előtt a védelmet szervezte. Sántát ásatott Palota felé, a Szigetben és másutt. Ezekben magyar és német katonákat hagyott.

¹³ ISTVÁNFFY Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2001–2009 I/1. 44., 53.

¹⁴ Uo. I/2. 99.

¹⁵ A katolikus hiten élő Wathay Ferenc énekeskönyvének már a bevezető része, az olvasó barátainak szóló köszöntő ajánlata vallási tartalommal telített. Az első ének pedig az Istenhez szóló invokációt tartalmaz. A kegyetlen sorsra jutott Wathay énekeinek mintegy harmada már a címében is, tematikailag pedig megközelítően a fele, vallásos jellegű. Nem meglepő ez, hiszen korábbi költészetünk, költőink – Balassi Bálinttól Ady Endrén át, Reményik Sándorig – remekei közé tartoztak az *istenes versek*.

„Úgy cselekedék az Sós-tó felől is,
Sáncot ásata *Ingovány* végén is,
Németet s magyart hagyta azokban is,
Várat ezenben építé ott benn is...

No, vala szintén Szent Kalára napján
Szép, tiszta üdő; kilenc óra táján
Az Haszon basa föltetszék hegy hátán,
Sok különb sereg véle, lovak hátán.

Nem messze környül várnak telepedék,
Beglerbég penig *Sós-tóhoz* ott szállék,
Beslia két nap múlva elhagyaték,
Mert várat onnand semmire nem félték.”¹⁶

A *Sóstó* mellett tehát mind Istvánffy, mind Wathay említést tesz *Ingoványról*. Valószínűleg ez utóbbi kifejezés jelentette a város körüli mocsárvilág egy részét, valamint a benne lévő szárazulatot, rajta az *Ingoványként* emlegetett településsel.

Rázsó Gyula (1930–2007) hadtörténész szerint az *Ingovány* mindenekelőtt a vizes-mocsaras területet jelentette. Az 1601. évi ostrom kapcsán arra hívta fel a figyelmet, „hogyan Székesfehérvárat lényegében nem annyira bástyái, mint a környező *Ingovány* és *Sóstó* tették félelmetes erősséggé.”¹⁷ Siklósi Gyula (1949–2017) régész, történész viszont *Ingovány* faluval, majd városrészrel foglalkozott részletesen. Véleménye szerint a török idők alatt Székesfehérvárnak *Ingovány kapuja* és *Só kapuja* egyaránt volt. Az utóbbi talán a *Sóstó* irányára utalt.¹⁸

Wathay Ferenc énekes könyvében színes rajz is látható Székesfehérvár elfoglalásáról.¹⁹ A rajzon a várat kékre színezett víz ölelte körül. Partjának zöldje pedig a nedvességet kedvelő növényzetként értelmezhető.

3. Székesfehérvár visszafoglalására 1543 és 1601 között a királyi csapatok vezetői több kísérletet tettek. Ezek közé tartozott, hogy 1566-ban Salm Eck

¹⁶ WATHAY Ferenc: Énekes könyve. II. Budapest, 1976. 24., 163., 166–167., 180.

¹⁷ RÁZSÓ Gyula: Székesfehérvár hadászati jelentősége a török hódoltság korában. Az 1601. és az 1688. évi ostrom. Székesfehérvár Évszázadai 3. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1977. 151.

¹⁸ SIKLÓSI Gyula: A törökkori Székesfehérvár. Székesfehérvár, 2013. 15., 44–45., 65.

¹⁹ WATHAY Ferenc: Énekes könyve I. Budapest, 1976. 9a. levél.

generális, győri várparancsnok, aki, miután a város lakosai titokban a segítséget kérték, megindult Székesfehérvár felszabadítására. Lauschmann Gyula (1861–1918) orvos, a város történetének kutatója – részben Bél Mátyás nyomán – arról írt, hogy Salm Csókakőnél telepedett meg, és Thury Györgyöt küldte a török hadállás kipuhatolására. A török 10 000 főnyi katonasággal vonult a *Sóstó*hoz. Miksa király, a szándékba vett fegyverszünet miatt, közben arra utasította generálisát, hogy ne kezdjen hozzá az ostromhoz. A vállalkozás megghiúsult.²⁰ Csurgai Horváth József levéltáros véleménye szerint viszont Salm a katonáival a *Sóstónál* táborozott le. A lényeg, hogy végül nem indította meg az ostromot, visszavonult Győrbe.²¹

Székesfehérvár 1601. évi, átmeneti visszafoglalását követően a Móri-völgyben a királyi csapatok és a törökök között véres csatára került sor. Október 17-én Thurzó György (1567–1616), a későbbi nádor; nejének, Czobor Erzsébetnek írt levelet a számukra nyertes csatáról. A levelét következőképpen zárta: „Irtam az *Sár-rét* mellől való táborban Fejérvárnál. 17. Obris 1601.”²² A helyszínből következően nem esett szó a *Sóstóról*, csak a *Sárrétről*.

Wathayn kívül az 1602. évi török „ostromnak egy másik szemtanú–történetírója is volt, aki kívülről, a *Sóstó* felőli oldalról figyelte a váltakozó szerencsével folyó vívást: a pécsi születésű Pecsevi Ibrahim, (1572?–1650?), a kitűnő török történetíró, aki 30 évvel később, öreg korában néhány éven keresztül maga is lakója volt a várnak.”²³ Pecsevi Ibrahim tarikjában, azaz történeti munkájában az 1594. évi események kapcsán is feltehetően a *Sóstó* melletti mezőről szólt. Eszerint a török 1594-ben elfoglalta Győrt. Azután a nagyvezír Komárom vára ellen indult. Sikertelensége, valamint a télire fordult idő miatt végül Budára vonult vissza. „Mohamed pasát pedig az anatóliai katonasággal Székesfejérvárra rendelte. A tatárok közül mintegy ezeren *Székesfejérvár mezején* lótakaró alatt teleltek abban a zord télben.”²⁴ Lényegében ugyanez olvasható Kjátib Cselebi (1600–1658) fezlikejében.²⁵

A törökök világutazója, Evlia Cselebi (1611–1682?) két alkalommal tett látogatást az oszmán uralom alatt fekvő Székesfehérváron. A keleties túlzásoktól

²⁰ BÉL Mátyás: Fejér vármegye leírása. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Székesfehérvár, 1977. 99. – LAUSCHMANN Gyula: Székesfehérvár története I. Székesfehérvár, 1998. 134.

²¹ CSURGAI HORVÁTH József – ÖRI TÓTH István: Mesélő Fehérvár. Székesfehérvár, 2004. 11.

²² KÁROLY János: i. m. II. 533–535.

²³ THÚRY József: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. = Századok 26 (1892) 477.

²⁴ THÚRY József – KARÁCSON Imre: Török történetírók. III. Budapest, 1916. 109–112.

²⁵ Uo. 231.

sem mentes 1664-es útjáról szóló írásából annak ellenére érdemes idézni, hogy a *Sóstót* külön nem említi. Székesfejérvár (Üsztülü Belgrád) „egy termékeny síkságnak éppen a közepén áll. Körülötte egy merhale távolságra erdős és fás hely van s ennek közepén, termékeny vidéken, a *Sárvíz* folyó partján, nádas, mocsaras helyen, keletről-nyugotra hosszában fekvő igen erős vár, mely alakjára palackhoz vagy víztartó edényhez hasonló. Kerülete hatezer lépés. Akna- és ostromsánc mind a négy oldalán lehetetlen, mert egészen mocsaras helyen van, árok egyik oldalon sincs. Mocsarának területét egy nap alatt alig lehet végig járni, negyven-ötven rőf mélységű helyei is vannak, különféle halak élnek benne, de nem ízletesek.”²⁶

4. A török kori Székesfehérvárról készült számos metszettel több kutató is foglalkozott. Az ábrázolások változó hitelességűek. Fitz Jenő (1921–2011) régész, történész azt állapította meg, hogy közöttük vannak fontosak és viszonylag pontosak, máskor azonban az alkotók egymást másolták, vagy a korábbiak fantáziájára támaszkodtak. A XVII. század első éveinek két várviadala nyomán megsokasodtak a metszetek. Az 1601. évi ostromról különösen Wilhelm Dillichnek a metszete és egy francia metszet ad alapos tájékoztatást a későbbi korok kutatója számára.²⁷ Mindegyik a helyszín alapos ismeretében készült. Dillich számára a felvételi rajz legkorábban 1593-ban. A francia rézmetszet Fumes Montreulx-nek a török háborúkat bemutató könyvében jelent meg 1608-ban. „A kivitelezésében is szép rajz a város 1601-es ostromát és a töröktől való visszafoglalást ábrázolja madártávlatból... a Belvárosnak ezen a metszeten látható körvonalai, a Budai, a déli és nyugati külvárosnak egymáshoz való viszonya, kiterjedése és határai jól összevethetők Székesfehérvár 1826-ban, Wüstinger József által készített térképének adataival is.”²⁸ A két térkép összehasonlítása alapján valószínűsíthető, hogy a francia metszetnek csaknem a jobb alsó sarkában a *Sóstó* látható. Nem kizárt, hogy a H betűvel jelölt térség alatti hosszán, vízszintesen elnyúló alakzat az. Természetesen az is elképzelhető, hogy a metszet alsó részét csaknem kitöltő mocsárvilág más eleme felel meg a *Sóstónak*.

²⁶ Evlia CSELEBI: Török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. Budapest, 1908. 44.

²⁷ FITZ Jenő: Francia metszet Székesfehérvár 1601. évi ostromáról. Alba Regia VIII–IX. Annales Musei Stephani Regis. 1967–1968. 149.

²⁸ BAITZ (KOVÁCS) Péter: Székesfehérvár: Négy évszázad városképei. Székesfehérvár, 1996. 3–6. A metszet, illetve a kiadvány könyvészeti adatai a következők: Fumes Montreulx: Histoire universelle des guerres du Turc de puis l’an 1565 jusques á la trefue faite en l’année. Paris, 1608. Lelöhely: OSzK, Apponyi-gyűjtemény.

A török idők alatt készült metszetek egy részéről elmondható, hogy azokon a *Sárvíz* és a mocsárvilág is látható, külön a *Sóstó* azonban nem. A mocsár különösebb tagolás nélkül, mondhatni teljesen körülöleli a várost. A jelzésére használt kifejezés a német Gesumpf, Gemiß, vagy a magyar mocsár szóból eredeztethető Morast.

A török uralom után sem Friedrich Bernhard Werner 1741 előtti, sem Binder János Fülöp 1781 körüli metszetén nem fedezhető fel a *Sóstó*, bár ingoványos terület — egyre szűkülő mértékben — még van. Nem azonosítható, így külön nem látható a többi képi ábrázoláson sem, Aujedszky Adolf 1861-es kőrajzával bezárólag.²⁹

5. Az említett francia metszetre figyelemmel itt szólok részletesebben arról, hogy Wüstinger József hites földmérő 1826-ban készítette el *Szabad Királyi Székesfehérvár Várossának Mappáját*-t.³⁰ A térképen a különböző színekkel jelölve látható a négy városszék: a *Belső Város*, a *Felső Város*, a *Palotai Város* és a *Vizi Város*. A térkép készítője az *Alsóvárost* eltérő színnel nem jelölte, hanem a Palotai Város részének tekintette. Az egész Palotai Várost a *Sós Tóig* délről a *Sár Rétje* határolja. A Palotai Város és a Felső Város között *Rétek* találhatók. A *Sóstó Uttsza* (ma Széchenyi út) északi oldalán fekvő lakházak ingatlanok mögött fekszik a *Város Rétje* és a *Legelő*. A *Sóstó* utcának a déli oldala csak az *Aszalvölgyi Csatornáig* beépített. A hosszabban beépített északi oldalt az említett csatorna megközelítőleg felezi. Itt, a csatornapartnál jelöli a térkép a *Sorompót*, mely egyben a vámszedés helyére is utal. A sorompótól délkeletre esik a katolikus *Sós-tó-temető* és a református temető. Mögöttük látható a *Sós tó* egy része. A két temető között vezet az *Úrhidai Ut*. A katolikus temető és a tó, illetve az út és a tó között derékszögben terül el a ligetes, fákkal, bokrokkal, fűvel benőtt *Városi Erdő*. Az Úrhidai úttól nyugatra nyújtózott a terjedelmes *Homokos Gödör*.

LEÍRÁSOK A XVIII. SZÁZADTÓL

A XVIII. századtól Székesfehérvár, mocsárvilága, a *Sárvíz* és a *Sóstó* viszonyait illetően mindenekelőtt a különféle, országos, megyei vagy helyi leírásokra, ismertetésekre lehet támaszkodni. Elengedhetetlennek tartom két leírás megemlítését, melyek Istvánffy Miklós munkáját is felhasználták.

²⁹ Az ábrázolások láthatók BAITZ (KOVÁCS) 1996. mellékleteiként.

³⁰ Itt nem kívánok kitérni a katonai felmérésekre, sem a későbbi egyéb térképekre.

1. Bél Mátyás (1684–1749) történelem- és földrajztudós³¹ hatalmas összegző munkát készített Magyarország történetéről és földrajzáról. Életében ennek mintegy harmada jelent meg nyomtatásban³², a többi kéziratban maradt. Az utókor a nyomtatást nem látott vármegyei leírásokat igyekezett magyarul kiadni. Fejér megye esetében ez 1977-ben történt meg. Bél Fejér vármegyéről és Székesfehérvárról a következőket írta: „A megyét öntöző folyók legjelentősebbje a *Sárvíz*. Nevét a medréről kapta, melynek a talaja sáros, sőt veszélyes mocsár. Magyarul ugyanis sárnak mondják a mocsaras talajt. Ehhez a szóhoz kapcsolják a víz szót, mintha sáros vizet mondanának... Székesfehérvár alá folyik, melynek védelmére is szolgál, majd még inkább sáros vízzé válva szétterül azon sík mezőségen, amelyet a magyarok Mezőföldnek neveznek, és biztos partok nélkül folydogálva, végül is Tolna vármegyébe távozik... Érdemes megemlékezni a *Galya patakról* is, amely a Bakonyban ered... A Keresztúrnál beömlő patakok vizétől megduzzad és szétterül, majd Székesfehérvár felé tovább haladva ismételtelen megszakítja szilárd medrét és malmokat hajt. Végül is Székesfehérvár bécsi kapujánál a városfalat övező mocsárba, innen pedig a Sárvízbe torkollik.

Van még számos tó és mocsár is, leginkább olyanok, amelyek a Sárvízzel vannak kapcsolatban. Közülük a két legnevezetesebb Székesfehérvár körül van: az egyik délről, a másik nyugatról és északról közelíti meg a városfalakat. Ezt *Igo vanonak*, amazt pedig *Sós-tónak* hívják, és mindkettő olyan mély, hogy különösen esős időben sem gyalogos, sem lovas nem tud átgázolni rajtuk. Van egy másik tó is, amelynek szintén *Sós-tó* a neve. Ez három mérföldnyire van Székesfehérvár alatt, a Sárvíz mocsarai között. Nevét sós vizétől kapta, mert ez is — miként a Székesfehérvár melletti — annyira sós, hogy sem vízi állatok, sem csúszómászok nem élnek meg bennük, és csak a csordák itatására használható. Az ökrök és egyéb állatok lenyúzott bőre 24 órai áztatás alatt teljesen megtisztul a szőrtől, és a kicserzett bőrhöz lesz hasonlónak. Széles ez a tó, és különösen azért csodálatos, mert sótartalmát annak ellenére sem veszti el, hogy minden oldalról a Sárvíz veszi körül. Mivel azonban mocsarak zárják körül, csak

³¹ A magyar-szlovák származású, evangélikus vallású Bél Mátyás hazánkban és külföldön magas szintű, több irányú képzésben részesült. 1701–1702 között egy előkelő úrfi nevelőjeként Pápán is megfordult. A polihisztornak tekinthető Bél 1709-től 1713-ig Besztercebányán a gimnázium tanára, aztán rektora. 1714-től Pozsonyban az evangélikus líceum igazgatója, egyben 30 évig a helyi evangélikus egyház első lelkésze volt. Életrajza: SZINNYEI József: i. m. I. (1891) 780–784.

³² BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico-geographica* I. Partis I. Tom. I–IV. Partis II. Tom. V. Viennae, 1735–1749.

nehezen közelíthető meg. Hasonló kisebb állóvizek szerte-szét fakadnak a falvak körül. A sok mocsár és tespedő állóvíz okozta rothadás megrontaná a levegőt, ha a gyakori északi szél fel nem frissítené. A sík és szelektől átjárt helyen ugyanis nem maradhat meg az ártalom.”³³

Bél Mátyás leírásához néhány megjegyzés kívánczik. Egyrészt az, hogy a Székesfehérvárt körülvevő vízivilágra utaló részletét jól láthatóan Istvánffy Miklósnak fentebb citált krónikájából vette át. Másrészt az, hogy a Sár víz és más patakok összefolyása nem Keresztúrnál, hanem (Sár)Keresztesnél történt. Harmadrészt pedig az, hogy a félreérthető fogalmazásból úgy tűnik, mintha a Sárszentágota melletti Sóstó jellemzői a székesfehérvári Sóstóra is vonatkoznának. Az alább olvasható, Vályi Andrástól származó leírás azonban eloszlatja a félreértést. Más adatok is egyértelművé teszik, hogy a székesfehérvári Sóstóban halak, vízi állatok és madarak éltek, a víz állatok itatására alkalmas volt, a bőr gyors cserzésére azonban nem.

2. Vályi András (1764–1801) statisztikus, földrajztudós³⁴ legnagyobb és forrásértékű munkája országunk leírását tartalmazza és Budán a XVIII. század utolsó éveiben jelent meg. Fejér vármegye ismertetésénél írta. „Folyó vizei között legnevezetesebb a *Sár vize*, melly nevezett tulajdonságát is jól elő adgya... Lefolyván pedig *Székes Fejérvár* alá, sáros és még iszaposabb vízzé változik, s onnan az úgy nevezet *Mező Földön*, bizonytalan partok nélkül folyt... Második folyó víz Fejér Vármegyében *Galya vize*, s *Keresztúrnál* több patakotskákkal is öblösítettén, Fejérvár alá foly, malmokat forgat és a Sár vizével egygyesítetik... Tavai között, melyeket Sár vize származtatt nevezetes Fejérvár körül az *Ingovány* és a *Sóstó*, melyek az előtt kivált nedves időkkor, mind a gyalogoknak, mind pedig a lovagoknak lábolthatatlanok valának, míg folyóvá nem tétettetett. Más Sóstó is van még Fejér Vármegyében, Fejérvár alatt, mintegy három mérföldnyire melly nevezetét sós ízétől vette, s ámbár a Sár víz tavaival kerítettik, mindazáltal sós ízét elnem veszi, melly miatt sem a vízi, sem pedig a repdeső állatok nem igen kedvellik, tsudálatos és nevezetes ereje az, hogy a belé mártott állatok bőreinek szörét 24. óra alatt egészen lekopasztya.”³⁵

³³ BÉL Mátyás: Fejér vármegye leírása. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Székesfehérvár, 1977. 86–87.

³⁴ A protestáns Vályi András Miskolcon és Lőcsén tanult, aztán Kazinczy Ferenc közreműködésével Kassán tanított, majd a tankerületnél iskolafelügyelőként tevékenykedett. II. József halála után – vallása miatt – állását elveszítette. A katolikus hitre áttérve ismét állást nyert, 1792-től a Pesti Egyetem magyar nyelv és irodalom tanára lett.

³⁵ VÁLYI András: Magyar országnak leírása. I. Buda, 1796. 463.

Az idézetből jól érzékelhető, hogy Vályi ismerte mind Istvánffy, mind Bél munkáját. A pontatlanságok egy részét helyesbítette is. Azonban a patakok összefolyásánál ő is Keresztúrt említett Keresztes helyett. Székesfehérvár ismertetésénél még egyszer visszatért a Sóstóra és az Ingoványra. Elhelyezkedésükről a következőket írta: „Fejérvár alatsony térségen fekszik, és régente a Város kő falain kívül, a körül volt nedves semlyedékekkel is erősítettett... A Várostól mint egy két ezer lépésnyire terjedett vizenyős motsár, nap kelet felől *Sóstónak*: a körül volt semlyedékes helyei pedig Ingoványnak neveztetett.”³⁶ E sorok olvastán is Istvánffy juthat eszünkbe.

A SÓSTÓ KATONAI CÉLÚ HASZNÁLATA

1. A használat legáltalánosabb megfogalmazás szerint valaminek a felhasználása, alkalmazása. A használatból haszon származhat, mely valamilyen előny, nyereség. A valóságban használhatott az erre jogosult, vagy éppen a jogosultsággal nem rendelkező személy, szervezet. Amikor a *Sóstóról*, annak használatáról volt szó, a kifejezést már a korábbi századokban is több értelemben alkalmazták. Szűkebben csak a tavat, tágabban a környékét (és ezek használatát is) jelentette.

2. A forrásokra figyelemmel a *Sóstó* számos használati módja közül az első helyre a védelmi funkciót kell tennem. Az alapítástól kezdve a város, illetve a vár védelmében meghatározó szerepet játszott a települést körülölelő mocsár- és vízívilág. Ennek részét képezte a falaktól kissé távolabb eső *Sóstó*, mely szerves összefüggésben volt a mocsárral. A bent lévőknek mindezen körülmények a védelem rendszeréhez tartoztak. Az 1241-es tatárjárás idején a Dunántúlon Esztergom és Pannonhalma mellett Székesfehérvárt is sikerült megvédeni a támadóktól. Az ostromlóknak legelőbb a mocsárvilágon kellett áthatolniuk. Tette ezt pl. Szulejmán szultán 1543-ban a mocsarak lecsapolásával, feltöltésével; vagy Hermann Christoph von Russwurm tábornok és csapata 1601-ben a derékgig érő vízen, mocsáron való átgázolással.

A Sóstó és közvetlen környéke évszázadokon át teret adott a hadak, különböző egységek letáborozásához. Alapos okkal feltételezhető, hogy a letáborozás főleg a Sóstótól keleti és déli irányba eső területen történt. A Mezőföld itteni nyúlványa síkságával és fűvével alkalmas terep volt a katonaság számára, és a

³⁶ Uo. 646.

lovaik legeltetésére is. Az itatáshoz a vizet elsősorban a Sóstó adta, melynek halát halászhatták, vízi madarait vadászhatták is a katonák. Korábban már említettük, hogy itt ütött tábornok 1491-ben a várat ostromló magyar király, II. Ulászló; azután 1543 júliusában a portyázó török sereg. Majd ugyanazon év augusztusában — ahogy Vályi András szépen megfogalmazta a szörnyű következményekkel járó eseményt — Szolimán császár megérkezvén számtalan seregével, a Sóstónál szállítá táborba népét.³⁷

3. A török hódoltság utolsó időszakában kezdődtek a kuruc mozgalmak, melyek a XVIII. század elejére is átnyúltak. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején (1703–1711) a hadiszerecsen Fejér megye területén hol a kurucoknak, hol a labancoknak kedvezett. A kuruc csapatok Sándor László pápai kapitány vezetésével 1704. január 16-án elfoglalták a várost. Rövidesen, április 9-én Siegbert Heister osztrák császári tábornagy szinte ellenállás nélkül vette vissza a megyeszékhelyt. Ettől az időponttól kezdődően a szabadságharc végéig az egykori királyi székhely császári kézen maradt, polgárságának többsége a császáriakkal szimpatizált. A kurucok többször, így 1706 januárjában megszállták a Székesfehérvár körüli falvakat, és a várost körülfoglalták. A blokád hol erősebb, hol gyengébb volt. A kuruc csapatok gyűlése 1707-ben és 1708-ban volt a legteljesebb. A Rákóczi katonái főleg Zámolyon, Lovasberényben, Pátkán, Pákozdon, Csikváron, Seregélyesen, Polgárdiban és Palotán táboroztak. A császári csapatok nagyobb erővel időnként át tudták törni a blokádokat, és segítséget nyújtottak a városnak.³⁸ Székesfehérvárnak gyors el- illetve visszafoglalása és a településtől általában távolabb megvont blokádgyűrű miatt a Sóstó melletti területet táborozásra – úgy tűnik – nem használták fel. Ennek ellenkezője sem teljesen kizárt. Ezt sejteti Nackel György prépostsági káplán megnyilvánulása. A kurucérmű pap 1704 májusában, mikor Forgách Simon kuruc tábornagy serege gyűrű alá vette a várost, két helyi polgárt az ellenállás helyett a meghódolásra igyekezett rábírni. Ennek során a prépostság tetejéről mutatta nekik a falak előtt táborozó katonákat.³⁹ A táborozás közelebbi helyét nem tudni. A hadviselő felek azonban

³⁷ Uo. 656. A XX. századi történetírók a korábbi forrásokra támaszkodva mindezt megisméltették. JUHÁSZ Viktor: Székesfehérvár szabad királyi város. Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre. I. Budapest, 1932. 6., JUHÁSZ József: Székesfehérvár eleste és Warkocs György hősi halála 1543-ban. = FSz 4 (1934) 1–2. sz. 8., 10.

³⁸ JENEI Károly: Fejér megye a Rákóczi-szabadságharc idején. = FMTÉ 11. Székesfehérvár, 1977. 8., 11–15., Uő.: Szekeres István kuruc brigadéros. = Uo. 38., FARKAS Gábor: Fejér megye népe a Rákóczi-szabadságharc idején. = Uo. 47–48.

³⁹ MÓRA Magda: Kurucok Székesfehérváron. = FMTÉ 11. Székesfehérvár, 1977. 31.

esetenként elvonultak a Sóstó közelében, főleg a Csikvárra vezető úton. Így 1704 májusában Heister tábornagy, 1707 februárjában Johann Ludwig Rabutin lovasági tábornok. Előrenyomulásuk következtében véres harc alakult ki Csikvárnál a település, a Sárvízen átvezető híd és a kisebb erődítmény birtoklásáért.

A város, illetve az azt körülzáró kuruc katonaság között többször került sor tárgyalásra a külső földterületek, különösen a szőlők művelése és szüretelése ügyében. Közismert, hogy Szekeres István kuruc brigadéros e tekintetben engedélyeket adott ki. Kevésbé ismert viszont, hogy 1706. április 17-én Fejér megyében kihirdették a fegyverszünetet, így a fehérváriak — ugyancsak kuruc hozzájárulással — a Sóstó mellett országos vásárt rendezhettek.⁴⁰

A megye, a város, benne a Sóstó helyzetét befolyásolták a természeti viszonyok. A Sárvíz szabályozatlan vize Székesfehérváron túl több kilométer szélességet is elért, lecsapolatlan mocsárvilággal. Átkelni rajta csak két helyen, a csikvári és a cecei hídon lehetett. A Duna és a Sárvíz közötti elkülönült terület jól védhető volt, itt a kuruc vármegye működött. A megye tekintélyes része azonban Székesfehérvárral együtt osztrák uralom alatt maradt.⁴¹

4. II. József császár 1788 februárjában hadat üzent a török Portának. A háború váltakozó sikerrel folyt, Belgrádot is sikerült bevenni, de a császár célkitűzései nem valósultak meg. A török háború alatt nagy hadifogoly-hullám érte el a várost. A török katonákat kaszárnnyában, raktárban, kolostorban helyezték el. A hadifoglyokon kívül menekültek, emigránsok is érkeztek Székesfehérvárra. Ezekről elszedték fegyvereiket és figyelemmel kísérték, hogy nem kémkednek-e. 1789-ben Fejér vármegye a városnak azzal adott át több gyanús emigránst, hogy helyezték el őket és ügyeljenek rájuk. Ezeknek a törököknek a járványveszély miatt a Sóstó melletti majorban adtak helyet. A szállásért a megye térítést adott, ezért a városnak pontosan jelentenie kellett, ha egy török meghalt.⁴² Ettől kezdve Székesfehérvárral kapcsolatban nem beszélhetünk többé ellenséges török katonákról.

5. A XIX. század elején, a napóleoni háborúk idején Székesfehérvár város katonákat, újoncokat állított, anyagi eszközökkel járult hozzá a háborúskodáshoz, a seregek részére útvonalat biztosított, gyülekezési helyet adott, a beszállásolások révén a katonáknak fedeleket és ellátást nyújtott, hadgyakorlat és

⁴⁰ JENEI Károly: i. m. (1977) 35.

⁴¹ FARKAS Gábor: i. m. (1977) 49–50.

⁴² KÁLLAY István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. FMTÉ 18. Székesfehérvár, 1988. 230.

díszszemle/hadiszemle színhelye volt. Valószínűsíthető, hogy a Habsburg Birodalom reguláris egységei és a nemesi felkelők táborozásra nem vették igénybe a *Sóstó* környékét.

6. A magyar alkotmány védelme érdekében vívott 1848–1849. évi szabadságharc Fejér megye, illetve Székesfehérvár területét is érintette. Részben a hadak felvonulási útként, táborozási helyként szolgált, részben kisebb-nagyobb harcok folytak a területen. A *Sóstó* melletti síkság a szabadságharc idején is táborhely volt, melyről érdemes részletesebben is szólni.

Az előzményekhez tartozik, hogy a polgári és katonai hatalommal rendelkező horvát-szlavón bán, egyben zágrábi főhadparancsnok, Josip Jelačić altábornagy 1848. szeptember 10-én csapataival Varasdnál és Perlaknál átkelt a Dráván, négy nap múlva a Murán. Jelačić serege mintegy 15 000 főt tett ki, határőrökből, szerzsánokból, népfelkelőkből, majd a hozzájuk csatlakozó császári seregekből állt. Jelačić a horvát nemzeti törekvések, valamint a Habsburg-ház központosító igényeinek érdekében támadta meg Magyarországot, és kívánt Pest-Budára eljutni. Serege a magyar egységek folyamatos hátrálása mellett, a Balaton déli partján elhaladva, szeptember 26-án érkezett meg Székesfehérvárra. Időközben szeptember 21-én Drávasztáránál, a folyón átkelve, Karl Roth vezérőrnagy kb. 9 000 főnyi hadosztályával tört be Magyarországra. Baranya és Tolna megyén keresztül haladt Székesfehérvár irányába, hogy egyesüljön Jelačić főoszlopával.

Az egyre gyarapodó magyar haderő (szeptember 25-én 16 000 fő) előbb Veszprémnél, majd Székesfehérvárnál ütött tábor.⁴³ A szeptember 17-én Székesfehérvárra érkező, a püspöki palotában megszálló István nádor rendelte el, hogy a horvátok elleni magyar sereg a városnál gyülekezzék és szálljon táborba. A városi hatóság ekkor a *Maros környékét* jelölte ki táborozó helynek, ahová másnap már érkeztek a seregek és nemzetőr egységek. A Maros környéke pedig a mai *Maroshegyet* jelölte, vagyis a táborozásra a *Sóstó* mellett került sor. (Feltételezhetően ekkor történt meg első alkalommal, hogy a város, jogkörében eljárva, saját területére, a *Sóstó* környékére maga jelölte ki a táborozás helyét.) A magyar fegyveresek számára a város — ahogy a városi bizottmány jegyzőkönyvében szerepel — a *Sóstó* környékén díszes fasátrakat állíttatott. A magyarok innét, a *Sóstó* mellől — a horvátok előtt egy ágyúlövésnyi távolságra — vonultak vissza Pákozdra. Az ellenség már nyomult be a megye-

⁴³ HERMANN Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 128., 130., 137.

székhelyre, mikor még a Városházánál a városi kocsin a hajdúval kenyeret küldtek a visszavonuló Fejér megyei önkénteseknek a *Sóstó* felé. Jelačić csapatait az elárasztott *Sárréten* egy bosszúszomjas, elcsapott falusi iskolamester vezette keresztül. A bán szintén a püspöki palotában szállásolta el magát. Serege a *Sóstón* állított sátrakat szétszedte, tűzifának használta fel. Az éhes horvátok megrohanták a *Sárrét* kertjeit is, hogy táplálékhoz jussanak.

Roth tábornok hadosztálya — a Jelačićot megállító pákozdi csatáról lekésve — október 3-ról 4-re virradó éjjel érkezett Székesfehérvárra. Akkor már a *Sóstónál* egy 5 000 főnyi magyar sereg és a felkelt nép táborozott. Roth előlük Tác felé vonult vissza.⁴⁴ Sorsuk október 7-én Ozoránál pecsételődött meg.

7. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején a *Sóstó* környéke a lovas (huszár, ulánus) és gyalogos katonai egységek számára gyakorlóteret nyújtott. A katonaság több lőszerraktárat és lőteret épített itt, melyeket hosszú időn át használtak. A térség az I. világháború idején egy barakktábornak is helyet adott. A háború végétől a területet többek közt repülőterként használták. A két világháború között funkciója bővült: a gyakorlóter- és a lőtér szerep mellett mind nagyobb teret kapott repülőterként való használata.

ÖSSZEGZÉS

Írásom bevezető soraiban feltett három kérdésre a válaszadás megtörtént. A különböző tájak találkozási pontjánál elhelyezkedő székesfehérvári *Sóstó* vízének egykori tartalmáról, ízéről kapta elnevezését. Része volt ez az egykori királyi székhely körüli, védelmet nyújtó mocsár- és vizivilágnak. Az írásos emlékek a várnak a Habsburgok, illetve a törökök általi ostromához kapcsolódtak. A *Sóstó* és közvetlen környéke elsősorban katonai, védelmi funkciót töltött be a tatárjárástól a török időkön át egészen a XX. század közepéig.

RÖVIDÍTÉSEK

FMTE	= Fejér Megyei Történeti Évkönyv
FSz	= Fehérvári Szemle
i. m.	= idézett mű
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
uo.	= ugyanott

⁴⁴ LAUSCHMANN Gyula: Székesfehérvár története III. Székesfehérvár, 1998. 156–157., 164., 170., 174.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL
Rózsa István élete és könyvtárosi munkássága

A PÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMI KÖNYVTÁR történetével behatóbban csak a XX. században kezdtek foglalkozni. Időszakonként egy-egy könyvtáros vállalkozott a könyvtár múltjának és jelenének bemutatására. Elsőként Borsos István könyvtárnok a könyvtár rendezését követően kiadott katalógusához írt rövid könyvtártörténetet. Munkáját 1900. december elején zárta le, a következő évben jelent meg. Ez lett a viszonyítási alapja a későbbi könyvtártörténeteknek.¹

Ezt követően Borsos a Kapossy Lucián szerkesztette első városmonográfiában foglalta össze kutatási eredményeit a nagyközönség számára.² (A városban található könyvtárak ismertetései közül az övé volt a legrészletesebb és a legszakszerűbb.)³ Tanulmányában a könyvtár történetét a XVI. századtól a saját koráig mutatta be. Munkájában a könyvtárosok nevét és működési idejét is felsorolta. Kiemelte, hogy kollégium újjászervezése és megszilárdulása után a könyvtár élén a professzorok közül választott igazgató (*director bibliothecae*) állt, a napi munkát azonban a tógátusok közül segédül választott könyvtáros (*bibliothecarius*) végezte. A segédkönyvtáros kezelte a könyvtár bevételeit, és vezette a számadásokat.⁴

A könyvtár újjászervezése utáni rendezettséget mutatja, hogy használatát 1802-ben írásban szabályozták. Ebben pontosan rögzítették az iskolai tanács által a professzorok közül választott könyvtári direktor, s a professzorok által választott könyvtárnok hivatali kötelességeit is. A szabályzatot Mokos Gyula 1903-ban tette közzé.⁵

Borsos 1905-ben megemlítette a főiskolai Képzőtársulat 3250 kötetes könyvtárát is, melynek történetét az önképzőkör-történeti feldolgozások tartal-

¹ BORSOS István: A könyvtár története. = Uő.: A pápai evang. reform. főiskola könyvtárának katalógusa és rövid története. Pápa, 1901. 3–22.

² BORSOS István: A pápai ev. ref. főisk. könyvtár története. = KAPOSSY Lucián (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 274–284.

³ Az Esterházy család gazdag főúri könyvtárát, a bencés és a ferences rend szintén igen értékes könyvtárát mindössza 2–2 bekezdésben ismertette Kis József. (Uo. 284–285.)

⁴ BORSOS: i. m. (1905) 278–279.

⁵ MOKOS Gyula: A pápai ev. ref. főiskolai könyvtár szabályzata 1802-ből. = Magyar Könyvszemle 11 (1903) 2. füzet, 166–173.

mazzák.⁶ (A különböző alkalomra, más-más időpontban kiadott kollégium-történeti művek érintőlegesen szintén foglalkoztak a kollégium keretében működő könyvtárakkal, főként a nagykönyvtárral.)⁷

A két világháború között Pongrácz József és egy városismertető kiadvány népszerűsítette a református nagykönyvtárat.⁸ Később, a szocialista korszakban többen is írtak az intézményről. Szij Rezső lelkész, művelődéstörténész a könyvtár és gyűjteményei történetét foglalta össze. A könyvtárosok névsorát Nádasy Lajos segítségével a saját koráig egészítette ki.⁹ A Magyar Könyvszemle hasábjain Pápai Szabó György könyvtáros tekintette át a könyvtár történetét.¹⁰ Az 1987-ben kiadott, ma is használatos gyűjtemény-ismertetőben a kollégiumi nagykönyvtár történetét, a könyvvállomány gyarapodását, a könyvtárosok tevékenységét szintén Pápai Szabó György könyvtáros mutatta be.¹¹ Áttekintése jó alapot szolgáltat a további kutatások számára.

A rendszerváltás óta eltelt időszakban különféle nyomdatörténeti, egyház-történeti kiállítások mutattak rá a könyvtár művelődéstörténeti jelentőségére.¹²

Az elmúlt két évben a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának munkatársaként jómagam a kollégiumi könyvtár történetét, az egyes könyvtárosok életét és működését kutattam. A könyvtárosok (igazgatók, segédkönyvtárosok) archontológiáját igyekeztem pontosítani, az egyes könyvtárosok munkáját közelebbről is megismerni. Az alábbiakban Rózsa István könyvtárnok (1868–1877) tevékenységét szeretném röviden bemutatni.¹³

⁶ BORSOS Károly: A pápai ev. ref. főiskolai Képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892., SZABÓ Imre: A pápai ref. főiskolai Képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1912.

⁷ KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896., LAMPÉRT Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931., TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

⁸ PONGRÁCZ József: A pápai református főiskola könyvtára. Pápa, 1931., HORVÁTH Elek – TÓTH Endre: Pápai megyei város múltja, jelene és környéke. A Főiskolai nyomda kiadása, Pápa, 1936. 123–125.

⁹ SZIJ Rezső: A pápai főiskolai könyvtár és gyűjteményei. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13 (1978) 207–215.

¹⁰ SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának története. = Magyar Könyvszemle 102 (1986) 2–3. sz. 149–172.

¹¹ PÁPAI SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nagykönyvtárának története. = KÖVY Zsolt (szerk.): A Pápai Református Gyűjtemény. Kiadja a Pápai Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 1987. 13–44.

¹² A 2000. évi egyháztörténeti kiállítás katalógusában pl. Mezei Zsolt tömör összefoglalása olvasható. MEZEI Zsolt: Könyvek birodalma. A Református Gyűjtemények könyvtára. = HUDI József – MEZEI Zsolt (szerk.): Félézer év. (Kiállításvezető és gyűjteményismertető.) Pápa, 2000. 27–32.

¹³ BORSOS 1905. 282.

RÓZSA ISTVÁN ÉLETRAJZI VÁZLATA

Rózsa Istvánnak, a Pápai Református Kollégium gimnáziumi tanárának és könyvtárnokának élete csak nagy vonalakban ismert a nagyközönség előtt.¹⁴ Ennek valószínűleg az az oka, hogy országos híré könyvtárnok elődeivel (Stettner György, Kerkapoly Károly) szemben került a nyilvánosságot, csendben, a háttérben munkálkodott. Pedig élete szorosan összefonódott a kollégiummal, munkássága megkerülhetetlen a kollégiumi könyvtár története szempontjából is.

Rózsa István 1837. április 15-én született Pápán, a család harmadik gyermekeként.¹⁵ Édesapja Rózsa Dániel ügyvéd, kollégiumi pénztárnok, édesanyja Osváld Mária¹⁶ pápai lakos volt. A szülők 1833. szeptember 16-án Pápán kötöttek házasságot.¹⁷ Házasságukból hét gyermek született: elsőként György,¹⁸ aztán Gyula,¹⁹ majd István, Emília,²⁰ Aloizia,²¹ ismét Aloizia²² és Lajos.²³ A testvérek közül valamennyi kisgyermekként elhunyt, egyedül István és Emília maradt életben. Bő egy hónappal legkisebb testvérük halálát követően édesapjuk, a

¹⁴ Rövid életrajzát néhány sorban közli: KIS: i.m. (1896) 341.

¹⁵ A Pápai Református Egyházköztség irattára (a továbbiakban: PREI), V. számú keresztelési anyakönyv 1824–1868. 111. – Az ő bejegyzésénél a halálozás dátumát is feljegyezték, a testvéreinél ez elmaradt. Keresztzülei közül kiemelhetjük Sebestyén Gábor Veszprém vármegyei tisztii főügyviselőt és feleségét, Szőke Juditot. Sebestyén Gábor Kocsi Sebestyén István 1817–1837 között működő kollégiumi professzor fia volt.

¹⁶ Osváld Mária 1872. augusztus 29-én hunyt el. PREI VIII. sz. halotti anyakönyv, 134–135., 35/1872. sz. bejegyzés.

¹⁷ PREI IV. számú vegyes anyakönyv 1783–1824., 327. A menyasszony édesapja Ns. Osváld Dániel volt.

¹⁸ PREI V. számú keresztelési anyakönyv 1824–1868. 94. – György 1834. szeptember 27-én született, négy hónapos korában, 1835. február 6-án „nyavalyatörés” következtében hunyt el. Lásd: PREI IV. számú vegyes anyakönyv 1783–1837. 493.

¹⁹ Gyula 1835. december 13-án született. PREI V. számú keresztelési anyakönyv 1824–1868. 102. Egyéves és két hónapos korában, 1837. március 4-én hunyt el. PREI VI. számú vegyes anyakönyv 1837–1855. 255.

²⁰ Emília 1839. február 18-án született. PREI V. számú keresztelési anyakönyv 1824–1868. 127.

²¹ Aloizia 1840. szeptember 24-én született. PREI V. számú keresztelési anyakönyv 1824–1868. 143. 1841. március 26-án nyavalyatörésben hunyt el. PREI VI. számú vegyes anyakönyv 1837–1855. 265.

²² Aloizia 1842. március 11-én született és nem sokkal később, 1842. augusztus 29-én, öt és fél hónapos korában szintén nyavalyatörésben hunyt el. PREI VI. számú vegyes anyakönyv 1837–1855. 268.

²³ Lajos 1844. március 30-án született. PREI V. számú keresztelési anyakönyv 1824–1868. 178. Alig 19 hetes korában, 1844. augusztus 6-án. „köhögés” következtében hunyt el. PREI VI. számú vegyes anyakönyv 1837–1855. 273.

Pápai Református Kollégium pénztárnoka, tudóvész következtében, alig 37 esztendősen elhunyt.²⁴

Ifjú Rózsa István mindössze öt esztendősen, az 1842–1843-as tanévben került a Pápai Református Kollégium első elemi osztályába, ahol tandíjmentességet élvezett. Az első tanévben kitűnő eredménnyel tanult.²⁵ A gimnáziumban azonban már nem volt tandíjmentes, ezt bizonyítja az 1850–1851. tanév adata, melyben ott találjuk nevét a Váli Ferenc felügyelete és irányítása alatt testgyakorlaton résztvevő diákok névsorában, mint aki befizette a 30 váltó krajcár beíratási díjat, valamint egyszer 2 váltóforint 30 váltókrajcár tandíját, majd pedig ugyanazon tanévben, de vélhetően a második félévre az 5 váltóforint tandíját.²⁶ Az 1851–1852. tanév elején, október 7-én, VI. osztályos gimnazistaként ugyan csak befizette a tandíját.²⁷

Rózsa István gimnáziumi tanulmányait az 1853–1854. tanévben fejezte be. Ezt követően beiratkozott a teológiára — nevét ott találjuk a felvételi díjat befizettek között.²⁸ Teológiai tanulmányait rendes időben, négy évvel később, az 1857–1858-as tanévben fejezte be.²⁹ Az 1858–1859. tanévben főiskolai senior volt.³⁰ A rendelkezésre álló forrásokból megállapítható, hogy felszentelésére nem került sor.³¹ Kis Ernő kollégium-történetének függelékében közli néhány tanár vázlatos életrajzát, mely szerint Rózsa, tanulmányai befejeztével Kocsra ment academicus rectornek.³² Onnan visszatérve kezdődött pápai tanári karrierje.

Az 1862–1863-as kollégiumi értesítő tanúsága szerint már mint segéd- és osztálytanár működött a pápai kollégiumban. A középtanoda III. osztályában egyháztörténetet, valamint magyar, latin és német nyelvet, ókortörténelmet és

²⁴ Rózsa Dániel ügyvéd 1844. szeptember 9-én hunyt el. PREI VI. számú vegyes anyakönyv 1837–1855. 274.

²⁵ KÖBLÖS József (szerk): A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2006. 296., 624. (A továbbiakban: KÖBLÖS 2006.)

²⁶ KÖBLÖS 2006. 947., 951. A befizetések félévekben értendők: az első összeg 1851. január 11-i állapot szerint készített kimutatásban, míg a másik az 1852. február 7-iben található.

²⁷ KÖBLÖS 2006. 334.

²⁸ A felvételi díjakat a könyvtár fenntartására fordították. KÖBLÖS 2006. 744.

²⁹ KÖBLÖS 2006. 392.

³⁰ HORVÁTH Lajos: Rózsa István 1837–1882. = Pápai Lapok 9 (1882) 14. sz. (március 25.) 56.

³¹ A 2012-ben kiadott lelkészi kötelezvényeket és lelkészi anyakönyveket tartalmazó gyűjteményben nem található meg Rózsa neve. Vö. KRÁNITZ Zsolt (szerk): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2012.

³² KIS Ernő: A Dunántúli ev. ref. egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531–1896. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1896. 341., HORVÁTH: i. m. (1882) 56.

az ókor földrajzát, számtant, mértant és természetrajzot tanított.³³ 1865-től rendszer tanárként tanított a gimnáziumban egészen betegsége elhatalmasodásáig, 1881-ig. A kiváló tanárok között tartották számon.³⁴

Rózsa aktívan részt vett a város közéletében is. Az 1874-ben induló *Pápai Lapok* (a város első újságja) egyik oszlopos munkatársának számított.³⁵ A városi képviselő-testületnek választott tagja volt (a III. választókerület képviselte a testületben); tagja volt a városi közös iskolaszéknek, továbbá Pápai Önkéntes Tűzoltó Egyletnek és a kaszinónak.³⁶ Az 1870-es években a Szabadelvű Párt soraiban politizált, 1875-ben a párt választmányába is beválasztották.³⁷

RÓZSA ISTVÁN, A TANÁR ÉS KÖNYVTÁROS

A könyvtártörténeti írásokban Rózsa könyvtárosságát (direktori időszakát) 1868-tól számítják, könyvtári munkát azonban már korábban is végzett.³⁸ Az 1864. évi tavaszi egyházkerületi közgyűlésen Sárközy József főgondnok már beszámolt „a könyvtár Rózsa István tanár úr által lett rendeztetésének elő-

³³ ÉRTESÍTŐ 1862–1863, 2., illetve MEZŐ Dániel (szerk): A Dunántúli Helvét Hitvallású Evangyéliumi Egyházkerület egyházi névtára 1863-dik évre. Pápa, 1863. 56. A főiskolai értesítők esetében a címek hosszúsága miatt a lehető legrövidebb hivatkozásra (értesítő, tanév, oldalszám) szorítkoztunk. A Főiskolai Nyomdában előállított és 1860–1948 között kiadott értesítők az alábbi linken digitalizálva elérhetőek: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesito_k_papa_reformatus_teologiai_akademia_es_gimnazium/ [Letöltés: 2021.03.10.]

³⁴ KIS: i. m. (1896) 341. – A legújabb kollégiumtörténetben Kiss József tollából olvasható: „...a tehetséges és készséges Rózsa Istvánnak pedig öt éven át kell várnia, amíg a publicus praecceptor státusból a gimnáziumi állandó tanárok sorába kerülhet, de akkor is egy váratlanul megüresült helyre.” Baráth Ferenc 1867-es távoztával ugyanis őt választották meg rendes tanárnak a gimnáziumba. Ezzel a kijelentés azonban pontosítható. Rózsa rendes tanárrá való előléptetése ugyanis – Sárközy József főgondnok jóvoltából – már 1864-től kezdve napirenden volt. Vö.: KISS József: A főiskola az új abszolutizmus korában (1849–1867). = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk): A pápai kollégium története. Bp., 1981. 233–321., az idézet: 292.

³⁵ P. SZABÓ Károl[y]: A tisztelt közönséghez! = Pápai Lapok 1 (1874) 34. sz. (december 19.) 311–312.

³⁶ KÖVY Zsolt: A 150 éve alapított Pápai kaszinó története. = Veszprém megyei honismereti tanulmányok XII. Szerk.: Hadnagy László. Veszprém, 1986. 53–73., Rózsa István a kaszinói könyvtárosok között említi szolgálati idő nélkül (uo. 68.) Az 1871-ben alakult tűzoltóegylet főjegyzőjévé választotta. Vö. HUDI József – MEZEI Zsolt: A pápai tűzoltóság története. Pápa, 2004. 58. – A városi közös iskolai szék... = Pápai Lapok 1 (1874) 19. sz. (szeptember 6.) 186. – Városi közgyűlés 1878. július 24-én. = Pápai Lapok 5 (1878) 30. sz. (július 28.) 124.

³⁷ A pápai szabadelvű párt... = Pápai lapok 2 (1875) 14. sz. (április 3.) 126.

³⁸ BORSOS 1905. 282., SZÍJ Rezső: A pápai főiskolai könyvtár és gyűjteményei. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 13. Szerk.: Kralovánsky Alán – Palágyi Sylvia. Veszprém, 1978. 207–215., különösen 211.; PÁPAI SZABÓ: i. m. (1987) 42.

haladásáról...”³⁹ Ez azért fontos adat, mert ebben az időben még a kollégium hivatalos könyvtárosa Kerkapoly Károly volt. Az 1864. évi szeptemberi közgyűlési jegyzőkönyvben „alkönyvtárnokként” hivatkoznak Rózsára, sőt, a jegyzőkönyv tartalomjegyzékében Rózsa István nevéhez rendelnek olyan közgyűlési pontot is, melyben a nevét nem is említik, helyette csak az „alkönyvtárnok” megjelölést olvashatjuk. A könyvtári számadásokról sem derül ki, hogy pontosan mikor bízhatták meg Rózsát az alkönyvtárnoki feladatok elvégzésével, de gyanítható, hogy valamikor 1863/64. tanév során.

Alkönyvtárnokként könyvek eladásával is foglalkozott. Őt bízta meg azzal, hogy Tarczy Lajos 1863-ban megjelent „Gyöngyök a német költészetből” című irodalmi antológiáját értékesítse.⁴⁰ A 400 példányt 70 krajcár egységre árusította, melyből 280 forint bevételre számítottak.⁴¹ A későbbiek során is Rózsánál lehetett a kérdéses kötetet megvásárolni — így tehát alkönyvtárnokként (mai kifejezéssel) „kurzustárosi” feladatkört is betöltött.⁴²

Rózsa alkönyvtárnoki megbízása vélhetően Kerkapoly lemondásáig tartott⁴³, ezután választották meg könyvtárigazgatónak. Az évekig praeceptorként működő Rózsa munkásságával felettesei meg voltak elégedve. Ennek köszönhetette, hogy Kerkapoly Károly igazgató kezdeményezte Rózsa rendes gimnáziumi tanárrá választását. Ehhez az egyházmegyék jóváhagyására is szükség volt. Szavazataikat a következő évi közgyűlésre kellett beadniuk.⁴⁴

Erre a közgyűlésre maga Rózsa is jelentést adott be a közgyűlésnek. Ugyanis Sárközy József főgondnok és Kerkapoly Károly igazgató — az idő szerinti könyvtárnok — megbízásából elkezdte és négy hónap alatt befejezte az építkezések miatt (az 1857-es Újkollégium építéséről van szó) rendetlen és használhatatlan állapotú könyvtár állományának rendezését. Felterjesztésében ismertette a könyvtár állományát, kezdetleges szakokba történő beosztását. Ezen jegyzék szerint 5700 önálló munka összesen 9360 kötetben volt a könyvtár tulajdonában.⁴⁵

³⁹ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv) 1864. május 30.–június 1. közgyűlés, Pápa, 2. p. (2. oldal).

⁴⁰ Tarczy ifjúság számára összeállított irodalmi olvasókönyvének ez már a 3. kiadása volt. SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. 73. (Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)

⁴¹ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1864. szeptember 19–21., Losonc, 99. p. (5–6. oldal).

⁴² DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1864. szeptember 19–21., Losonc, 3/c. p. (22. oldal).

⁴³ KIS: i. m. (1896) 338. Kerkapoly Károly 1849–1867 között tanított a kollégiumban.

⁴⁴ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1864. szeptember 19–21., Losonc, 125. p. (13. oldal).

⁴⁵ A rendezőmunka eredményét Borsos István is ismertette: BORSOS: i. m. (1905) 281–282.

A rendezés az alábbi szakok szerint történt:⁴⁶

1. sz. táblázat
Rózsa István által rendezett könyvtárlomány kimutatása (1864)

Sorsz.	Szak megnevezése	Mi található benne?	Önálló munkák száma (db)	Összes kötet, füzet száma
1.	Teológia	Hittan (dogmatika), erkölcsstan, biblia, bibliaismertetés, biblia magyarázat, (exegézis), archeologia, egyháztörténelem, egyházi beszédek és homiliák, könyörgések, ágendák, zsoltárok, katechetikai, liturgia és egyéb vegyes teológiai művek	1869	2553 kötet
2.	Alkalmi egyházi beszédek	(prédikációk)	187	186 füzet
3.	Üdvözlő versek	(versek)	260	262 füzet
4.	Jegyzőkönyvek	Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek 1814-től	–	39 füzet
5.	Nyelvtani	Nyelvtani munkák, szótárak, magyar irodalmi művek	500	573 kötet
6.	Történet-földrajzi	Történeti, földrajzi és utazásokkal kapcsolatos munkák	622	1473 kötet
7.	Bölcsészeti-neveléstani	Filozófiai, neveléstani, valamint zeneműveléssel kapcsolatos munkák	478	731 kötet
8.	Állam- és jogtudományi	Állam- és jogtudományi művek	423	610 kötet
9.	Természet- és számtani	Természettani, számtani munkák	543	865 kötet
10.	Vegyes	Folyóiratok, német és latin irodalmi művek	690	1949 kötet
11.	Hungarikák	„a reformatio kezdetén hazánkban élt jelesb protestáns írók művei”	158	158 kötet
[12.]	Térképek	Földrajzi, égrajzi térképek	219	13 kötet

⁴⁶ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1864. szeptember 19–21., Losonc, 151. p. (26. oldal). A táblázat 4–5. oszlopában közölt adatok összefüggnek: pl. az 1. tétel alatt említett 1869 önálló munka 2553 kötetben jelent meg.

A fenti táblázatból világosan látható, hogy a rendezés a könyvtári, kézirat-tári és levéltári dokumentumokra egyaránt kiterjedt. Rózsa arról is tájékoztatta a közgyűlést, hogy nagyjából 3000 darab a többszörös példányok mennyisége, melyek – megfelelő raktárterem hiányában híján – a kollégium padlásán ládákban, illetve deszkákon elhelyezve várják sorsuk jobbra fordulását.

A közgyűlés dicséretben részesítette Rózst az elvégzett lelkiismeretes munkáért, ugyanakkor felkérte Sárközy József főgondnokot, hogy a többletpéldányokat megfelelő áron értékesítse, vagy a könyvtárból hiányzó értékes művekre cserélje, az egyéb könyvekből pedig egy-egy példányt a csurgói és a losonci iskolának adjon át.⁴⁷

Az 1865. évi júniusi közgyűlésen megválasztását őszre halasztották, mivel némely egyházmegye a határozat szövegét úgy értelmezte, hogy valójában nem fizetésemelésről van szó, hanem csupán „rendes tanári cím megadása céloztatik”. Mivel azonban fizetés-kiegészítésről, vagyis a teljes tanári fizetés megadásáról volt szó, az egyházmegyéket ismét felszólították, hogy a következő közgyűlésig nyilatkozzanak.⁴⁸ A szeptemberi közgyűlés jegyzőkönyvében már azt olvassuk, hogy Rózsa rendes tanári előléptetése megtörtént, éves fizetését 120 forinttal emelték. Rögzítették, hogy amint lehetőség nyílik rá, teljes tanári fizetést fog kapni.⁴⁹

Kerkaoly Károlyt követően, 1868–1877 között hivatalosan Rózsa István lett a kollégium könyvtárosa.⁵⁰ Tapasztalatait ezután is hasznosítani tudta, hiszen a sajtó-tudósításokból megállapítható, hogy 1876–1881 között a *Pápai Casinó* könyvtárosaként tevékenykedett. Munkájával elégedettek voltak, amit az is bizonyít, hogy minden évben újjáválasztották.⁵¹

Az 1866–1867-es értesítőben szűkszavúan csak annyit írnak: „Rózsa István a gymnasium 3-dik osztálya összes tantárgyainak tanára.”⁵² Ebben a tanévben Rózsa egy 1701-ben készült tálat és egy kitömött hollót ajándékozott a gim-

⁴⁷ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1864. szeptember 19–21., Losonc, 151. p. (25–26. oldal).

⁴⁸ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1865. június 8–10., Szilasbalhás, 52. p. (15–16. oldal).

⁴⁹ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1865. szeptember 7–9., Révkomárom, 170. p. (30. oldal). Kis Ernő 1870-et ír a rendes tanárrá választás időpontjára. Lásd: KIS 1896. 341

⁵⁰ SZÍJ: i. m. (1978) 211., PÁPAI SZABÓ: i. m. (1987) 42. Érdekesség, hogy erről egyházközségi közgyűlési határozatot nem találtunk. A kollégiumi értesítőkben már magáról a tényről olvashatunk.

⁵¹ A városi casino... = Pápai Lapok 3 (1876) 7. sz. (február 12.) 32., – A casinó ma egyhete... = Pápai Lapok 8 (1881) 4. sz. (január 23.) 15.

⁵² ÉRTESÍTŐ 1866–1867. 12.

názium természetrajzi műtárának.⁵³ Baráth Ferenc távoztával a IV. osztály tanítását is átvette tőle.⁵⁴ Az 1867–1868-as tanévben a IV. osztály tanára és a testgyakorlati órák vezetője.⁵⁵ A következő tanévi értesítőből megtudjuk, hogy a „A testgyakorlatot, mint az előző úgy a jelen évben is a gymnasium növendékeinek, s a felsőbb osztályokból jelentkezett önkénteseknek Rózsa István r. tanár tanította, Jakab Pál segédével, ki egyszersmind néhány vállalkozót a vívásban is gyakorolt.”⁵⁶ A testgyakorlatot fontosnak tartották, már az 1850-es évek elejétől tanították.⁵⁷

Payr Sándor is szeretettel emlékezett kedves torna- és latintanárára: „Rózsa István még a nyelvtanban is példakul úgy válogatta össze a latin mondásokat, hogy azokból a rómaiak erényeit és gyakorlati életbölcsségét ismertük meg. S a régi írók igazságait hazánk történetére, a jelenkorra, még a városi eseményekre is alkalmazta. Csupa szem és fül volt az egész osztály és kora halálakor úgy sirattuk, mint az édes apánkat.”⁵⁸ Ezt megerősíti egy későbbi visszaemlékezésében is: „Az egyenes, katonás járású Rózsa István a gimnasztikát is tanította és könyvtáros is volt. Az egész város ismerte és szerette Rózsa Pistát. Legényember volt, váratlanul korán halt meg. Mintha az édesapánkat temették volna, úgy sirattuk.”⁵⁹

A tornaoktatásról is olvashatunk visszaemlékezésében: „A testgyakorlatokra már akkor is nagy gondot fordított az iskola. A nagy, szép kollégiumi kertben⁶⁰ a Tapolca partján volt a gyakorlótér. Rózsa István mint tornatanár is kitűnő volt. Az évváró gimnasztika vizsgákra a pápai közönség mint valami nemzeti ünnepre özlött. Próbára tették a frissen folydogáló Tapolca kerti hidját.”⁶¹

⁵³ ÉRTESÍTŐ 1866–1867. 31.

⁵⁴ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1867. június 18–22., Székesfehérvár, 96. p. (20. oldal).

⁵⁵ ÉRTESÍTŐ 1867–1868. 18.

⁵⁶ ÉRTESÍTŐ 1868–1869. 34.

⁵⁷ KÖBLÖS: i. m. (2006) 946–954. A testgyakorlat felügyelőtanára Váli Ferenc volt.

⁵⁸ PAYR Sándor: Hálás emlékezés a pápai kollégiumról. = Dunántúli Protestáns Lap, 42 (1931) 36. sz. (szeptember 6.) 152–154., az idézet: 153.

⁵⁹ PAYR Sándor: Pápai kollégiumi emlékek. = Acta Papensia 7 (2007) 1–2. sz. 179–192., az idézet: 182. Ebben a visszaemlékezésen tévesen az 1877-es évet jelöli meg Rózsa halála évének.

⁶⁰ A pápai Újkollégium, a későbbi Nőnevelő Intézet (a Nátus) épülete mögötti kertről van szó.

⁶¹ PAYR: i. m. (1931) 154.

Rózsa István több alkalommal ellátta a gimnázium-igazgatói feladatokat: 1868–1869-ben,⁶² majd az 1872–1873-as,⁶³ és az 1876–1877-es tanévben.⁶⁴ Igazgatóként kevesebb tárgyat oktatott. Utolsó igazgatói ciklusában például a valóstant a III., a magyar és latin nyelvet a III–IV. osztályban tanította.

Említettem, hogy Kerkapoly Károly követően, 1868–1877 között hivatalosan Rózsa István lett a kollégium könyvtárosa.⁶⁵ Az egyházkerületi közgyűlés 1869-től kezdve előírta, hogy a főiskolai könyvtárnok minden évben terjessze be a megrendelt könyvek jegyzékét.⁶⁶ Ennek Rózsa István maradéktalanul eleget is tett.⁶⁷ Az 1869/70. tanévben 406 forint 54 krajcár bevétellel számolt, a kiadása 245 forint 75 krajcárt tett ki.⁶⁸ Ez ekkoriban átlagos költségvetésnek számított, amely mozgásterét korlátozta.

A főiskolai értesítőkből nyomon követhető a könyvtár gyarapodása. Évenként folyamatosan érkeztek a legújabb kötetek: a Magyar Tudományos Akadémia és egyes magánszemélyek adományozás útján gyarapították az állományt, ezen felül a főiskola saját költségvetéséből is vásárolt (jórészt külföldi) kiadványokat. Az 1872–1873-as tanévben került be például Liszkay József pápai lelkész adományaként apósának, Tóth Ferenc püspöknek nagyjából 3000 kötetre rúgó, jórészt teológiai műveket tartalmazó könyvtára. A szállítás költségeit (összesen 32 forint 94 krajcárt) a könyvtár fizette. A beérkezést követően, 1873 májusában úgy határoztak, hogy a hagyatékot önállóan, „Tóth Ferenc könyvtár” néven kezelik. A könyvtár katalogizálására Rózsa István könyvtárnok kapott megbízást. Megbizatásának évek múlva sem tudott eleget tenni.⁶⁹

⁶² DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1868. október 22–25., Révkomárom, 1., ÉRTESÍTŐ 1868–1869. 16. (Ekkor „főtanodai könyvtárnok” néven említik.)

⁶³ ÉRTESÍTŐ 1872–1873. 10.

⁶⁴ ÉRTESÍTŐ 1876–1877. 42.

⁶⁵ SZÍJ: i. m. (1978) 211., PÁPAI SZABÓ: i. m. (1987) 42. Érdekeség, hogy erről egyházkerületi közgyűlési határozatot nem találunk. Az értesítőkből már magáról a tényről olvashatunk.

⁶⁶ Erről már korábban is született döntés: DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1864. szeptember 19–21., Losonc, 104. p. (8. oldal); Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1869. október 25. Révkomárom, 219/VI. p. (13. oldal).

⁶⁷ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyve 1870. október 17–20., Révkomárom, 261. p. (15. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1871. június 7–9., Székesfehérvár, 182. p. (31. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1873. november 15–18., Székesfehérvár, 207. p. (33. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1875. szeptember 14–16., Székesfehérvár, 279. p. (22. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1876. szeptember 4–7., Pápa, 73. p. (25–26. oldal).

⁶⁸ BORSOS: i. m. (1905) 284.

⁶⁹ ÉRTESÍTŐ 1868–1869. 36.; ÉRTESÍTŐ 1869–1870., nincs adat; ÉRTESÍTŐ 1872–1873. 26–28., ÉRTESÍTŐ 1873–1874. 34–37. (Ebben a tanévben 67 kötetet saját pénzen vásároltak), ÉRTESÍTŐ 1874–1875. 39–42., ÉRTESÍTŐ 1875–1876. 39–43. (Ebben a tanévben összesen 137 kötet és 151 füzet érkezett ajándékozás útján, vétel útján pedig 30 kötet és 10 füzet), ÉRTESÍTŐ 1876–

Az 1873. májusi közgyűlésen Rózsa István arról számolt be, hogy a könyvtár helyiségében több éve rendezetlenül hevernek egyházkerületi iratok, melyeknek rendezése szükséges volna. Elhatározták, hogy az iratok rendezésével egy alkalmas személyt bíznak meg.⁷⁰ Az 1873. novemberi közgyűlésen a könyvtár támogatásáról döntöttek. Az indokolatlanul késve beiratkozó ifjakkak beszédett 4 forint beiratkozási díj, a joghallgatók által felvételük alkalmával az iskolai rendszabályokért fizetett 10 forint egyaránt a könyvtár pénztárát illette.⁷¹

A „Tóth Ferenc könyvtár” rendezése folyamatosan késett, ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy maga a könyvtár és az egyéb gyűjtemények számára biztosított termeket kinőtték. Pap Gábor püspök véleménye szerint mindenképpen szükséges új, nagyobb termekről gondoskodni.⁷²

A helyzet 1875-re tarthatatlanná vált: „A főiskolai gondnoki kar jelenti, miszerint a főiskola könyvtárában a könyvek úgy a szekrényekben, — melyek zár alatt vannak, a mint az asztalokon an[n]yira megpenészesedtek, hogy azokat végelmállástól lehet féltetni — ezen baj okát keresvén, azt a légvonat és fűtésihiányban vélték feltalálhatni. Ennek elhárítására a felkérdezett építő nyilatkozata szerint légvonatot eszközölő csőhuzás és a könyvtári helyiség fűtése szükségessége állna be, — mely javítás mintegy 50–60 ft. költséget igényel, — mely áldozat meghozatalát [a] küldöttség annyival is inkább ajánlja, mivel a könyvtár becses értéke megsemmisüléssel fenyegettetik.”⁷³ Ekkoriban a levéltár és a könyvtár egy épületrészben volt, ami gyors cselekvésre ösztönözte a döntés-

1877. 60–64. (Összesen 54 kötet és 134 füzet érkezett adományozás, 19 kötet és 44 füzet pedig vétel útján). A könyvtár kiadásai jól nyomon követhetőek a Kézirattári nyilvántartásból: DREKK O. 897. 73–99 oldal. Lásd még: DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1873. május 13–16., Győr, 91. p. (23. oldal), Uo. 229. p. (33. oldal); Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1873. november 15–18., Székesfehérvár, 216. p. (34. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1874. május 31– június 5., Pápa, 103. p. (49. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1874. szeptember 21–24., Révkomárom, 202. p. (47. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1875. szeptember 14–16., Székesfehérvár, 283. p., Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1876. június 11–16., Székesfehérvár, 184. p. (84. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1877. május 27–június 2., Révkomárom, 210. p. (137. oldal), Uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 1877. október 1–5., Pápa, 363. p. (44. oldal).

⁷⁰ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1873. május 13–16., Győr, 20. p. (7. oldal).

⁷¹ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1873. november 15–18., Székesfehérvár, 198/4. p. (21. oldal), illetve Uo. 198/65. p. (25. oldal).

⁷² DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1874. szeptember 21–24., Révkomárom, 138. p. (9. oldal). „A könyvtár helyisége szűk, alacsony, nélkülözi a kellő világosságot. E helyiségben a könyvtár czélszerűleg nem rendezhető el. [...] Téresebb – az értékes eszközöknek és gyűjteményeknek elhelyezésére alkalmas termekről kell – még pedig minél előbb gondoskodni.”

⁷³ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1875. május 24–29., Székesfehérvár, 11. p. (10. oldal).

hozókat. Az egyházkerületi közgyűlése a bizottsági javaslatot elfogadta és 100 forintot engedélyezett a javítási költségekre.⁷⁴

Az 1877-es közgyűlésen utasították a tanári kart, hogy a tanárok nézzék át a könyvtár állományát és vessék össze az „Széchényi Országos Könyvtár” duplumjegyzékével, s ha olyan kötetekre bukkannának, amelyek a pápai könyvtár (és tanítás) szempontjából szükségesek, azokat haladéktalanul írják össze, hogy a kötetek beszerzését a Széchényi Könyvtárral minél előbb lebonyolíthassák.⁷⁵

Rózsa 1877-ben mondott le könyvtárnoki hivataláról, s azt Tóth Dánielnek adta át. A hivatalos „átadás-átvételre” azonban csak az 1878-as egyházkerületi közgyűlésen került sor. A közgyűlés elfogadta Rózsa lemondását, s a „Tóth Ferenc könyvtár” rendezésével az új könyvtárnokot bízta meg.⁷⁶ Nem tudjuk, hogy pontosan mi volt az oka Rózsa lemondásának, de abban egyaránt szerepe lehetett betegségének és a könyvtár állapotának. Annyit biztosan tudunk, hogy „Tóth Ferenc könyvtár” rendezése a helyhiány és egyéb személyes okok miatt maradt el.⁷⁷

BETEGSÉGE, HALÁLA

1881-ben a korábban is betegeskedő Rózsa István állapota súlyosbodott. Gyógyíttatása végett egy évi fizetett szabadságot kért és kapott. Így az 1881–1882. tanévben — szabadsága idején — Németh István, Edelényi Szabó Lajos és Vikár Kálmán kartársai helyettesítették. Gyógykezeléséről jóbarátja, Horváth Lajos a következőket írta: „Egészsége [az] utóbbi években a tüdővész által megtámadtatván, Gleichenberg fenyvesei alatt keresett orvoslást, de — mindnyájunk fájdalmára — nem talált.”⁷⁸ Betegsége mindinkább elhatalmasodott rajta és 1882. március 20-án a „fáradhatatlan szorgalmú jeles és jellemes tanár a

⁷⁴ Széky Béla főjegyző halála után a Pápan maradt iratait Tarczy Lajos és Rózsa István rendezte és a főiskolai könyvtárban helyezte el. Vö. KÖVY: i. m. (1987) 80.

⁷⁵ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1877. május 27–június 2., Révkomárom, 124. p. (113. oldal).

⁷⁶ DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1878. június 16., Veszprém, 105. pontja (104. oldal)

⁷⁷ DREL I. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1878. június 16., Veszprém, 219. p. (132. oldal). Lemonadásáról a következőket olvassuk: „...sajnálattal jelenti, hogy megbízatását részint a könyvtári helyiség, részint személyes gátló körülményei miatt nem teljesíthette. E könyvtárt is a nagy könyvtárral együtt Tóth Dániel tanár úrnak hiány nélkül átadta...”

⁷⁸ HORVÁTH: i. m. (1882) 56.

tavaszi nyíltaival élte delén átszenderült a jobb életre”.⁷⁹ Temetése 1882. március 22-én nagy részvét mellett történt. A pápai Alsóvárosi temetőben helyezték örök nyugalomba. A háznál Németh István hittanár, a későbbi püspök mondott „igen szép gyászbeszédet”, a sírnál pedig tanártársa, Antal Gábor búcsúztatta.⁸⁰

⁷⁹ ÉRTESÍTŐ 1881–1882. 61. Rózsa István református lelkész anyakönyvi bejegyzése szerint gégesorvadásban hunyt el. PREI VIII. számú halotti anyakönyv 1861–1888. 214. oldal (13/1882. sz. bejegyzés). Ez bizonyosan téves diagnózis, mert közismerten tüdővészben szenvedett. A pápai hetilap halálozási rovatában is ez olvasható: „Rózsa István, 45 éves, reform., tüdőgümőkór”. – Városunkban meghaltak márcz. 16–24-ig... = Pápai Lapok 9 (1882) 14. sz. (március 25.) 58.

⁸⁰ ÉRTESÍTŐ 1881–1882. 61., HORVÁTH: i. m. (1882) 56. Németh gyászbeszédének egy részletét a Pápai Lapok is közzétette. A jeles tanár elhunytáról és temetéséről a veszprémi sajtó is beszámolt: RADIUS: A megyéből. Pápa, 1882. március 23. (A „Veszprémi Független Hírlap” szerkesztőjéhez.) = Veszprémi Független Hírlap 2 (1882) 12. sz. (március 25.) 1–2.

180 éve alakult meg a pápai kollégiumi képzőtársaság

A PÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM nagy múltú oktatási intézményként mindig gondot fordított arra, hogy növendékeit széleskörű irodalmi-művészeti képzésben részesítse. A hagyományos iskolai előadások keretein túl a XIX. század elejétől az önművelés és az önképzés is egyre jelentősebbé vált a diákok műveltségének kiszélesítésében. Különösen az irodalom, azon belül is a költészet művelése terén vállaltak úttörő szerepet a pápai diákok. Előbb olvasótársaságot hoztak létre, majd 1840 őszén¹ — további tagokkal kiegészülve — önképzőkört, ún. képzőtársaságot (vagy későbbi elnevezéssel: Főiskolai Ifjúsági Képzőtársulatot) alapítottak. Az egyesület alakuló ülését 1841. április 25-én tartotta, május 9-én megtartotta első rendes ülését, és július 11-én egyesült az olvasótársasággal.²

A tagok valószínűleg a tanárelnökké választott Tarczy Lajostól értesültek arról, hogy a hasonló pataki és debreceni társaságokról már korábban ismertetés (mai szóval: „reklámanyag”) jelent meg az Athenaeumban. Elhatározták ezért, hogy „ezen társaság is előtörténetét, mostani szerkezetét röviden összefoglalva a nevezett hirlapban terjessze elé a közönségnek ismertetésül.”³ A cikk első bekezdésében a szerkesztő megjegyzése olvasható arról, hogy a társaság nyilvános bemutatkozása „üdvös hatást fog gyakorlani” annak további működésére.

Hogy milyen jelentőséggel bírt az önképzőkör megalakulása, működése a növendékek életében, elég talán felidézniünk a két legjelesebb tag, Petőfi (Petrovics) Sándor és Jókai Mór gondolatait. „Édes örömmel csüggök serdülő képző társaságunk növekedésén; és az valóban növekszik. Talán tudod már, hogy tavaly voltak pályakérdések kitűzve. Az idén szinte vagynak...”⁴ — írja levelében Szeberényi Lajoshoz Petőfi Sándor 1842. július 7-én. Jókai pedig így emlékezett:

¹ BORSOS Károly: A pápai ev. ref. főiskolai képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892. 5.

² A névsor olvasható: BORSOS 1892. 6.

³ A Képzőtársaság 1842. július 6-i XLVI. ülésének jegyzőkönyvéből idézi BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., Akadémiai, 1963. 288.

⁴ Közli KERECSENYI Zoltán: A bakadiák. „Petrovicsból Pápán lett Petőfi”. Pápa, 2007. 87–88.

„Minket is megragadott ez a szent örültség, mit az udvarias világ költészetnek nevez; Pápán voltunk, diákok voltunk, mi is alkottunk magunknak tudós társaságot.

Hát mi rossz volt abban? Lám, az igazi tudós társaság sem árt senkinek; mi kárt tehetett volna hát a mienk? Neveztük mi azt illő szerénységgel képzőtársulatnak. Választottunk elnökül egy derék tanárt, aztán alelnököt, jegyzőket, választmányi tagokat, tartottunk gyűléseket, amikben szónokoltunk, úgy, mintha országgyűlésen volnánk, szavaltunk, mint a színpadon, s vitatkoztunk apróságok fölött, mintha igazi tudósok volnánk. Olvastunk fel verseket és novellákat, megbíráltuk, s ami jó volt, azt beírtuk egy nagy könyvbe, melyet híttak érdemkönyvnek. Ebben maig is találni olyan verseit Petőfinek, amik nem láttak napvilágot...”⁵

*

Az írás megjelenési adatai: SZALAY Gábor: A dunántúli ref. főiskolai képző társulat. = Athenaeum. Tudományos, critical, szépirodalmi lap. 1843/2. kötet, 5. füzet, 207–209.

Szalay Gábor cikkét szöveghűen közöljük, elhagyva a mai helyesírás szerint szükségtelen mellékjeleket. A „cz” kettős betűt mindenütt „c”-re javítottuk, a hiányzó hangokat []-ben pótoltuk. (—MZS—)

A dunántúli ref. főiskolai képző társulat

NEMZET FIGYELMÉT IGÉNYLŐ mozgalmak közt a tanuló ifjak körében alakuló társulatok nem lévén a legcsekélyebb fontosságúak, örömmel csatolom a pápai képzőtársulat ismertetését a múlt évben az illynemű egyesületekről jelentésekhez; tudván, hogy a nyilvánosság itt is csak üdvös hatást fog gyakorlani.

A nevezett társulat előtörténete nyelvünk és irodalmunk éledő korára esik: a minek szelleme varázs erővel hatván meg itt is az ifjúságot egy olvasó társaságot létesített ez, irodalmunk jelesebb termékeinek megszerzésére; de a rendetlen kezelés, csekély olvasási díj miatt könyvtára eddig elé is csak mintegy negyed félszáz darabra tudott szaporodni.

⁵ JÓKAI Mór: Írások életemből. Önéletrajzi írások. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és az utósztót írta Hegedűs Géza. Szépirodalmi K., Bp., 1960. (Jókai Mór válogatott művei) 106.

A mozgásba jött szellemi erők cselekvőleg is működtek; bár dolgozó egyesületet, többféle akadályok miatt, lehet[et]len volt is alakítaniok: bírnak mindazáltal egy pár kötet kéziratot azon korból, mint az önmunkásság gyümölcseit. Ezen gyűjtemény ívei hetenként jelentek meg és keringtek a főiskolában: de a képződésnek ezen neme egyoldalú volt s megszűnt.⁶

A már egyéb iskolákban⁷ létező társulatok példájára némileg alakult egyesületet csak 1841^{dik} év talált ezen intézet kebelében, mellynek rendezője a költészet akkori tanítója volt. — Ismertebbé lön most az érintett pályatér; biztosabb alapra volt szükség, hogy sikerrel haladhassanak: tehát alapszabályok hoztattak, mellyek a nagy tisztt, iskolai szék elébe nyújtatván, helybenhagyást nyertek. A helybenhagyás életet öntött a néma szabályokba, s általános többség kívánata szerint t. c. Tarczy Lajos⁸ ur, főiskolai természettanár, kéretett meg az elnökség elvállalására; ki is a nevezett év május 9^{kén} a társaság éljenei közt az elnöki széket elfoglalta. Ettől fogva áll rendszerezett képző társulat ez iskolában, szerkezete röviden ez:

Tag lehet a felsőbb tudományokat hallgatók közül mindenki; még a gimnasialis 6-dik iskolából is vétetnek fel néhányan az illető tanítónak ajánlatára, kik azonban csak a szaválásban gyakorolhatják magokat. — Az ülések vasárnaponként tartatnak s az itt előforduló tárgyakról jegyzőkönyv vezetetik, szerkesztésével egy fő s egy aljegyző vagynak megbízva. Rendes tárgyak: munka-olvasás, bírálat, szaválás.

Munkát abc-rendben neveztetve olvasnak a tagok, de az önkénytes dolgozat is elfogadtatik, amit jeligés levélkével kell ellátni, melly, ha a művet jónak találja a társulat, felbontatik; ellenkező esetben a gyűlés előtt emésztli meg a láng. A jó dolgozatok egy e végre rendelt könyvbe — érdemkönyv⁹ — gyűjtetnek össze, mik azonnal és örökre a társulat sajátivá lesznek. Megemlítem itt alkalmilag, hogy az érdemkönyv már annyi és olly minőségű dolgozatokkal bir, hogy a tavaszra egy zsebkönyvvel kedveskedhetik a társulat a t. c.

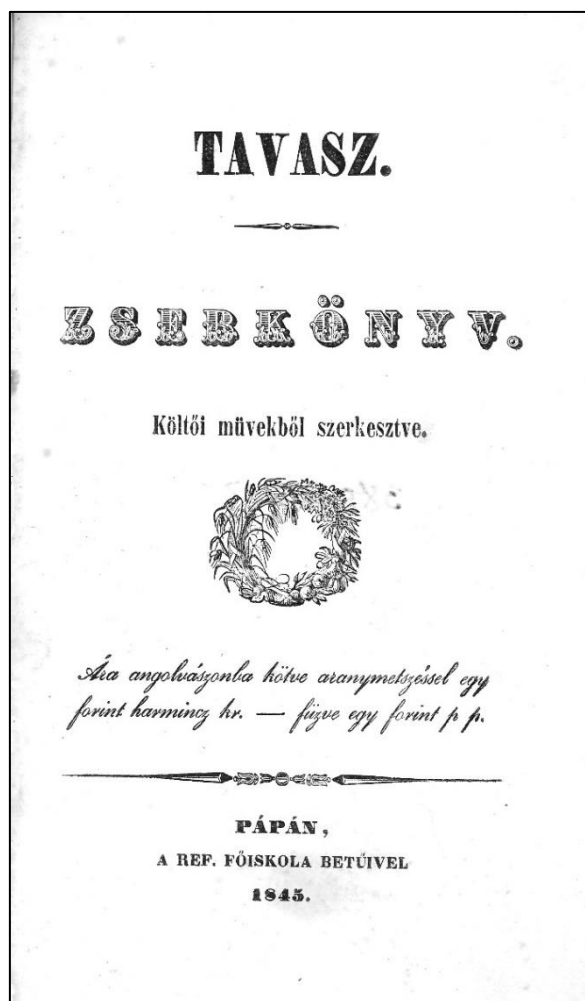
⁶ Talán a „Rózsa” c. kézirat formában terjesztett lapra gondol, mely 1836–37-ben készült. DREKK O.533. Rózsa. Szépművészeti folyó-irat a Pápai Ref. Tanuló Ifjuság próbadolgozataiból. (Versek, elbeszélések, értekezések, bírálatok) 442 p.

⁷ Pl. Sopron, Pozsony, Pest, Sárospatak stb.

⁸ Tarczy Lajos (1807–1881) természettudós, filozófus, számos természettudományos tankönyv írója, a Képzőtársaság első tanárelnöke, Petőfi (akkor még Petrovics) mentora, támogatója.

⁹ A társaság első ilyen kéziratosa kötete „A Pápai Ref. Képzőtársulat Érdemkönyve 1841–1844” cím alatt maradt fenn könyvtárunk kéziratgyűjteményében (jelzete: O.155.df.).

közönségnek. Ezen zsebkönyv azon kor nevét viselendi homlokán, mellyben a szerzőkéinek s azon korét, mellyben megjelenik t. i. „Tavaszi”-t.¹⁰

1. kép
A Tavasz címlapja (1845)

¹⁰ Tavasz. Zsebkönyv. Költői művekből szerkesztve. Ára angolvászonba kötve aranyfűzővel egy forint harmincz kr[ajcár] — fűzve egy forint p[engő] p[énzben]. Pápan. A Ref. Főiskola betűivel. 1845. X+230 oldal. A zsebkönyv 1844 legvégén vagy 1845 első napjaiban hagyta el a nyomdát. Előszavát Tarczy Lajos írta 1844. december 10-i keltezéssel.

Bírálnak az e végre fen[n]álló választmány tagjai, kik a társulat jelesebb egyéneiből választatnak s a művek bírálatukra elnökileg adatnak át. A pénztár kezelése szoros számvétel alatt egy pénztárnokra bizatik, aki, valamint az említett hivatalbeliek is, minden kijelelés nélkül szavazat-többséggel választatnak.

Szavalók azon rendben neveztetnek ki, mint a munka-olvasók, azon különbséggel csak, hogy ha ezek fölülről lefelé, akkor azok alólól föl felé neveztetnek ki. Itt is elfogadtatik az önkénytes szaválás.

Az olvasó társulat egyesült¹¹ ez itt leirt módon rendezett testvérével: egy nevük: „képző társulat” van; elnök, jegyzők, pénztárnok ugyanazok; de a pénztári számadás külön vitetik s a könyvtár apróbb dolgainak intézésére választmány van kinevezve.

Két intézkedés érdemel még kiváltkép[p] figyelmet e társulat körében; a pályázást és tiszteleti tagokat tárgyazó. Minden év fogytán ugyanis jutalmak tétetnek fel a jövő évben meghatározott napra beadandó tudományos és szép-művészeti dolgozatokra. Amaz csak egy, emez rendszerint három: dal, románc vagy ballada, és beszély. A mostani tudományos kérdés: adassanak elő a nemzet s egyes polgárok kötelességei a nemzeti nyelv iránt s e kötelességek teljesítésének vagy elmulasztásának eredményei a nemzetre nézve. A jutalom mindenik föladata két-két arany. A pályaművek szokott formaságokkal küldetnek be s az iskolán kívüli és köztiszteletben álló férfiaknak adatnak bírálatra.

Tiszteleti címmel a kebelből kilépett, de még a készület pályáján levő ifjakat csatolja magához a társulat, kik felszólíttatnak a közre munkálásra.

Tiszteleti tagok, pályázás, bíráló választmány olly támaszai a társulatnak, hogy jövődjére csak örömmel tekinthetünk. Ide járul még a tagok munkás buzgósága s a fáradatlan elnök ur a társulat fölvirágzása körül tett s teendő munkálatai, mellyek a legtisztább hálára kötelezik az ifjúságot s ennek célszerű fejlődését szívéükön viselő honfiakat. Illy tiszta hálára van kötelezve az egyesület azon t. c. egyének iránt is kik, megkerestetve olly tet[t]leges buzgósággal fogták föl ügyét, hogy a két ízben kiosztott összesen 16 arany jutalmon fölül, egy kis tőke is maradt a pénztárban.

A milly örömmel kell a tagok munkás buzgóságát megismernem, ép olly fájdalommal kell az ifjúság egy részének közönösségét kimondanom; s ezen vád talán a legalsó osztályt illeti? azon ifjakat, kik egy illy intézet hasznait még elégtelenek belátni? Nem! a legfelsőbb osztályt érdekli ez, a minek épen illy mező

¹¹ Az egyesülés már 1840 október-novemberében megtörtént Baráth József költészettanár kezdeményezésére. Ekkor 24 tag jelentkezett, a neveket felsorolja: BORSOS 1892. 5–6.

szükséges, hogy az önmunkásság terén ismereteit gyakorlatilag is meg tanulja használni. Az egyházi tudományok felét foglalják el az academiai pályának; tehát a képző társulat felének legalább azon osztályból kellene kikerülni, most azonban alig teszi egy heted részét. Szeretném megszűntetni ezen ifjaknak, hogy elvonulások által csak erősítik azon balvéleményt: hogy az egyházi pályára többnyire dolog-kerülő, szűk elmetehetségű egyének adják magokat.

Az iskolai év midőn vége felé közelget, örömnep¹² tartatik a nemes megye e célra átengedett teremében. Itt a pályázásban dicséretet s jutalmat nyert művek szavalás és felolvasás útján, részint egészen, részint töredékből közöltéinek. Az értekezésekből és beszélyekből mutatóvány olvastatik; a balladák és dalok pedig szavaltatnak.

Ennyit azon társulat ismertetéséül, mellynek képzettségi minőségéről a t. c. közönség, a megjelenendő zsebkönyv után öntapasztalása szerint fogja kimondani ítéletét, soraimat azon szives kívánattal zárván be, hogy adjon az ég a társulat tagjainak össze- s kitartást, hogy majd egy boldogabb jövőn a hálás utódok örömneppeiken egyszersmind örömmel ünnepelhessék az alapítók' emlékét is.

SZALAY GÁBOR

2. kép

A képzőtársaság pecsétjének lenyomata (1841)

¹² Az örömnep a záró díszülés, egyfajta tanév végi „gálaműsor” volt. Az elsőt 1841-ben, a másodikat, melyen Petőfi és Jókai első irodalmi sikereit aratta, 1842. július 29-én rendezték. Vö.: BODOLAY Géza: Petőfi diáktársaságai. [Bp.], 1973. 80–91.

A balatonalmádi fürdőhely ismertetése 1897-ből

A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN, különösen utolsó harmadában egyre-másra jöttek létre a Balaton északi és déli partvidékén a fürdőtelepek, amelyek a polgárosodó Magyarország elitjének, középosztályainak biztosították a kapcsolódást, felüdülést és szórakozást. A Balaton északi partján Balatonfüred, déli partján az 1860-as évektől versenytársként jelentkező Siófok számított mintának.¹³ A nyári szabadság élménydús eltöltése csakis úgy vált lehetővé, hogy a jómódú földbirtokosok, városi polgárok, tisztviselők a balatoni régió teljes kínálatát igénybe vették: a fürdéstől a közlekedésen át (vasúton utazás, társas-kocsizás, csónakázás, gőzhajózás, vitorlázás, kirándulás) a színházi előadásokig, bálókig bezárólag.¹⁴

A modernizáció hatalmas erejét Balatonalmádi példáján is megismerhetjük.¹⁵ A külterületi szőlőhegyből egy-két évtized leforgása alatt országosan ismert fürdőhellyé vált, amely közigazgatási-jogi szempontból is önállósodott: községgé (1869), majd nagyközséggé (1908) vált, amelynek fejlődését a vidéki üdülő-tulajdonosok, az állandó helyi lakosok és a vállalkozók együttesen határozták meg.

¹³ LICHTNECKERT András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig 1702–1949. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2013. Siófok-ról: KANYAR József (szerk.): Siófok. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, 1989. – A régió társadalmi átalakulásának előzményeiről lásd: SCHLEICHER Vera: Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1860 között. L'Harmattan, Budapest, 2018.

¹⁴ Eddig egyetlen balatoni fürdőhely egy színház történeti korszakát tárta fel a kutatás önálló monográfiában: HUDI József: A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 42.) A fürdőn megforduló szintársulatok gyakran felléptek a veszprémi megyeszékhelyen, ahogy a veszprémi székesegyházi kórusmuzsikások is a füredi színházi előadásokon. Vö. HUDI József: A veszprémi színészet kezdetei (1723–1879). Kiadja a Veszprémi Petőfi Színház, Veszprém, 2009.

¹⁵ KREDICS László – LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonalmádi és Vörösberény története. Tanulmányok. Kiadja az Almádiért Alapítvány. Balatonalmádi, 1995. A polgárosodás időszakát feldolgozta: SCHILDMAYER Ferenc: Balatonalmádi története a polgári korban. = Uo. 415–602. A gyógyfürdőről, az újításokról (a Kneipp- és Rickli-kúráról) külön is: SCHILDMAYER Ferenc: Balatonalmádi gyógyfürdő. Balatonalmádi, 2003. (Almádi Füzetek, II.)

A közönszervezésnek fontos eszköze volt a sajtó, amely jelen esetben elsősorban a veszprémi hetilapokat jelentette.¹⁶ Közülük is kiemelkedett a Veszprémi Független Hírlap (1881–1897), amely minden fontos eseményről beszámolt. A fürdőletről a fürdőlevelekből, tudósításokból, apróhírekből, reklám-hirdetésekből egyaránt tudomást szerezhetett az olvasó. Kompolthy Tivadar emellett 1897-ben röpiratban népszerűsítette a fürdőhelyet. Mielőtt fürdőleírását közzétenné, röviden be kell mutatnunk a kalandos életű szerzőt.

Kompolthy¹⁷ (1881-ig Scheiber) Tivadar 1852. április 19-én született a Szepes megyei Szomolnokon, Scheiber Ferenc kincstári erdészeti számviteli tiszt fiaként. A miskolci református líceumban tanult, ahol már ekkor (1870-ben) a Minerva c. diáklapot szerkesztette.¹⁸ 18 éves korában Fiumében a tengerésznövendékek sorába lépett. 1871. december 14-én két társával elhagyta a magyar-osztó Ivó nevű hajót, és az Iconia nevű porosz vitorlással Észak-Amerikába indult, ahol New-Yorkban kötöttek ki. Később megfordultak Dél-Amerika és Afrika kikötőiben is. Kompolthy 1875-ben visszatért hazájába és hírlapszerkesztőnek állt. 1875. június 1-től 1876. március 31-ig a Veszprém c. hetilapot szerkesztette. Ezután újra tengerész lett, de 1879-ben ismét visszajött, és véglegesen itthon maradt. Előbb a Váczi Közlönyt (1879), majd a Veszprém c. lapot (1880–1881) szerkesztette. 1881-ben megalapította a Veszprémi Független Hírlapot (VFH), amelyet 1884-től saját nyomdájában (Petőfi) állított elő. Nyomdáját és lapját 1896 végén adta el.¹⁹ 1897 után Almádiban élt, ahol villái bérbe adásából és hírlapírói tevékenységéből tartotta el családját. Egy ideig Fiumében is dolgozott.²⁰ Váratlan halálát gégerák okozta.²¹ Tengerész kalandjait számos írásá-

¹⁶ NAGY László: A Veszprém megyei folyóiratok és hírlapok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957. (Veszprémi Könyvek, 2.)

¹⁷ Szinnyei József biográfus szerint Kompolthi névre magyarosított (szerinte 1871-ben, ami nyomdahiába lehet). Az y használata véleményem szerint azt a tudatos törekvést mutatja, hogy magát köznemesi család leszármazottjának tüntesse föl.

¹⁸ LAKATOS Éva: Magyar irodalmi folyóiratok. Magyar Színház – Napkelet. A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek. A. sorozat 14–16. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1979. 1345–1346.

¹⁹ SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VI. Budapest, 1899. 875–877. 2.

²⁰ A fürdővendégek névsorából tudjuk, hogy Kompolthy az 1899. nyári idényre Fiuméből érkezett Almádiba, mint szerkesztő. Fiuméből még három személy nyaralt Almádiban: dr. Aczél József állami felső leányiskolai tanár, Bauer Ignác pénzügyi titkár és Láng Rudolf tengerésztisztjelölt. SCHILDMAYER 1995. 501–507.

²¹ Kompolthy Tivadar. = Veszprémi Ellenőr 2 (1907) 49. sz. (december 7.) A nekrológ szerint „a betegség természetéről sem ő, sem családja tudomással nem bírt, s állandó rekedtségét krónikus gége katarusnak tartották”. 1896-ban úgy adta el a lapját és nyomdáját, hogy 10 évig „Veszprémbe lapot nem szerkeszt, lapba nem ír.” Ennek érdekében almádi birtokára 4000 korona vinculumot is betábláztak. A szerződés hatálya halála évében járt le, 1908-ban új lap kiadását és szerkesztését tervezte.

ban, több könyvében megörökítette.²² Érdemeit halálakor is elismerték, de azt vitatták, hogy a fővárosi lapok szerint ő lett volna az almádi fürdőtelep megalapítója.²³ Fia, Kompolthy Jób szintén tengerésztisztnek tanult. 1907-ben Japánban tengerész-kapitányként szolgált.²⁴

Kompolthy veszprémi működése Balatonalmádi első virágkorára esett. Tanúja volt a fürdőhely megszületésének és gyors ütemű fejlődésének. A kortársak úgy ítélték meg, hogy „kitűnő író, jó verselő és ritka ügyességű lapszerkesztő volt.”²⁵

Rovatunkban alább olvasható írása jól tükrözi, hogyan látta Almádit az 1890-es évek második felében.²⁶ Cikke mintegy pillanatfelvétel veszprémi újságírói korszakának végén. Aligha vitatható, hogy a sajtó munkásai közül bárki is többet tett volna Almádiért, mint ő.

A szöveget mai helyesíráshoz igazítva, a korabeli kifejezések (pl. cabin, koncert, idylli, stb.) megtartásával közöljük. Az újságokban szokásos rövid magánhangzók (u, i, ö) hosszúakat írtunk. A földrajzi neveket, helységneveket is mai helyesírás szerint, a rövidítések feloldásával adjuk közre. A keresztnéveket (pl. Ferencz), közneveket (pl. hegylánczolat, czukrászbolt, tánczterem, percz, piac) szintén a mai helyesírás szerint írtuk. A mondatokat a mai szabályok szerint tagoltuk és ezt írásjelekkel jelöltük. A bekezdésnyi hosszúságú

²² Fő művei: *Vésmadár*. Regény a tengerészéletből. Három kötet. Currer Bell után ford. Debreczen, 1874., *Tengeren és szárazföldön*. Nagyvárad, 1879., *Dalok a tengerről*. Vác, 1879. (1880!), *Amerikában*. Elbeszélések és rajzok az amerikai életből. Veszprém 1885., *Hangok a szélben*. Dalok a tengerről. 2. kiadás, Veszprém, 1894., *Mikor egy új világ születik*. Regény. Budapest, 1902. – Írásait megjelentette a Földrajzi Közlemények c. folyóirat, a Budapesti Hírlap, a Havi Szemle, a Hazánk és Külföld, a Szatmár, a Vasárnapi Ujság c. lap. – A Szinnyei által közölt adatokat több helyen pontosítottuk, kiegészítettük.

²³ „Az almádi fürdőtelep megalapítója első sorban boldogult Véghegyi veszprémi alispán, másodsorban dr. Óváry Ferenc volt.” – Kompolthy Tivadar. = Veszprémi Ellenőr 2 (1907) 49. sz. (december 7.) 2.

²⁴ Kompolthy Tivadar. = Veszprémi Ellenőr 2 (1907) 49. sz. (december 7.) 2–3. – KOMPOLTHY JÓB (Budapest, 1879. január 23. – Budapest, 1938. december 26.) tengerész, postatiszt, földrajzi író. A fiumei tengerészeti akadémiát végezte, s már tengerész zászlósként kétszer körülhajózta a földet. 1900–1902-ben az osztrák–magyar kereskedelmi flotta kapitánya volt. 1902-ben az akkor újjászervezett kínai posta tisztje lett. Több évig élt Kínában. 1908-ban Hangkouban, 1910-ben Kiang-hsziban, majd Szecsuanban nevezték ki postaigazgatónak. Hazatérése után több tanulmányt és útirajzot írt Kínáról és Kiang-hszi tartományról, amelyről térképet is készített. Úti beszámolóit a Veszprémi Független Hírlapban és a fiumei Magyar Tengerpart c. napilapban is megjelentek. – Művei: *Dzsung-hajóval Khinán keresztül*. (Budapest, 1910); *Tíz év Kínában*. (Budapest, 1928). – Életéről: AGÁRDI Ferenc: Régi magyar világjárók. (Bp., 1955). Hagyatéki ügye: Budapest Főváros Levéltára VII.6.a. Budapest I–III. Kerületi Királyi Járásbíróság polgári peres és peren kívüli iratai, 56853/1940. sz. (Ebben olvasható halála pontos időpontja.)

²⁵ Kompolthy Tivadar. = Veszprémi Ellenőr 2 (1907) 49. sz. (december 7.) 2.

²⁶ KOMPOLTHY Tivadar: Balaton Almádi balatoni nyaraló s fürdőtelep a Balaton partján (Veszprémmegyében). Ismertető röpirat. = Veszprémi Független Hírlap 17 (1897) 7. sz. (február 13.) 1–2.

mondatokat több tagmondatra bontottuk. A kiemeléseket — melyek az eredetiben ritkított szedéssel készültek — dőlt betűvel jelöltük. A pénzegységek rövidítését feloldottuk (frt. = forint, kr. = krajcár). A szöveget a jobb megértés érdekében lábjegyzetekkel láttuk el. (– HUDI J.)

BALATONALMÁDI, Veszprém megyének e legkiesben fekvő balatonparti fürdőtelepe, az édes magyar tenger észak-nyugati öble középpontján, s így a Balaton kútfejénél fekszik.

A megye fővárosától, Veszprémtől egy órányira (11 kilométer) fekszik. A parton jobbfelé haladva, Alsóörs fürdő félóránnyira, s innen Balatonfüred háromnegyed órai távolságra van. Balatonalmáditól balfelé haladva a parton, Kenesét (a Balaton-öböl túlsó oldalán) szintén 1 óra alatt érjük el, s innen Siófok háromnegyed óra alatt elérhető.²⁷

A Balatonpartot Balatonfüredtől kezdve Keneséig buja nádas árnyalja be, s így Balatonalmádi fürdőházát, uszodáját, csolnak-parkját s gőzhajó-állomási kikötőjét is a Balaton e viruló díszé köríti minden oldalán, idylli keretet alkotva így a hajón ideérkezők elé táruló remek természeti panorámának.

A fürdő, mint ilyen, húsz év óta kultiváltatik; azelőtt, miként a Balaton minden partvidéke általán²⁸, csak szőlőhegyül műveltetett s a híres balatonvidéki borok egyik legjobbját szolgáltatta. Elődeink a Balaton kultuszával — az egyetlen szép Balatonfüredet kivéve — egyáltalán nem törődtek, pedig jól tudták, (rég emlékek tanúskodnak róla), hogy a két évezred előtt itt a Balaton-partokon lakó rómaiaknak e helyen, Almádiban óriási pomarium-jaik, (almáskeretek), fürdőjük s a légióknak castrumuk²⁹ volt, melynek romjai az alsóörsi hegyfoknál máig is láthatók.

A Balaton-kultusz új korszakát kétségkívül Balatonalmádi hegyközségnek fürdőteleppé átalakulása indította meg. Ennek a szép példának nyomán indult aztán a partok valamennyi községe, úgy hogy míg húsz év előtt 1877-ben rendszeres fürdőül csak Balatonfüred és Almádi volt tekinthető, azóta máig *húsz* rendszeres fürdőtelep van az összes Balaton-partokon.³⁰

²⁷ t. i. gőzhajóval

²⁸ értsd: általában

²⁹ castrum (latin) = erődítmény, katonai tábor

³⁰ A 20 balatoni fürdőhely: Alsóörs, Arács (Balatonarács), Badacsony, Balatonalmádi, Balatonfüred, Balatonkeresztúr, Berény, Boglár, Csopak, Faluszemes, Kenese (Balatonkenese),

Az első fürdőház alapításának érdeme Balatonalmádiban Brenner Lőrinc veszprémi gyártulajdonos – építésze, ki az almádi fürdőházat 12 cabinnál 1877-ben építette fel.³¹ Ugyancsak az ő elnöklete alatt alakult meg aztán 1882-ben a ma is teljes eredménnyel működő „Almádi fürdő-részvény társaság”³², mely azután az almádi Balaton-fürdőt évről évre oly teljes áldozatkészséggel propagálta, hogy ma az valóban a legkeresettebb nyaralótelep a Balaton-parton.³³

A részvénytársaság pedig csak igen szerény tőkével, *tízezer forint* befektetéssel (100 db százforintos részvényen) vállalkozott a Balaton-kultusz ez óriás munkáira, s ha aránylagos összehasonlítást teszünk, hogy pl. a két legnagyobb testvérfürdő, Balatonfüred egy millió- és Siófok hétszázezer forint befektetéssel, mily eredménnyel munkálnak a Balatonkultusz nemzeti eszményén: akkor teljes elismeréssel kell adóznunk a viruló szép Almádi mai igazgatóságának s elsősorban a társaság mentorai, *Vég hely Dezső*³⁴ kir. tanácsos, Veszprém megye kitűnő alispánja – s *dr. Óváry Ferenc*³⁵ országgyűlési képviselő, a társaság áldozatkész fáradatlan titkárja érdemeinek.

Keszthely, Kiliti, Lelle, Nemestördemic, Paloznak, Révfülöp, Siófok, Szepezd, Zamárdi. – Fürdők és nyaralóhelyek a Dunántul. = Veszprémi Független Hírlap 12 (1893) 24. sz. (június 3.) [2.]

³¹ Brenner Lőrinc veszprémi építőmester, almádi szőlőbirtokos 1877. június 24-én kapott engedélyt a veszprémi káptalantól arra, hogy Almádiban 5 öl hosszú és 5 öl széles fürdőházat állítson az ahhoz vezető híddal együtt, melyért évi 2 forint bérleti díjat fizetett. A fürdőház 8 kabinnal készült és már az első nyáron működött. SCHILDMAYER 2003. 4. – Az első kabint 1874-ben állították fel Almádiban a Balatonban, mert 1884. június 22-én, az évadnyitón Brenner Lőrinc már a 10. alkalomról beszélt: „Almádinak mint fürdőhelynek neve 1874. évtől kezdődik; most éppen tíz éve s így a tizedik fürdőévad megnyitását vagyok szerencsés jelen lenni.” Vö. SCHILDMAYER 1995. 499.

³² A részvénytársaság 1883. november 28-án tartotta meg alakuló ülését, a cégbíróság 1884. április 17-én jegyezte be. A vállalkozás időtartamát 1884. március 1-től 50 évben határozták meg. Vö. SCHILDMAYER 1995. 527.

³³ Az első világháború előtt megjelent lexikon is azt írja, hogy „Balatonalmádi (előbb Almádi) [...] Újabban felkapott fürdő- és nyaralótelep, mely a Balaton legkedveltebb helyei közé tartozik. Van fürdő-részvénytársasága, vasúti és gőzhajó-állomása, posta és telefonállomása, 1903 óta Kossuth Lajos szobra (Holló Barnabástól).” Révai Nagy Lexikona II. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1911. 483.

³⁴ VÉGHÉLY DEZSŐ (Veszprém, 1840. november 28. – Abbázia, 1897. április 2.) ügyvéd, történész, 1881-től haláláig Veszprém vármegye alispánja. Az 1880-as évek közepétől üdülőtulajdonosként meghatározó szerepet játszott Balatonalmádi fürdőéletében. Ennek az időszaknak szemtanúja volt fia, IFJ. VÉGHÉLY DEZSŐ (Veszprém, 1882. február 1. – Budapest, 1955. november 15.) postaműszaki főigazgató, aki a második világháború végén megírta visszaemlékezéseit. VÉGHÉLY Dezső visszaemlékezései. Sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta Hudi József. Kiadja a Dnántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2020. Tudtommal ez az egyetlen visszaemlékezés, amely az almádi fürdőkultúra hőskorát örökíti meg.

³⁵ DR. ÓVÁRY FERENC (Veszprém, 1858. május 3. – Veszprém, 1938. március 11.) ügyvéd, a nagyvázsonyi kerület országgyűlési képviselője, aki sokat tett a Veszprém városi, megyei és

1. kép

Almádi nyaralók 1890 nyarán a Vég hely nyaraló kertjében (a Vég hely család és vendégei)
(A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Történeti fényképtára, lt. sz. 69.3040)

Az ő aegisük³⁶ alatt immár másfél évtized óta a társaság *teljesen önzetlenül* propagálja az ide nyaralni jövő magyar közönség igényeit s érdekeit. A társaság egyik tisztviselője sem fogadott el soha díjazást³⁷ s a részvényesek is, egyetlen év kivételével, immár 14 nyári évadnak összes fürdőjövödelmét újra és újra a közönség kényelmére beruházzák s osztalékra nem reflektálnak. Amit a fürdő és egyéb társulati vagyon jövedelmez, az folyton-folyton a fürdő fejlesztésére, nagyobbítására s kényelmesebbé tételére fordítatik, évről évre.

Így épült ki fokozatosan a balatoni fürdőház, melyben eleintén csak 12 cabin volt: 96 cabins nagy fürdőházzá, elől egy tágas nagy váróteremmel s ruhatárral. Eszerint közel 100 fürdővendég fürödhetik egyszerre a teljesen elkülönített férfi- s női nyílt uszodában, s bár reggel 8 órától esti 8 óráig állandóan nyitva van az évad alatt a fürdő: a cabinok e nagyszáma is kevésnek bizonyul és évről évre újabb s újabb kabinsorok³⁸ építtetése válik szükségessé.

országos tűzoltóság megszervezéséért, a veszprémi állandó színház megépítéséért, Balatonalmádi fürdőéletének felvirágoztatásáért.

³⁶ aegis (latin) = pártfogás

³⁷ eredetileg: díjjazást

³⁸ Az eredetiben is így szedték, ami arra utal, hogy a cabin magyaros írásmódja is terjedőben volt már ekkoriban.

A fürdő alapja egyenletes, s a fürdőző a kabinházakból a lépcsőn oly mélységű vízbe mehet, amilyent akar. Gyermekek is minden aggály nélkül járhatnak az uszoda vizében.

A víz állandó (júl.–aug.), hőmérséke 18–25 R[eaumu]r. fok közt változik; rendszerint 20 meleg fokon fölül áll; felülete mindig üdítő mozgásban van, s déli szélnél (scirocco³⁹) hatalmas hullámverése a part felé, teljes tengerfürdővé változtatja át a fürdőt.⁴⁰

A gőzhajóval Budapestről vagy Fiume felől érkező utasok elé, már a Balatonról gyönyörű festői panorámában tárul elő Balatonalmádi látképe.

Elöl a zöld nádkoszorús parton, a fürdőház s a gőzhajó kikötő mögött viruló szép, árnyas sétány-ligetek vannak, melyeket Veszprém vármegye közönsége⁴¹ parkírozott és gondoztat. A ligetek s lombsátrak alatt pihenő padok állanak.

E parti sétányokon túl, magas s az északi szeleket felfogó, szőlővel⁴² beültetett öböl-völgyben közel 200 villa festőileg tarkítja a szépséges látképet. A háttér pedig a messze távolban Veszprém város bakonyosági hegyeinek kéklő ormai képezik.

E temperaturájában oly csodásan védett tiszta ózonlevegőjű fürdőtelep, ép[p] e rendkívül kedvező fekvése miatt főleg gyöngye tüdejű, s erőtlen idegzetű vagy vérszegény betegek, s gyermekek üdülésére van, alig képzelhető gyógyító s erősítő hatással, mely már néhány napi itt tartózkodás után is észlelhető.

Dr. Halassy Vilmos⁴³ Veszprém megyei v.[árosi] főorvos stb. gyakorló orvos, így nyilatkozik Balatonalmádiról:⁴⁴

³⁹ scirocco (olasz) = déli szél

⁴⁰ A Balaton tulajdonságainak tengerhez való hasonlítása azt a célt szolgálta, hogy a közép- és felsőosztályok tagjai ne külföldre, hanem a hazai tavi fürdőkre járjanak.

⁴¹ A parkosítást Véghegy Dezső vármegyei alispán támogatta.

⁴² Az eredetiben: szőlővel

⁴³ DR. HALASY VILMOS (? , 1829 – Budapest, 1904. január 3.) orvos, 1848/49-es honvéd főhadnagy. 1857-ben Pesten szerzett orvosi diplomát, 1869–1872 között Veszprém vármegye főorvosa volt, majd Veszprém városi orvos. A városi és megyei közgyűlés tagja, a Veszprém megyei 1848/49-es Honvéd Egylet elnöke, a Veszprém megyei Takarékpénztár Részvénytársaság alapító tagja (1892). A Veszprém megyei Szabadelvű Párt választmányi tagja (1875), a Veszprém megyei Függetlenségi Párt elnöke (1893). Felesége Sonnenberg Babette (1832–1900), mindketten a veszprémi izraelita temetőben nyugszanak. Lányuk, Halasy Ida, Koritschner Lipót pápai ügyvéd felesége fiatalon, 1893-ban hunyt el, Veszprém városában nyugszik. Másik lányukat, Erzsébetet Visontai [1881-ig Weinberger] Soma ügyvéd, országgyűlési képviselő vette feleségül. Fiúk, Halasy Aladár veszprémi ügyvéd volt 1904-ben. – A függetlenségi pártválság ügyéhez. = Veszprémi Független Hírlap 12 (1893) 24. sz. (június 3.) 1. – Dr. Koritschner Lipót... = Pápai Közlöny 3 (1893) 23. sz. (június 24.) 4. – Gyász. = Pápai Hírlap 1 (1904) 2. sz. (január 9.) 5.

⁴⁴ Halassy szövegét idézőjelek nélkül közölte. Az orvosi szakvéleményre való hivatkozás szintén propagandacélokat szolgált. Dr. Halassy Vilmos almádi fürdőismertetése nem maradt

Gyönyörű fekvésű, a Balaton legészakibb pontján, nagy kiterjedésű kellemes völgykatlanban, erdős és sűrűn beültetett mellék völgyek kiágazásával ózondús, por- és ragálymentes levegőjével, enyhe, egyenletes klímájával, védve északról és nyugatról a körülötte kistávolságról elterülő hegyláncolat által a Balaton partján elterülő dús lombosítú sétányaival, szabadbani mozgásra alkalmas területeivel tődőbetegeknek ott tartózkodásra igen alkalmas; alkalmasabb, mint Merán vagy Montreux⁴⁵, mert üdőbb, egyenletesebb a levegője, mint azoké.

A Balaton a magyar tenger gyakori hullámozásával, gyógyító iszapjával, a szabadbani nagy területen való használatával, illetve fürdészel, úszás[sal,] mozgással együtt kitűnő hatással vannak a nagyvárosi romlott levegőbeni hosszabb ideig tartózkodottaknak, űlő szellemi munkákban kimerűlteknek, kiállott nagyobb betegségek által és után elgyengűlteknek, vérszegényeknek, ideggyengéknek, sápkórosoknak, görvélyeseknek és ezekből eredő sokféle bajoknak, betegségeknek, szenvedéseknek valóságos panaceát, menhelyet nyujta.

A parti fürdőháztól jegenye-, diófa- és vadgesztenye-alléék⁴⁶ árnyas sétányai vezetnek egy kis hegyi patakér mentén a fürdővendéglő parkjába, melyben két lawn-tennis⁴⁷ pálya, a közelben cukrászbolt, a 24 méter hosszú, s 8 méter széles nagy svájci stílusú coursalon⁴⁸ – táncterem, egy nagy nyitott étterem, s a fürdővendéglő áll. Közvetlen szomszédos ezzel a fürdőtársaság bérháza, külön árnyas sétaparkkal, melyben az egyes szobák napi ára világítás és takarításal 1 forint 20 krajcár.⁴⁹ A gyógyteremben lévő concertzongora használati díja óránkint 30 krajcár.

Almádinak rendes postája s telefon (távírda) állomása van, mely a leggyorsabb összeköttetést tartja fenn úgy az innenső, mint a tulsó parttal. A budapesti

fenn, nem tudunk róla. A kutatás sem ismeri. Vö. SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. Az OSZK gyűjteményében sem találtam.

⁴⁵ Merán, Merano: európai hírv dél-tiroli klimatikus gyógyfürdőhely, ahol Erzsébet királynő (Sisi / Sissi) is megfordult; 1918 óta Olaszországhoz tartozik. A füredi fürdőorvosok Balatonfüredet is úgy reklámozták, mint „magyar Merán”-t. LICHTNECKERT: i. m. (2013.) 22–23. – Montreux svájci klimatikus gyógyhely a Genfi-tó keleti partján, a Dent de Jaman lábánál, Vaadt kantonban. 1910-ben 21 ezer lakosa volt. Merán és Montreaux is a tődőbaj népbetegséggé válásakor lett igazán kedvelt gyógyhely.

⁴⁶ Allee (német) = fasor

⁴⁷ lawn-tennis (angol) = tenisz (gyepen játszott)

⁴⁸ svájci stílusú társalgó; Kursaal (német) = kúrszalon, fürdőhelyi társalgó

⁴⁹ Egy osztrák értékű (o. é.) forint – melyet 1858-ban vezettek be – 100 krajcárt ért. Az 1900. január 1-től kötelezővé vált korona fél osztrák értékű forintnak felelt meg.

posta (az aznapi reggeli hírlapokkal) a délután 2 órakor érkező gőzhajóval és az esti 10 órakor érkező gőzhajó járattal közvetítetik.

Táviratok a szokásos tarifadíjak⁵⁰ mellett bárhová akadálytalan adhatók fel. A telefonon 3 percnyi beszélgetés Veszprémbe 30 krajcárba kerül.

Veszprém felé nyaranta rendes omnibusz-járat van rendszeresítve, s az út személyenként oda- s vissza 1 forintba kerül, s egy órai időt vesz igénybe.

A közlekedés *Budapestre* rendkívül kényelmes.⁵¹ A Balatontavi gőzhajózási részvénytársaság gőzhajói Siófoknál veszik fel a fővárosból érkező utasokat s Balatonfüred érintésével Almádiba szállítják. *Az összes budapesti személyvonatokhoz van gőzhajó-csatlakozás Siófokon.* Almádiba érkezik a gőzhajó naponként délután 2 órakor, s este 10 óra 20 perckor. Indul Almádiból Kenesére du. 2 órakor, Budapest felé (Balatonfüred Siófokra) reggel fél 5 órakor s délután 5 órakor, Kenesére a menetdíj I. o. 40 krajcár, II. o. 25 krajcár; Almádi–Siófok I. o. 1 forint, II. o. 60 krajcár; Almádi–Balatonfüred I. o. 60 krajcár, II. o. 40 krajcár. A gőzhajón 25 kgram szabad podgyász. Feladott teher 100 gram[m]ja 30 krajcár. Almádiból gőzhajón a Balaton minden egyéb fürdőjébe lehet közlekedni.

Budapestről, a déli vaspályaudvarról Siófok (illetve Almádira) váltott 60 napi érvényességű, de esetleg meghosszabbítható II. o. térti jegyek ára 3 forint 60 krajcár.

Almádiban *két vendéglő van.* Egyik a fürdőrésztársaságé; a másik magánkézen van. Mindenikben olcsók az étel-ital árak s az étlap-árak a fürdőrésztársaság felügyelete alatt állanak s havi abonnement⁵² is váltható, ebéd-vacsora 20–27 forintig. Jó balatonmelléki bor literje 40–50 krajcár.

Állandó zenekar játszik a társasági vendéglő előtti parkban mindennap, s a [zene]kar modern műsorára kiváló gond fordítatik.

A szórakozásokra *vigalmi* bizottság alakul a fürdővendégek köréből. Ennek rendezése mellett rendeztetik szezononkint 3–4 táncvigalom, ugyanannyi tombola s társasestélyek, halászvacsorák, kirándulások az 1 kilométer távol gyönyörű Remete- és Malomvölgyekbe, gőzhajón a Balaton egyéb fürdőhelyeire; műkedvelő, és színi előadások, conczertek váltják egymást, lawn-

⁵⁰ Az eredetiben: tariffadíjak

⁵¹ Valójában Budapestről Almádi megközelítése csak 1909. július 8-tól, az észak-balatoni vasútvonal hivatalos átadásától vált kényelmessé; addig a déli parti vasút előnyt jelentett Siófoknak és a somogyi oldal fürdőinek. SCHILDMAYER 1995. 491–492.

⁵² Abonnement (német) = bérlet, előfizetés

tennis, teke, csolnakversenyek, velencei éj a Balatonon stb. Hetenkint átlag 3 mulatságban vehet részt, aki szórakozni kíván. A vízi sportkedvelők részére több evezős csolnak áll rendelkezésre. A csolnakok használati szabályzata a következő: stb. stb.⁵³

A fürdőnek rendes orvosa⁵⁴ van: rendelő szobája a társasági bérházban van: a rendelő órák meg vannak határozva, — de az orvosi segély bármikor is igénybe vehető.

Úszástanításra állandón egy gyakorlati úszómester van alkalmazva, s nyaranta átlag 50–60 felnőtt és gyermek képeztetik általa szabadúszóvá. Az úszási tanfolyam ára felnőttekért 5 forint, gyermekekért 3 forint.

A fürdőkabinok ára személyenként 15 krajcár, gyermekekért 5 krajcár. Ruhanevelőért külön kell fizetni néhány krajcárt, ha az illető nem saját fürdőcostümjét használja. Csak részvényesek részesülnek árkedvezményben. De válthatók 15 krajcáros cabin- jegyfüzetek 50 darabonként, s akkor egy jegy 12 krajcárba kerül csak.

A *fürdő-szabályzat*, *szépészeti*⁵⁵ alap, *fürdőcostume-őrzési* s csolnakdíjakra vonatkozó s hatóságilag megerősített rendszabályzat ez: stb. stb.

A *közbiztosság* Almádiban kitűnő. Eddigélé sem a személy-, sem a vagyonbiztosság⁵⁶ még nem lett megsértve, mi a nép erkölcsös, megbízható s vallásos voltában leli indokát.

Mindamellett az éjjeli nyugalom s a csend biztosítására állandó csendőrös van Almádiban, mely pontosan teljesíti kötelességeit.

Az *isteni tiszteletre* a nyaraló-tulajdonosok által a regényes Remetevölgy elején épült csinos kápolna⁵⁷ áll nyitva minden reggel, s itt naponta legalább 1, de néha 2, sőt, 3 mise is tartatik, az itt nyaraló tisztelendő papság által. A miséket orgona s ének kíséri.

A *lakásvizonyok* aránylag igen kedvezők. Egyesek naponként 1 forintjával kaphatnak szobát. Családok tetszés szerinti nyaralókat, villákat bérelhetnek. Egyes hajlékok 1 szoba s konyhával a szezonra 50 forinttól fellebb bérelhetők.

⁵³ Ezt nem részletezi, pedig a mai olvasó számára érdekes lenne.

⁵⁴ Balatonalmádi fürdőorvosa dr. Halasy Vilmos volt, aki a fürdőszezonban állandóan a fürdőn lakott. 1897-ben július 1-től tartózkodott Almádiban. — Dr. Halasy Vilmos... = Veszprémi Független Hírlap 17 (1897) 29. sz. (július 17.) [3.]

⁵⁵ nyomdahibával: szépászati

⁵⁶ értsd: vagyonbiztonság

⁵⁷ A ma is álló Szent Margit kápolnát 1884-ben építették közadakozásból. SCHILDMAYER 1995. 474–475.

Két szoba, konyha, 1 pince a szezonra 100 forinttól fellebb kapható. Három-négy, s több szobás villák megegyezés szerint.

Eziránt „Az almádi fürdőreszvénytársaság elnökségéhez — Veszprémbe” kell címezni a kérdő leveleket. Az elnökség ezekre válaszol, s lakásokat ajánl.

A lakások, villák bár lankás hegyoldalak lejtő[i]n épültek, mind fáradalom nélkül — teljesen észrevehetetlen emelkedés mellett — érhetők el, s kik kevesebb igényvel vannak, számos igen olcsó lakást találnak a közel[i] Vörösbény községben, hová Almádiból 1 kilométernyi egyenes, jó út vezet. A bérvillák, s illetőleg kibérelhető nyaralók tulajdonosai ezek stb. stb.

Az illető családoknak, kik a bérelt (villáikban tartanak konyhát, nagy könynyűségére van, hogy a kápolna téren minden nap hajnali 5 órától délig rendes piac van, hol baromfi, hal, főzelék, gyümölcs, s egyéb mindenféle vásárolható. Ugyanott van [a] péksüteményes üzlet, s a mészárszék is. A marhahús kilója 52 krajcár, a sütni valóé 56. Kitűnő tej literje 8 krajcár. Ez az árak maximuma.

Almádi összes hegyei már legnagyobb részt új amerikai szőlőkkel vannak beültetve s így, kik a szőlőkúrát⁵⁸ kívánják használni — ezt itt július végétől kezdve már megkezdhetik.

Ugyanitt van Suly László⁵⁹ nagyszabású amerikai szőlőoltvány anyatelepe, melyhez tanulságos sétakirándulás tehető, s az ottani felügyelők szívesen adnak az érdeklődőknek mindennemű felvilágosítást.

Nagyjában ezek az adatok illusztrálják Balatonalmádi fürdőjének beléletét s itt csak azt jegyezzük meg, hogy nyaranta az egyidőben ott nyaraló vendégek száma a 600-at felülmúlja.

S ha jelezzük, hogy minden panasz s indítvány számára a fürdőpénztárnál külön panaszkönyv⁶⁰ áll a közönség rendelkezésére, s minden jogos igény e

⁵⁸ A szőlő gyógykúra szőlő fogyasztását jelentette orvosi ellenőrzés mellett. A savó- és szőlőkúra általánosan elterjedt gyógy mód volt a XIX. században.

⁵⁹ Suly László (1867–1942) veszprémi pék, csopaki szőlőbirtokos, az országos hírű balatonalmádi amerikai szőlőtelep tulajdonosa, a veszprémi társadalmi élet egyik befolyásos alakja. A filoxeravész követő szőlőrekonstrukció előmozdítására, amerikai alanyfajták előállítására 1895-ben 11 kh rétföldet bérelt a veszprémi káptalantól. 1898-ban újabb 1 holdat vett bérbe szőlőiskola céljára. – SCHILDMAYER 1995. 459–460., MEZŐHEGYI Gergely: A Suly család rövid története. = Veszprémi Szemle 21 (2019) 2. sz. 98–114., különösen 98., 109–110.

⁶⁰ A panaszkönyv a nagy európai fürdők hatására terjedt el Magyarországon; a nyilvános helyre kitett panaszkönyvbe a fürdővendégek beírhatták észrevételeiket, javaslatukat. A balatoni fürdők közül először Balatonfüreden kezdték vezetni 1836-ban. Almádiban az észrevételeket a fürdőbiztosnak szóban is be lehetett jelenteni; emellett a fürdőházban, vendéglőben, kávéházakban elhelyezett panaszkönyvekbe is beírhattak a vendégek. Sajnos, ezek egyike sem maradt fenn. VÉGHELY 2020. 346.

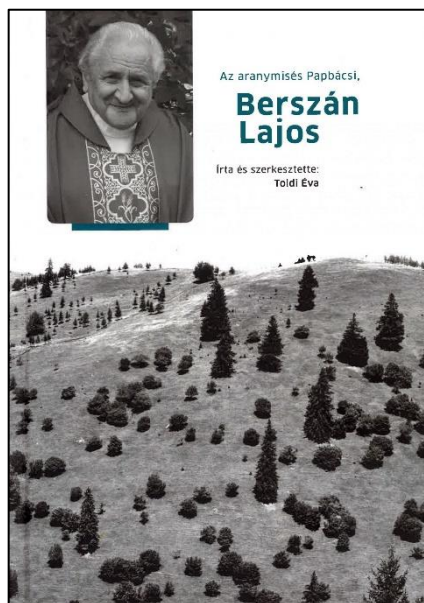
réven gyors kielégítést talál: a fürdő leírását befejeztük — s ajánljuk az üdülést, erősödést kereső hazafias magyar közönség szíves pártfogásába!

Amint teljes áldozatkészséggel szolgálja e kedves balatoni fürdőtelep vezetőisége a Balaton-kultusz nagy nemzeti eszményét⁶¹, ép[p] oly méltánylattal meg is érdemli Balatonalmádi a viszonyos támogatást!

⁶¹ A tudatos propaganda eszköze volt a fürdők fejlesztését hazafias, nemzeti ügynek feltűntetni, holott sokak számára gazdasági vállalkozás volt csupán.

SZEMLE

TOLDI Éva: *Az aranymisés Papbácsi, Berszán Lajos*. Budapest, 2019. 182 p.

A Trianon Kutatóintézet Közhasznú Alapítvány kiadásában a fenti címmel jelent meg ez a 182 oldal terjedelmű, 43 fényképet tartalmazó kötet, amely az iskolaalapító gyimesfelsőlaki plébános, Berszán Lajos életét, szolgálatát tárja az olvasó elé, részben az apostoli lelkületű pap visszatekintésével, részben Toldi Éva tanár, újságíró kérdéseire adott válaszaival. Különleges hangulatú, szép magyar beszédről tanúskodó, választékos stílusú, elgondolkodtató, és egyben különös élményt nyújtó olvasmány. Tamás József püspök előszavában úgy emlegeti Berszán Lajost, mint „aki nagyot

álmodott és álmának megvalósítására tette rá életét.” A zágoni születésű aranymisés plébános példaképe a néhai erdélyi püspök, Márton Áron. Ő sem vonakodott a munkától, egész életét áthatotta az a törekvés, hogy az Úristenért, szülőföldjéért, népéért tegyen valami maradandót, akár áldozatok árán is.

A könyv gondolata 2015-ben fogalmazódott meg, amikor Berszán Lajos felvetette, hogy közelgő ötvenéves papi jubileumára küldetéses életét, munkásságát, örömeit, megpróbáltatásait szeretné megosztani a világgal. Élményei írásba foglalására Toldi Évát kérte fel, aki 2015-ben és 2016-ban heteket töltött el az idős lelkipásztorral. Beszélgetéseik révén feltárul egy érző szívű ember küzdelmes, reményekkel teljes szolgáló élete, papi hivatásának betöltése, tanító, nevelő munkája, nemzetmentő, nemzetépítő, nemzetőrző, őszinte, szeretettel végzett tevékenysége az igazi végeken.

A kötet Berszán Lajos életét gyermekkorától kíséri nyomon, követve az iskola, majd a teológia esztendeit, papi szolgálatának állomásait, a gyimesfelsőlaki iskolaközpont megteremtését, végül vallomásaival zárva a visszatekintést.

Az első fő fejezet 17 kisebb alfejezettel a gyermekkort eleveníti fel. Szülei házasságkötésének történetét mintegy előzményként mondja el, hangsúlyozva, hogy nem múlt el nap, amikor édesanyja ne állította volna eléje példaképként korán elhunyt édesapját, így ápolva holtáig az apa emlékét. Ezt követően Toldi Éva veszi át a szót, bemutatva azt az ötgyermekes családot, amelyben Berszán Lajos harmadik gyermekként látta meg a napvilágot és maradt egyedül életben, hisz négy testvére gyermekként hunyt el. Édesapja pedig öt esztendővel az ő születése után halt meg, így csupán emlékképei maradtak róla, amelyek mélyen az emlékezetébe vésődtek. Apjának hiánya, ez a szorító érzés, végig kísérte életét. Ahogy az elbeszélő emlékeit feleleveníti, rávilágít arra a tényre, hogy az árvaság meghatározó élménye volt a felnövekvő gyermeknek. Különleges ez az emlékezés, mert ugyan a felvillantott képek inkább mozaikszerűek, de elolvasva egy-egy mozaikképet, azok egésszé állnak össze, megrendítően szép élet-történetté. Váltakozva szólalnak meg: Toldi Éva kérdez, rámutat Berszán Lajos életének meghatározó mozzanataira, amivel visszatekintésre serkenti az emlékezőt, aki nem csupán történeteket elevenít fel, hanem a különböző helyzetekben emberi viselkedésmódokat, karaktereket, jellemeket mutat be. Megismerjük pl. Barabás Gábor zágoni református lelkészt. Kapcsolatuk túl a barátságon, a tiszteleten, az ökumenét is ápolta.

A gyermekkort a kisdíákévek zárják le. Ennek az időszaknak meghatározó egyénisége a hitoktató plébános, a „hitvalló és helytálló” Buszek Lajos volt, aki erős nevelő hatást gyakorolt a gyermekekre. A szeretett hitoktatójával kapcsolatban találkozott a romániai diktatúra embertelenségével, hisz őt is fel akarták használni a plébános elleni megtorló cselekedetükhöz, de a gyermek imádságából erőt merítve nem lett árulója hitoktatójának. Csupán egy hallgatást fogadó kötelezvényt íratnak alá vele. Ezt azonban nem tartotta be, egy hét múlva a történeteket elmondta plébánosának. Édesanyja csak egy év múlva tudta meg, mi is történt valójában.

Berszán Lajos kiváló tanuló volt, csak ministráns szolgálatáért kapott szidalmat az iskolában, de megérezte, hogy ezt kényszerből tették a pedagógusok, akikre hálával emlékezik vissza. Az általános iskolát követően Gyulafehérvárra készült, hajthatatlan szándéka vezérelte: pap akart lenni, bár még a rokonságban is akadtak, akik erről igyekeztek lebeszélni. Így emlékszik vissza erre az időszakra: „...eszembe sem jutott, hogy veszélyes pályát választok. És soha nem is bántam meg, egy pillanatra sem, hogy pap lettem...”

A következő részben a gyulafehérvári éveket eleveníti fel az ünnepelt. Három alfejezetben Toldi Éva kérdéseire válaszolva körvonalazódik a kántoriskola és tanulóinak élete. Itt valójában még védelemben éltek a fiatalok, mert bár a diktatúra képviselői rendszeresen megjelentek, de velük nem foglalkoztak. A változást később, teológusként tapasztalták meg. A teológián eltöltött esztendők ugyancsak Toldi Éva kérdései és az ünnepelt válaszai nyomán bontakoznak

ki. Gyulafehérvárott nagy egyéniségekből álló kiváló tanári kar oktatott, többen a börtönt is megjárták. Közülük is kiemelkedett Márton Áron, „a legfőbb tanár”, akinek az órái mindig élményt jelentettek. Berszán Lajos szavaival: „Nagy lélek volt... Éreztük, hogy a tiszta igazságot adja elő... püspök atyánk valóban a legszabadabb ember, és azok a rabok igazán, akik egy téves eszme megszállottaiként önmagukat kötik béklyóba és szellemi világuk nem tud szárnyalni az isteni igazság fényéhez...”

Tartalmas, feledhetetlen esztendőkkal, életre szóló lelki ajándékokkal, szép élményekkel gazdagította hallgatóit a gyulafehérvári teológia, őszinte barátságok szövődtek itt, bár a Securitate (titkosszolgálat) emberei rendszeres és egyre gátlástalanabb látogatókká lettek, mígnem Márton Áron erélyes, a belügyminiszternek írott tiltakozására alábbhagytak a zaklatások. 1966 áprilisában szentelte pappá Márton Áron az ünnepeltet, akinek papi jelmondata: „Isten ígérését ünneplem, nem félek, ember mit árthat nekem?” (Zsolt. 56,5.)

A kötet legszemélyesebb, legbensőségesebb fejezetei azok, amelyekben az ünnepelt édesanyjára és Márton Áron püspökre emlékezik. Sorra veszi, mit köszönhet édesanyjának, „aki az élet hőse volt”, mi az a tőle kapott tartalmas útravaló utolérhetetlen áldozatvállalásban, hűségben, szeretetben. Emlékmorzskáiban villantja fel ennek a lehetetlent nem ismerő asszonynak az életét, a „papfia” miatti háborgatásait, és azt a töretlen hitet, amely minden megpróbáltatáson átsegítette, amely erőt adott, és igazságot szolgáltatott. Felemelően szép, emlékezetes pappá szentelésének felelevenítése és Márton Áron köszönetmondása édesanyjának. A „szelídmosolyú, emberfeletti ember” alakját szeretettel, tisztelettel átítatott szavakkal idézi meg, akinek „sugárzó személye” egész életére döntő hatással volt, belőle életerő, remény áradt mindnyájukra. Ő volt az a pásztor, aki úgy védelmezte a rábízottakat, hogy közelében biztonságban érezhették magukat. Visszaadhatatlan, ahogy az ünnepelt főpásztorukra emlékszik, mondatait tanítani kellene: „Püspök úr személyében nem egy elkeseredett öregember állt előttünk, súlyos börtönévekkel a háta mögött, hanem egy reménnyel teljes ember, aki lelki bástya, akire ha felnéztünk, megérezhettük, hogy egy köztünk élő szent áll előttünk. Szent, aki Istennel van kapcsolatban.” Véggövetkeztetésként mondja ki, de akár óhajként is elhangozhatna, hogy nagyon kellene az új Márton Áronok, továbbá az olyan édesanyák, akik életet elfogadva és adva, a legtöbbet nyújthatják a nemzetnek.

A következő három fejezetben az „aranymisés” papi szolgálatára, állomáshelyeire emlékezik, híveire, a velük való kapcsolatból származó gyümölcsökre. Örömmel szolgált, nem bújt ki a feladatok alól, Isten vezetését és áldását fedezte fel mindenben. Megismerteti olvasóit azzal a kiszolgáltatottsággal, amit a korabeli romániai viszonyok jelentettek, amikor állami jóváhagyás, engedély kellett ahhoz, hogy a püspök papjait elhelyezze vagy áthelyezze.

Berszán Lajos kényszerű zágoni időzését követően elsőként a Görgényi havasok lábánál lévő, a zömmel magyarok lakta Görgényüvegcsűrben helyettesítette 1966-ban másfél hónapig a plébánost, amely igazi pásztori feladatokat jelentett, és amire máig örömmel gondol vissza. Igazi szeretetteljes közösségben telt el a rövid idő, amit újabb zágoni tartózkodás követett. Ezután 1967-ben a katolikus szórványban, Uzonban és két filiájában, majd Zabolán helyettesített rövid ideig, pünkösdkor viszont már Csíkszentgyörgyön, hívekkel tele templomban szolgálhatott. Külön ajándékként élte meg, hogy a hegyen lévő csángó telepekre, Csinódra, Egerszékre és Gyürkére is kijárhatott, ahol az éjféli mise karácsony éjszakáján máig felejthetetlenül szép, elevenen élő emléke. Buzgó és kemény székelyeket pásztorolhatott itt.

1968 novemberében Márton Áron a fiatal káplánt a mezősegi szórványba, Magyarzarvaskendre helyezte, immáron plébánosnak. Innen látta el a falu filiáját, Magyarköblöst is. Szolgálatát különösen nehéz körülmények között kezdte meg. Nem csak kevés volt a római katolikus, hanem minden pusztult, még a templom is. A filiában misére sem jártak szolgálatának kezdetén, azonban a szeretet, amellyel híveit személyesen felkereste, Kecseten pl. egyetlen személyt, meghozta gyümölcsét: 20 emberből 18 rendszeres templomba járóvá lett, a pusztuló templomot is helyre hozták, sőt, a lelkipásztort nélkülöző reformátusok ugyancsak ide jöttek el Isten ígését hallgatni. Itteni lelkipásztori munkája ékes példája a szórványgondozásnak és az ökumené gyakorlásának. Itt megbizonyosodhatott arról, hogy a tanultakat az életben kell tudni úgy alkalmazni, hogy abból megtapasztalható legyen a hívek felé áradó szeretet. Ezen az állomáshelyén került halál közeli állapotba (bélcsavarodás következtében), amiből egy „áldott kezű román sebész” mentette meg, hogy emlékezetesen szép szolgálattal búcsúzhasson el a faluközségről.

Szolgálatát Altörja, Feltörja katolikusai között folytatta, ahonnan 1980-tól Tekére került. Itt pásztorolta híveit reformátusok, evangélikusok, ortodoxok között, akiket együtt, mint különböző felekezetek és népek közösségét Isten virágoskertjének nevezett. Az eltérő vallású és anyanyelvű közösségek megbecsülésére Márton Áron mutatott példát mindnyájuknak. Tekéből az idős református lelkész rendszeresen a mindenkori plébános vitte el a mezőerkedi szórványba. Péter és Pál búcsúünnepére pedig az ortodox hívek papjuk vezetésével mentek el a római katolikus templomba, ahol a szertartás közös szeretetvendégséggel ért véget. Teke, Mezőerked, Szászlúdvég egyaránt szórványközösség volt, azonban a testvériségnek páratlanul szép példáját mutatták meg az itt élő római katolikusok és reformátusok. A szintén szórvány filiában, Szentmátéban pedig a román nyelvű görögkatolikus híveknek nem csupán megnyitották a római katolikus templomot, hanem papjuk is lett Berszán Lajos, magyarul és románul prédikálva, békességet hirdetve, megélve. „Ezek az emberek valóban Istennel élnek. A nacionalizmus nagyon messze állott tőlük... egy szív s egy

lélek voltunk valamennyien. Ezek az emberek távol álltak a politikától, távol álltak minden evilági előítélettől, keresztények voltak, szent, istenkereső nép-ség!” — fogalmazta meg az itt eltöltött időben megtapasztalt testvériségről gondolatait, amelynek számtalan jelével találkozott.

Innen érkezett 1981. augusztus 23-án Gyimesfelsőlokra, a „patakok országába”, küldetésének máig meghatározó helyére. Itt az igehirdető, lelkeket gondozó Isten szolgájából nagyszámú, buzgó katolikus híveinek iskolaépítő papja is lett. Lélekemelő volt a gyimesi emberrel való találkozása. A sok gyermek látványa olybá tűnt, „mint Isten trónja előtt illatozó virágcsokor”. Ugyanilyen feledhetetlen élményt jelentett a paptestvérek felkeresése is, mint a húsz gyermekes családból való Dani Gergelyé, vagy a tréfacsináló Kiss Andrásé.

Már gyimesi küldetésének elején rávette híveit, hogy az elsőáldozók a régi viseletbe öltözzenek. A kezdeti vonakodás után meghatódva nézte a közösség a gyönyörű, hagyományos ruházatot öltött gyermekek bevonulását a templomba. Ezt követően minden ünnepen örömmel vették fel újra a jövőnek megmentett viseletüket. A hagyományok felélesztésének ez a módja természetessé lett, ami erősítette magyarságtudatukat. A templomi zene és énekkultúra gazdagításával pedig a népi vallásosság megőrzött emlékei a közösség művelődésében megint megfelelő helyükre kerültek.

1990 Pünkösdjén — negyven esztendei szünet után — ismét zarándokok sokasága érkezett a csíksomlyói ősi magyar kegyhelyre. Ekkor fogalmazódott meg a gyimesfelsőlaki római katolikus líceum terve is, a „Sziklára Épített Ház” gondolata, a debreceni KÉSZ hathatós támogatásával. Ugyanekkor a helyiekkel összefogva egy közösségi és lelki központként szolgáló ház építésébe kezdtek a római katolikus egyház telkén, amely alkalmasnak ígérkezett zarándokok befogadására is. 1993-ban létrejött az alapítvány a költségek fedezésére, de felvetődött egy iskola létesítésének gondolata is, hiszen a nehéz anyagi körülmények között élő családok tehetséges gyermekei magyar nyelvű középiskolába nem juthattak el. Így született meg a líceum terve, majd miután Berszán Lajos Bukarestben a Szentlélek segítségével az építéshez szükséges engedélyt is ki-járta, 1993-ban immár letehették az alapkövet. A debreceniek továbbra is támogatták az ügyet. A terveket Haranghy Sándor debreceni mérnök készítette, debreceni fiatalok és felnőttek 1993-ban, 1994-ben önkéntes munkával vettek részt az építésben, de sok felajánlás érkezett Magyarországról, az Illyés, az Apáczai, a Mocsáry Lajos Alapítványoktól, azonban a legnagyobb támogató továbbra is a debreceni KÉSZ maradt.

Az iskola névadója Árpád-házi Szent Erzsébet lett. 1994-ben megkezdődött ugyan a tanítás, de az órák a község klubtermében folytak, a diákok pedig az építkezés befejezéséig a plébánián laktak. 1996-ban viszont már beköltözhetnek a kollégiumba. Az iskola felszentelésére 1998-ban, az első végzős osztály ballagásán került sor. Tanulságos, ahogy az ünnepelt visszatekint a kezdeti

nehézségekre, az iskolaszervezésre, az indulás küzdelmeire, az anyagi háttér biztosítására (a bentlakásért a tanulók nem fizettek/fizetnek), a tanítás megindítására. A diákok létszáma esztendőről esztendőre nőtt, az intézmény jó híre Erdély-szerre terjedt, amiért mindent meg is tett az alapító és tanár munkatársai, akikre szeretettel, elismeréssel, köszönettel emlékezik. Így Bálint Gergely igazgatóra és matematika tanárra, Tankó Gyula román, Ambrus Mária kémia és fizika tanárra, Deáky András magyar, Rusu Anisoara román tanárra. Beder Tibor főtanfelügyelőként támogatta munkájukat. A német nyelv oktatója Németországból, az angolé Angliából érkezett, míg a biológiát a helyi orvos oktatta. Berszán hittant és latint tanított, emellett az iskola lelki igazgatója volt. 2010-ben újabb épületet emeltek a külföldi magyarok támogatásával. Komoly, többszintű és sokszínű római katolikus iskolaközponttá vált a líceum, amelynek falai között óvoda, általános iskola, gimnázium (humán és reál osztályokkal), agrárturisztikai profilú szakközépiskola egyaránt helyet kapott. Az itt végzett tanulók később is megállták helyüket: orvosok, tanárok, gyógyszerészek, informatikusok, egészségügyi szakdolgozók, turisztikai szakemberek lettek. Különös örömmel gondolt vissza az ünnepelt 1998-ra, az első ballagásra, amikor a végzősök hagyományteremtési céllal, népviseletben és lóháton vonultak fel. A ballagók a ruhaanyagot az iskolától kapták/kapják annak mintájára, ahogy egykor Márton Áron pappá szentelt növendékeinek reverendát ajándékozott. Az alsóbb évfolyamosok általuk szőtt tarisznyát adnak, amihez egy székelly faragással ékes bot is jár. Az eredmények, a szép élmények mellett az iskolaalapító a munka árnyoldalait sem hallgatja el. Különösen fájdalmasak a moldvai csángóktól érkezett támadások, akiket pedig mindig szeretettel, testvéri szívvel fogadtak. Akik háttérből a gyimesfelsőlaki római katolikus iskola ellen hangolják a csángó szülőket és fiatalokat, azok Berszán Lajos szerint nem értik meg azt, hogy egy közösség: „akkor tud igazán magyar lenni, ha magyarul tud lélekben is táplálkozni, növekedni... mert ki milyen nyelven imádkozik, olyan nemzetiségű lesz...” A moldvai fiatalok száma csökkent ugyan, ám az intézmény, az itt folyó, keresztény szellemiséget sugárzó oktató-nevelő munka iránt töretlen maradt az érdeklődés, a bizalom. A jelentkezők létszáma folyamatosan növekszik.

A kötetben külön fejezet olvasható a bemutatott aranymisével kapcsolatban. Ebben 12 köszöntő beszéd, köszöntő levelek sora és az ünnepelt válasza olvasható.

A zárófejezetben olyan élményeit eleveníti fel Berszán Lajos, amelyek igazi jellemformálóak voltak, életre szóló tanítással szolgáltak, vezetve őt nem csak a papi hivatás választásában, hanem papi szolgálatában is. Abban, hogy türelemmel, okos érveléssel, szeretettel megoldjon megoldhatatlannak tűnő dolgokat. Gazdag életbölcseesség, mély, töretlen hit, helytállás, a küzdelem maradéktalan vállalása, szeretet, tisztelet, az igazság védelme, az elesettek gyámolítása,

a gondjaira bízott hívek sorsában való osztozás jellemzik az ünnepelt életét, papi szolgálattételét. Ehhez kapott bátorságot, erőt a Fennvalótól. Mindezek az elévülhetetlen értékek ma is példaként állhatnak előttünk a mindennapokban.

Befejezéséppen meghatóan szép sorok elevenítik fel az ünnepelt 2011-ben Kehidakustányban tett állampolgársági esküjét. Ekkor kapta vissza magyar állampolgárságát, amiről soha nem mondott le. Ekkor lett a település díszpolgára, míg előtte a Hargita megyéért díjat vehette át, hisz – Bolyai János szavaival – a „Semmiből egy új világot teremtett.” Végül Berszán Lajos életrajza olvasható, továbbá 1990–2006 között kapott tíz kitüntetése, valamint 43 válogatott fénykép látható az ünnepelt életéből.

A gazdag életutat feltáró kötet fordulatos, letehetetlen olvasmány; úgy gondolkoztat el, hogy közben szép, békességet sugárzó gondolatokat is ébreszt. Mindenkinnek jó szívvel ajánlom, különösen a fiataloknak, mint lelket gazdagító olvasmányt.

Feltétlenül szólnom kell Toldi Éva nagyszerű, a háttérben meghúzódni képes, a beszélgetést alázattal irányító munkájáról. Finoman és halkán vezette a beszélgetést, elősegítve, hogy mindig az ünnepelt szavai legyenek meghatározók az életút feltárásának folyamatában.

A könyv szerkezete különleges, hisz beszélgetés és visszaemlékezés egyszerre. Az emlékek felidézése mégsem mozaikszerű. Toldi Évának köszönhetően összefogott, összefüggő kötet született, amit különös élmény végigolvasni. Úgy vélem, hogy lelki töltekezésben bővelkedő ajándékot jelent majd minden olvasónak. Köszönet érte mindkettőjüknek. Gazdagabbak lettünk egy tartalmas, a tájnyelv gazdagságát tükröző szép munkával, és általa ennek a példaértékű életútnak a megismerésével.

S. LACKOVITS EMŐKE

SZABÓ Előd: „Jól vagyon, mert az Istennek így tett” – A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig. Dunántúli Református Egyházkerület, Pépa, 2020. 431 p.

Jelen recenzió írója a Dunántúli Református Egyházkerület templomainak vizsgálatából írja doktori disszertációját. Kutatási területe a középkori és kora újkori egyházi építészet, ezen belül pedig a reformáció hatásai a középkori (katolikus) templomépítészetre. Többek közt ez az irányultság adja az apropóját annak, hogy a tavaly év végén megjelent dunántúli református egyházkerület-történetről ismertetést írjon. A Dunántúli Református Egyházkerület kiadásában, Steinbach József püspök ajánlásával napvilágot látott kötet szerzője dr.

SZABÓ ELŐD
 „Jól vagyon, mert az Istennek így tettetz”
 *
 A DUNÁNTÚLI
 REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
 TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL
 A TÜRELMI RENDELETIG

A VISITATIONAK
rendi

Melleyr foleket gyakorolai az
ekkekkial vifutott-bane.

Jegynaraimi Pal

A TITIAS Venerabilis Fructus
Mkhorobis Senioris.

ANNO M DCC XXXVI.
17. Januarij

Mag. Doro. Rth. Cantuina liss
Ekkekkial val. Pradikant.
jarek Noyggeth Carinidit.
At. Jan. 24.

A szerző a címben vállalt feladatának eleget téve a reformáció korától kezdve a XVIII. század végéig, II. József uralkodásának kezdetéig mutatja be az egyházkerület történetét. A könyv alapját 2010-ben megvédett doktori (PhD) értekezése képezte, melyet időben és tematikailag is jócskán kitágított.¹ A feldolgozó munka során széles körű levéltári, kéziratári és szakirodalmi forrásokat használt fel. Munkájában az elmúlt mintegy 150 év kutatási eredményeit is beépítette. A kötet végén lévő Bibliográfia kétszáznál több tétele címe (és az 1715 lábjegyzet) tanúsítja mindezt. (A Bibliográfia levéltári forráshelyeket is tartalmaz, amelyeket jó lett volna külön választani, külön forrásjegyzékben feltüntetni.)

¹ SZABÓ Előd: Katolikus restauráció a bécsi békétől a gyászévtizedig a Dunántúli és a Felső-

A bevezetőből kiderül, hogy Szabó Előd viszonyítási alapnak Thury Etele egyházkerületi monográfiáját tekintette, amelytől több szempontból eltért.² Egyháztörténész elődjét nem követte sem a korszakolásban, sem a feldolgozás módszerében, bár kutatási eredményeit gyakran fölhasználta. Thury a dunántúli református püspökök élete és működése sorrendjében 1734-ig ismertette az egyházkerület történetét, melyhez a levéltári források közül elsősorban az egyházkerületi, egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyveket dolgozta fel. Szabó Előd sokkal tágabb horizontot választott: jóval gazdagabb forrásanyagot dolgozott fel és azt egyháztörténeti korszakok szerint tagolta. Történeti, egyháztörténeti eseményeken kívül a vallási viszonyok alakulását, az egyházszervezet felépítését és változásait, a hétköznapi vallási gyakorlatát is nyomon követte. Az egyes fejezetek olvastán igen érdekes művelődéstörténeti ismeretekre is szert tehet az olvasó.

A kötet olvasását az ajánlás és bevezető után érdemes a tartalomjegyzékkel kezdeni, ugyanis ez jól tükrözi a terjedelmes, 431 oldalas mű szerkezeti tagolását. Az első fejezet az egyházszervezet kialakulását és különböző szintjeit, tisztségviselőit tekinti át, a többiben kronologikus rendben haladva, korszakonként ismerjük meg az egyházkerület történetét. A szerző állandó területi egységnek a „nagy” (1920 előtti) dunántúli egyházkerületet tekinti, amely a felsődunamelléki és dunántúli egyházkerület egyesítésével 1734-ben jött létre. Ezért már a reformáció térhódítását is ebben a keretben tárgyalja (a Reformáció a Dunántúli és Felsődunamelléki Református Egyházkerület területén c. fejezetben). A későbbiekben is ezt a módszert követi, amivel szemben több kifogás is megfogalmazható.

A szerző a XVII. századot önálló korszaknak tekinti (A 17. század történetesei), a XVIII. századot lényegében köztörténeti tagolásban, a Rákóczi-szabadságharc időszakától az egyes uralkodók uralkodása szerint, számos kisebb-nagyobb tematikus alfejezetre bontva mutatja be. Végezetül (az utolsó alfejezetben) az 1774. évi egyházkerületi összeírás elemzésével vetít elénk „egy állókép” az egyházkerület helyzetéről, állapotáról. A szövegtestet Bibliográfia, Függelék és Tartalomjegyzék zárja. A Függelék első részében 2 táblázatban mutatja be a XVI. században létrejött gyülekezeteket, második részében az 1647. évi vallásügyi törvényekben megjelölt, protestánsoknak visszaadni rendelt 90 templom jegyzékét közli a helységek 1913. évi és mai elnevezésével.

Az első fejezetben részletesen olvashatunk az egyházszervezet kialakulásától, az egyházmegyék létrejöttéről, a püspökökről, főgondnokokról és egyéb tisztségviselőkről, a lelkészválasztás és papmarasztás szokásrendjéről. Ezután a reformációt, mint történelmileg rendkívül fontos eseményt ismerjük meg,

² THURY Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. Pápa, 1908., Uő.: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I–II. Kalligram, Pozsony, 1998.

annak jellemzőit, területi lehatárolását, stb. A kötet részletesen tárgyalja az új tanok terjesztőit, a főurak és reformációs mozgalmak, irányzatok viszonyát, a katolikus egyház és a Habsburg királyok reakcióit. Az egyik alfejezetből megismerjük az egyházkerület sorsát meghatározó főurak: Batthyány Ádám, Nádasdy Ferenc, Zrínyi György reformációhoz való viszonyulásának megváltozását, de szóba kerül Bánffy Kristóf, Esterházy Miklós, Kollonich Ernő, Erdődy György és mások áttérése is. Jól rávilágít a szerző arra, hogy a földesúri patronátus, a fő- és köznemesség állásfoglalása, magatartásának változása alapvetően meghatározta a katolikus-protestáns viszony alakulását. Több fejezetben olvashatunk a református és evangélikus felekezet egymáshoz való (igencsak ellenséges) viszonyáról, konfliktusaikról, az egymástól elfoglalt gyülekezetekről, a folyamatos áttérésekről, a heves vitákról. Azt is érdemes megjegyezni, hogy egy-egy korszakon belül a szerző minden nagyobb „témát” újra és újra érint. Így az egyházszervezet átalakulását, a területi változásokat, a felekezeti viszonyokat, a rekatolizáció helyzetét folyamatosan nyomon tudjuk követni.

A XVII. századi fejezetben az egyház belső életének bemutatására is kitér, melynek keretében az egyes települések mindennapjaiba is bepillantunk. A zsinatok és a presbitériumok, mint a törvényhozó szervek működésének nyomán megismerjük a kialakuló, lassan megszilárduló egyházfegyelmet. „A nép olyan, amilyenek a papjai” – írja találóan az egyik alfejezet címében a szerző. Kiemelhetjük, hogy Szabó Előd – a hagyományos megközelítésektől eltérően – nemcsak az elért eredményekre fókuszál, hanem a hibákra, hiányosságokra, a „belső gyengeségek, lelki-szervezeti problémák” mindegyikére figyel. Ebben a fejezetben olvashatunk pl. a babonákkal kapcsolatos problémákról, a lelkészek emberi hiányosságairól, vagy éppen az egyház hibás törvényalkotási módszereiről.

Szabó Előd a XVII. századi főfejezetben belül külön részt szentel a török uralom alatti végvárrendszernek, az egyes helyőrségek protestánsná válásának, a katonaság korábban biztosított vallásszabadsága korlátozásának vagy megszüntetésének. Jól áttekinthetően bemutatja az egyes végváratokat, így Győr, Érsekújvár, Komárom, Pápa, Veszprém, Tata, Fülek, Keszthely, Légrad várait és egyháztörténeti szerepüket. A főurak tömeges áttérése után közelebbről, konkrét példák segítségével ismerhetjük meg a nyílt és erőszakos térítéseket, azok végeredményét. A protestáns egyháztörténetből jól ismert, negatív felhangú eseménysorról, a gyászévtizedről is kellő mélységű és sok oldalról megvilágított képet kapunk, sok idézettel és statisztikai adattal.

A XVII. század végétől politikai jelentőségű események mentén halad az olvasó tovább. A török kiűzése, a Rákóczi-szabadságharc, majd III. Károly és Mária Terézia uralkodása a vallási viszonyokat is megváltoztatta. Látjuk a csendes, vagy éppen erőszakos rekatolizációt, a templomfoglalásokat, az

újabb királyi rendeletek, vallásügyi jogszabályok következményeit. Erről a korszakról az egyházlátogatások és más fontos levéltári források alapján rendkívül átfogó képet tár elénk a szerző. A könyv utolsó részében sikerült érzékeltetnie, hova jutott el az egyházkerület és népe történetének első évszázadaiban. A továbbfejlődés lehetőségét az 1781. évi Türelmi rendelet biztosította, amely egy új korszak nyitányát jelentette. Ha a várakozások teljesülnek, ezt a szerző a második kötetben fogja a nagyközönség elé tárni.

Ahogy az elmúlt évszázad református egyháztörténeti munkáiról általában, úgy Szabó Előd művéről is (sajnos) azt lehet elmondani, hogy csak református szemszögből vizsgálja az eseményeket. Az egyoldalú felekezeti nézőpont nem mindig segíti a tisztánlátást, ugyanakkor gátolja a tradicionális felekezeti elfogultságoktól való megszabadulást. Azt is észrevételezhetjük, hogy egyes szövegrészeknél a történész helyett a lelkész szólal meg. Többször előfordul a fejezetek hálaadásszerű befejezése, mint pl. a 82. oldalon: „Azt hiszem, hogy Isten különleges csodájaként élhetjük meg azt, hogy még vannak protestáns gyülekezeteink a Dunántúlon és a Felsődunamelléken.”

A felekezeti történetírás hagyományai közé tartozik a sajátos szakkifejezések alkalmazása. A protestáns-katolikus megközelítés különbözőségét mutatja a reformáció/ellenreformáció, az ellenreformáció/katolikus hitújítás terminológia. Erre utal a kötetben is gyakran előforduló „rekatolizáció” vagy „katolikus restauráció” kifejezés is. Természetesen érthetőek a berögzült, nemzedékről nemzedékre áthagyományozódott megközelítések, főként, ha a XVII. század gyászévtizedére gondolunk. Bár a kortársak érvelése szerint a jó és rossz harcolt egymással, valójában a hitbéli meggyőződések, felekezeti szempontok és hatalmi érdekek ütköztek össze egymással. A vallástörténeti jelenségek átfogóbb értelmezésére újabban többen használják a német Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard nevével fémjelzett felekezetszerveződés vagy konfesszionalizáció-paradigmát, mely lehetővé tenné a párhuzamos felekezet-szerveződések vizsgálatát, összehasonlítását.

Az olvasást, befogadást nem minden esetben könnyíti meg a feldolgozásba illesztett rendkívül nagy mennyiségű idézet, melynek lábjegyzetei a jól ismert szerzők (Thury Etele, Payr Sándor, Tóth Endre és mások) nagy ívű munkáira utalnak, melyeket újra kézbe kell vennünk ahhoz, hogy a primér források lelőhelyét is megismerjük. A hosszú idézetek még abban az esetben is fárasztóak lehetnek, amikor eddig nem használt levéltári forrásokból (pl. a szerző által felfedezett tatai egyházmegyei jegyzőkönyvekből) valók.

Összességében elmondható, hogy Szabó Előd tollából egy mai igényeknek megfelelő, modern szemmel megírt egyháztörténet született, amely gazdag szakirodalom és levéltári forrásanyag feldolgozásával ad képet a Dunántúli Református Egyházkerület kialakulásáról és több évszázados történetéről. A szerző számos kérdésre felelt, számos kérdést tudatosan nyitva hagyott,

amelyekre — amennyiben ez egyáltalán lehetséges — a jövő kutatásnak kell megtalálnia a válaszokat. A régi hiányt pótló kötet egyaránt hasznos olvasmánya lehet a lelkészeknek, történelem-tanároknak, diákoknak és a múltjuk iránt érdeklődő egyháztagoknak.

PÁTKAI ÁDÁM SÁNDOR

SZERZŐINK

GELENCSÉR JÓZSEF jogász, jogtörténész (Székesfehérvár)

HUDI JÓZSEF történész, levéltárvezető (DREL)

KÖBLÖS JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL)

MEZEI ZSOLT szerkesztő, gyűjteményi munkatárs (DREK)

PÁTKAI ÁDÁM SÁNDOR történész, régész (LDM)

RAINER PÁL történész, régész (LDM)

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL segédlelkész, levéltári munkatárs (DREL)

S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató (Veszprém)

ÜVEGES BENCE történész, közbeszerzési referens (Budapest)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa

LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

Angol rezümé: Horváth Károly nyelvtanár (Sopron)

* * *

Borító és tipográfia

MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák

OOK-PRESS KFT NYOMDAÜZEME, VESZPRÉM

FELELŐS VEZETŐ SZATHMÁRY ATTILA

2021

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozásszerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. A forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerzők vezetéknévét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., rövid., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.